

TIJDSCHRIFT

VOOR

NEÊRLAND'S INDIE.

TIJDSCHRIFT

VOOR

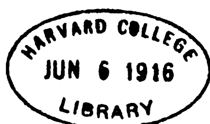
NEÊRLAND'S INDIE.

EERSTE JAARGANG.

TWEEDE DEEL.

BATAVIA,
TER LANDS-DRUKKERIJ.
1838.

HARVARD COLLEGE
JUN 6 1916
LIBRARY

INHOUD.

Pagina

Tijdschrift

VOOR

NEERLAND'S INDIE.

BORNEO.

Eenige reizen in de Binnenlanden van dit Eiland, door eenen Ambtenaar van het Gouvernement, in het jaar 1824.

(vervolg van bladz. 413).

Van Tabenio terug naar Banjermassing.

Van *Tabenio* vertrokken wij in kleine gewapende vaartuigen, stevenden langs de kust naar *Kwala Molucco*, en begaven ons van daar naar *Banjer*. De rivier *Molucco* ligt beoosten de groote rivier van *Banjermassing*, derzelver monding is zeer breed en uitstekend fraai. Na haar een kwartier uurs te zijn opgevaren, kwamen wij aan de plaats, waar vroeger een fortje gestaan had, dat, in 1819, door de *Daijakkers* of zee-roovers is afgeloopen, bij welke gelegenheid een Europeesch onder-officier is vermoord geworden. In het algemeen wordt de monding dezer rivier door de *Daijakkers* zeer onveilig gemaakt. De afgelegenheid dezer oorden, welke geheel onbewoond zijn, verschaft een goede gelegenheid aan dat woeste volk, om hunne zucht tot het zoogenaamde *koppen-snellen* te voldoen. Als zij een' ongelukkigen weerloozen aantreffen, kan niets zijn hoofd redden, waarop die barbaren belust zijn, als op den grootsten schat welke hun ten deel kan vallen, dewijl zij alleen daarvan onder

kunne stammen, eer en aanzien kunnen verkrijgen. Het komt er daarbij in geenen deele op aan, of het hoofd van vriend of vijand is, en of het door sluipmoord of door een heldendaad werd verkregen. Nimmer echter zal de lafhartige *Daÿakker* zijn eigen leven veil stellen, maar altoos tracht hij, even als de tijger, zijn' prooi te bespringen. De geringste verdediging brengt hem aan het wankelen en doet hem niet zelden van den aanval afzien.—Zeker Engelschman heeft zich eens met een paar matrozen, uren lang tegen een overmagt van *Daÿakkers* in deze rivier verdedigd, en eindelijk nog gelukkig een terugtogt naar het fort van *Tabenio* gedaan.—Zoo gebeurde het ook eens, bij mijne aankomst van *Java*, dat wij tegen den avond met twee sloepen van boord gingen en, nabij de monding van de *Banjersche* rivier, verscheiden *Daÿaksche* praauwen vonden liggen. De tweede sloep, welke wat achter was, werd door zes dezer praauwen aangerand; maar een snaphaanschot bragt ze allen oogenblikkelijk aan het wijken, en de *Daÿakkers* staken in zee, zonder den aanval te durven herhalen. De blaaspijp en vergiftige pijltjes die zij als wapentuig gebruiken, zijn voor Europeanen zoo gevaarlijk niet, vooral op den afstand waarop ons schietgeweer den *Daÿakker* houden kan. Men moet bij hen slechts tegen verraad en overvallen waakzaam zijn, want openlijk durven zij niets te ondernemen, vooral zoo het, door hen zoo zeer gevreesd, schietgeweer daarbij in het spel komt.

De groote rivier, waarvan wij boven spraken, is hier zeer diep en zelfs voor groote vaartuigen, tot aan *Poelo Lampa*, bevaarbaar. Met dezelve verbinden zich weder andere takken welke naar de binnenlanden tot *Kurrauw* en *Tiarangan* zich uitstrekken en derhalve de

grootste geschiktheid en gemakkelijkheid voor den afvoer van producten en vooral van peper, welke aldaar in menigte zoude kunnen geteeld worden, aanbieden. De mij gegeven berigten, omtrent deze rivier en derzelver gemeenschap met het binnenland, waren echter zeer oppervlakkig.

Van de *Kwala Meluoco* bereikten wij spoedig de monding der groote *Banjersche* rivier. Deze stroom is bevaarbaar tot diep in de *Doesoensche* bovenlanden, waar dezelve haren oorsprong neemt. Dezelve is zeer breed, vooral in de monding, waar men met het ongewapend oog moeijelijk een klein praauwtje aan de overzijde onderscheiden kan. Derzelver boorden zijn, even als de gansche kust, woest, onbebouwd, laag en moerassig: aan den regter oever heeft men verschillende kleine takken, welke meestal naar de rotting-bosschen loopen en zeer vischrijk zijn. De voornaamste zijn *Soengie Moesang*; *Soengie Alo-alo*, waar langs men tot het hooge land van *Tubenio* kan komen; voorts *Soengie Oeroe*, *Poedoet*, *Oedjong bali* en andere. Wanneer men verscheiden dagreizen opvaart, vindt men de rivier nog overal breed en diep, maar uitgezonderd eenige weinige hutten, welke van tijd tot tijd door de rotting-snijders aan de boorden worden opgeslagen, ziet men niets dan struiken en bosschen, welke met apen en water-herten bevolkt zijn. Bij het binnenkomen der rivier treft men het rivier eilandje *Poelo Kaget* aan. Ongeveer drie uren opvarende komt men aan de monding van de kleine *Banjersche* rivier, welke zich aldaar met de groote rivier vereenigt, en in eene oostelijke rigting tot aan de hoofdplaats van *Banjermassing* leidt. Dezelve wordt hier beschermd door eene kleine schans, *van Tuijll* genoemd,

die echter in eenen slechten staat is. Binnen drie uren kan men van daar de Hoofdkampong *Banjer* bereiken: onderweg ziet men de *Daijaksche* kampongs *Besserie*, *Bagaauw* en *Bahauer*, welke aan den oever der rivier gelegen zijn.

In de nabijheid der hoofdplaats, vindt men, aan den regter oever, een opgehoogd stuk gronds, hetwelk *benting lama*, of de oude versterking, genoemd wordt. Aldaar was vroeger door den Sultan een ijzeren ketting over de rivier gespannen, welke door geschut, op den hoogen grond geplaatst, beschermd werd. Deze plaats en de schans *van Tuijll* zijn de eenigste hooge plekjes gronds, welke men van de monding der groote rivier tot hier aantreft, zijnde de oevers, even als een groot gedeelte der binnenlanden, laag en overstroomd, zoo dat de huizen overal op palen gebouwd zijn, en alleen de rivieren tot gemeenschap en overvoer van goederen moeten dienen, dewijl zulks over land onmogelijk is. Bij *Tabenio* en *Martapoera* begint het land eerst hooger en bergachtig te worden, en van daar kan men de oostkust over land bereiken, ofschoon deze reis, door woeste en onbevolkte streken, aan vele moeijelijkheden onderhevig is.

Voortroeijende troffen wij nog een rivier eilandje aan, *Poelo Rantauw Koliling* genoemd, waar eigenlijk de Hoofdkampong *Banjer* eerst een' aanvang neemt.

Beschrijving van Banjermassing (*).

De Hoofd-negerij *Banjermassing*, bij verkorting ook wel *Banjer* genoemd, bevat, voor zoo verre dezelve aan

(*) Deze beschrijving van *Banjermassing* is niet in 1824 maar later in 1828 vervaardigd.

het Gouvernement behoort, de navolgende kampongs, als: de Chineesche-kamp *Kampong Lodjie*, *Antassan Besaar*, *Amarong*, *Dekween*, (linker oever): de kampongs *Gajam*, *Benjioer*, *Antassan Kitjiel*, *Rawa Kween*, *Bindjei*, *Djawa Baroe*, *Soengie Baroe*, *Pekapoeran*, *Klaijan Besaar*, *Bagaauw*, *Bahauer*, *Besirie* en *van Tuijll*, welke gezamenlijk eene bevolking van nagenoeg 3000 zielen bevatten.

De kampong *Lodjie*, op het rivier eilandje *Tatas* gelegen, wordt aldus genoemd naar het Gouvernements etablissement, hetwelk zich aldaar bevindt. Het bestond vroeger uit een van ijzer-houten palen opgebouwde versterking, binnen dewelke zich de woningen der burgerlijke en militaire ambtenaren, kazerne en 's lands pakhuizen bevonden: thans echter vindt men daar alleen, het kantoor van den Resident, een officiers woning, de kazerne, benevens het kruidmagazijn. De ijzer-houten palen zijn vroeger weggenomen, omdat men veronderstelde, dat dezelve veel tot de ongezondheid van het fort toebragten. Later is echter eene palissadering van *nieuwbong* (een boom die veel overeenkomst met een groote *pinang*-boom heeft) opgerigt, welke echter zeer zwak is en niet van langen duur zal zijn daar dezelve in 1827 met overhaasting opgeworpen is, toen de muitelingen van de *doesoen* dit etablissement met eenen aanval bedreigden. De Resident bewoont thans een huis in *Kampong Amarong*, niet verre van het oude residentie-huis gelegen, waar naast de kommies mede zijn verblijf heeft. De militaire kommandant woont naast het oude etablissement. De pakhuizen staan aan de andere zijde van hetzelve en iets verder op woont de ontvanger der in- en uitgaande regten, ter plaatse waar zich mede het tolhuis bevindt.

Een land-weg langs de rivier loopt, van den Residents woning tot aan het tolhuis of de boom. Van daar loopt een andere weg achter het etablissement om, waar men de woning van den officier van gezondheid, het ziekenhuis en een paar ambtenaars woningen aantreft, en waar langs men weder tot achter het huis van den Resident en *Kampong Amarong* komen kan: vlak achter het etablissement, loopt een weg dwars door het eilandje *Tatas*, welke de militaire weg genoemd wordt, en waarmede men in een en een half uur den oever der groote *Banjersche* rivier bereiken kan, op de hoogte waar het rivier eilandje *Poelo Kambang* ligt. Hier bevond zich vroeger een klein fortje *Prins Frederik* genoemd, hetwelk thans is ingetrokken. De militaire weg is tamelijk breed en vooral in de droege mousson zeer bruikbaar, en tot het vervoeren van geschut geschikt. Langs denzelven loopt een klein Kanaal, mede achter het fort van *Tatas* heen spoelende, en zich in de rivier, midden in de hoofdplaats, ontlastende. Het gevangenhuis en het kerkhof der Europeanen zijn mede aan dezen weg gelegen.

Op het eilandje *Tatas* bevinden zich nog de *Kampong Amarong*, tusschen de huizen van den Resident en Militairen Kommandant gelegen, *Kampong Antassan Besar*, *Kween*, *Gajam*, *Benjioer*, *Antassan Kitjiel*, *Rawa Kween Bindjei* en *Kampong Djawa*. Dit eilandje wordt gevormd, door de kleine *Banjersche* of *Martapoerasche* rivier, welke door de hoofdplaats loopt en zich op twee plaatsen bij schans *van Tuijll*, en aan de *Kween* met de groote *Banjersche* rivier vereenigt. De Chineesche Kampong ligt vlak over het Gouvernements etablissement van *Tatas*, aan de andere zijde der rivier, welke aldaar niet zeer breed is. Schuins over het residentie-huis is *Soengi*

Loemba, 't welk de scheiding met de Vorstenlanden uitmaakt, en waar almede de Chineesche-kamp eindigt en dat gedeelte der hoofd-kampong, hetwelk aan den Sultan behoort, een aanvang neemt. Aan deze zijde stelt de *Kween* of de riviertak, welke zich met de groote *Banjersche* rivier vereenigt, de grensscheiding tusschen *Tatas* en des Sultans grondgebied daar. Beneden de Chineesche-kamp liggen de Gouvernements kampongs *Baro* en *Soengie-baro*, *Pekapoeran*, *Klaijan-besar*, *Bagnauw*, enz. Groote schepen kunnen tot vlak voor *Tatas* of te midden van de hoofdplaats *Banjermassing* komen. Honderden kleine praauwtjes ziet men daar de rivier op en neder en over en weder varen, daar er geen andere landwegen te *Banjer* bestaan, dan die welke hierboven zijn opgenoemd. Zoodat alle gemeenschap, met de Chineesche-kamp en de afgelegen kampongs, langs de rivier moet plaats hebben; waarom dan ook de handels waren, bij de hoofdplaats, in de rivier op vlot-huizen, zijn uitgekraamd, en men deze vooral aan de Chineesche-kamp algemeen aantreft. De opgezetenen hebben hunne huizen op hooge palen aan de oevers der rivier gebouwd, waar de gronden meestal moerassig en bij hoog water geheel overstroomd zijn; zoo dat men dikwerf om zijn' naasten buurman te bezoeken, zijn toevlugt tot een praauwtje nemen moet. De grond waarop het etablissement te *Tatas* gebouwd is, is opgehoogd en de weinige wegen, welke in de westmousson geheel onbruikbaar zijn, worden aldaar met veel moeite onderhouden.

De huizen tot 's Gouvernements etablissement te *Tatas* behoorende, zijn allen van bamboes of planken gebouwd, welke laatste soort aldaar vroeger van *Java* is overgebragt.

De Banjerezen.

De *Banjerezen* stammen af van de *Dayakkers*, welke nog de binnenlanden van *Banjermassing* bewonen. Tot het Mahomedaansch geloof overgegaan, hebben zij zich later van deze nog woeste volkeren onderscheiden, en door verbindtenissen en omgang met *Javanen*, *Maleijers*, *Boeginezen* en *Chineezen*, veel van de taal, zeden en gebruiken dezer natien overgenomen.

De Inlandsche verhalen schetsen den vroegeren en tegenwoordigen staat van *Banjermassing* aldus af. »De vroegere Vorsten van *Banjermassing* waren regtvaardig; ze verligtten de bezwaren hunner onderdanen zoowel geringe lieden als hovelingen. In alle zaken werd goed regt gesproken, naarvolgens Godsdienstige en aloude gebruiken. In vroegere tijden bevonden zich ook geen Europeanen te *Banjermassing*, en het gansche rijk behoorde aan den Vorst, die door niemand in zijn verlangen noch wenschen werd tegengegaan, en het land naar zijn' eigen vrijen wil regeerde. Vroeger vonden de inwoners er gemakkelijk een middel van bestaan en dreven eén' onbelemmerden handel. Tegenwoordig kennen *Banjer's* Vorsten, gedeeltelijk geen regtvaardigheid, noch medelijden jegens hunne geringe onderdanen meer, en beoogen alleen maar voordeelen voor zich zelve te behalen. In vele zaken wordt zonder regt beslist en worden geene Godsdienstige gebruiken meer in acht genomen. Zoo er eenig geschil tusschen een' grooten en een' geringen man ontstaat, wordt hetzelve veeltijds ten voordeele van den eersten beslist, al heeft ook de geringe man het grootste regt voor zich. Onder de tegenwoordige menschen heerschen veel bedrog en armoede tevens. Zij weten van geen eenstemmigheid,

noch. eensgezindheid en leven in de grootste verwijdering, zonder elkander behulpzaam te zijn. Vele Vorsten leven ook thans niet in geluk en tevredenheid. Hunne voorvaderen stonden in geen verbond met vreemde Vorsten, en geen Europeanen bewoonden hunne landen. Thans blijft den Vorst alleen of welligt nog niet eens de helft van het rijk over: thans heeft hij welligt voor vreemde Vorsten en houdt daarom vriendschaps verbonden met anderen aan. De middelen van bestaan zijn voor de ingezetenen thans bezwaarlijk en hun handel is moeijelijk, hebbende de tegenwoordige menschen omslagtige en twist verwekkende gebruiken ingevoerd."

Het is eene waarheid dat de *Banjerezen*, onder het bestuur van hunne Vorsten, aan vele kwellingen onderhevig zijn; maar of het daarmede in vroeger tijden wel beter zal zijn gegaan, is niet te veronderstellen. Ondertusschen is het zeker, dat de bevolking in vroeger dagen minder belast was, of zoo veel aan hunne hoofden niet behoefde optebrengen, dewijl deze thans aan meerdere behoeften gewoon zijn geworden. De omgang en handel met Europeänen heeft daartoe zeker veel bijgedragen.

De *Banjerezen* welke op 's Gouvernements grondgebied te *Banjermassing* wonen, achten zich gelukkig en vinden eene veiligheid voor hunne personen en goederen, welke zij in de Vorstenlanden missen moeten: en indien velen niet voor de wraak hunner hoofden vreesden, zouden deze landen spoedig door verhuizingen naar 's Gouvernements grondgebied ontvolkt raken. De landen welke te *Banjermassing* onder het gebied van het Gouvernement staan zijn wel uitgestrekt, maar hebben, even als *Borneo* in het algemeen, een zeer geringe bevolking: zelfs vermeen

ik dat de gezamenlijke Gouvernements provincien te *Banjermassing* geen 20,000 zielen bevatten. De Sultan daarentegen bezit in de Binnenlanden vrij schoone en welbevolkte districten, waarover wij nog gelegenheid zullen hebben in den loop dezer aanteekeningen nader melding te maken.

Zeden en Gewoonten der Banjerezen.

Ofschoon de zeden en gebruiken der *Banjerezen* veel overeenkomst hebben met die der Javasche bevolking, en naar de Mahomedaansche wetten geschoeid zijn, vermeen ik echter hier eene korte beschrijving van sommigen hunner gewoonten en plegtigheden te kunnen laten volgen. welke welligt eenige bijdragen tot de kennis dezer bevolking zullen opleveren. Wij maken alzoo met hunne *huwelijksplegtigheden* een' aanvang.

De priester moet *het huwelijk* met zijnen zegen bevestigen, waarbij twee personen als getuigen vereischt worden. Tot hetzelve mag geen dwang plaats hebben, daar het niet kan worden aangegaan dan met goedvinden van het meisje en haren vader of naaste bloedverwanten. Men kan ook in geen wettig huwelijk treden met de vrouw van een' ander, die niet vooraf behoorlijk gescheiden is. Na de scheiding moeten vier maanden verloopen, voor de vrouw weder een ander huwelijk mag aangaan. Wijders wordt bij het aangaan van een huwelijk vereischt de verklaring van den man, dat hij deze zijne bruid tot zijne wettige huisvrouw wil aannemen, zoomede het schenken van het huwelijks pand, door den man aan de vrouw, hetwelk nimmer minder dan twee realen of vier ropijen bedragen kan, en naar het vermogen der personen vermeerdert. Als deze vereischten tot het huwe-

lijk volbragt zijn, en bruid en bruidegom zich vereenigen zullen, worden er van beide kanten feesten gegeven, waarop vrienden en aanverwandten ter maaltijd genoodigd worden en het jonge paar met water wordt besproeid; eene plegtigheid, welke bij de Inlanders *mandi-mandi*, *berpaga maing* genoemd wordt. De man wordt door vrienden en aanverwandten naar het huis van de vrouw begeleid, waar hij drie dagen en drie nachten verblijven moet. Des morgens komen de vrouwen, welke den bruidegom begeleid hebben, allerlei soort van gebak ten geschenke brengen, en 's avonds verzamelen zich ook de mannen ten huize van de jong getrouwden, waar dan weder een feest gegeven wordt. Nadat deze drie dagen verloopen zijn, gaan de jong getrouwden bij hunne bloedverwanten rond, om de gelukwenschingen derzelve te beantwoorden.

Eene tweede, niet minder belangrijke plegtigheid is bij hen die bij *begrafenissen*. Als er iemand sterft moet het lijk worden gewasschen en omkleed. De gewone gebeden van den overledene worden daarna verrigt, en het lijk wordt vervolgens ter aarde besteld. Voorts moeten er Godsdienstige bijeenkomsten, bij de Inlanders *ratibkan* genoemd, voor de rust des overledene gehouden worden. Dit alles is de dure pligt der naastbestaanden, die door zulks te verzuimen moeten boeten voor de zonden, waarmede de overledene beladen zoude kunnen wezen. Wijders is het voegelijk dat op den avond van den derden dag, waarop de overledene begraven is, de Priesters verzameld worden, om gebeden voor den overledene te doen, zoo ook op den 7den, 25sten, 40sten en 100sten dag, waarna deze Godsdienstplegtigheden een einde kunnen

nemen. Nog is het voegelijk dat, een jaar na het overlijden, deze Godsdienstige bijeenkomst voor eenen dag herhaald worden. Deze laatste plegtigheden worden echter niet uitdrukkelijk gevorderd, en zouden, ingeval van verzuim, de naastbestaanden niet bezwaren, zoodat een ieder naar zijn vermogen en goedvinden hierin te werk kan gaan.

Zoo de overledene goederen of bezittingen nalaat, is het gebruikelijk dat eene vrijwillige gifte daaruit naar billijkheid gedaan wordt aan die genen, welke de Godsdienstplegtigheden voor hem hebben uitgeoefend. Zoo de afgestorvene *geestelijke* (§) of *wereldlijke* schulden nalaat is het noodzakelijk dat dezelve door de naastbestaanden uit den boedel betaald worden. Als er daarna nog iets overschiet, wordt tot de verdeeling daarvan onder de erfgenamen overgegaan, daar de erfenis niet aanvaard kan worden, alvorens de schulden van den overledene zijn afbetaald.

De *spelen en vermaken* der *Banjerezen* waren vroeger dezelfde, welke nu nog bij de *Daijakkers* in gebruik zijn, zoo als de spelen *katombong* en *balian*, waarbij op eene langwerpige trom geslagen en tevens gezongen wordt, terwijl de mannen een' zonderlingen dans daarbij uitoefenen, door hunne armen telkens in de hoogte uitteslaan en te gelijker tijd de knieën eenigzins te buigen. Zoo laten zij zich dan op en neder gaan, zonder met de voeten van

(§) *Geestelijke* schulden zijn dezulke, welke betaald worden door de naastbestaanden, bij wijze van boetdoening, zoo de overledene gedurende zijn leven alle de pligten van den Godsdienst niet naar behoren heeft waargenomen.

den grond te komen. Het gezang der vrouwen *baksan* genoemd, heeft eene woeste treurigheid en niets bekoorlijks voor het oor van Europeanen. Toen de *Banjerezen* het Mahomedaansch geloof omhelsden, raakten de spelen *radap* en *berpandong* in zwang, waarbij op eene trom geslagen wordt, en verscheiden mannen zich ieder om het zeerst beijveren, allerlei narre- en poetserijen te maken en het volk door hun gesnap te vermaken, terwijl deze lieden, *pandongs* genaamd, vrijheid hebben om alles te uiten wat zij goedvinden, waarbij dan natuurlijk menigeen vrij wat te lijden heeft. Alle hunne uitdrukkingen of gezegden moeten echter op rijm geschieden, hetwelk ieder beurtelings doet. Velen munten daarbij in geestigheid uit, ofschoon over het algemeen de kieschheid bij dergelijke spelen geheel wordt uit het oog verloren (†). — Deze *pandong*-spelen zijn nog tegenwoordig te *Banjer* zeer in zwang. De voornaamste spelers wonen te *Amontaij*, in de Vorstenlanden, van waar dezelve bij plegtige gelegenheden naar *Banjer* ontboden worden.

Een spel, waaraan de *Banjersche* grooten zeer gehecht schijnen, is het aldaar genaamd wordende *orong-orong batang*, hetwelk bij huwelijken der Vorsten gespeeld wordt. Alle de vrouwen van Vorstelijken bloede zijn daarbij, in een prachtig gewaad uitgedost, vereenigd, en bewegen zich in het rond, in een cirkel, welke door

(†) Vergelijk hiermede de beschrijving van dergelijke spelen op *Java*, in het stuk van den Heer J. I. VAN SEVENHOVEN, getiteld *Java, ten dienste van hen die over dit eiland willen reizen;* in het *Tijdschrift voor Neêrlandsch Indië*, No. 4 bladz. 246.

eene roode koord bepaald is, en waartegen de vrouwen met den rug steunen. Van tijd tot tijd, worden beide de handen om deze koord geslagen, welke beweging altoos in het rond en op de maat van een *Daÿaksche* muzijk of trom plaats heeft. Nu eens wordt de koord door haar losgelaten en klappen ze in de handen, dan weder slingeren ze met eenen arm, terwijl de andere hand de koord omvat. Als er in de handen geklapt wordt, moet de koord met den rug of de lendenen strak gehouden worden. Nadat de *orong-orong batang* is afgeloopen, komen de Vorsten, om den *baksa dadap* te spelen. Zij zijn daarbij voorzien van een soort van pijl en boog, welke *dadap* genaamd wordt. Zij springen daarbij voor een' korten tijd in het rond, het eene been steeds opligtende en zich buitengewoon snel bewegende, even als of zij van alle kanten verwerender wijze moesten te werk gaan. Na de *baksa dadap* volgt de *baksa taming*, waarbij een klein schild, *taming* genaamd, en de ontbloote kris gebruikt worden. De aanvang van deze dans is langzaam en plegtstatig en daarna bij afwisseling haastiger en wild, even als of men een kampgevecht wilde voorstellen.

Toen de *Banjerezen* tot het Mahomedaansch overgingen en door Sultans begonnen geregeerd te worden, werden de meer beschaafde Javaansche spelen en dansen ingevoerd. De voornaamste dezer dansen, die hier *baïgel* genoemd worden, zijn zeer onderscheiden, zoo als de *gambo*, *joget*, *gandot* en anderen. De *gambo* bestaat alleen uit eene regelmatige beweging van handen en voeten, op de maat van zekere muzijk, uitgevoerd door een aantal mannen, welke met pieken voorzien en alle eene, op dezelfde wijze versierde, kleeding dragen. Ook wel oefenen kleine jongens dezelve uit, die dan met boog en pijlen gewapend zijn,

waarmede zij eene gelijke beweging maken, terwijl ze met eenen statigen en langzamen tred in het rond springen. Deze dans wordt in tegenwoordigheid van den Sultan, bij plegtige bijeenkomsten of maaltijden uitgevoerd, en schijnt tot de hof-statie te behooren. De *joget* en *gandot* worden alleen door vrouwen uitgevoerd. Bij de eerste moeten ze op de maat der muzijk, langzaam en statig, het ligchaam en de armen bewegen en draaijen, zonder dat daarbij gezongen wordt. Het is een verstelijk spel en wordt met veel pracht door de vrouwen der Inlandsche Prinsen, in tegenwoordigheid van den Sultan, uitgeoefend. De *gandot* is wat algemeen op *Java* onder den naam van *ronggings* bekend is, en waarbij eene vrouw danst en tevens zingt, terwijl de man tegelijk tot den dans wordt toegelaten.

De vermaken der Inlandsche grooten bestaan voorts in de herten jagt, die wij boven reeds beschreven hebben, en in het schijfschieten met de buks. Het laatste wordt ook door *Bouginezen*, *Chinezen* en andere ingezetenen uitgevoerd. De Vorsten bedienen zich daarbij van buksen, welke geheel te *Banjermassing* en vooral te *Nagara* in de Vorstenlanden, vervaardigd worden, en zeer goed zijn. De loop vooral moet onverbeterlijk wezen, ofschoon het slot nog veel te wenschen overlaat. De gewone afstand waarop naar de schijf geschoten wordt is van vier tot vijf honderd voeten. Het schijfschieten gaat niet zelden met weddingschappen, voor kleine geldsommen, vergezeld. Sommige Vorsten zijn goede scherpschutters, en hebben door langdurige oefening een behendigheid verkregen, welke waarlijk bewondering verdient; zoo miste de Pangerang Di Pattie van *Allalak* zelden het wit op eenen afstand van zes honderd voeten.

De vroegere *kleeding* der *Banjerezen* was die der tegenwoordige *Daijakkers*, en hunne wapens bestonden in een zwaard *parang bagånder* genaamd, hetwelk in maaksel van de tegenwoordige wapenen zeer verschilt. Met de invoering van het Mahomedaansch geloof, veranderde ook hunne kleeding, welke echter tot heden toe nog bij sommigen in gebruik is. De mannen dragen toegenaaide of losse kleedjes, een broek tot aan de knieën, een buisje en een hoofddoek: de vrouwen toegenaaide of losse kleedjes, de *kabaija* en *selindang*, welke over de linker schouder en in den regter arm geslingerd worden. Groot onderscheid, zoo als wij zeiden, is er tusschen de hedendaagsche kleeding en die van vroegere tijden. Toen droegen de mannen korte buisjes zonder mouwen, en van voren open, met knoopsgaten: daarbij kleedjes en krissen op de wijze der Javanen. De kleedjes waren van grof wit linnen vervaardigd, hetwelk in de rook gebloemd werd, door middel van papier, zoo dat de plaats, door het papier bedekt, wit bleef, terwijl het overige door den rook zwart werd gemaakt. De vrouwen droegen korte baaitjes met korte en wijde mouwen, alleen van eene opening aan den hals voorzien: voorts *selindangs* van rood, geel en groen gekleurde, Inlandsch geverfde stof, *kagambang tanon* geheten.

Overigens dragen tegenwoordig de *Banjerezen* op verschillende wijze hunne kleeding, daar sommigen de *Javanen*, maar de meesten de *Maleijers* en *Boeginezen* navolgen.

De kleeding der Vorsten is over het algemeen zeer opgesmukt en verschillend. Bij de naaste bloedverwanten van den Sultan maken de diamanten den grootsten rijkdom der kleeding uit, terwijl enkele Prinsen fraaije goudstof-

fen tot kleedjes hebben, met goud en zilver galon omboord, en buisjes van zijden of fluweelen stof, van verschillende kleuren, meestal op de Javaansche wijze gemaakt. De Sultan is gewoonlijk eenvoudig gekleed: hij pronkt bij plegtige gelegenheden met een' ruwen diamant, van ruim 70 karaten, aan zijnen hals, welk kostbaar gesteente, aan een eenvoudig koordje gebonden, tot op de borst nederhangt.—De vrouwen en dochteren der Vorsten zijn meestal met smaak gekleed, vooral wanneer de dansfeesten bij den Sultan gegeven worden. De dochter van dien Vorst, Rato Mohammed genaamd, danste eens op een feest, waarop wij genoodigd waren, en trok door hare smaakvolle kleeding, welke de bevallige gestalte der danseres op eene sierlijke wijze deed uitkomen, onze aandacht. De diamanten, waarmede zij bij die gelegenheid was opgetooid, zag men tot zelfs tusschen hare tanden schitteren, en zouden, volgens opgave van sommige Prinsen, op een millioen Ropijen kunnen geschat worden.

Wat *de wijze van oorlogen der Banjerezen* betreft, vroeger was bij hen geen kruid, lood of schietgeweer bekend, en wisten zij zich ook geene versterkingen optewerpen. Hunne wapenen bestonden uit de blaas-pijp, pijl, piek, kris en parang.

» De vroegere Hoofden" zeggen de historie verhalen van *Banjermassing*, » waren moedig en onversaagd. Velen hadden zich in het gebergte gevestigd, om krachten te verkrijgen. Er waren er, die bijzondere vermogens en bekwaamheden bezaten, en die, onafhankelijk als Vorsten, hunnen vijand wel onder de oogen dorsten te zien. Zij waren onkwetsbaar en hadden buitengewone lig-

chaams krachten, kunnende onder anderen ijzer met hunne handen breken. Eenigen konden allerlei soort van gedaante-verwisselingen aannemen, en zich naar verkiezing grooter, kleiner en half onzigtbaar maken. De tegenwoordige *Banjerezen* bezitten echter geen dezer hoedanigheden meer, maar zijn vol ondeugden en gebreken, zoodat aan hunne wenschen en verlangens niet voldaan kan worden, terwijl de ouden zich door eer en braafheid de gunst van hoogere wezens wisten eigen te maken, en daardoor alle goede hoedanigheden wisten te verkrijgen. De *Banjerezen* zijn thans zoo moedig en onverschrokken niet. Zij hebben echter wapenen in gebruik zoo als krissen, pieken, *parangs*, sabels en bezigen in den oorlog ook schietgeweer, zoo als buksen, geweren, lillas en kanons. Zij werpen verschansingen op, doch dezelve zijn niet tegen hevige aanvallen bestand en strekken veeleer om de schande van een regtstreeksche vlugt, voor eenen korten tijd, te dekken, alzoo zij zich niet lang in versterkingen weten te verdedigen, en eindelijk genoodzaakt worden om wanhopig uittevallen, te vlugten of zich overtegeven, als de vijand geducht is."

De oude verhalen van *Banjermassing* zijn, zoo als zulks met dergelijke beschrijvingen algemeen het geval is, overdreven en fabelachtig. De oude tijden waren altoos de beste, zoo als ook hunne voorouders verre het tegenwoordig geslacht moeten overtroffen hebben. Wat hier nu ook van zij, zoo kan men het er voor houden, dat de tegenwoordige *Banjerezen*, over het algemeen, geveinsd en lafhartig zijn. Zij trachten zich in den oorlog door het opwerpen van versterkingen, in moeijelijk terrein, te verdedigen, en de veelvuldige moerassen en waterachtige bosschen van *Banjermassing* geven hun

daartoe de schoonste gelegenheid aan de hand. Aanvallender wijze handelen zij bij verrassing of door verraad.

Een militaire magt kan alleen in kleine prauwtjes, waarin slechts twee mannen zitten kunnen, deze moerasgronden bezetten, terwijl het vaarwater daarop dikwerf zoo smal is, dat de prauwtjes achter elkander roeijen moeten. Op deze wijze heeft onder anderen de uitrusting in de *Becompaij* en *Banjersche* bovenlanden, in 1824 en 1825, de versterkingen der muitelingen aldaar moeten naderen. De soldaten moesten uit de boomen in dezelve schieten, alzoo nergens een plekje vasten grond te vinden was. Uit de eene versterking verjaagd, wierpen zij, dieper landwaarts in, weder eene andere op. De woeste, uitgestrekte en digte water-bosschen beletten ten eenemaal alle militaire bewegingen, terwijl er geen magt genoeg voorhanden was, om de muitelingen van alle kanten te kunnen insluiten. De laatste versterking welke in de *Becompaij* genomen is, was uit *galam*-houten boomen opgeworpen, welke aldaar in de bosschen in overvloed voor handen zijn. De omtrek was een zwaar bosch hetwelk geheel overstroomd was. Het binnenste der versterking was geheel uitgegraven en stelde dus een water-kom daar. De palissadering was dubbel en in de tusschenruimte met kort en versch hout opgevuld. De muitelingen waren gehuisvest in eenen gang, welke van binnen tegen de palissadering twaalf voeten van den grond was aangelegd. Een ijzeren drie ponder en veel klein geschut behoorden tot hunne verdedigingsmiddelen. Het gelukte den onzen deze versterking intenemen, door eene verschansing tegen over dezelve optewerpen, waarop, met veel moeite, een zwaar stuk geschut geplaatst werd. De *Daijaksche*

hulpbenden waren van weinig nut, en wisten alleen maar te branden en te rooven. Kleine en goed gewapende praauwen komen, bij dergelijke expeditien, goed te pas, zoo om de toegangen der rivieren te bezetten, als om manschappen en levensmiddelen overtevoeren.

Dat gedeelte der *Banjersche* en *Daijaksche* bevolking, hetwelk de nabijheid der zeestranden bewoont, heeft, zoo door deszelfs handelverkeer met *Europeanen*, *Javanen* en *Boeginezen*, als door geheimen omgang met de zeeroovers, zich van wapenen en geschut weten te voorzien, waarvan zij zich op hunne vaartuigen bedienen. Het is ook dit gedeelte der bevolking, hetwelk voor minder vreesachtig en minder rustig kan gehouden worden, dan de volkeren, welke de Ommelanden van *Banjermassing* bewonen, en die, met uitzondering van de *Daijaksche* volkstammen, nog onder het gezag van den Sultan van *Banjermassing* staan.

Deze *Daijaksche* volkeren, welke uit zoo veel verschillende stammen bestaan, beoorlogen elkander bijna onophoudelijk en de zwakkere verdedigt zich daarbij in zijne versterking, welke men in de nabijheid der kampongs aantreft, terwijl de aanvaller eene belegering begint, na alles, wat zich nog op het veld of in de kampongs bevindt, gevangen genomen of afgemaakt te hebben. Zoo het terrein zulks toelaat beproeven zij niet zelden de belegerde versterking met een beweegbaar gevaarte, hetwelk op rollen voortgeschoven wordt, te naderen en intenemen. Eenige *Daijakkers* hebben een weinig schietgeweer en kleine stukjes geschut, waarmede zij echter moeijelijk weten omtegaan. In het open veld vechtende, gebruiken zij het zwaard en schild, en de geheel binnenlands gelegen *Daijakkers* moeten in dit soort

van gevecht, zoo om hunne meerdere ligchaamskragten, als groote behendigheid, bijzonder door hunne naburen gevreesd zijn. Op de rivieren vechtende, gebruiken de *Daÿakkers* vóór op hunne praauwen, eene verschansing uit zware ijzerhouten balken bestaande, en bedienen zich van hunne blaas-pijp met vergiftige pijltjes.

Een belangrijk onderwerp, waarover wij ook nog eenige opmerkingen wenschen medetedeelen, is *de volksvlijt en nijverheid der Banjerezen*. De gronden te *Banjermassing* gedeeltelijk laag en waterachtig, gedeeltelijk hoog en boschrijk zijnde, zoo volgt hieruit, dat ook de volksvlijt aan onderscheiden takken besteed wordt, en de eene landstreek daarin veel met de andere verschilt. De talrijke bosschen der bovenlanden leveren bij voorbeeld vele voortbrengselen op, welke in de vlakke benedenlanden niet gevonden worden: alleen de rotting-bosschen schijnen op *Banjermassing* vrij algemeen te zijn, en zoo wel in de boven als benedenlanden te liggen. Wij willen hier dus kortelijk de verschillende takken van volksvlijt en bedrijven der nijverheid trachten optegeven, welke in de onderscheiden districten, zoo Gouvernements- als Vorstenlanden, te *Banjermassing* worden uitgeoefend.

De ingezetenen van *Banjer*, hoofdplaats *Dekween*, *Brangas*, en de ommestreken, drijven handel met de bovenlandsche en overzeesche bevolking: zij snijden rotting, *nipa*-bladeren, kappen *nieuwbong*, planten *padie*, vruchten en groenten; ze zoeken hars op de droogten aan de riviermonding, en *kaÿoe garoe* (*lignum aloes*) bij *Oedjoeng Selat* op de kust; zij kappen hout voor hun gebruik, en brandhout; zij visschen en drijven een' kleinen handel op de rivier in de hoofdplaats. De ingeze-

tenen, welke verder landwaarts inwonen, zoo als de *Bacompaijers* en die van *Marabahan*, handelen met de *Doesoensche* bovenlanden; zij planten *padie*, snijden *rotting*, maken *rotting*-matten, mandjes en ander huisgereedschap: zij zoeken goud en kleine steentjes (*batoe marabahan*), welke zeer gewild zijn en in ringen gezet worden.

Die welke de volgende Vorstenlanden bewonen, als: *Nagara*, *Lebioe*, *Soengi Besar*, *Amoentaij*, *Kalowa*, *Marampioeu*, *Lebonemas*, *Tapeen*, *Balimoetz* en ommestreken, handelen met *Banjer* en de bovenlanden tot *Tebalong*, van welke laatste plaats zij vogelnestjes, goud, matten (*tikar kati*), en was bekomen. Men vindt vooral te *Nagara* bekwame goud- en ijzer-smeden, prauwen- en buksen-makers. De ingezetenen planten *padie*, veel watermeloenen en andere vruchten, *sirie*, *pinang*, *klappa*-boomen, *kapas*, peper en koffij. Zij maken olie en suiker, onderhouden kippen, en vooral een overvloed van eendvogels; zij weiden *karbouwen*, welke men in de benedenlanden te *Banjer* nergens aantreft; zij maken voorts kleederen van grof geweven stof, door vrouwen bereid.

Die van *Tebalong* en andere plaatsen, aan de grenzen van *Banjermassing* gelegen, planten *padie*, maken matten (*tikar katie namban*), zamelen vogelnestjes, hars, was en goud: ze kappen ijzer en *balanger*-hout voor huizen en vaartuigen: snijden *rotting* en *bamboe* en handelen met de oostwaarts gelegen plaatsen.

De inwoners van *Martapoera* en de bovenlanden *Doekoe-kirie* en *Doekoe-kanan*, mede aan den Vorst behoorende, graven en slijpen diamanten: ze zoeken goud, planten suikerriet, *padie*, *kapas*, koffij en peper; dit laatste product wordt alleen op bevel van den Sultan

geteeld. Zij kappen voorts ijzer-hout voor huisbouw, snijden *rotting* en *bamboe*, en verzamelen hars en wahs.

Die van *Tabenio* of de landen *Laut*, aan het Gouvernement behoorende, graven goud, planten *padie*, koffij en peper, droogen hertevleesch en hoornen, visschen op zee, maken *trassie*, matten (*tikar pooron*), verzamelen *soga-bast*, snijden *rotting*, planten vruchten, groenten en handelen met *Banjer*.

Die van de *Doesoensche* landen, thans aan het Gouvernement behoorende, planten *padie*, vruchten, groenten, snijden *rotting*, zoeken ijzer-erts en maken ijzer; ze zamelen vogelnestjes, was, witte hars, steenhars en *bezoar*; ze maken touwwerk, *rotting*-matten hoofddeksels, draken-bloed en olie; ze kappen *blangiran* en ijzer-hout voor huisbouw, en zagen planken voor praauwen; zij vervaardigen praauw-riemen en brengen groote balken af, om vlot-huizen te bouwen.

Die van *Kurrau*, *Sihoeng*, *Daijoe* en *Lawangang*, mede tot het Gouvernement behoorende, planten *padie*, snijden *rotting*, zamelen hars, maken matten (*tikar kati*), *djoekongs* of kleine praauwtjes, kappen ijzer- en *blangiran*-hout en zoeken was en *bezoar*.

Die van den *Daijak Beajou*, mede Gouvernements landen, planten *padie*, snijden *rotting*, maken *rotting*-matten, zamelen was, draken-bloed, stofgoud, *bezoar*, witte hars en steen-hars: ze zagen planken van *bangkieri*-hout, en maken ijzer-houten praauwen. Zij handelen met de bovenlanden en brengen hunne producten, vooral rijst, naar *Banjer* af.

Na het bovenstaande te hebben ingezien kan gemakkelijk worden nagegaan, welke de voornaamste handels artı-

kelen voor den uitvoer te *Banjermassing* zijn. Ik acht het alzoo onnoodig dezelve alhier te herhalen, alle deze voortbrengselen worden naar *Java*, *China*, *Poelo Pinang*, *Malakka*, *Riouw*, *Makasser*, *Balie* en anderen plaatsen uitgevoerd. Van daar wordt te *Banjermassing* daarentegen ingevoerd: rijst, zout, hetwelk thans voor Gouvernements rekening wordt aangebragt, tamarinde, uijen, olie, tabak, rood en zwart garen, grof, wit en zwart linnen, inlandsche geweefde kleedjes, hoofddoeken (*batik*), gestreept goed (*gingang*), suiker, gambier, staal, tin, lood, koper, fijne witte, zwarte en blaauwe katoenen (*mosie*), fijn wit linnen, chitsen en geverwde katoenen (*kalomkasie*), zijden en katoenen gordels (*tjindé*), enz.

De meeste voortbrengselen, welke in de Vorstenlanden vallen, behooren tot den alleenhandel der Vorsten, zoo als de *kapas*, vogelnestjes, diamanten, *rotting* en peper, welke deze producten tegen geringe prijzen van de opgezetenen opkoopen. De peper wordt thans minder geteeld dan vroeger, toen de Sultan belangrijke hoeveelheden daarvan aan de Oost-Indische Compagnie leverde.

De diamanten boven de vijf of zes karaten mogen niet worden uitgevoerd, maar moeten bij voorkeur aan den Sultan geleverd worden. Niettegenstaande dit verbod worden er echter vele groote diamanten ter sluik uitgebragt. Voor den grooten diamant, die ruim zeventig karaten weegt, en door den Sultan, gelijk wij boven gezien hebben, gedragen wordt, is aan den vinder 500 Spm. betaald geworden. Met de Chineesche jonk, welke gewoonlijk alle jaren te *Banjermassing* aankomt, ontvangt de Sultan vele goederen, welke alle tot zijnen bijzonde-

ren handel dienen. Met dit vaartuig verzendt hij ook veel *rotting*, was, vogelnestjes, herte-hoornen en andere in *China* gewilde artikelen. De *Boeginezen*, welke te *Banjer* woonachtig zijn, handelen veel op *Makasser* en *Sincapoera*, en brengen veel *rotting*, ijzer en stofgoud naar derwaarts over.

Sedert de vrijstelling van den *Doessoenschen* handel, of de overgang van die provincie tot het Nederlandsch Gouvernement, is de plaatselijke handel te *Banjermassing*, zeer toegenomen: en zoo ook de Vorsten een meer doelmatig beheer in het bestieren hunner landen wilden aannemen, zoude ongetwijfeld de volksvlijt toenemen, de landbouw aangemoedigd en de handel worden uitgebreid.

M. H.

(*Het vervolg hierna*).

Timor in 1831.

(vervolg en slot van bladz. 400).

Wij hebben hiervoren reeds gezegd, dat op het eiland *Timor* drie volkstammen werden gevonden, die van elkander in *taal* zeer verschillen: hierbij zoude nog kunnen gevoegd worden, dat de bewoners der onderscheidene eilanden, welke in deze omstreken worden gevonden, ieder eene taal op zich zelve hebben, die weinig of geen overeenkomst met elkander doen blijken. Om van deze verscheidenheid een beter denkbeeld te geven, zal ik hier

[redacted] [redacted]

eenige woorden opgeven, van de talen welke in deze omstreken worden gesproken.

Hollandsch.	*Timorees.*	*Koepangnees.*	*Biltonees.*	*Savonees.*	*Rottienees.*	*Solorees.*
Man.	Atoenie.	Baklobe.	Manek.	Mamoneh.	Touk.	Balake.
Vrouw.	Bevel.	Bihata.	Oeto.	Malenie.	Inak.	Barkawae.
Kind.	Ana.	Ana.	Oan.	Anak.	Ana.	Anakene.
Water.	Oel.	Oeij.	Ue.	Iljoko.	Oij.	Waij.
vuur.	Aij.	Aij.	Ahij.	Aaij.	Haij.	Apeij.
Aarde.	Naijan.	Kadale.	Raij.	Woeaij.	Daaij.	Tanah.
Visch.	Ika.	Ikan.	Ikan.	Nadoe-oe.	Ziak.	Ikan.
Vogel.	Kolo.	Manoe.	Manoe.	Kollo.	Puik.	Boeroeng.
Mensch.	To.	Atoelie of Hoetoe.	Ema.	Dou.	Hatakolie.	Atadikan.
Maan.	Foenan.	Boelan.	Foelan.	Werroe.	Boelak.	Woelan.
Zon.	Neno of manas.	Lela.	Loro.	Loddo.	Leijdo.	Lana.
Sterren.	Foen.	Doen.	Roen.	Motto.	Doewoek.	Etak.
Jagong (mau).	Pena.	Ngaij.	Wata.	Tra Jawa.	Peijlak.	Wata.
Lontar.	Toea.	Knola.	Toeatahan.	Rokilie.	Loouk.	Koffij.
Katoen.	Abas.	Boenga.	Kabidauk.	Wengoe.	Abas.	Kapok.
Schip.	Benau oef.	Loeijina.	Ronbot.	Kowa taloegla.	Ofakina.	Kapol.
Praauw.	Benau kliko.	Loeij.	Ron.	Kowa.	Ofa.	Tena.
Zee.	Tassie.	Tasie.	Jane.	Eijdarie.	Sain.	Tahi.
Rivier.	Noel.	Galoen.	Galoen.	Eijloka-ae.	Leij.	Soenge.
Berg.	Neten.	Leten.	Leten.	Leddo.	Letek.	Watong.
Huis.	Oemel.	Oemah.	Oemah.	Ammoe.	Uma.	Longoh.

De Inlanders dezer gewesten hebben geen eigen geschriften. Op het Portugeesche grondgebied kunnen echter velen de taal dier natie lezen en schrijven, en op het Nederlandsch gebied van *Timor* en *Rottie*, worden ook eenigen gevonden, die het Maleisch kunnen lezen en schrijven met Latijnsche letters.

Thans laten wij hieronder over *den oorsprong*, *de geaardheid en levenswijze der bevolking* eenige opmerkingen volgen.

De volkeren dezer landen hebben een zeer flaauw denkbeeld omtrent hunnen oorsprong en geschiedenis, waarvan de sporen slechts hier en daar in de volksliederen worden gevonden, ingewikkeld met donkere verdichtselen van onwetendheid en bijgeloof. Sommigen ontleenen hunne afkomst uit den Hemel, en eenigen zeggen bij verhuizing van *Ceram* en andere eilanden herwaarts te zijn gekomen. Hoe dit ook zij is het negtans zeker, dat alle deze landen door twee onderscheiden rassen van menschen worden bewoond; zijnde de eene taanskleurige met lang haar en regelmatige wezenstrekken, en de andere zwart bijna den *Papoe* gelijkende, met gekroesd haar als van den mulat.

De *Rottineezen* ontleenen hunne afkomst van het eiland *Çeram*, gelegen in de groote Oost, en zeggen bij hunne komst *Rottie* bewoond te hebben gevonden. Maar hunne bezitneming van dat eiland, heeft de oorspronkelijke ingeboerlingen van het land naar *Timor* en andere eilanden doen verhuizen, en die welke achter zijn gebleven, alhoewel zij alle regt van eerste bezitneming hebben verloren, genieten nog de onderscheiding van den naam van *Toean Tana* (*Heeren des Lands*), en bekleeden de priesterlijke waar-

digheid. Men kan echter tusschen deze beide geslachten in taal, zeden en gebruiken, thans geen verschil meer vinden.

Vóór de komst der Portugeezen, waren de volkeren dezer landen in eenen staat van wildheid, waarvan de sporen nog zeer kenbaar zijn in den tegenwoordigen staat hunner maatschappelijke zamenleving. De *Rottineezen* zeggen dat zij te dien tijd in horden van de eene plaats naar de andere zwierven, zich legerden onder boomen en in rotsholten, en bij gebrek aan gereedschappen de ribben van dieren gebruikten om den grond omtespitten. De Portugeezen waren de eersten, die het gebruik van ijzeren gereedschappen onder hen invoerden: zij begonnen toen huizen te bouwen en padie te planten.

Onder de inwoners van *Koepang* vindt men menschen uit de onderscheidene volkstammen dezer gewesten, wier woest voorkomen, bijzondere kleeding, en houding de duidelijkste kenmerken dragen van hunne nog onbeschaafde zeden en weinigen omgang met verlichte volkeren. Maar hunne maatschappelijke zamenleving meer van nabij beschouwende, ontwaart men des niet te min dat dit volk in zachtheid en goedaardigheid, en ook in beleefdheid en gastvrijheid met vele Inlandsche volkeren van den oosterschen Archipel gelijkstaat.

Als de meest uitstekende kenmerken van het karakter dezer volkeren kan men opgeven, dat zij zeer onderworpen zijn jegens hunne meerderen: zij schuwen den vreemdeling, en den Europeaan boven allen; zij beminnen het vermaak buitengewoon, vooral het dansen en zingen. Men beschuldigt hen echter van vadsigheid en domheid, doch hieromtrent staan zij, mijns inziens, gelijk met de meeste tropische volkeren; en de redenen, waarom zij in bescha-

ving nog zoo ver ten achteren zijn, moeten hoofdzakelijk worden gezocht in hunnen gebrekkigen regeringsvorm, en de weinige zekerheid die men bij hunne wetten vindt, voor personen en eigendommen. Intusschen hebben de menschen dezer landen een goed begrip van wat regt en onregt is, en zijn meer erkentelijk voor eene billijke behandeling dan de *Javanen* en *Sumatranen*.

Het *koppensnellen*, 't welk aan deze volken, even als aan de *Daijakkers* en *Alforezen* wordt ten laste gelegd, is bij hen niet in dien ijzingwekkenden graad als over het algemeen gezegd wordt. Deze gruweldaad bepaalt zich in deze omstreken slechts tot het onthoofden der vijanden in den strijd, wier koppen als teekenen der behaalde zege of van aan den dag gelegden moed, worden vertoond, en vervolgens voor het huis van den Vorst, op staken worden gezet om te dienen tot afschrik zijner vijanden.

Overigens vindt men onder deze menschen weinig misdaden van crimineelen aard: moord en plundering zijn op *Timor* bijna onbekend, waarvan tot bewijs kan strekken dat de vreemdelingen, vooral de *Chinezen*, slechts van een of twee volgers vergezeld, met hunne handelswaren, het geheele land in de grootste veiligheid doortrekken.

In het oog loopend is de eerbied, welken de onderdanen, vooral op *Timor* aan hunne Vorsten toedragen: zij beschouwen de Vorsten als zonen der zon, en geheiligd tot den troon, en de schending van dit regt, zoude als de grootste heiligschennis worden aangemerkt.

De levenswijze van de bevolking op *Timor* en omliggende eilanden is zeer eenvoudig. Zij wonen in geen geregelde kampongs, maar liggen verspreid door het geheele land, welligt omdat zij dikwijls van grond moeten verwisselen, om hunne *djagong*-tuinen aanteleggen, en ook

waarschijnlijk om zich te onttrekken aan de Heeren diensten en andere willekeurige luimen der Hoofden.

De woningen zijn in deze omstreken bijna overal gelijk, zijnde kleine hutten op houten stijlen gebouwd, met eene vloer hoog van den grond, en met een dak van *bebak*-bladeren, dat bijna tot aan den grond reikt en tevens tot wand verstrekt; eene kleine opening dient tot eene deur, waardoor men eerder kruipen dan gaan kan. De Hoofden bewonen echter betere huizen, die op sommige eilanden met *iedjoe*, of *gemoetie* gedekt worden. De huizen zijn gewoonlijk van eene omheining voorzien van *bamboe* of op elkander gestapelde koraal steenen, waarin de beesten worden bewaard.—Zij hebben niet veel huisraad, een paar *tiekars* om op te slapen, eenige manden van de *lontar*-bladen gemaakt, om koorn te bewaren, eene *parang*, een boslemmermes, een geweer, die het bezitten, eenige aarde potten en pannen, een spinnewiel en een weefgetouw, is bijna alles wat men in het huis van eene gewoonen Inlander vindt. Omtrent het eten, zijn zij ook niet zeer kiesch van smaak: paardevleesch is hun eene lekkernij, een goede vette zwarte hond is Goden-kost der *Savoneezen*, en een stuk gedroogde walvisch is een lekkere beet voor de *Soloreezen*. Het wilde dier wordt niet gevild, maar in stukjes verdeeld met huid en haar. Het hoofdvoedsel dezer eilanders is echter de Turksche tarwe; de rijst wordt slechts bij festiviteiten gebruikt, en is de kost der voorname Hoofden.—Hunne kleeding bestaat meest in grof linnen, waarvan de kleedingstukken door de vrouwen worden gemaakt. Het linnen van elk land wordt door een bijzonder patroon onderscheiden, bij voorbeeld de *Timoreesche* kleedjes hebben een' witten grond, versierd aan de randen met bloemwerk

van roode en blaauwe schakering, gelijk die van de *Tjipa-jes*, die op *Java* worden gevonden: de *Rottineezen*, *Savoneezen* en *Sumbaneezen* hebben bijna deselfde soort van kleedjes, als de *Timoreezen*; met dat onderscheid alleen, dat hunne kleedjes over het algemeen een' blaauwen grond hebben, met wit en rood bloemwerk aan de randen, of geheel in den vorm van een *chinde* of een smirnaasch tapijt zijn gemaakt: het linnen van de *Soloreezen* is daarentegen wit met roode of blaauwe streepen, gelijk de gingan.

De *Timoreezen* baden zich bijna nooit; en zijn over het algemeen niet zindelijk in hunne levenswijze.—De mannen dragen een kleedje hetwelk boven de heup vastgemaakt, tot aan de knieën hangt, en een tweede dergelijk kleedje doch minder breed wordt als eene band om de buik gewonden: het bovenste blijft ongedekt: aan de armen dragen zij ringen van ijvoor en zilver, en over den linker schouder hangt eene reiszak die tot onder den arm reikt. Deze zak is gemaakt van een lap linnen van de grootte van een neusdoek, waarvan de vier punten zijn vastgemaakt aan de einden van twee koorden, behangen met allerlei ringen van zilver, ijvoor en hoorn gemaakt, naar den smaak en de verkiezing van den drager. Deze zak schijnt een pronkstuk van den *Timorees* te zijn, en behelst in zich alles wat hij gedurende den dag noodig heeft: deselve is vol van doosjes en kokertjes; de doosjes zijn van de *lontar*-bladeren en de koker van *bamboe* of *kalabas*, alles met veel smaak en netheid gemaakt en met fraai snijwerk voorzien: deze doosjes en kokertjes, bevatten in zich kalk, *sirie*, *tabak* en andere kleinigheden. Ook vindt men in denzelfden zak een spiegeltje, een lepel van hoorn gemaakt om er mede te eten, en altijd hebben zij een of

meer kokertjes met raauwe rijst, ten einde op plaatsen waar zij vermeenen ziekten of ongelukken, of andere onheilen aantetreffen, eenige korrels er van te strooijen, en zoo doende het ongeluk te ontkomen: zij dragen ook eenige welriekende bladeren bij zich om den duivel afteweren.

De *Timorees* laat zijn haar zeer verwilderd opschieten en vat de geheele massa te zamen, met een doek of laplinnen boven de kruin van het hoofd, latende het bovenste gedeelte goed door elkander verwarren om een hoog opstaand bos van zamengepakt gekruld haar op het Hoofd te vormen, waardoor hij een zeer woest voorkomen krijgt. Dit bos haar dient hem ook voor een hoofdkussen, en moet bijzonder dienstig zijn tegen de stralen der brandende zon, die in October en November hier eene geweldige kracht heeft.

De *Rottineezen* en *Savoneezen* hebben bijna dezelfde kleeding als de *Timoreezen*, met uitzondering dat de *Rottineezen* lang haar dragen, 'twelk zij behoorlijk kammen en onderhouden en zich met eenen hoed dekken, gemaakt van *lontar*-bladen of geitenvel, of ook wel van zeildoek. De *Savoneezen* onderscheiden zich van alle de overige volkeren in deze omstreken door hunne zindelijkheid: zij zijn tevens de schoonste menschen onder deze eilanders: zij reinigen zich dikwijls met baden, en onderhouden het haar met welriekende olie: zij dekken het hoofd met een doek. De *Solorees* dekt het hoofd met een doek en soms bindt hij het haar te zamen met een *lontar*-blad: zijne gewone kleeding is eene zeer wijde broek, veel naar een zak gelijkende, met eene korte verdeeling tusschen de knieën, gelijk de dragt van de *Turken*. Omtrent de kleeding der hoofden is hier voren reeds gesproken.

De vrouwen zijn en deze landstreken zeer ijverig, minzaam en gedienstig: zij zijn ook niet zoo gebonden aan die slaafsche ingetogenheid, waartoe hare sexe in andere deelen van Indië, door wangunst of zucht naar voordeel wordt gedwongen: zij dansen en zingen hier in het openbaar, gezamentlijk met de mannen, met in achtneming van alle welvoegelijkheid. Zij beminnen de bloemen buitengewoon, en zijn zeer net op het haar, hetwelk zorgvuldig wordt onderhouden en opgezet met een ronde knoop van achteren, gelijk de *kondé* der slaven-meiden op *Java*.

De kleeding van eene *Timoreesche* vrouw van rang bestaat in een kleedje in de rondte gestreept, een wit baaitje met lange mouwen, terwijl een tweede kleedje meestal met rood bloemwerk geschakeerd, zoodanig kruislings over de borsten wordt geslagen, dat men zou meenen dat het een tweede baaitje, zonder mouwen was: twee lange kraal-snoeren hangen kruislings over rug en borst, terwijl verscheiden kleinere snoeren kralen den hals versieren, en eene zeer dun geslagen gouden plaat, van de grootte van een pannekoek, op den boezem hangt. Boven den elleboog aan de beide armen draagt zij dikke zilveren ringen, en aan de handgewrichten verscheiden ringen van ijvoor en zilver, en de ooren zijn versierd met lange snoeren kralen, met stukjes goud er aan: het hoofd is omwonden met een' gevouwen doek die het voorhoofd dekt, en onder de *kondé* van achter geknoopt wordt. Op dezen doek aan het voorste gedeelte wordt een gouden of zilveren halvemaan-vormig versiersel vastgehecht; het haar wordt versierd met vele bloemen.

De *Rottineesche* vrouwen kleeden zich bijna als de *Timoreesche* met dit onderscheid alleen, dat zij onder de

kniëen bij wijze van kousebanden, eenige snoeren kralen dragen, en boven de enkels twee ringen van goud of zilver hebben: bij festiviteiten dragen zij een baaitje zonder mouwen met banden van voren, hetwelk geheel van veel kleurige kralen is zamengesteld, en bijna zes pond weegt: dan hebben zij ook een krans van kralen om het hoofd, die het haar te zamen houdt.

De *Savoneesche* vrouwen zijn veel eenvoudiger in hare kleeding, en dragen het haar met eene scheiding van het voorhoofd tot aan de kruin door het midden loopende, en gebonden van achteren met een knoop die op den nek hangt: het is een groot sieraad bij deze vrouwen om de voorste tanden geheel weg te vijlen, zoodat men er niets meer van kan zien dan het tandvleesch. De dagelijksche kleeding der vrouwen over het algemeen bestaat in een enkel zakvormig kleedje dat over de heupen met een koord of band aan het lijf wordt vastgemaakt, waarvan het onderste gedeelte tot aan de enkels hangt, en het bovenste de borsten bedekt.

De dagelijksche werkzaamheid der mannen bestaat in het bouwen van huizen, in het aanleggen en bereiden van rijst- en *djagong*-velden, het tappen van *touk*, en het aankweeken van paarden, *karbouwen*, schapen en geiten, en in alle verdere velddiensten.

Aan de vrouwen is opgedragen het planten van de padie en *djagong*, het inzamelen en naar huis brengen van den oogst, het weven van de noodige kleedingstukken voor de huishouding, het maken van de noodige matjes en manden voor huisgebruik, het planten van tabak, katoen en indigo, het zorgen voor de varkens, het koken, en alle verdere huisdiensten, zoodat over het algemeen de vrouwen meer te doen hebben dan de mannen.

Wat hunne *wapens en wijze van oorlogen* betreft, in het oostelijk gedeelte van *Timor* en op de eilanden van *Solor*, en die omstreken, gebruikt men den pijl en boog met een langwerpig schild van zeer ligt hout gemaakt. De pijl van den *Soorees* wordt van een hard riet vervaardigd, voorzien aan de punt van een stuk scherp gemaakte kippen- of geiten-been, of ook wel van ijzer, hetwelk in het riet zoodanig wordt ingestoten, dat het bij de voeging ligt kan breken; de *boog* is meestal van *bamboe* gemaakt en het touw, om denzelven te spannen, wordt vervaardigd van de hangende wortels van de *mopenaek-boom* een soort van waringi. In het westelijk gedeelte van *Timor* en op de overige eilanden in deze omstreken gelegen is dit wapen echter onbekend; op de meeste dezer landen heeft het gebruik een wet gemaakt, dat elk weerbare man een schietgeweer moet bezitten, zonder hetwelk hem weinig aanzien in de maatschappij wordt toegekend, overigens hebben zij de *klewang*, eene soort van houwer, gelijk die welke door het volk van *Magindanau* of eigenlijk door de zee-roovers wordt gebruikt, en *Soendrees* wordt genoemd, en de *Asagas* eene ligte piek.

De wijze van oorlogen onder deze volkeren, mag wel van de eene plaats met de andere eenigzins verschillen, maar de daadzaken en gevolgen welke daarmede verbonden zijn, komen over het algemeen op hetzelfde neer.

Door de onbepaalde magt, die de Vorsten over hunne onderhoorigen in deze landstreken uitoefenen, hun ruime middelen verschaffen om aan hunne onbeschaafde hartstogten den ruimsten teugel te vieren, zoo is ligt na te gaan, dat onder eene zamenleving, waar het regt van den sterksten meest geldig is, vele oorlogen en oneenigheden moeten plaats hebben. Als een *Radja* van *Timor* oorlogen wil,

3*.

laat hij eerst zijne ondergeschikte hoofden en de *orang-branies* verzamelen; hij maakt hen bekend met de redenen waarom hij den oorlog verklaart, daarna worden de Goden geraadpleegd en de ingewanden der offerdieren onderzocht, en als de waarnemingen geene kwade voorteekens aanduiden dan trekt het leger naar het veld als een troep wilde menschen, maakt veel geraas en leven, en vernielt alles wat het van den vijand tegen komt. Aan den vijand genaderd zijnde, blijft het leger staan, en eenige der *orang-branies* treden voor en beginnen met een aantal scheldwoorden hunne tegenpartij tot een kamp-gevecht uit te dagen; dan hiertoe komen zij nooit, daar de menschen dezer landen nimmer openlijk vechten. Na afloop van deze woordwisseling gaan de *orang-branies*, en verbergen zich achter hinderlagen, om eene gunstige gelegenheid af te wachten ten einde een' uitval te doen; en dit duurt zoo lang, tot dat zij een of twee koppen van den vijand zijn meester geworden, onverschillig of zij van vrouwen, grijsaards of minderjarigen zijn; daarop keeren zij naar huis terug, en brengen de Goden offers toe voor de behaalde zege. De vijandelijke koppen worden bij de naburige Vorsten rond gedragen als blijken van hunnen heldenmoed, en overal waar zij komen worden maaltijden aangerigt als een blijk van onderscheiding. Zij dansen en zingen om deze koppen, en heffen een soort van treurlied aan, waarbij onder zoo veel barbaarschheid, ook veel gevoel van menschlievendheid aan den dag wordt gelegd. Bij voorbeeld zij beklagen het lot van hunne vijanden. Zij verontschuldigen zich over het vergoten bloed, en vragen aan de ontrompte koppen, waarom zij hunne vijanden zijn geworden en of het niet beter ware indien zij goede vrienden waren gebleven.

Na afloop der festiviteiten, die soms tot eene maand duren, worden de koppen aan eene staak gehangen die daartoe voor het huis van den Regent staat.

Hiermede eindigt de oorlog, als de aldus overwonnen vijand tot reden wil komen; anders wordt bij gelegenheid deze beweging hervat.

Het regt der volkeren of stilstand van wapenen worden door hen weinig geëerbiedigd, ofschoon het gebruik onder hen medebrengt, de onschendbaarheid van een' afgezant te erkennen. Het teeken van toelating van een' gezant, is het verwisselen van de *sierie*-zak, tusschen de wederzijdsche afgevaardigden. Zij dossen zich in hunne beste kleederen uit, als zij ten oorlog trekken, en hunne voorvechters onderscheiden zich in het bijzonder door hunne kleeding en wapenrusting. Den voorvechter noemt men op *Timor*, *orang-brania* of *meo*; zijne wapens bestaan uit een schietgeweer of donderbus, eene piek en eene *espada*; het gevest van de *espada* is behangen met rood geverwd bokkenhaar, op het midden van de scheede pronkt een lange pluim van allerlei vogelvederen, doorvlochten met rood geverwd bokkenhaar en zilveren takjes, die, als de *espada* horizontal gehouden wordt, regt op staat, en anders achteruit steekt, en als het ware tot eene vlag dient. De *espada* hangt over den linker schouder, en wordt met een' linnen gordel aan de zijde vast gemaakt. Boven de enkels draagt hij zilveren ringen, en onder de knieën worden snoeren van kleine koperen belletjes gebonden. Aan de beide armen, boven den elleboog, draagt hij vele zware ringen van ijvoor of zilver: ook de gewrichten worden versierd met minder groote ringen.

Zijne kleeding bestaat uit een kleedje dat met een lede-

ten buikgordel aan het lijf wordt vastgemaakt en tot onder de knieën hangt. Aan den buikgordel heeft hij een patroontasch tot berging van kruid en lood, en daar naast hangt een kruidhoorn met fijn kruid voor de pan; deze patroontasch is ook versierd met koperen en zilveren knopen. Soms draagt hij een zilveren buikband. Het ligchaam wordt bedekt met een rok zonder mouwen, meest van rood laken of fluweel gemaakt, en versierd met passement en zilveren knoopen, waarvoor liefst de nieuwe Nederlandsche halve gulden-stukjes gebruikt worden; op het hoofd draagt hij eene hooge muts die kegelvormig oploopt. Deze muts wordt van *lontar*-bladeren gemaakt, en vervolgens met verscheiden doeken van buiten dik bedekt; eenige stukjes goud- en zilver-passement, fluweel, rood en blaauw laken, die in allerlei figuren er aan genaaid worden, dienen tot versierselen en eenige zilveren of gouden platen, die aan dezelve worden gehangen, dienen tot onderscheiding van den moed des dragers.

De *orang-branies* van de *Rottineezen* en *Savoneezen* dossen zich uit bijna even als de *Timorees*, met uitzondering dat de *Savoneesche* veldheeren, *monebanie* genaamd, ringen van goud, zilver en kralen onder de knieën binden; aan de armen hebben zij ook ringen met doeken behangen, en op het hoofd dragen zij verscheiden doeken over elkander gebonden, in den vorm van een' tulband, pronkende met eene groote halve maan van goed goud, welke aan den tulband boven het voorhoofd wordt geplakt: over het algemeen gaat de *Savoneesche monebanie* rijker uitgedoscht dan de *Timoreesche orang-branie*.

De *Soloreesche* veldheeren onderscheiden zich door *kutagole* of *nedok*, zijnde een hoofddragt, die als een band het voorhoofd tot bij de ooren dekt, en met koorden

achter het hoofd wordt vastgemaakt. Deze band wordt van hoorn gemaakt, en is omwonden met linnen of rood laken: uit dezelve verheffen zich drie, ook met laken bekleede, uitstekende takken, ter hoogte van bijna een voet, waarvan de middelste en meest uitstekende, vlak boven het voorhoofd komt te staan, en de twee anderen naast de ooren. De einden van deze uitstekende takken zijn voorzien van vlaggetjes, terwijl zij op zijde, langs de ooren, met rood geverwd bokkenhaar worden behangen; overigens is deze hoofdband versierd met kralen en vogelvederen van verschillende kleuren. Hij draagt aan zijne linker zijde den pijl en boog, een' lans, en een ligt langwerpig schild, en aan de regter zijde de bloote *espada* of *klewang*: hij dekt zich met *lontar*-bladeren, die in verschillende rigtingen hangen, en hem een zeer woest voorkomen geven.

Onder de vermaken dezer eilanders zijn het dansen en zingen de voornaamste; het dobbelen is hun niet geheel onbekend, daar zij hiertoe verscheiden benamingen van de *Europeanen* en *Chinezen* hebben overgenomen, doch het wordt weinig gedaan.

In de toonkunst zijn zij nog zeer ten achteren: vijf of zes stuks kleine Javasche *gongs*, bijna van gelijke grootte en toon, en een trom maken genoegzaam alle de muzijkale instrumenten uit, welke in deze omstreken worden gebruikt.

Onder het dansen vormen zij zich, door elkander bij den arm te houden, in eenen cirkelvormigen kring, waaraan zoo wel mannen als vrouwen deel nemen; maar zij zijn niet door elkander gemengd, daar de mannen naast elkander staan, en de vrouwen ook alleen blijven. Een man staat dan in het midden van den kring, en heft een

gezang aan, dat door de overigen in *choro* wordt beantwoord: dit noemt de *Timorees tona-tona*. Op de maat van dit gezang, 't welk soms van slagen op de *gong* vergezeld gaat, danst men in de rondte, met eene zachte beweging en regelmatige stappen, geëvenredigd aan de maat van de muzijk. De gezangen zijn zeer eentoonig, doch niet ontbloot van melodie; vooral dat gedeelte 't welk door de vrouwen wordt gezongen is zeer aangenaam voor het gehoor.

De *Rottineezen* zijn in hunne vermaken beschaafder dan de *Timoreezen*: zij hebben, behalven den boven beschreven ronden dans, het tournooi spel voor de mannen, en nog een dans de *poekolgong* genaamd, die zoowel door mannen als vrouwen wordt uitgevoerd, en waarbij veel beweging van handen, voeten en ligchaam wordt vereischt, om de maat van de muzijk bij te houden.

De *Soloreezen* zijn echter in hunne vermaken zeer woest. Zij dansen ook in eenen kring met mannen en vrouwen hand aan hand, op de maat van eene trom, waarop door twee personen, ieder met twee stokjes in de hand, met geweld wordt geklopt; dit gaat ook van slagen op de *gong* en de maat der gezangen vergezeld. De kring van den dans wordt niet geheel gesloten, er blijft altijd eene opening, welke door een' voorvechter met zijne *katagole* op het hoofd, en eene bloote *klewang* in de hand, al dansend wordt bewaakt.

De meeste dansers zijn met *lontar*-bladen behangen, en hebben aan de knieën bossen van bokkenhaar gebonden: het schijnt dat zij zich er op toeleggen, om zichzelven een woest voorkomen te geven, en ten einde dit oogmerk nog meer te bevorderen maken zij, zonder onderscheid van sekse, ruim gebruik van sterken drank. Over het

algemeen zijn de Inlanders van deze gewesten groote liefhebbers van sterken drank: met een enkel glaasje arak kan men van een' *Soloreesche* meer gedaan krijgen, dan met een hand vol geld van een' *Javaan* zoude kunnen worden verwacht: bij gebrek aan arak gebruiken ze *laroe*, zijnde het met kruiden gegiste vocht van de *lontar*-boom, anders *toeak* genoemd.

Alle deze vermaken en feesten in deze omstreken gaan vergezeld van eene vrijheid en ongekunstelde blijdschap, welkè alleen aan kinderen eigen is.

De huwelijken geschieden hier, zoo als op vele plaatsen op *Sumatra*, door de betaling van zekere som gelds aan de ouders van het meisje, hetgeen op *Sumatra djoedjoer* en hier *bellies* wordt genoemd. (*)

Op *Timor* wordt de *bellies* gesteld op *f* 30 tot *f* 80 naar den rang van de ouders. Er worden ook huwelijken voltrokken zonder dadelijke voldoening van de *bellies*, in welk geval de man de ouders van de vrouw volgt, en de kinders van een dusdanig huwelijk bij de ouders van de vrouw blijven, tot dat het bedrag van de *bellies* voldaan is. De gemeene man neemt in deze omstreken ééne vrouw, maar onder de Hoofden, vooral Regenten, is de veelwijverij zeer algemeen.

Bij *geboorten*, worden geene bijzondere pligtplegingen inachtgenomen; soms geeft men een klein feest op den zevenden dag na de geboorte, waarop het kind een naam bekomt.

(*) Vergelijk *Iets over het Inlandsch bestuur in de binnenlanden van Palembang*, van den Heer J. C. Reynst, in het *Tijdschr. voor Neêrl. Indië* No. 4. pag. 263 enz.

Bij de *begrafenissen* hunner lijken doet de vrees voor eene onzigtbare tegenwoordigheid der geesten van overledenen, de volkeren dezer landen vele plegtigheden in achtnemen. Op *Timor* zegt men dat, bij het overlijden van eenen regerenden Vorst, de huisgenooten hunne droefheid te kennen geven door luide te gillen, terwijl er tevens veel geschoten wordt uit hand geweren en klein geschut. Van aller wegen komen de menschen om deel te nemen in het droevig voorval, die dan op ruime maaltijden worden onthaald; de hoornen en pooten der dieren, welke bij dusdanige gelegendheid worden geslagt, worden aan het offerhuis gebragt. Daarna wordt het lijk met de beste kleederen aangekleed en op eene tafel geplaatst; de oogen, neus, mond, ooren en borst, worden gedekt met 's Rijks sieraden, bestaande uit eenige gouden en zilveren platen; en de hals wordt behangen met snoeren van goud en kralen. Aldus blijft het lijk twee dagen liggen om aan het publiek vertoond te worden, waarna hetzelve in eene luchtige kist wordt gesloten en in een daarvoor afgezonderd huis bewaard, om na de benoeming van eenen opvolger in plaats van den overledene, te worden begraven.

Gedurende deze plegtigheid worden er ook maaltijden gegeven, en wordt er veel geschoten. De opvolger benoemd zijnde, worden de noodige voorbereidingen gemaakt voor de festiviteiten der begravenis, waartoe men den Resident, de Ambtenaren en Burgers, en alle de omliggende Radjas en Hoofden mede uitnoodigt. Elk genoodigde wordt bij aankomst gegroet met een salut uit handgeweer of klein geschut. De genoodigden verzameld zijnde wordt ieder hunner, naar zijnen rang, een geschenk aangeboden, bestaande uit gouden en zilveren platen,

snoeren van kralen en kleedjes, en als de gasten hiermede bevredigd zijn, wordt het lijk naar het graf gedragen; maar als een der gasten weigert het hem aangeboden geschenk aantenemen, dan wordt hetzelve zoo lang verdubbeld tot dat hij bevredigd is, want voor dat alle de gasten er genoegen mede nemen mag het lijk niet weggedragen worden.

Na afloop van deze pligtpleging wordt de kist met het lijk uit het huis gedragen; hierop begint men onophoudelijk te schieten, de vrouwen heffen een luid gegil aan, en met eene gemaakte gevoeligheid, trachten zij de dragers, het wegbrengen van de kist te beletten. Doch na eenen tijd lang als het ware hierover met de dragers geworsteld te hebben, nemen zij het voorkomen aan als of ze van vermoeidheid bezweken: en na ze dus den strijd hebben opgegeven, vervolgen de dragers hunnen weg naar het graf. Nadat het lijk in het graf is neergelaten, wordt het met aarde gedekt, en plaatst men daarop wat rijst, kippen, *klappa*, *sirie*, *pinang*, enz., onverschillig of de overledene een Christen of Heiden was. Daarna keeren allen die het lijk vergezeld hebben naar het sterfhuis terug, om deel te nemen aan de vrolijke maaltijden die daarop volgen, en verscheiden dagen duren, en waarbij veel gedronken en gespeeld wordt. Onderwijl schiet men nog onophoudelijk, en bij het heengaan van eiken gast wordt een salut gedaan.

Ten aanzien van den gemeenen man worden geene pligtplegingen in acht genomen; hij wordt eenvoudig onder de aarde begraven, en men geeft soms eén maaltijd van een *karbouw*.

Wat den *landbouw* en *de nijverheid* betreft, op wei-

nig plaatsen in Nederlandsch Indië, zal men onzes inziens de bevolking in het vak van den landbouw, zoo verre ten achteren vinden als in deze gewesten. De eerste stap tot eene geregelde uitbreiding van dezen tak van arbeid, is zelfs nog niet gedaan: wij bedoelen namelijk de geregelde verdeeling van den grond en de onschendbaarheid van bezit. De menschen behooren er echter niet tot de visschers of zwervende herders, want zij leven in geregelde maatschappijen, en de landbouw, hoe gebrekkig ook, is de voorname zorg hunner werkzaamheden. De vorderingen die zij tot nog toe in de landbouwkunde hebben gemaakt zijn zoo onvolmaakt, dat het bijna niet de moeite waardig is, er eenig gewag van te maken. De ploeg is onder hen nog niet bekend; de *padie* en *djagong* zijn de voornaamste voorwerpen van landbouw. Zij planten de *padie* op natten en droogen grond, hetgeen door hen wordt genoemd *padie-air* en *padie-oedjang:* de *djagong* wordt geplant op hoogen, meest klipachtigen grond, en de velden noemt men *kebon djagong*. De opbrengst der natte velden wordt geschat op acht-en-twintig- tot tachtig-voudig, en die der drooge velden van tien tot vijftien. Deze geringe opbrengst is niet zoo zeer aan de hoedanigheid van den grond toeteschrijven, als wel hoofdzakelijk aan de gebrekkige wijze der bewerking van de velden.

De bereiding van een nat veld voor de *padie*-plant geschiedt als volgt. In de maand Februarij, wanneer de grond door den regen zacht is gemaakt, worden eenige *karbouwen* in het te bereiden veld gejaagd, die eenige dagen over hetzelve heen en weder gaan, om de aarde los te maken. Nadat aldus de grond van het veld zeer zacht is getrapt, wordt de *padie*, die tot zaad moet die-

nen, over hetzelve rondgestrooid: op sommige plaatsen laten zij echter het zaad eerst op een afzonderlijk stuk grond opschieten, om daarna te worden verplant. Na de planting wordt het veld aan de zorg der natuur overgelaten en men bekommert zich niet meer, over het wieden of uitroeijen van het onkruid, dat te gelijk met de *padie* opschiet. De oogst wordt ingezameld in de maanden Julij en Augustus, wanneer vrouwen en kinderen zich bij een verzamelen, om de *padie* van de halmen te stroopen, en in manden te bewaren.

De hooge landen, welke in deze omstreken worden bebouwd, ondergaan bijna dezelfde bewerking als de *gagas* op *Java*. Wanneer men namelijk een' dusdanigen grond wil bebouwen, wordt de plek uitgezocht; de hooge boomen worden omgehakt, en na ze droog zijn, gezamelijk verbrand: nadat vervolgens het veld gezuiverd is van de onafgebrande stompen en takken, plant men daarop over het algemeen *djagong*, *padie*, gierst, tabak, katoen en eenige groenten door elkander. Het bebouwen van meerder grond dan noodig is voor de behoeften, beschouwt de *Timoreese* als een heiligschennis, terwijl de toelating van een' vreemdeling op zijn veld ook bij hem als een sacrilegie doorgaat: zeker een vernuftige uitvinding; daar de wetten van het land ontoereikend zijn, om hem te beschermen tegen willekeurige schending van zijn eigendom, zoo neemt hij het bijgeloof te baat, om de onvolmaaktheid der wet te dekken.

Met betrekking tot de voortbrengselen der *nijverheid* dezer eilanders valt ook weinig bijzonders te zeggen, daar onder hen tot nog toe geene manufacturen van eenig aanbelang voor den handel bekend zijn. De geringe industrie welke bij de bevolking wordt aangetroffen, moet

echter aan geen gebrek van natuurlijk vermogen der menschen worden toegeschreven, maar wel aan de weinige aanmoediging welke ze hiertoe vinden, onder eene onregelmatige en willekeurige regering, waarbij eigendommen en vermogen de grootste vijanden der bezitters worden. Immers in de kleinigheden, welke door hen voor hun dagelijksch gebruik worden gemaakt, bespeurt men eenen graad van vindingrijkheid en smaak, die niet alleen veel belooft bij eene toenemende beschaving, maar ook de duidelijkste kenmerken draagt van eene hoogere vatbaarheid, dan die welke door hen aan den dag wordt gelegd. Het kappen van het *sandel*-hout en inzamelen van de was der bijen, maken thans de voornaamste takken der nijverheid van de *Timoreezen* uit, die deze artikelen tegen de noodige voortbrengsels van vreemde manufacturen verruilen.

De veeteelt is ook een deel der bezigheden dezer eilanders, en het maken van siroop uit het vocht van de *lontar*-boom, is, na den landbouw, een van de voornaamste werkzaamheden der *Rottineezen* en *Savoneezen*.

De *Soloreezen* erneren zich met de vischvangst, en verkoopen de traan en het gedroogd vleesch van den walvisch. Het is in het oog vallend dat behalven de *Soloreezen*, die moedige zeelieden en goede visschers zijn, geene der overige eilanders in deze omstreken eenig werk van aanbelang van de visscherij maken, te meer daar de zee alhier zoo rijk bedeeld is aan goeden visch. Op alle de in deze omstreken gelegen eilanden, vooral *Rottie*, wordt langs de kust eene genoegzame hoeveelheid zout voor eigen gebruik gemaakt, door uitdamping van zeewater met vuur en voornamenlijk in de zon, waartoe de luchtgesteldheid alhier in de oost-mousson bijzonder geschikt is,

daar het weder in dat jaargetijde zeer droog en bestendig blijft.

Het zout van *Java* 't welk eene zoo aanzienlijke tak van handel van den oosterschen Archipel uitmaakt, heeft zijn weg herwaarts nog niet gevonden, waarschijnlijk omdat het zout, hetwelk hier gemaakt wordt, niet alleen van eene zeer goede hoedanigheid is, maar ook beter koop wordt verkocht dan het van *Java* kan worden aangebragt; goed wit zout wordt op *Koepang* tegen *f* 4 de pikol verkocht. De Inlanders gebruiken hier echter weinig zout: de visch wordt ongezouten in de zon gedroogd, en daar zij meer aan de suiker gewoon zijn, zoo is het zout onder hen ook eene mindere behoefte, dan bij de oostersche volkeren in het algemeen.

Overigens maakt elk huisgezin voor eigen gebruik, de noodige aarden potten en pannen, matjes en manden van verschillende grootte en gedaante van de *lontar*-bladen; alsmede *sirie*-doozen en kleine mandjes, en kokers van *bamboe* en *kalabas*, zeer fraai bewerkt en van bloemwerk voorzien. De *Rottineezen* maken ook van de *bebak*-bladen, of op *Java gabang* genaamd, stroodoeken, waarvan op *Koepang* zeilen voor kleine vaartuigen worden vervaardigd.

Het benoodigd linnen voor kleedingstukken wordt door de vrouwen gemaakt, wier taak het ook is, om de tabak te bereiden. De tabak is hier van eene goede hoedanigheid en wordt fijn gesneden even als op *Java*, doch is evenwel niet zoo goed van smaak als de Javaansche, welligt omdat zij de bereiding niet kennen: ondertusschen is de tabak een voornaam artikel van den handel der *Savoeneezen*.

Het spinnen en weven geschiedt hier nog zeer gebrek-

kig: het gebruik van het spinnewiel is in deze omstreken nog weinig bekend: de katoen wordt van de pit gezuiverd door middel van een werktuig, dat bijna hetzelfde is als op *Java* hiertoe wordt gebezigd, zijnde eene houten stellagie met twee tegen over elkander liggende draai-cilinders, waartusschen de katoen wordt doorgehaald en van de pitten gezuiverd. De draad wordt gevormd met de vingers en vervolgens aan stokjes in kleine klossen gedraaid; daarna wordt het garen aan een houten raam gespannen en in strengels verdeeld om voor het verwen bereid te worden. Om er de noodige verscheidenheid van kleuren aan te geven, worden die deelen welke wit, of door eene tweede verwing, een ander kleur moeten ontvangen, met *lontar*-bladen digt toegebonden ten einde van de eerste kleuring ongeschonden te blijven; daarna worden deze strengels in de verf-tobbe gedaan, en de vereischte vastheid van kleur verkregen hebbende, worden dezelve er uitgenomen en gedroogd; vervolgens worden de gekleurde deelen met *lontar*-bladen toegebonden, en die deelen los gemaakt, welke door eene tweede verwing moeten worden gekleurd. Na het verwen wordt het garen in water gedoopt en vervolgens gebleekt: de scheering wordt zonder kant gespannen, daar het gebruik hiervan nog niet onder hen bekend schijnt te zijn. Zij kennen hier slechts twee soorten van verwen, zijnde blaauw en rood: het blaauw wordt bij fermentatie van de indigo-plant getrokken, die hier overvloedig in het wild groeit, en het rood van de *benkoedoe*, even als op *Java*. Om een beter denkbeeld te geven van de voortbrengselen der industrie dezer volkeren, zal ik daarvan eenige voorbeelden doen volgen.

Ambachtslieden van beroep worden onder deze eilan-

ders niet gevonden: zij kunnen echter het hout vrij goed bewerken: hier en daar wordt een goud- of ijzersmid onder hen aangetroffen, doch de meeste gouden sieraden welke door hen worden gebruikt, zijn op het eiland *Daauw* gemaakt, waarvan de bewoners meest allen goudsmeden zijn. Op *Koepang* vindt men onder de *Chineesen* eenige timmerlieden, ijzersmeden en metselaars, die zich voor hunnen arbeid zeer duur laten betalen; de timmerlieden werken niet minder dan voor *f* 3 daags: onder de slaven van de burgers vindt men ook eenige ambachtslieden. Het werken voor dagloon is onder de geheele bevolking onbekend, en is nu voor het eerst op *Koepang* ingevoerd.

Even als onze kennis omtrent den wezenlijken toestand dezer landen, nog onder een' nevel van oppervlakkigheid bedekt ligt, zoo zijn ook *de werkelijke voorwerpen van den handel* alhier nog eene zaak van nadere navorsching. Het is echter bekend dat sandelhout, was en paarden, de voornaamste artikelen zijn welke voor den handel op *Timor* worden gevonden, kunnende hierbij nog gevoegd worden eene geringe hoeveelheid *tripang*, *karet* en vogelnesten.

De meest gewilde vreemde waren in den handel op *Timor* zijn sterke dranken, grove lijnwaden, gekleurde hoofddoeken van Europeesch maaksel, kralen van onderscheiden soorten en grootte, Javaansch blik en koperwerk, kap- en boslemmermessen, en andere kleinigheden, terwijl vuurwapens en buskruid overal op *Timor* en omliggende eilanden eene goede markt vinden.

De handel op *Timor* wordt gedreven met *Java*, *Balie*, *Célébes*, de *Molukko's*, *Mauritius*, *Macao*, *Engeland*, *Port Jackson* en de *Zwan Rivier*. *Koepang* mag

als de voornaamste handelplaats op *Timor* worden beschouwd. De geheele handel wordt er gedreven door een drie honderdtal *Chineezen* van *Macao*, en twintig van *Emoi*, die zich te *Koepang*, *Tialarang*, *Batoe Gede* en *Dellie* hebben gevestigd, en betrekkingen in de binnenlanden hebben aangeknoopt door huwelijken en anderzins. Ook eenige Burgers van *Koepang* nemen een klein aandeel in den handel, doch hun gering kapitaal en mindere industrie plaatsen hen verre beneden hunne mededingers onder de *Chineezen*.

De Heer BECHADE, een Franschman, die zich sedert 1821 te *Koepang* bevindt, heeft echter een' zeer voordeeligen handel alhier gedreven, vooral in paarden en vee met *Mauritius*, en dewijl hij daarbij een tijd lang met de belangen der handelmaatschappij is belast geweest, heeft hij een vrij groot aanzien in den handel alhier verkregen. Hij denkt binnen kort te vertrekken, waardoor *Koepang* den eenigsten Europeeschen koopman alhier zal verliezen, tot veel nadeel voor den handel op *Timor*: want daar de handel in deze gewesten nog in deszelfs kindschheid is, zoo is het aanwezen van een' kundigen koopman met een ruim kapitaal, een groot vereischte in zoodanige landen, om aan de ontwikkelingen van den handel eene goede leiding te geven.

De handel met de bevolking dezer landen geschiedt nog geheel in ruiling, en daar de waarde der goederen op geen maatstaf gesteld is, wordt dezelve bepaald naar den tijdelijken trek van den kooper tot het bezit van het gekochte, waardoor dan ook moeijelijk nategaan is, hoe groot de winsten zijn, welke door de handelaren alhier getrokken worden. Een evenredigheid in geldwaarde, tusschen Inlandsche en vreemde producten, is bij de bevolking dezer landen

over het algemeen bijna onbekend, en het geld zelf wordt door hen voornamelijk gebezigd, om het als sieraden te gebruiken, of tot het maken van sieraad-stukken te versmelten. Tot het drijven van dezen handel begeven zich de *Chineezen* van *Koepang* naar de binnenlanden met hunne waren op paarden geladen; zij reizen van de eene plaats naar de andere, en verzamelen de ingeruilde producten aan de zeehaven, om ze met vaartuigen van *Koepang* te doen afhalen. Hiertoe vertrekken dan in de maanden Maart en September, eenige kleine vaartuigen van *Koepang*, naar de onderscheiden havens van *Timor* en omliggende eilanden, nemen de door de landreizigers aldaar verzamelde goederen in, en keeren terug in den loop der maanden April, Mei, October en November.

De waarde van den handel op de *Portugeesche* bezittingen kan met zekerheid niet worden nagegaan. Jaarlijks komt echter van *Macao* een schip te *Dellie* aan, en voorziet die plaats van de noodige *Chineesche* waren tegen ruiling van ongeveer 1000 pikols sandelhout, en omtrent 500 pikols was.

Ook de waarde van den sluikhandel in deze omstreken is geheel onbekend. Zeker is het echter dat het volk van *Célébes* en de *Boegineezen*, die zich op *Balie* en *Floris* hebben neergezet, jaarlijks met 200 groote *padiewaharijs Timor* en omliggende eilanden bezoeken, en veel verboden handel drijven, waarvan de meeste voordeelen door *Singapoera* worden getrokken.

Daar *de gemeenschap met de binnenlanden* van *Timor*, door geene ketens van hooge bergen, noch groote rivieren of ondoordringbare wildernissen belemmerd wordt en de bevolking door het geheele land verspreid is,

zoo worden op dit eiland vele voetpaden gevonden voor voetgangers en paarden, die van plaats tot plaats gaan, van *Koepang* af tot *Dellie* toe. De lage trap van beschaving, waarop de bevolking van *Timor* nog staat, en de geringe onderlinge eensgezindheid en handels-betrekkingen tusschen de verschillende landschappen op dit eiland, zijn oorzaak dat de Inlanders voor als nog weinig gebruik maken van de gemakkelijkheid der gemeenschap op hun eiland, om hunne belangen te bevoordeelen en de genoegens der zamenleving te bevorderen.—De *Chineezen*, die zich op *Timor* hebben gevestigd, trekken het meeste voordeel hiervan, daar zij, slechts met eene pas van het bestuur op *Koepang* voorzien, het geheel land door reizen en overal de grootste veiligheid voor hunne personen en goederen ontmoeten.

Timor werd in vroeger jaren door vreemden naijver en eigenbelang vaak geteisterd met vijandelijkheden, die in bloedige oorlogen eindigden, waardoor meer dan eens de banieren der Nederlandsche Maatschappij en van het Portugeesche Gouvernement op het veld verschenen, met dertig en veertig duizend mannen, om de wederzijdsche vermeende regten te handhaven. Maar langzamerhand naar mate de zucht tot hooge winsten verminderde, en bij het tegenwoordig weldadig bestuur in Nederlandsch-Indië, zijn ook de voornaamste aanleidende oorzaken tot oneenigheden uit den weg geruimd, waardoor de algemeene rust op *Timor* en onderhoorigheden thans mag gezegd worden ongestoord te blijven.

De Keizer van *Sonobaij* en de *Radja* van *Amanoebang*, afschoon ze ook soms niet wel gezind jegens den persoon van het bestuur te *Koepang* mogten wezen (want tegen

het Gouvernement zeggen zij zich nimmer vijandelijk te kunnen gedragen, als zijnde hetzelve hunne ouders de *mai bapa compagnia*), zijn echter, door de afvalligheid hunner onderdanen, in hunne magt zoodanig verkleind, dat zij in hunnen tegenwoordigen toestand geen nadeel van aanbelang aan de algemeene rust kunnen toebrengen. Ook eenige landschappen op *Timor*, *Rottie* en *Savoe* leven met elkander in onmin, wegens inbreuken op het regt van grondgebied, en overschrijdingen van grensscheidingen, doch deze twisten zijn mede van geringe beduidenis en hebben weinig invloed op de algemeene rust. Daar *Timor* en onderhoorigheden door verscheuringen en verdeelingen, uit meer dan eene moederstam in een groot getal onafhankelijke landschappen gesplitst is, zoo zijn de meeste geschillen, welke alhier onder de bevolking plaats vinden, over het regt van meerderheid en grondgebied.

Bij de beslissing van zoodanige twisten wordt veel voorzigtigheid, beleid en kennis van de Inlandsche huishouding vereischt, om partijen te kunnen bevredigen zonder aanleiding tot misnoegen te geven. Het is hoofdzakelijk om hierin te voorzien, dat de thans opgerigte regtbank te *Koepang* uit de meest aanzienlijke Inlandsche Hoofden is zamengesteld, ten einde in diergelijke zaken, steeds het gevoelen der meerderheid volgende, het bestuur te dekken tegen alle verwijtingen.

Hiermede meenen wij een beknopt denkbeeld te hebben gegeven van de gesteldheid van land en volk op het eiland *Timor* en onderhoorigheden. In een volgend nummer van dit tijdschrift, hopen wij eene beschrijving van de hoofdplaats der Nederlandsche bezittingen op dat eiland te plaatsen.

FRANCIS.

Schets van het Eiland Nousakambang-an.

Het eiland *Nousakambang-an* ligt aan de zuidkust van *Java*, en strekt zich in de lengte uit van het westen naar het oosten, langs het lage zuidwestelijk gedeelte der Residentie *Banjoemaas*. Het ontleent, naar onze meening, zijnen schoonen naam van *Nousa* (een rots), en *kambang* (een bloem)—en dit niet zonder reden, daar de west-, noord- en oostzijde bijna geheel met bloemrijke planten, heesters en gewassen omzoomd zijn, welke dikwerf den af- en aanvarenden door het kanaal, inweerwil van de moeras-luchten die er gewoonlijk heerschende zijn, de aangenaamste geuren doen inademen. Misschien ook ontleent het wel zijnen naam van de *Saijo koesoemo*, of *Keizers-bloem*, welke, bij de inwijding der Keizers van *Solo*, met groote statie, door Priesters, niet zonder levens gevaar, van den zuidoostelijk hoek van *Nousakambang-an*, waar dezelve op eene rots groeit, wordt afgehaald.

Over den oorsprong van dit eiland kunnen wel gissingen gemaakt worden, doch er bestaan geene vaste bewijzen, om iets stelligs ten dezen te kunnen bepalen. Welligt was het vroeger met de vaste kust van *Java* vereenigd, waarvoor de lage moddergrond van de baai *Segara anak-an* (kinder zee), en die van het kanaal, welke beide het eiland van de kust van *Banjoemaas* afscheiden, sterk schijnen te pleiten. Deze moddergrond is zelfs op sommige plaatsen doorwaadbaar, zoodat men op deze wijze zonder vaartuig van het eiland op de vaste kust van *Banjoemaas* kan komen, terwijl het inwendige gedeelte des eilands op vele plaatsen sporen van vroeger vulkanischen oorsprong aanwijst.

Nog nimmer had men aanleiding genoeg, om dit, bij den

tegenwoordigen toestand van *Java*, waarlijk belangrijk eiland naauwkeurig te kunnen opnemen of opmeten, daar de inwendige gesteldheid des lands als geheel woest en ledig, met, tot heden toe, ondoordringbare besschen bedekt, zonder hooge noodzakelijkheid zulks moest verbieden. De opmeting van den oost- naar den west-hoek, die de twee lengte-punten uitmaken, is bewerkstelligd door het kanaal aan de noordzijde, en zal ongeveer acht-en-twintig palen inhouden. De breedte is op onderscheiden plaatsen zeer verschillend, hetwelk men bij eene oppervlakkige beschouwing van de toppen der gebergten zien kan; terwijl de onderscheiden bogten en krommingen, die het kanaal om hetzelve maakt, en de verschillende uithoeken, welke men uit den grooten Oceaan zien kan, hier voor de bewijzen opleveren. Gemiddeld mag het drie palen breedte hebben, terwijl men ook wel plaatsen zal aantreffen waar het eiland slechts twee palen, en wederom anderen waar het ruim vijf palen breedte beslaat.

In zijn geheel genomen is het eene aaneenschakeling van laag gebergte en even zoo vele valleijen, welke met eene verscheidenheid van boomen en gewasschen, wier menigte men weinig elders zal aantreffen, bedekt zijn; op sommige plaatsen vindt men vlakten van drie palen in het vierkant, doch daar kan men tegenwoordig niet zonder gevaar, en alleen als jager, komen.

Deszelfs oost- en west- hoek, welke wij reeds gezegd hebben, dat de lengte-punten uitmaken, bevatten de militaire etablissementen *Benting Mattie* en *Karangbollang*; aan de westzijde grenst het aan de *Preanger Regentschappen*, namelijk een der zuider *Sumadangsche* districten, welke den *Siragallo* of duivels-berg tot uiterste punt heeft; hier tegen over is *Benting Mattie* op honderd roeden af-

stand gelegen. Aan de oostzijde is het door den zuidelijken Oceaan van het in het gezigt liggende *Karangbol-lang* der *Bagaleen* afgescheiden. De zuidkant des eilands, eene aaneenschakeling van klippen en rotsgrond, wordt bepaald door de zuidzee, die er immer met een razend geweld op inbruist, zoodat het eiland hier eenen hechten voormuur uitmaakt voor het zuidwestelijk gedeelte der vaste kust van *Banjoemaas*, welke grootendeels uit lage moddergrond bestaat: terwijl de noordzijde door de *Segara anak-an* (kinder zee), en zoo mede door een breed en bevaarbaar kanaal, dat in voormelde baai uitloopt, en hetwelk om de oost- en westelijke punten met de zee gemeenschap heeft, van de Residentie *Banjoemaas* (een gedeelte namelijk der districten *Jerooklegie-panjarang* en *Dayoloekoer*) afgescheiden is.

In zoo verre de bepaling en ligging van het eiland opgegeven hebbende, zullen wij nu overgaan om datgene wat wij van de plaatselijke gesteldheid van hetzelve hebben kunnen opsporen, mede te deelen. Wij maken dan eenen aanvang met deszelfs rivieren, die gelijk de algemeene beschrijving des eilands reeds te kennen geeft, niet groot of breed kunnen zijn. Eenigen bevatten tot eenen verren afstand binnen 't eiland zout water, en wederom anderen houden tot aan de zee of 't kanaal zuiver en zoet water. Men heeft in de onderscheiden valleijen overvloed van wellen en rots-bronnen, die veel water opleveren, dat buiten gewoon frisch en aangenaam van smaak is, en die, als zij zich verzamelen, kleine riviertjes uitmaken, welke, na eerst dikwijls zes of acht verschillende bergen, van grotten of onderaardsche kanalen en holen voorzien, doorloopen te hebben, hun zoet en aangenaam water tot aan zee voeren. Zoodanige riviertjes heeft men twee aan den

west-hoek, een benoorden en een ten zuiden van *Benting Mattie.* Voorts heeft men aan den noorder kant, en wel beoosten de kleine dessa *Monoondjaëja*, en zoo verder tot aan *Benting Karangbollang*, nog vier of vijf riviertjes, die echter geene andere strekking kunnen hebben, dan dat zij het eiland, zelfs bij de grootste bevolking, van genoegzaam zoet water zouden kunnen voorzien; terwijl men ook sommigen met platgebodemde praauwen en kano's zoude kunnen bevaren.

De tegenwoordige hoofdplaats des eilands is *Benting Mattie*, op den west-hoek, hetwelk eene militaire sterkte heeft, bestaande uit een aarden bolwerk met geschut bezet, van ongeveer vijf honderd passen in het vierkant, doch hetwelk als punt van verdediging voor de westelijke zeegaten beschouwd, niet zeer sterk is: tot afwering van zeeroovers schijnt het echter voldoende te wezen. Het ligt op de helling van eenen berg, twee honderd voeten boven de oppervlakte der zee, op twee palen afstands der monding, welke gedeeltelijk met klippen en rotsen is opgevuld. De rollende zee drijft op deze rotsen en klippen haar schuim dikwerf huizen hoog, hetwelk voor de bewoners van *Benting Mattie*, tusschen groen bewassen gebergte door, een grootsch en treffend gezigt oplevert.

De bij *Benting Mattie* gelegen dessa *Kaliepoetjang* of *Derweradja* maakt eene groote vallei uit en heeft veel gelijk terrein, immers met betrekking tot het overige van het eiland beschouwd: daarom en in andere opzigten zoude dezelve wel geschiktheid hebben, om er, indien men op den west-hoek van *Nousakambang-an* een etablissement wilde oprigten, de magazijnen, enz., te plaatsen.—Deze dessa heeft veertien huisgezinnen, uitgezonderd eenige soldaten barakken, die links en regts verspreid zijn.

Voorts bevat het eiland nog acht kleine kampongs, welke uitgezonderd twee, allen aan de noordzijde aan den kant des kanaals geplaatst zijn: zoo als *Karanganjer* in het gebergte, op vier palen afstands beoosten *Benting Mattie*, met vier huisgezinnen; *Monoondjaija* insgelijk vier huisgezinnen; *Passouroan* drie huisgezinnen; *Gregis* twee huisgezinnen; *Banjar* tien huisgezinnen; *Brambam* vijf huisgezinnen; *Karangtenga*, bij de vogelnestklippen, met drie en *Karangbollang*, bij de *benting* van dien naam, met vier huisgezinnen.

De geheele bevolking van dit eiland, dat wel zestig vierkante palen groot kan zijn, zal hooogstens 160 zielen inhouden.

De grond is er over het algemeen genomen zeer vruchtbaar, waarvan de buitengewone groei van bosschen, en eene *massa* van slinger planten in de wildernis de bewijzen opleveren. Meermalen vindt men in eenen kleinen omvang vier aard soorten of verschillend gekleurde aarden, welke de eene de andere in voorbrengings kracht niets toe geeft, daar dezelve de vegetatie van alle planten ten top voeren. De meeste bergruggen hebben, slechts een halve voet diep, zwarte- of blader-aarde: de daaronder liggende grond is zeer ligte klei met veel zand vermengd, terwijl dezelve op andere plaatsen uit eene eigenaardige grijsachtige steen-*massa* bestaat, die aan den invloed der lucht blootgesteld wordende, uit elkanderen valt, en na verloop van één jaar eene zeer vruchtbare aarde oplevert.

Andere kleine bergen schijnen geheel van vulkanischen oorsprong te zijn, op welke, tusschen de zeer porieuse rotsen en steenen, de aarde in breede groeven verspreid ligt. Het is op die plaatsen dat de vegetatie ten toppunt

is gestegen, en dat men boomen van honderd voet hoog regt opgeschoten, enkel alleen in rots geworteld aantreft, terwijl men naar aarde zoeken moet.

De tegenwoordige voortbrengselen van het eiland zijn voornamelijk was, hetwelk zoo verre steller dezes bekend is, geheel in de Residentie *Banjoemaas* verbruikt wordt, waar men in sommige districten, vooral tot de afdeeling *Adjibarang* behoorende, veel werk maakt van het *batiken* van kleedjes (*). Volgens ingewonnen berigten van oude Inlanders is de opbrengst van dit artikel, het eene bij het andere jaar vergeleken, zeer verschillend, en is afhankelijk van het saisoen, en van de ontwikkeling der onderscheiden bloemen waaraan het verschillend geboomte van het eiland zeer rijk is. Ondertusschen heeft men ons verzekerd dat bij gelukkige jaren een man, die met het opzoeken en uithalen der bijennesten in het bosch bekend is, gedurende één dag voor twee en ook wel drie Spaanschematten waarde aan was kan op zamelen.

Daarop volgt de *Cubeba*, welke echter tegenwoordig minder wordt gezocht dan in vroegere tijden, daar de *Chineezen* dat artikel hier op te lagen prijs gesteld hebben.

Voorts heeft men nog de *vogelnest-klippen*, waarvan echter voor zoo verre ons bewust is, weinig werk gemaakt wordt. Dat dezelve bestaan is door sommige Inlanders proef ondervindelijk bewezen geworden, die de stoutmoedigheid gehad hebben tot aan de zuidkust door te dringen, en die jaarlijks eene zekere hoeveelheid, hoewel

---

(*) *Batiken* is het verwen van katoenen en andere stoffen; de plaatsen, welke van de verf vrij moeten blijven, worden met gesmolten was bestreken.

[redacted] [redacted]

nog van weinig beduidenis, van dat product te *Banjoemaas* opbrengen.

Het bosch over het algemeen is rijk aan schoone houtsoorten, hoezeer er geen werk van gemaakt wordt om dezelve in den handel te brengen. De voornaamste plaats bekleedt hier de *woengoe* of het zoogenaamde *boengerhout*, met de *jattie* gelijk gesteld, en voor den scheepbouw bruikbaar, mede zeer belangrijk om zijne schoone bloem, geheel met de nagel bloemen van ons land overeenkomende.—Dan heeft men het *suren* en *ingas*-hout, de *tjontjang*, de *maran* voor houtskolen uitmuntend, en onderscheiden andere prachtige hout-soorten, veel al voor het maken van *sampangs* of kleine kanos gebruikt wordende. Zoomede is de *Tjanipakka* hier menigvuldig. De kastanje-boom is door het geheele bosch verspreid, de vruchten zijn hoezeer klein echter zeer bruikbaar.

Ten aanzien der overige planten en gewassen zoude er voor den kruidkundige nog veel belangrijks te vinden zijn, terwijl men er eenen rijkdom van *narcotisch* vergiftige planten en vruchten aantreft, die, voor zoo verre ons bekend is, weinig elders bestaat.

Of de onderscheiden bergen ook ertsen inhouden is ons onbekend; ondertusschen wordt er niet zonder waarschijnlijkheid verhaald, dat vroeger in eenige riviertjes goud gevonden wierd, en men er zelfs werk van gemaakt heeft dat optezoeken: maar de hoeveelheid welke men verkreeg zal zeker niet tegen de arbeids kosten hebben kunnen opwegen; althans tegenwoordig wordt aan dat goud zoeken niets meer gedaan: men wijst enkel de rivieren aan waar in het zou gevonden zijn.

De wateren om en bij *Nousakambang-an* wemelen van heerlijke visschen, en de vangst daarvan maakt eene der

hoofdmiddelen van bestaan uit van de bevolking. Het is hier waar de onderscheiden *kakaps* - *balanaks* en *suuring* te huis hooren. Het is meermalen gebeurd, dat onder het varen in het kanaal, de *balanaks* in het vaartuig sprongen. Het katje versche visch van de fijne of grovere soort, dit is om het even, wordt verkocht voor vier cents.—Niet zoo zeer van het eiland, als wel van de nabij liggende zee-kampongs wordt bij voortduring eene groote hoeveelheid gedroogde visch in de *Banjoemaas* verkocht, welke daar zeer gewild is. De visch wordt er grootendeels gevangen met bamboesen netten of *wides* ook wel met de lijn.—De groote visscherij, of het visschen met groote netten, is hier niet in gebruik, wij vermeenen dat zulks vroeger beproefd is geworden, maar dat de zware stroomen en moddergronden die wijze van visschen verbieden.—Dit zijn in zoo verre ons bekend is voortbrengselen van het eiland.

Van wilde dieren hoort men tegenwoordig weinig: vroeger zouden vele tijgers op het eiland geweest zijn, maar tot heden zijn er nog geene sporen van dezelve ontdekt. — Rhinocerossen schijnen zich op hetzelve gevestigd te hebben, maar, mag men het verhaal van Inlanders die 70 jaren dit eiland bewoonden, gelooven, dan wandelt er slechts één enkele van deze gevaarlijke dieren op het eiland om, welke door de bevolking als een heilige wordt aangezien, en den naam van *kerto dupo* heeft ontvangen naar eenen zekeren Inlander, welke bij het afhalen van vogelnestjes verongelukt is, en wiens ziel in die van den Rhinoceros gevaren zoude zijn.—Dat beest, en wel een van het grootste soort, zou, volgens hun verhaal, zoo tam zijn dat het meermalen in de kleine *Kampongs* overnacht, en het rijst-stampen aanziet,

terwijl de hem toegeworpen *dedak* of zemelen door hem genuttigd worden.—Nog nimmer heeft hij menschen letsel gedaan, ofschoon hij van tam vee, paarden, koejen, schapen enz., een gevaarlijke vijand is, en de kleine aanplantingen *pisang*-*jaegon* enz., dikwijls verwoest.—Den wilden bosch-hond (*Adjak*) hoort men meermalen huilen: *kidangs* en *kantjiels* zoomede wilde zwijnen vindt men hier menigvuldig. Ook prachtige vogel soorten voor al onder de wilde duiven zijn hier te vinden: nog nimmer heb ik op *Java* zoo vele paauwen gezien, als zich regts en links in de nabijheid van *Benting Mattie* ophouden, waar hun geschreeuw dikwerf verveelt.—

Laat ons het eiland thans meer uit een Historisch oogpunt beschouwen, en nagaan welke veranderingen er in deszelfs politieke gesteldheid sedert een tachtigtal jaren al hebben plaats gehad.

Deszelfs geheele ligging, in betrekking tot de vast kust van *Java*, die aan de zuidzijde in de vorige Eeuw nog maar schaars door Europeanen bezocht wierd; de rijke voortbrengselen het eiland eigen; de bijzonder vruchtbare grond, de ruime vischvangst, de gelegenheid tot het opzoeken van een zeker soort van kleine paarlen, die bij de *Chineezen* zeer gezocht zijn; dit alles kan men als zoo vele bewijzen aanvoeren, dat, toen de zeerovers hier nog niet bekend waren, en de *Javanen* ter dezer plaatse als het ware nog in den natuur-staat leefden, er alhier welvaart en eene groote bevolking moet geweest zijn.—Hierbij kan men dan zeer wel te pas brengen het verhaal van oude Inlanders ter dezer plaats, welke twee malen de geheele ontvolking des eilands bijwoonden.

Vroeger zouden op het zelve meer dan vijftig groote

dessas geweest zijn, wier bevolking naar onze meening, grootendeels van den handel moet geleefd hebben, en haar bestaan meer in den vischvangst dan wel in de landbouw gevonden heeft. Immers hiervoor zoude men ten bewijze kunnen aanvoeren, dat, zoo het eiland met vijftig groote *dessas* voorzien was geweest, ook dan, naar de bevolking gerekend, het geheele eiland diende bebouwd te zijn, en er geene plaats meer voor wild gedierte konde overig blijven. Maar juist in den grootsten bloei des eilands, zegt het verhaal, waren de tijgers zoo menigvuldig, dat dagelijks onderscheiden menschen van de woede dezer dieren het slagtoffer wierden, en er in den tijd van een jaar zoo veel schrik onder de bevolking gebragt werd, dat alles zich van 't eiland terug trok, en op de vaste kust van *Java* met er woon vestigde; waaruit men het besluit zoude kunnen trekken, dat slechts de kusten bewoond waren, en de binnenlanden maar zeldzaam bezocht wierden.

Daarop verhaalt men, de tijd kan echter niet naauwkeurig bepaald worden, kwamen zich van tijd tot tijd wederom onderscheidene huisgezinnen op *Nousakambang-an* vestigen, naar alle waarschijnlijkheid moediger dan hunne voorgangers, welke in ettelijke jaren zoo toenamen, dat alle de vroeger ontvolkte *dessas* wederom tot hunnen vorigen bloei en welvaart terug keerden. Waarschijnlijk hebben de bewoners van 't eiland destijds zich meer op de ontginning der gronden toegelegd, daar 't verhaal van dien tijd zegt, hetgeen wel voor geldig kan gehouden worden, dat er wegen van den oost- naar den west-hoek bestonden, en dat onderscheiden gebergten en valeijen tot *gaga*-velden, aangelegd waren.

Destijds behoorde dit eiland onder *Cheribon*, doch de

menigvuldige bemoeijenissen aan de noordzijde liet het hooge bestuur niet toe, deze plaats onder hare bescherming te nemen. Het omliggende gedeelte der *Banjoemaas*, en wel aan de oostzijde, behoorde aan den Keizer van *Solo*. Geen wonder is het dus, dat de destijds om *Javasch* kusten zwervende zeeroovers, welke eerst hunne roofzucht aan de noordzijde beproefden en aldaar menigmaal de bewoners angst en vrees aanjoegen, maar door het Europisch bestuur in toom wierden gehouden, kondschap kregen, dat de Europeanen nog geene etablissementen aan de zuidkust hadden opgerigt. Bijzonder schoon gelegen, was dan voor hen *Nousakambang-an*, welks zeegaten zij met hunne kleine schepen zonder eenig gevaar konden binnenloopen: waren ze deze eens binnen dan kostte het hun weinig moeite om, beschermd voor het ruwe weder, en de bestendig rollende zee aan de zuidkust, eenen uit den aard vreesachtigen vijand te bevegten, overvloed van goederen weg te nemen, en, daar de eiland bewoners verstoken waren van Europeesche hulp, hunnen schepter ongehinderd te zwaaijen, en eene tweede ontvolking van 't eiland te weeg te brengen.

Het verhaal van oude Inlanders, welke de geheele beheersching der zeeroovers bij woonden, zegt kort ten deze: dat bij hunne eerste aankomst, hetwelk waarschijnlijk onder 't bestuur van 't Engelsch Gouvernement zal geweest zijn, zich voor 't eerst een paar dezer roovers-vaartuigen in de monding der haven vertoonden, en de op de uiterste hoeken van 't eiland gelegen gehugten plonderden. Het onvriendelijk bezoek dezer nog nimmer geziene gasten verwekte dadelijk algemeene bekommering en vrees bij de Inlanders, die daarom dan ook zonder verwijl van deze zaak aan hunne Hoofden kennis gaven.

De Tommongong of Regent van *Tjamis*, Residentie *Cheribon*, stelde alles in 't werk om de eiland-bewooners gerust te stellen, voorzag hen van eenig schietgeweer, en liet drie *lilla*-stukken, twee aan den uitersten hoek des eilands, en een op het tegen overliggend eilandje *Nousawree* plaatsen, terwijl de bediening dezer stukken aan de kleine Hoofden (*petingies*) wierd overgelaten. Maar hoe prijsselijk deze maatregelen van verdediging ook waren en schoon ze gelukkiger uitkomsten verdiend hadden, zoo was echter de zigtbare welvaart der Inlanders een te sterke prikkel voor 't oog der zeeroovers, dan dat zij geene tweede onderneming zouden beproeven.

Eenige maanden dan na hunnen eersten inval, vertoonden zich op eenmaal een groot aantal vaartuigen, die buitengewoon veel scheepsvolk aan boord hadden; zij begonnen dadelijk de punten waar de *lilla*-stukken geplaatst waren te beschieten; de tegenstand was kort; spoedig waren de zeeroovers in de gelegendheid om te landen, hetgeen in hunne handen viel aftemaken of gevangen te nemen, en alle de aan de westelijke zeemonding gelegen *dessas* niet alleen, maar ook die der tegen overliggende vaste kust der *Preanger Regentschappen*, te berooven en te vernielen.

De oostelijke zeemonding bij *Karangbollang* moet hen niet geschikt voor gekomen zijn om binnen te komen; daarom voeren zij, die kondschap van deze geheele kust moeten gehad hebben, en ook wisten dat *Telatjap* aan de oostelijke monding, ofschoon aan de vaste kust gelegen, de hoofd- en stapelplaats des handels was, door de baai *Segara anak-an*, en verder door 't kanaal, regel regt op deze plaats aan, en draalden niet lang om ook hier te ontschepen. Niet zoo gemakkelijk moeten zij hier

echter te regt zijn gekomen en men wil zelfs dat, zoo het hoofd van *Telatjap* des tijds aanwezig was geweest, misschien dat geheele roovers rot uitgeroeid zoude geworden zijn. De *Radeen Ingebeij* Keta Pradja was juist op dat tijdstip naar *Solo* om de *padjah* gelden te brengen; hij moet een bijzonder moedig Inlander geweest zijn, en onderscheiden plannen beraamd hebben om deze onverlaten af te wachten. Intusschen verdedigden zich vele *Demangs* met hun volk heldhaftig; veel volk kwam bij deze aanvallen om, maar hun laatste toevlugt, eene *Benting* met aarde wallen (waarvan tot heden de sporen nog zigtbaar zijn) wierd door de zeeroovers met woede ingenomen, en daarbij werden de laatste middelen van tegenweer geheel vernietigd. Nu wierd de geheele kust van *Nousakambang-an* afgestroopt: van tijd tot tijd kregen zij nog versterkingen en hadden zoo veel vermetelheid, om zelfs op het water in de lage moddergronden kleine *Kampongs* te bouwen, zoo als *Kaijo mati*, *Penikel* en *Tjepatat* hier nog voorbeelden van zijn. Twee jaren moeten zij alhier huis hebben gehouden, en niet alleen *Nousakambang-an*, maar de geheele omliggende vaste wal tot op twintig palen binnen 's lands hebben ontvolkt, waarvan tot heden de bewijzen nog zigtbaar zijn; toen eindelijk het Engelsch Gouvernement bedacht wierd om hunne rooverijen tegen te gaan. Er werden toen militaire etablissementen op den oost- en westhoek aangelegd, die dan ook dien indruk te weeg bragten, dat de zeeroovers aftrokken, en dat sedert de opbouwing der etablissementen tot op heden, geen zeeroover het heeft durven wagen om zich op deze punten te vertoonen.

De eerste militaire Kommandant die hier geweest is, de eerste Luitenant van Baniset, stelde alles in het werk

om *Noesakambangan* voor de derde maal te bevolken; ondersteunde de Inlanders, die zich op hetzelve met er woon vestigden, en gaf hun de middelen aan de hand om zelfs binnen 's lands te kunnen wonen. Met een zeker getal ketting-gangers, door de bevolking en soldaten ondersteund, ondernam hij om een weg midden door 't eiland, van de west- naar de oost-zijde aan te leggen, en was met dit wezenlijk heilzaam werk tot op twee palen van *Kampongbollang* genaderd, toen zijn pligt hem naar elders riep.

Sedert dien tijd valt er weinig meer van 't eiland te zeggen; daar, uitgenomen de twee militaire bezettingen, tot op heden de weinige bewoners als 't ware in slaap en luiheid verzonken, en sterk aan 't amphioen schuiven verslaafd zijn; terwijl nog maar weinige huisgezinnen der oorspronkelijke bevolking overig zijn; die geene genoegzame aanmoediging schijnen te hebben, om aan deze vroeger welvarende plaats haar vorig aanzien terug te schenken; hoewel de nog schaarsche bevolking der omliggende vaste kust, hiertoe ook wel veel zal bijbrengen. Het zij ons thans vergund, met eenige woorden aan te teekenen, welke takken van kultuur, bijzonder op dit eiland, zouden kunnen worden aangewend. Reeds hierboven maakten wij gewag van de groote vruchtbaarheid der gronden, waarvan de weelderige groei van bosch en wildernis de kenmerken draagt. Bij een nader onderzoek zal men vinden, dat hier ook de algemeen op *Java* gewilde produkten, zonder dat men derzelver bloei nog naauwkeurig nagegaan heeft, goed kunnen worden aangekweekt en bijzonder veel vruchten zullen geven.

Nergens is de *koffijboom* bloeijender en met meer vruchten beladen dan hier. Het *suiker-riet* komt hier tot eene

bijzondere dikte, en geeft, daar het op hooge drooge gronden geteeld wordt, meer suiker dan dat wat op *sawas* wordt geplant. De *gaga*-velden, welke door den een' en anderen Inlander tot op eene paal afstands van *Benting Mattie*, zelfs op de hoogste toppen der gebergten ontgonnen worden, leveren eene groote hoeveelheid wigtige *padie* op. Bovendien gelooven wij dat de *kapas*- of katoenplant, en wel bijzonder de *Sea Island*-katoen, hier zeer wel zou geteeld worden; iets hetwelk aan den Nederlandschen handel in deze gewesten groote voordeelen kon verschaffen.

De heer Gelpke, uit wiens opgaven wij deze korte schets van *Nousakambang-an* hebben getrokken, ontving in 1832, van het Gouvernement acht palen uitgestrektheid woeste gronden op dit eiland, in leen-gebruik voor den tijd van vijf-en-twintig jaren. In Januarij 1833 daaraanvolgende, maakte hij een' aanvang met de gebergten, om en bij *Benting Mattie* gelegen, van het zware hout te ontdoen en onmiddelijk die gronden voor den aanleg van geregelde koffijtuinen in gereedheid te brengen; sedert dien tijd heeft hij zich voortdurend bezig gehouden met bosschen te vellen en koffij-tuinen aan te leggen, waarin hij door ruime ondersteuning met werkvolk van 't Gouvernement, werd geholpen. Ruim zes palen vierkant om en bij *Benting Mattie* der nog in Januarij 1833 woeste bosschen, zijn door hem geveld en voor 't grootste gedeelte in geregelde koffij-tuinen veranderd. Het aantal geplante koffij-boomen in geregelde tuinen bedraagt ruim 180,000 boomen, terwijl 60,000 zijn aangeplant bij wijze van bosch-koffij.

Van *Benting Mattie* tot aan de *dessa Monoondjaija*, aan de noordzijde des eilands, acht palen afstand, is door

het oude bosch een weg aangelegd van zestien voeten breedte, welke aan weerszijden met eenige reijen boschkoffij beplant is; terwijl zich die afstand nu gemakkelijk en zonder gevaar te paard laat afleggen.

Drie der vroeger ontvolkte *dessas*, welke bereids in oud bosch herschapen waren, zijn wederom open gemaakt, en met eenige huisgezinnen van de vaste wal bevolkt geworden. Op andere plaatsen, waar vroeger *Kampongs* waren, hebben zich ook reeds vrije *Javanen* nedergezet, die zich aanvankelijk met het vellen der bosschen bezig houden, en daarop *gaga*-velden maken.

Wilde dieren doen zich niet voor. Het verhaal der Inlanders betrekkelijk den Rhinoceros, in de schets van het eiland hierboven opgegeven, heeft zich bevestigd. In 1834 is die gevaarlijken vijand van alle geregelde aanplantingen door den Heer Gelpke afgemaakt geworden, na vooraf eenen geruimen tijd veel verwoesting in de *dadap*-boomen te hebben aangerigt. Het was een van de grootste soort, welks kop zich tegenwoordig in het Museum van Natuurlijke Historie te *Batavia* bevindt. Sedert dien tijd zijn er geen Rhinoceros meer gezien.

Voor hen, die *Nousakambang-an* nog nimmer bezocht hebben, is het, als zij op die plaats aankomen, belangrijk om de onderscheiden schoone grotten te zien, waar de natuur, door de kristallisatie van het water, nog bij voortduring de treffendste schakeringen daarstelt. Een dezer grotten, aan de noordzijde des eilands gelegen, bij den Inlander genaamd *mesidjit sela*, is bij uitstek schoon en treffend, en stelt eene dier grootsche natuurtooneelen voor, die ieder vreemdeling, met verwondering zal aanstaren, zoo als dan ook ten bewijze van zijn aandenken ieder bezoeker er zijnen naam achter laat. Bij den Inlander staat

deze groot in groot aanzien, en bijzondere heiligheid: meermalen gaan de Regenten daar heen in bedevaart.

Voorts heeft men, op een paal afstands van *Benteng Mattie*, den vroeger in de Javasche Courant beschreven grooten boom, die wel waardig is gezien te worden, maar op verre na niet dien onmetelijken omtrek heeft, als de beschrijving het op geeft. De *Randoe Alas*, te *Toeban* in de Residentie *Rembang*, is bijna tweemaal zoo hoog en treft meer. Nog vindt men hier die bijzondere bloem, de *patma* genaamd, door den Heer Blume beschreven, die men nergens elders op *Java* aantreft.

Nieuw-opgegraven Oudheden in de Residentie Kadoe.

De schoone tempelruïnen te *Borobodor*, zonder tegenspraak onder de fraaiste te rekenen, welke uit den ouden *Hindoe*-tijd zijn overgebleven, hebben door de beschrijvingen van Raffles en Crawfurd (*), eenen algemeen verbreiden naam verkregen. Dezelve zijn nogtans in later jaren door de zorg van den ijverigen Resident van *Kadoe*, den Heer Hartmann, nog meer opgedolven, zoodat daardoor nog vele *basreliefs* aan het licht zijn gebragt, wier aanwezen men vroeger niet kende. Eene nadere naauwkeurige beschrijving dus dezer Oudheden door een bekwame pen ware wel te wenschen.

(*) Zie Raffles *History of Java*, vol. II pag. 29 en 30, en Crawfurd, *de Indische Archipel* 3de deel, pag. 217 en 218.

Het is waarschijnlijk, dat deze Tempel, in vroeger tijden, door eene uitbarsting van den *Merapi*, gedeeltelijk overdekt, en daardoor voornamelijk in den tegenwoordigen bouwvalligen staat gebragt is; dit vermoeden wordt gestaafd door het ontdekken van eenen anderen kleineren, doch niet minder fraaijen Tempel, op slechts een en een half of twee palen afstand van *Borobodor* gelegen, die, naast dien van *Borobodor*, als een der schoonste bouwvallen uit den *Hindoe*-tijd op *Java* te beschouwen is, en wel verdient nader bekend te zijn.

Deze Tempel *Djandi Mundul* genaamd is, voor twee of drie jaren, door den Resident HARTMANN, aan wiens ijverige pogingen tot het herstellen en onderhouden dier schoone Oudheden niet genoeg lof kan worden toegezwaaid, opgedolven, en bestaat, even als die van *Borobodor*, uit cubisch gehouwen steenen van *trachitische* lava, die van talrijke kleine pories doortrokken is. Het is een achthoekig, met eene soort van koepel en vier inspringende hoeken voorzien, gebouw, omgeven van eene gracht of uitgediepte hof-ruimte, insgelijks uit cubische lavasteenen opgemetseld. Een trap leidt tot dit voorplein, en tot den ingang van den Tempel in het westen. De façaden en hoeken des gebouws zijn met vele keurig bewerkte nissen en uitspringende kroonlijsten, beelden en *Basreliefs* voorzien, tafereelen uit de *Hindoe*-mijthologie voorstellende. De spits of het koepelachtig uiteinde van den Tempel loopt *pyramidaal* toe.

De inwendige ruimte van den Tempel, in welken men langs zestien trappen opklimt, is vierkant *pyramidaal*, en wel zoo, dat de bovenste steen altijd buiten den benedensten uitspringt; eene bewonderenswaardige bouworde, welke men voor het overige aan vele der *Hindoe*-Tem-

pels op *Java* aantreft. Deze ruimte is donker en ontvangt alleen door den ingang eenig licht. Aan de zijde, tegenover den ingang, en de beide overige kanten ziet men drie colossale beelden, de beide laatstgemelden iets kleiner dan het middelste; versierd en uitgedost, met halsketenen en hooge hoofdsieraden (tiares). De gelaatstrekken zijn vrouwelijk en zacht; de houding van beiden is zittend, met een been ondergeslagen, en wel bij het beeld aan de regter zijde het regter, en bij dat aan de linken zijde het linker been. Het middelste beeld schijnt eene voorstelling van *Bhudda* zelf te zijn; deszelfs zachte en peinzende gelaatstrekken en het hoofdtooisel komen ten minsten volkomen overeen met die der voor *Bhuddasch* gehouden beelden te *Borobodor*. Dit beeld is van geheel colossalen omvang, veertien voet hoog, en op de Europesche wijze met nederhangende beenen zittend daargesteld. Het is uit één stuk steen gehouwen, en geheel naakt, ook de vormen van dit beeld zijn zacht en meer vrouwelijk, regelmatig, de oogen gesloten, de handen en vingers zoo aan elkander gebragt, als bij eene persoon, die, in diep nadenken verzonken, over iets te peinsen of iets uit te rekenen schijnt. Op de bijgevoegde plaat hebben wij, met de weinige en gebrekkige hulpmiddelen, die wij daaromtrent bezitten, een schets van dit prachtig beeld zoeken te geven. De beide beelden aan de zijden schijnen die van aanbidders van *Bhudda* te wezen, zoodat de geheele groep zou kunnen beschouwd worden als eene voorstelling der negende *incarnatie* van *Wischnoe:—Bhudda* namelijk, de volmaakte, verhevene, aanbiddelijke, aangebeden door twee zijner vereerders. De ingang tot de ruimte, waar deze beelden staan, is slechts acht voeten hoog, en levert alzoo een bewijs,

dat het Tempelgebouw eerst na het plaatsen der beelden voltooid en gedekt is geworden.

Het beeldhouwerk behoort onder het beste, dat van dien aard op *Java* gevonden is, althans het middelste beeld mag voor het schoonste en colossaalste in zijn soort gehouden worden. De beide beelden aan de zijden zijn volkomen in den oorsprenkelijken toestand gebleven, terwijl het middelste waarschijnlijk bij de catastrophe, die den Tempel overstelpte, van zijne vroegere plaats iets ter zijde naar beneden gezakt is; overigens zijn alle drie volkomen onbeschadigd.

Deze Tempel ligt aan den linker oever van den *Ello*, in overal bebouwd land, een of anderhalve paal Oost Noord Oost van *Berobodor*, en verdient, als een der schoonste en best bewaard gebleven stukken van dien aard, wel eene nadere opname en beschrijving. Deze weinige trekken dienen alleen om deze ontdekking meer algemeen bekend te maken, en reizigers tot het bezoeken en zoo mogelijk beschrijven daarvan uittelokken; waartoe de Redactie van dit Tijdschrift ieder, die daartoe in de gelegenheid is, ten sterksten uitnoodigt.

Een bezoek van Prins HENDRIK VAN ORANJE, *in de Armenian Philantropic Academie te Calcutta.*

Gedurende het verblijf van Z. K. H. *Prins* HENDRIK te *Calcutta*, heeft de Prins de *Armenian Philanthropic Academie* bezocht. Nadat een gedeelte der leerlingen een bladzijde of twee uit *Diogenes Laërtius*, en een gedeelte

uit *de Geschiedenis van Rome door Baldwin*, tot proeve in het Engelsch gelezen had, werd den jongen Vorst eene korte maar fraaije aanspraak gehouden, door den Heer CARAPIET A. AGABEG, een' van de meest ervaren leerlingen van het Instituut, zoowel in de Armenische als in de Engelsche talen. Wij deelen den lezers van dit tijdschrift deze aanspraak mede, niet alleen omdat zij eenige belangrijke geschiedkundige bijzonderheden bevat, maar ook omdat zij vele aangename herinneringen bij den Nederlander moet opwekken. Gelijk toch eenmaal het Vaderland een wijkplaats was voor zoo vele Fransche vlugtelingen, die, door de Herroeping van het edict van Nantes, aan de wreedste vervolgingen ten prooi waren, zoo was zij het ook voor die ongelukkigen, die de Godsdiensthaat der *Turken*, in *Armenië*, met de wreedste martelingen en folteringen dreigde. Reeds in de vierde Eeuw waren zij tot het Christendom overgegaan, maar scheidden zich in het jaar 536 van de algemeene-kerk; en zijn sedert dien tijd daarvan afgezonderd gebleven. Hun land, dat ten noorden aan den *Caucasus* grenst, werd gedeeltelijk sedert het jaar 650, en gedeeltelijk sedert 950 door *Arabieren*, *Persen* en *Turken* overwonnen, en daardoor moesten ze dikwijls van hunne overweldigers den bittersten haat en de vreesselijkste vervolgingen lijden: zoodat velen genoodzaakt waren elders hunne toevlugt te nemen, en in vreemde landen rondtezwerven. Hierop doelt de spreker in de volgende aanspraak aan den Nederlandschen Vorst.

»Bij eene gelegenheid als deze, die eenen doorluchtigen telg uit het beroemde huis van Oranje in ons midden voert, zal het, vertrouw ik, niet voor vermetel worden gehouden, dat ik eenige woorden tot Onzen Koninklijken be-

zoeker rigt, zoowel van mij zelven, als uit naam onzer onderwijzers in het algemeen. Het is mij onmogelijk het hooge gevoel der vreugde uittedrukken, dat ons bezielt bij de eer die ons te beurt valt, van zulk een onverwacht bezoek, en onze opregte dankbaarheid, die wij de roemrijke voorvaderen van Uwe Koninklijke Hoogheid verschuldigd zijn, voor de bescherming en de vrijheid, welke onze, buiten hun Vaderland omdolende, landslieden eens in Holland mogten ondervinden. Een werkdadig medelijden van de Hollanders met de zwervende *Armeniërs*, is naar verdiensten in de bladzijden onzer geschiedenis opgeteekend. Het was te *Amsterdam*, uitstekende Vorst! dat de Armenische geleerden eenmaal een schuilplaats vonden, tegen de verdrukkingen en vervolgingen hunner ongeloovige overheerschers. Het was daar, dat de Armenische drukkunst, toen nog eerst in hare geboorte, door de opwekkende aanmoediging der Hollandsche natie tot meerdere volmaaktheid werd gebragt. Het was daar, dat de Armenische bijbel, in het midden der zeventiende Eeuw, het eerst gedrukt werd, door den ijverigen en volhardenden Bisschop VOSCAN, zaliger gedachtenisse (*). Het was daar, dat de letterkunde van *Armenië*, nu zoo algemeen en met zulk een goed gevolg door de onvermoeide geleerden van *Frankrijk* en *Duitschland* beoefend, en zoo hoog gewaardeerd door de onderscheiden oosterlingen van *Engeland* en *Indië*, het eerst de aandacht

(*) De eerste druk van den Armenischen bijbel werd te *Amsterdam*, de tweede te *Venetie*, de derde te *Constantinopel*, de vierde weder te *Venetie*, de vijfde te *St. Petersburg* en de zesde te *Serampore* bezorgd.

trok van de weetgierigen en geleerden onder uwe natie. Terwijl wij hier de zegeningen van vrijheid en vrede, onder de begunstiging der vaderlijke regering van *Groot-Brittanje* genieten, welke wij met een dankbaar gemoed erkennen, zijn wij eveneens erkentelijk voor dienzelfde weldaden vóór twee eeuwen, gedurende hun verblijf in Uw land, aan onze landgenooten bewezen. Dankbaarheid, de edelste hoedanigheid des menschen, is een van de nationale caraeter trekken der *Armeniërs*. Dit bewijs van Koninklijke belangstelling, waarmede gij, O doorluchtige Prins! ons nationaal instituut hebt vereerd, zal door ons allen met onvermengd genoegen, herdacht worden, in onze jeugd en mannelijken ouderdom, jà tot aan den avond van ons leven. En moge het ons vergund zijn de stille hoop te koesteren, dat, teruggekeerd in het gezegend land uwer geboorte, waar gij misschien door de Voorzienigheid bestemd zijt, om het lot eener groote en magtige natie te besturen, Uwe Koninklijke Hoogheid met genoegen zich de aangename oogenblikken herinnere, van Uw welwillend bezoek in de Armenische Philantropische Academie, waarin wij, Gode zij dank, eene goede opvoeding erlangen, eene opvoeding die zulk eenen schoonen glans op de Vaderlandlievende stichters dezer inrigting terugkaatst, en die derhalve een levend bewijs is voor de duurzame en onberekenbare zegeningen van het toenemend geslacht van HAIC in de *Oost-Indiën*."

Na het eindigen dezer aanspraak betuigde de Koninklijke Prins zijne tevredenheid en erkentelijkheid voor deze schoone en gepaste woorden. Daarop bezocht Z. K. H. de Armenische kerk, waar de geestelijkheid hem met al de bewijzen van achting, die zijn hooge rang verdiende, heeft ontvangen. Een exemplaar van den Armenischen

bijbel, die in 1666 te *Amsterdam* gedrukt werd, scheen de Vorst met veel belangstelling te bezigtigen.

Behalven te *Calcutta* hebben de *Armeniërs* thans ook op andere plaatsen inrigtingen tot opvoeding der jeugd: onder anderen werden in het jaar 1814 te *Moscow*, onder begunstiging der Russische regering, de grondslagen gelegd tot eene prachtige Academie, die in 1816 voltooid was, en thans nog aldaar in bloei is. Zoodat het lot dezer rampspoedige natie, ofschoon hun Vaderland nog onder den drukkenden scepter van wreede overheerschers zucht, echter onder vreemde volkeren meer dragelijk en gelukkig is.

De Opvoeding van jongelingen in Indië.

Onder de grootste onaangenaamheden en moeijelijkheden, waarmede Europeanen in *Indië* te kampen hebben, mag men voorzeker de noodzakelijkheid rekenen van kinderen, op hun achtste of tiende jaar, naar *Europa* te zenden, ten einde dáár eene behoorlijke opvoeding te erlangen. Wij willen hier thans geen zwart tafereel zoeken op te hangen, van dat hartverscheurende afscheid, dat Ouders hier zoo dikwijls van hunne lievelingen moeten nemen. Velen onzer lezers zullen die smart misschien bij ondervinding kennen, en om anderen voor dat zielsverdriet te bewaren, is de bedoeling van deze regelen, en van het plan, dat wij er in hopen voor te stellen.

'tIs waar, wanneer men bespiegelingen maakt over de voordeelen, die eene opvoeding in *Europa* aan jongelieden uit *Indië* belooft, dan schijnen ze veel en uitstekend te wezen. Behalven toch de meer ontwikkelde

en onbekrompen denkbeelden, die zij in dat beschaafdere gedeelte der wereld opdoen, is het ook of als het klimaat dáár eenen gunstigen invloed uitoefent op de vorming van hunnen geest, zoo wel als op die van hun ligchaam. Een fijnere beschaving, een zuiverder smaak, en meer gevoel voor het schoone en goede schijnt hun daar eigen te worden, terwijl de vermogens hunner ziel meer leven en veerkracht verkrijgen. Wij erkennen het, meermalen is de waarheid dezer bespiegelingen ook door de ondervinding gestaafd, dikwijls zijn jongelieden van *Indië*, als kundige en uitstekende mannen uit het Vaderland teruggekomen; — doch hoe dikwijls ook heeft, aan den anderen kant, de uitkomst de verwachtingen der Ouders te leurgesteld en had de opvoeding in *Europa*, geenen of eenen niet gewenschten invloed op hun bestaan te weeg gebragt. Maar gesteld al eens dat de voorbeelden der eerste gevallen die der laatste overtroffen, hoe duur moeten zij dan niet gekocht worden. Op eenen leeftijd, waarin hij de teedere zorgen der Ouderen nog zoo zeer behoeft, waarin de liefde dier Ouderen alleen in staat is, om alle de neigingen en zwakheden in het zich langzamerhand vormend caracter des jeugdigen knaaps, met de zoo noodige oplettendheid en naauwkeurigheid gade te slaan, te besturen en te regelen; waarin de geringste verwaarloozing de schromelijkste gevolgen voor geheel zijn volgend leven kan na zich slepen; op dien leeftijd wordt hij uit het ouderlijk huis gescheurd, en aan de bemoeijingen van vreemden toevertrouwd. Gewoonlijk is in het Vaderland een instituut of kostschool de plaats, waar hij zijne opvoeding zal erlangen. Niet zelden is zelfs de keuze dier plaats ook aan vreemden overgelaten, omdat de Ouders door hun lang verblijf in *Indië* niet met dezelve be-

kend, of niet in de gelegenheid zijn in persoon daar naar onderzoek te doen.

Nu wordt de knaap onder een groot aantal andere leerlingen onderwezen: men kan zich natuurlijk niet in het bijzonder of alléén met hem afgeven, en hij moet dus deelen in de lessen die voor allen bestemd zijn. Met hoeveel positive wetenschappen wordt nu zijn brein niet opgevuld, die hem in het Vaderland en in *Europa* misschien van groot nut zouden zijn, maar die hij in *Indië* gevoegelijk kan missen: hoe vele belangrijke kundigheden daarentegen blijven hem onbekend, die hij eens, in het land zijner geboorte teruggekeerd, zoo zeer zal behoeven. Wij spreken thans van de beste instituten voor jongelieden in ons Vaderland, waar niet alléén ééne faculteit der ziel, die des verstands, wordt ontwikkeld, maar waar de geheele jeugdige mensch wordt gevormd en opgeleid en opgevoed, waar vooral ook zijne zedelijke belangen niet worden uit het oog verloren. Maar leert hij ook daar dien band kennen, die de leden eens huisgezins vereenigt, en zoo weldadig werkt op het geheel en op ieder in het bijzonder? leert hij ook daar de zorgen van eenen arbeidzamen Vader, van eene liefhebbende Moeder waarderen? in een woord mist hij niet die huiselijke opvoeding, die hem in het vervolg zijns levens niet alleen zulke aangename herinneringen zou verzekeren, maar die reeds op zich zelf zoo veel tot zijne vorming toebrengt?

En keert hij dan eindelijk op zijn achttiende of twintigste jaar terug, dan zijn zijne Ouders hem vreemd geworden, phijsiek en moreel is hij hun ontwassen, de band die het kind bindt aan den Vader en de Moeder is bij velen verbroken, en niet zelden blijft er eene zekere verwijdering, die nimmer weer wordt toegehaald!

'I Zou dan eene weldaad wezen voor onze maatschappij in deze streken, indien men hier eenige inrigting had, waar de jongeling, na het lager onderwijs te hebben genoten, onder het oog zijner Ouders zijne verdere opvoeding en opleiding ontvangen kon. Op dit oogenblik hebben zich te *Batavia* eenige ingezetenen vereenigd, ten einde, zoo mogelijk, eene dergelijke inrigting tot stand te brengen. Is er ooit een geschikt tijdstip geweest om zulks te beproeven, dan is het thans, nu zoo vele bekwame en uitmuntende jongelieden in het Vaderland, na de Academische lessen te hebben bijgewoond, en hunnen Academischen graad te hebben verkregen, buiten betrekking moeten blijven, dewijl alle plaatsen bezet zijn. Zoo zij dus maar eenige vooruitzigten hebben, zullen velen hunner genegen zijn om in *Indië* hunne loopbaan te beginnen. Daarbij komt, dat het lager onderwijs in de laatste jaren hier aanmerkelijk is vooruitgegaan, en nog dagelijks in verbetering toeneemt: zoodat ook in dat opzigt de oprigting eener inrigting van Middelbaar Onderwijs met eenen goeden uitslag schijnt bekroond te zullen worden. In het volgend nummer hopen wij onze lezers nader met dit voornemen en den aanvankelijken uitslag daarvan bekend te maken.

Tijdschrift

VOOR

NEERLAND'S INDIE.

BORNEO.

Eenige reizen in de Binnenlanden van dit Eiland, door eenen Ambtenaar van het Gouvernement, in het jaar 1824.

(Vervolg van bladz. 25.)

Diamantmijnen te Soengi-Roentie.

Bij onze aankomst te *Soengi-Roentie*, waren er drie mijnen geopend, die uit lood-regt gegraven kuilen, ongeveer zes voeten in het vierkant en twaalf voeten diep, bestonden, en aan de kanten met palen voorzien waren om het instorten te beletten. Deze palen worden dieper ingeheid, naar mate de gravers van onderen de aarde weg ruimen. Ieder dezer palen heeft daarom ook eenen bijzonderen naam, opdat de mijngravers gemakkelijk kunnen te kennen geven, welke paal door de daarvoor bestemde werklieden, dieper moet worden ingeheid.

Op eene diepte van vier voeten bevond zich eene stelling in den mijn, waarop twee mannen het water in kleine emmers, van de onder hen staande mijnwerkers aannamen, en in de nabijheid van den mijn uitwierpen. Dat gebeurde, omdat men, zoodra de aarde tot op eene diepte van zes of zeven voeten uitgegraven is, water in den mijn krijgt, hetwelk dan, op de hierboven aangehaalde wijze, wordt opgehaald. De onderste werklieden staan tot aan de

schouders in het water, en graven, zoodra hetzelve verminderd, de aarde wederom uit, welke in kleine platte manden, aan de bovenste werklieden wordt aangegeven. Op die wijze voortwerkende gelukt het somwijlen de gravers van, op eene diepte van veertien voeten of minder, het, met steenen gemengd zand te vinden, dat het door hen gezochte edel gesteente moet inhouden. Het beste en zekerste kenmerk van het daarzijn eener rijke diamantader is een soort van loodkleurige steen, door de Inlanders *batoe tima* (lood-steen) genoemd. Zeker is het, dat zich bij dezen steen de diamant bevindt. Dezelve wordt daarom ook door de Inlanders als de *soedara intan* (broeder van den diamant) beschouwd. Zoodra dan deze steen zich vertoont, voelt de reeds afgematte werkman zijne krachten herleven, en slaat met verdubbelden moed de handen aan het werk. Het opgegraven zand wordt zorgvuldig in hoopen afgezonderd en bewaakt.

Veeltijds gebeurt het ook, dat, na eenen vermoeijenden arbeid, de mijnwerker eene teleurstelling moet ondervinden, en de diamant-aarde niet gevonden wordt: alsdan staakt men het werk in den reeds geopenden mijn en gaat eene nieuwen, op eene andere plaats graven, waar men echter somtijds niet gelukkiger is.

In een' der mijnen, welke men gedurende mijne tegenwoordigheid geopend had, vond men, op eene diepte van twaalf voeten, het zand met lood-steen gemengd. Het werd in kleine, wijd gevlochten mandjes gewasschen, en van de groote steenen gezuiverd, welke alle zorgvuldig werden nagezocht, of er zich ook diamanten onder bevonden. Het fijne zand valt dan door deze mandjes in een grooter mand, welke onder dezelve, in de nabij zijnde waterplassen is geplaatst, en wordt van daar, in kleine hoe-

eelheden te gelijk, op plat-vormige, ronde houten bakken, even als bij de goud-gravingen in gebruik zijn, opgenomen en gewasschen. Het natte zand wordt dan over een geheelen bak uitgespreid, en de diamant alzoo gezocht, welke door zijne glinstering zich spoedig aan het oog voordoet. Menige bak zand wordt echter weg geworpen, zonder dat het den zoeker gelukt het voorwerp zijner begeerte aantetreffen, en vertoont zich hetzelve op een van alle kanten gedraaid en nagezocht wordenden bak, dan is het nog maar bij kleine stukjes, somwijlen niet veel grooter dan een groote speldekop. Terwijl wij het aanzagen werden alzoo verscheiden kleine diamanten gevonden. Het zand, waarin dit edel gesteente zich bevindt, bezat ook goud-stof, dat te gelijkertijd verzameld werd.

In den tweeden mijn, welken men reeds tot eene aanmerkelijke diepte gegraven had, was men minder gelukkig. Men vond in denzelven, op eene diepte van veertien of vijftien voeten, eenen zwaren ijzerhouten boom. Zoo verhaalde men mij ook dat men op dezelfde diepte, en somwijlen tot op twintig voeten, anker-touwen, een roer van een vaartuig en daken van huizen had aangetroffen, hetwelk echter alles, na de geringste aanraking, in stof uit een viel. Alles droeg buitendien ook de kenmerken, dat de gronden hier waren aangespoeld, dewijl ze meestal met asschen bedekt en, tot op eene diepte van acht of tien voeten, uit eene roodachtige aarde, met zand gemengd, was zaamgesteld, waarop zuiver zand met kei-steentjes gevonden werd, zoo als men hetzelve wel aan zee-strand aantreft.

De *Pangerang* MANKO BOEMI verhaalde ons, dat deze diamant-gronden te voren aan den Sultan, zijnen vader,

6*.

behoord hadden en dat hij dezelve, om aan het verlangen zijns vaders te voldoen, in ruil had aangenomen, tegen den grond welken hij vroeger bezeten had en waar de diamant-graverij met het gelukkigst gevolg ondernomen werd, zoo zelfs, dat den Sultan, kort na het in bezit nemen van dien grond, aldaar de diamant van 77 karaten in handen was gevallen.

De wijze, waarop de diamantmijnen alhier geopend en gegraven worden, zoude door middel van werktuigen zeer vereenvoudigd kunnen worden, maar de Inlandsche Vorsten vinden het welligt minder kostbaar om werkvolk te gebruiken, dat zonder of voor een gering loon, in de mijnen moet komen werken, terwijl voor werktuigen, de kunst, de zamenstelling en het onderhoud zouden moeten betaald worden. Een der zonen van den Vorst is altoos bij het werk aan de mijnen tegenwoordig. Moeijelijk is het echter om op alles het vereischte toezigt te houden, en het gebeurt dikwerf, dat de mijn-werkers de gevonden steenen verdonkeren; vooral de gravers, die beneden in den mijn werken, en gemakkelijk met hun geoefend oog in het zand den grooten diamant ontdekken kunnen, maken zich daaraan schuldig. Dan laten zij somwijlen geene middelen onbeproefd, om denzelven voor het oog hunner opzigters te verbergen. Daarom wordt het ook meestal niet toegestaan, dat de gravers *sirie* gebruiken, omdat zij daar bij wel eens de steenen in den mond weten te houden, zonder ontdekt te worden.

Zonderling feest te Martapoera.

Een aloud gebruik te *Banjermassing* vordert eene zonderlinge plegtigheid, vóór dat de afstammelingen van den regerenden Vorst, die eenmaal den troon zullen kun-

ıen beklimmen, den grond betreden mogen. Het kind vordt namelijk in het huis van den Vorst, over een trap van suikerriet heen geleid, treedt daarna over drie scho-tels, de eerste met geld, de tweede met *padie*, en de lerde met vruchten opgevuld: voorts loopt het, over llerlei soort van gebak, langs eenen weg, die tot aan le rivier geleidt. Hier wordt het door vrouwelijke bloed-verwanten van den Vorst, met onderscheiden plegtigheden gewasschen en daarna midden in de rivier gezet, waar le vader een werp-net over hetzelve uitspreidt, hetwelk aatuurlijk van alle kanten met omzigtigheid wordt opge-vangen. Na deze plegtigheid worden er vruchten in de rivier geworpen, welke door het volk met gejuich worden opgehaald: ook het gebak, waarmede de weg als bedekt is, wordt dan aan het volk ten beste gegeven. Zoodra de Vorstelijke telg in den kraton is teruggekeerd, schaart zich daar alles weder in orde. Drie reijen vrouwen van onderscheiden ouderdom plaatsen zich, in een halve cir-kel, voor het kind en, onder het branden van welrie-kende kruiden wordt dan een spiegel, met een brandende toorts voorzien, driemaal van hand tot hand door de reijen der vrouwen heen gedragen.

Daarna brengt men het kind bij den Sultan, die het-zelve een stukje suiker in den mond steekt, aan een hard gekookt en geschild ei laat zuigen en met twee groote diamanten aan het tandvleesch strijkt. Nadat deze laat-ste plegtigheid volbragt is, wordt het kind bij alle de aanwezige Prinsen rondgedragen, om de gelukwenschen te ontvangen, die door het volk, buiten den kraton, luid-keels worden uitgeroepen. Wij hebben alles aangewend, om de uitlegging te vernemen van deze plegtigheden, maar de Vorsten zelf schenen met de ware beteekenis daarvan

niet bekend te zijn, en volgden dezelve alleen als een oud gebruik, hetwelk, sedert onheugelijke tijden, door de afstammelingen van *Banjer*'s Vorsten is aangenomen.

Men kan in eene ligte en snelroeijende praauw, in zes uren van *Banjer* naar *Martapoera*, de plaats waar dit feest gevierd werd, oproeijen; om van daar echter naar *Banjer* terug te varen, heeft men slechts vier uren en minder noodig, dewijl men dan met den stroom afvaart. *Martapoera* behoort tot de Vorstenlanden, welke, zoo als wij vroeger hebben aangehaald, reeds in de hoofdplaats *Banjer* een begin nemen. De Resident heeft daar een huis en tuin, welke Gouvernements eigendom uitmaken, op eene uitgestrektheid gronds, die door den Sultan, tot dat einde, bij contract is afgestaan. Daar de Sultan meestal op *Martapoera* zijn verblijf houdt, heeft men het noodig geoordeeld den Resident daar eene woning te laten bouwen, dewijl zijne betrekking tot den Vorst, dikwerf zijne tegenwoordigheid aldaar vordert.

De rivier van *Banjer* tot *Martapoera*, is overal voor groote praauwen bevaarbaar, en in den regentijd, wanneer de rivieren gezwollen zijn, kunnen groote vaartuigen tot bij *Martapoera* genaken. Deze rivier is aanmerkelijk verkort, door sommige kanalen of doorgravingen, die door de Inlanders *Antasean* genaamd worden en op bevel van Sultan Bato, van *Banjermassing*, zijn aangelegd: ze zijn echter bij laag water niet bevaarbaar.

De kampong *Martapoera* is groot en de huizen zijn er meestal aan de oevers der rivier gebouwd. De kraton, of het verblijf van den Sultan, ligt nagenoeg aan het einde van de kampong, mede vlak aan de rivier;

doch op die hoogte bevinden zich een menigte klippen, welke dezelve, vooral bij laag water of in het droogo jaargetij, aldaar onbevaarbaar maken. De kraton is omringd van hooge aarde wallen. De grond, waarop dezelve gebouwd is, beslaat eene groote uitgestrektheid, terwijl van voren en achteren hoog land, aan de linker- of land-zijde een diep doch niet zeer breed moeras, en aan de regter zijde de rivier wordt gevonden. Voor de kraton is eene groote vlakte of passe-baan, van waar men in alle rigtingen landwaards hoog- en vlak-land aantreft.

Bij *Martapoera* eindigt de moerassige grond van *Banjermassing*. Van daar kan men, langs de schoonste landwegen, de Gouvernements landen *Laut* tot aan zeestrand bereiken. Er bestaat geen mogelijkheid, om eenen landweg van *Martapoera* naar *Banjer* aanteleggen; de waterachtige bosschen en moerassen, welke men in alle rigtingen naar *Banjer* aantreft, stellen hiertegen althans belangrijke zwarigheden in den weg.

Van *Martapoera* kan men, langs de rivier en ook over land *Martalaga*, *Karang Intang* en *Matraman*, de vroeger verblijfplaatsen van den Sultan bereiken. De tegenwoordige Sultan houdt zich nog van tijd tot tijd te *Matraman* op. Men moet ongeveer drie uren opreizen eer men te *Karang Intang* aankomt, en kan met laag water niet dan met veel moeite dit reisje doen, hetwelk dan echter over land aangenamer is. De hooge oevers der rivier zijn aldaar overal bewoond, zoo dat men eene aaneenschakeling van vruchtboomen en huizen aantreft, welke deze vaart zeer verlevendigen. De rivier heeft eene zandige bedding met kleine steentjes gemengd, en in de nabijheid van *Karang Intang* treft men in de drooge mousson verscheiden zand-platen aan, wel-

ke echter in den regen tijd gemakkelijk overtekomen zijn. Men kan van *Martapoera* in zeven uren *Matraman* bereiken, ofschoon de vaart naar derwaarts in den droogen tijd onmogelijk is, maar dan kan de reis zeer goed over land gedaan worden. De Sultan heeft eenige huizen op *Matraman* en begeeft zich alleen naar derwaarts om het jagtvermaak te genieten. De rivier loopt van *Matraman*, nog verder op naar *Doekoe-kirie* en *Doekoe-kanan*, zijnde uitgestrekte en welbevolkte districten, welke aan den Sultan behooren, en alwaar eenige diamantmijnen gelegen zijn.

De Banjersche Vorsten.

De familie van de Sultan, welke zeer talrijk is, woont te *Martapoera*, *Karang Intang* en *Matraman*, in onaanzienlijke huizen, meestal van bamboe gebouwd en genoegzaam van geen Europeesch huis-raad voorzien. Alleen de *Pangerang* Mangko Boemi, of Rijksbestierder leeft eenigzins op de Europesche wijze, en is gulhartig en vrij in den omgang. Na den dood van Sultan Soleman, welke in 1825 voorviel, besteeg Sultan Adam, den troon van *Banjermassing*. Op dat tijdstip bevonden zich aldaar vijf-en-twintig Prinsen, allen *Pangerangs* van aanzien of naaste bloedverwanten van den Sultan. De Sultan is een goedhartig mensch, die zich echter geheel door zijne vrouw regeren laat. Deze vrouw is schraapzuchtig en koopziek. Daar zij de moeder van alle 's Vorsten kinderen is, oefent zij eenen grooten invloed op den zwakken Sultan uit; van lage geboorte zijnde, heeft zij geen anderen naam, dan *Njeij* Kamala, terwijl hare dochter den titel van *Rato* voert. De hovelingen vrezen daarom ook minder den Sultan dan zijne vrouw, en zor-

gen maar alleen om hunnen Vorst, in zijne kleine en veeltijds zonderlinge zwakheden, toetegeven. Zoo hoort hij onder anderen ongaarne een woord in zijne tegenwoordigheid uitspreken, waarin *ti* of *te* voorkomt: en daarom zorgt ieder zijner volgelingen dergelijke klanken niet te doen horen, maar verwisselt de woorden waar dezelven in voorkomen met anderen, welke dezelfde beteekenis op eene andere wijze te kennen geven; zoo zeggen zij dan in plaats van *tiga*, (drie) *doewa lebeh satoe*, (twee en een), in plaats van *thee*, *daun china*, (Chineesche bladeren), enz. Komt iemand hem een geschenk of iets anders brengen en legt hetzelve niet juist op die plaats, welke hem somtijds door den Vorst in de verte wordt aangewezen, dan weigert hij hetzelve aantenemen, of doet den brenger zijn ongenoegen gevoelen.

De oudste zoon van den Sultan of *Pangerang* Rato, opvolger van den troon, bezit meer vastheid van karakter dan zijn vader, maar zal een gestreng gebieder zijn.

De verdere zonen van den Sultan zijn genoegzaam alle onbeschaafde jongelingen, trotsch en vooringenomen met hunne geboorte; onwetend en zonder ondervinding, beschouwen zij hun geboorteland, hetwelk zij nimmer verlaten hebben, als het voornaamste rijk van *Indiën* en hunnen vader als den magtigsten monarch. De rijkbestierder of *Pangerang* Manko Boemi en zijne familie onderscheiden zich echter van de overige Prinsen, zoo door wellevendheid en bescheidenheid als gulheid en opregtheid.

De voornaamste rijkdom der Grooten te *Banjermassing* bestaat in diamanten. Het is echter moeijelijk natetegaan welke voordeelen deze diamant-gronden aan hunne bezitters opleveren. Zeker is het, dat de *Banjersche*

Grooten eenen schat aan edelgesteente bezitten en om zulks toe te stemmen, heeft men slechts optemerken, hoe veel diamanten er bij feesten of andere plegtige gelegenheden onder hen worden ten toon gespreid. Er bevinden zich onder de rijkssieraden groote en kostbare diamanten, welke echter nimmer mogen verkocht worden, dan alleen in geval van nood, als dit tot welzijn van het Rijk mogt gevorderd worden.

De *Banjersche* Vorsten vinden, gelijk wij vroeger hebben aangehaald, eene voorname uitspanning in de herten-jagt en, even als ieder hunner zijn diamant-gronden heeft, is ook aan elk zijne jagt-velden aangewezen. Hunne diamant-groeven te bezoeken, en van tijd tot tijd op de herten-jagt te gaan, zijn hunne voornaamste bezigheden; en behalven de zonen van den rijksbestierder, zijn er geen Prinsen die eenigen lust hebben om vreemde landen te bezoeken of, door reizen, nuttige kundigheden te verkrijgen. Met het inwendige van hun eigen land zijn sommigen slechts ter naauwer nood bekend.

Togt van Banjer naar Becompaij en de kleine Daijak,

In kleine praauwen roeiden wij, den 12den October 1824 van *Banjer* de *Antassan-kween* door, om in de groote *Banjersche* rivier te komen. Deze *Antassan*, of doorgraving is op sommige plaatsen zeer eng, kronkelt langs het kleine eilandje *Tatas*, en maakt de scheiding met de Vorstenlanden uit. Aan den uitgang, of daar, waar zij zich met de groote rivier vereenigt, stond vroeger eene kleine versterking, waarvan nu niets meer dan de opgehoogde grond overig is. Daarna ontmoetten wij in de groote rivier, het lange smalle rivier-eilandje *poelo Allalak*, hetwelk geheel met *nipa* begroeid is. Dit eilandje

heeft men doorgaans regts liggen, vooral bij eenstuimig weder, wanneer ter linker zijde van hetzelve de groote rivier met kleine praauwen, door de zware golving, moeijelijk te bevaren is. De linker-oever der groote rivier en *poelo Allalak* alzoo doorvarende, treft men de *kwala* of monding van de rivier *Allalak* aan, welke oostelijk afvloeit en waarmede men tot het hooge land van *Moening* kan komen, van waar men in één dag *Matraman* kan bereiken. De afstand van de *kwala* tot aan de *Allalak* is ongeveer een uur opreeijens. De *kampong*, welke in de monding der *Allalaksche* rivier ligt, en reeds tot de Vorsten-landen behoort, is tamelijk uitgestrekt en bevolkt. Verder op in deze rivier en wel twaalf of vijftien uren opvarens heeft de *Pangerang* DI PATTIH deszelfs verblijf, in een vogtig en moerassig oord, hetwelk alleen met kleine praauwen genaakbaar is. Ongeveer drie uren van dit verblijf, neemt het hooge land van *Moening* eenen aanvang.

De monding der *Allalak* voorbij varende en de groote rivier verder opreeijende komt men aan een rivier-eilandje *poelo Serapat*, terwijl men iets verder *poelo Anjer* aantreft. Deze kleine rivier eilandjes maken eene fraaije vertooning en zijn digt bewassen met de struik *singa* waarvan de vrucht, *bintjing* genaamd, de roode langneusige apen (*nasicus*) tot voedsel verstrekken.

De groote rivier blijft overal fraai en breed. Hier en daar zijn de oevers hoog en vertoonen eenige *padie*-velden. Over het geheel is echter het uitzigt woest: kleine boschjes in moerassen bedekken de lagere oevers, en op enkele plaatsen duidt de inloop van kleine spruitjes de verblijfplaatsen der landbewoners aan. De huizen blijven evenwel onzigtbaar, zoodat bijna niets de eentoonige en met struiken bewassen oevers dezer waarlijk trotsche rivier

afwisselt noch veraangenaamt. Hier en daar ontmoetten wij vlotten met *rotting*, welke uit de *Doesoensche* bovenlanden kwamen: ook zagen wij kleine handel-praauwtjes, welke, uit vrees voor de rivier-roovers, in zeker getal met elkander afkwamen.

Na de groote rivier ongeveer zes of zeven uren te zijn opgevaren treft men de monding of *kwala* van de rivier *Marabahan* aan, welke uit de Vorstenlanden stroomt en zich alhier met de groote rivier vereenigt. Voor dat men aan de *Marabahan* komt ziet men de kampong van Penbakkel Maridjan, door *Becompaijers* bewoond, welke aan den oever van de groote rivier wonen. De *Pelokkan* is een tweede kampong van *Becompaijers*, welke aan de regter oever van de rivier *Marabahan* gelegen is, en door Kendet en zijne aanhangelingen bewoond wordt. De huizen zijn er alle op vlotten gebouwd. De *Pelokkan*, ofschoon op 'sVorsten grondgebied gelegen, behoort echter tot de *Becompaij*, maar is aan het Gouvernement afgestaan. Van de kampong van Penbakkel Maridjan verder de groote rivier tot aan *Soengie Karramoenting* opvarende, treft men aan beide oevers een menigte kleine spruitjes aan, welke tot eene zekere hoogte landwaarts in loopen en welke, wegens derzelver vischrijkheid en overvloed van *rotting*, een rijk bestaan aan de *Becompaijers* opleveren. Deze bevolking, die vroeger eene groote *kampong* aan de monding der *Marabahansche* rivier bewoonde, is, in eenen opstand tegen den Sultan van *Banjermassing*, met behulp van 'sCompagnie's wapenen, geheel verslagen, zoo dat de ingezetenen der *Becompaij* zich door het geheele rijk van *Banjer* verstrooid hebben, en hier en daar in kleine *kampongs* binnen de rivier-spruitjes zich hebben nedergezet, tot dat eindelijk door Penbakkel Maridjan

en PENBAKKEL KENDET wederom de vereeniging hunner landgenooten in geregelde *kampongs* is ondernomen (*). De beide partijen schijnen het echter onderling niet eens te zijn en tusschen de twee PENBAKKELS heerscht eene groote verdeeldheid, terwijl over het algemeen de *Becompaijers* moeijelijk tot een geregeld bestier zijn te brengen, vooral in zulk een uitgestrekt land, waar zij, in het een of ander afgelegen spruitje of riviertje, geheel vergeten en onafhankelijk kunnen blijven voortleven, en alzoo in kleine familien vereenigd, zich aan het kwellend gezag hunner hoofden weten te onttrekken. In deze omstreken vindt men alzoo de bevolking wijd en zijd tot in de kleinste rivier-spruitjes en het ontoegankelijk binnenland gevestigd.

Den nacht van den 14den op den 15den October sterk doorroeijende, kwamen wij 's morgen vroegtijdig aan de monding of *kwala Andjaman*. Van *Marabahan* kan men in twaalf uren deze rivier-monding bereiken: zij is eigenlijk een tak van de groote *Banjersche* rivier, die hier reeds de groote *Doesoensche* rivier genaamd wordt. De *Andjaman* stort zich bij den kleinen *Daijak* in zee uit en wordt aldaar de *kwala Lopak* genaamd.

(*) In 1824 en 1825 is PENBAKKEL KENDET tegen het Gouvernement opgestaan, hetwelk de verwoesting van zijn *kampong* in *Pelokkan* heeft ten gevolge gehad, en waarna zoo wel PENBAKKEL MARIDJAN, als alle andere *Becompaijers*, zich weder over de monding der *Maraban*, in eenen zeer grooten *kampong* gevestigd hebben, welke zeer is toegenomen en waar een levendige handel met de *Doesoen* en *Banjer* gedreven wordt. Op deze plaats bevindt zich tegenwoordig ook eene versterking, welke als de sleutel van de *Marabahan* kan worden aangemerkt, en tevens in staat is om de vaart daar langs naar de Vorstenlanden te bedwingen.

Bij de *kwala Andjaman* verlieten wij alzoo de groote *Banjersche* of *Doesoensche* rivier, en zakten zuidelijk af, om de monding van de *Kapouas* te bereiken. De *Andjaman* is overal breed en fraai, echter zijn de oevers woest en door de *Daijakkers*, welke zich aldaar vroeger ophielden, thans geheel verlaten. Dewijl de groote en talrijke rivieren, welke men alhier aantreft, genoegzaam onbewoond zijn, hebben de Inlanders aan de rivier-bogten (*Rantauwan*) namen gegeven, ten einde toch verschillende plaatsen en punten derzelve te kunnen aanduiden. Wij hielden stil bij de bogt *Rambang*, waar, op eene plaats *Belawang* geheten, vroeger een zeer voorname negorij der *Daijakkers* gestaan had. De gronden schenen hier vroeger tot den rijstbouw gediend te hebben. Tegen den middag kwamen wij op de hoogte der monding van de rivier *Mengkatip*, mede een tak van de groote *Doesoensche* rivier, welke noordelijk afkomt. Wij zakten steeds zuidelijk de *Andjaman* af. De stroom was bij voortduring in ons voordeel, zoo dat wij reeds spoedig de monding van de *Kapouas* bereikten. Het water was er vrij onstuimig, zoo dat wij genoodzaakt waren onder de wal te blijven liggen, daar onze kleine ijzerhouten praauwen tegen de zware golven niet bestand waren. Na het opkomen der maan, 's nachts ten twee ure, werd het water stil en vervolgden wij onze reis. Nu kwamen wij in de rivier *Kapouas*, welke, noordwaarts afstroomende, zich met de *Andjaman* vereenigt, en door de bovenlanden van den kleinen *Daijak* loopt. De *Kapouas* is mede een zeer fraaije en breede stroom; geen spoor van bebouwing noch bewoning was ergens te ontdekken. Hier en daar zag men echter afgekapte handen en beenen, aan de boomen hangen: een bewijs van de woestheid en onbeschaafdheid

der volkeren, welker landen wij doorreisden. Woest, akelig woest was alles wat wij rondom ons zagen, en eene doodsche stilte heerschte op deze ruime wateren, welke bij ieder hogt, die wij oproeiden, zich in het schoonste verschiet tusschen digt begroeide oevers aan het oog voordeden; terwijl men telkens te vergeefs naar menschenwoningen nitziet, en te vergeefs de vaartuigen denkt te ontmoeten, welke deze schoone rivier tot handel en verkeer schijnt uittelokken. Aan de boorden der rivier verheffen zich der hooge en zware *jinga*-struiken, waarvan de vrucht gegeten en ook tot verf gebruikt wordt: als eetwaar gebesigd, moet men echter omzigtig daarmede te werk gaan, daar dezelve anders huidziekten veroorzaakt. Hier en daar zijn deze struiken gemengd met een soort van hooge plant, bij de Inlanders *vassouw* genoemd, welke veel gelijkenis met de *pinang*-boom heeft, maar korter en dunner is en zich in takken verspreidt. De stam is hol even als de *bamboe*. De vrucht gelijkt naar eene kleine brood-vrucht en hangt boven in den kruin even als de klapper-noot: zij is echter onbruikbaar.

De oevers van de *Kapouas* waren ook vroeger door *Daÿakkers* bewoond, die zich later aan verschillende kleine spruitjes binnen 's lands gevestigd hebben, om zich aan de vervolging van andere *Daÿaksche* stammen, de *Pareis*, te ontrekken.

Wij kwamen des middags aan de eerste *Daÿaksche* negorij en versterking *Tangehang* genaamd, en ontvingen hier de tijding dat de *Pareis*, ten getale van 600 man, de vesting van *Manko* hadden verlaten, en terug waren getrokken, maar dat vele *Daÿakkers* daar bij waren gesneuveld. Daar de uitrusting, waarbij wij ons bevonden, ten doel had om de ingesloten vesting van *Manko*, welke

om 's Gouvernements hulp verzocht had, te ontzetten, zagen wij door deze tijding het doel der reis mislukken, ofschoon men verzekerde dat de tijding onzer aankomst de *Pareis* tot deze overhaaste terugtogt had doen besluiten. Deze *Pareis* zijn verafgelegen *Daÿaksche* volkeren, waar van nog weinig bekend is, en waaromtrent ook alle bekomen inlichtingen, even als die omtrent de zoogenaamde staart-menschen (*orang oet*), in de binnenlanden zeer verward en uiteenloopend zijn; verscheiden *Daÿaksche* Hoofden hebben ons verzekerd, dat er zich menschen met staarten, of ten minsten een uitwas daaraan gelijkende, in de binnenlanden van *Borneo* bevinden, maar dat zij zoo schuw en wild zijn, dat zij zelfs met de meest nabij gelegen stammen geen gemeenzamen omgang houden. Op vaste plaatsen leggen zij die voortbrengselen van hun land neder, welke bij hunne naburen gewild zijn, slaan op bekkens of *gongs* en verwijderen zich, tot dat hunne buren deze goederen tegen anderen hebben ingeruild, welke zij dan na het vertrek van deze komen afhalen. Deze opgaven zijn echter, even zoo min als die nopens de *Pareis*, veel te vertrouwen, en dewijl, niettegenstaande de groote belooningen welke steller dezes uitloofde aan ieder die hem een staart-mensch kon aanwijzen, nooit iemand daarmede is opgekomen, twijfelen wij met grond aan derzelver bestaan.

Wij begaven ons vervolgens aan land, om de versterking van *Tangohang* te gaan bezigtigen, welke verre van de rivier landwaarts in gelegen was, daar het volk de vorige versterking, aan de groote rivier, uit vrees voor de *Pareis* had verlaten. De negorij *Tangohang* telt, volgens opgave der *Daÿaksche* hoofden, slechts honderd weerbare mannen. Zij is omringd van eene

palissadering, welke dertig voeten hoog is, terwijl de woningen zeer digt op elkander gebouwd zijn, zoo dat dezelve genoegzaam één gebouw uitmaken. De verdedigings-middelen, welke de *Dajakkers* binnen hunne versterking hadden, waren zeer gering. Op eene hoogte van twintig voeten was, binnen de palen, een soort van gang in de rondte gemaakt, welke dus boven de huizen heen liep. Deze gang was door groote balken aan de palissadering gebonden, en tot eene borst-wering versterkt. De balken waren voor Europeanen en zelfs voor Inlanders moeijelijk te betreden, daar zij met dunne stokjes of teentjes belegd waren, welke onregelmatig aan elkander gebonden en zoo ver van een waren, dat men op sommige plaatsen niet dan met moeite den voet konde zetten. Wij vonden op dien gang verscheiden van klei gemaakte ballen, met scherpe bamboesen punten voorzien, zoo ook een menigte scherp gemaakte lange stokken, welke zij, bij belegering, op hunne aanvallers nederwerpen; maar wij zagen er geen geschut of wapenen. Zij hadden er slechts een houten kanon op geplaatst, om door schijn hunne vijanden te misleiden.

In het gebouw beneden stonden twee *lilla's* en een klein stuk geschut, buiten de versterking, waaruit zij bij onze aankomst een schot deden. Het binnenste gedeelte der huizen was donker, en als opgepropt met menschen. Om tot het verblijf van het Hoofd der plaats te komen, moesten wij een' smallen donkeren gang doorgaan, welke op een vertrek uitkwam, hetwelk de voorzaal van het huis scheen te zijn.

Men had alles aangewend om ons op de plegtigste wijze te ontvangen. De gasten bij het nederzitten een *gong* onder de voeten te zetten, en tusschen twee *bilian* (zange-

ressen) te plaatsen, en het volk hun *tlahap* (*) te doen aanheffen, schijnt tot de eerbewijzen te behooren welke de *Daijakkers* aan meerderen betoonen. Hoe zorgvuldig zij dezelve ook schenen verborgen te hebben, zoo konden wij echter, boven over den gang der versterking gaande, door de daken der huizen, de menschen-hoofden zien, welke, als bewijzen hunner kunst in het koppen-snellen, aan touwen geregen, tegen de balken hingen.

's Nachts roeiden wij weder op, kwamen tegen den morgen aan de negerie *Soera-Pattij*, waar zich weder eene versterking bevindt, en vertrokken van daar onverwijld naar de negerie *Manko*, waar wij twee uren later aankwamen. De versterking van *Manko* is op dezelfde wijze als de vorige zamen gesteld, behalven dat zij veel grooter is en een zwaarder bevolking heeft.

De omstreken waren overal onbebouwd. Verder landwaarts in waren eenige gronden tot den rijst-bouw ontgonnen, welke even als de *tipar*-velden op *Java* toebereid werden. Buffels of paarden ziet men hier niet, alléén vindt men een' overvloed van varkens, waarvan de *Daijakkers* groote liefhebbers zijn, en die ons voor onze tafel niet ten onpas kwam. Sterke drank was het voorwerp waarnaar zij het meest hun verlangen te kennen gaven; sommigen werden daarop dan ook door de onzen onthaald.

Als men de onbeschaafdheid en ruwheid dezer *Daijakkers* gadeslaat, in weerwil van hun verkeer en nabuurschap met meer beschaafde volkeren, dan zal men zich

---

(*) *Tlahap* is een kort gejuich, hetwelk gewoonlijk door één persoon wordt aangevangen, en, bij het einde, door allen met een woest geschreeuw of liever gekraai, geeindigd wordt.

eenigzins een denkbeeld kunnen vormen van de barbaarschheid der nog verder landwaarts in gelegen volkeren van *Borneo*; en als men dan de groote uitgestrektheid van dit eiland in aanmerking neemt, dan zoude men wel haast kunnen gelooven dat zich aldaar nog genoegzaam geheel wilde volk-stammen bevinden.

De gezamenlijke *Daijaksche* kampongs die wij hier aantroffen, worden *Daijak Mentangaij* genoemd. Dezelve bestaat uit vier versterkingen, als die van *Manko*, de voornaamste, die van *Soera Patti*, van *Bapa-lanan* in het riviertje *Poentik*, en die van *Pahadjil* of *Tangoeang*.

Wij zakten dien zelfden dag de *Kapoeas* weder af, na de versterking van *Soera Patti* bezocht te hebben, en hielden 's nachts in de rivier stil, om het volk te laten uitrusten. Den volgenden morgen, 12 October, roeiden wij verder, om het overige gedeelte van den kleinen *Daijak* (*Boafoe*) tot aan de rivier *Lopak* te bezigtigen. Aan de monding van de *Kapoeas* gekomen zijnde, zakten wij de *Andjaman* zee-waarts af. Des namiddags liepen wij de rivier *Lopak* binnen, dat een kleine tak is van de groote rivier *Andjaman*, en hielden aan de negorij en versterking *Soengi Roengoen* stil, dewijl de rivier voor onze groote prauwen niet verder bevaarbaar was. Van daar roeiden wij in kleine prauwtjes de rivier weder op, en gingen over land naar de versterking van den *Tomenggong* MAIL, waar de voornaamste hoofden van dit gedeelte van den kleinen *Daijak* verzameld waren. Deze versterking was met eene driedubbele palissadering voorzien en bevatte meer dan 1,000 zielen. Het land is, even als in het overige gedeelte van den *Daijak*, ook hier meestal onbebouwd. Men vindt overvloed van zware bosschen,

welke *rotting* opleveren, en de handel is er, uit hoofde van de meerdere nabijheid van *Banjer*, vrij levendig.

De *Daijaksche* Hoofden, in zoo verre die onder het Nederlandsch gezag staan, komen, als zij opontboden worden, naar *Banjer*, en voldoen aan de bevelen welke hun door den Resident aldaar, zoo nopens volks-leveringen als betaling van hoofd-gelden, gegeven worden.

De Daijaksche landen zijn echter te weinig bevolkt en de *kampongs* ook te verre van elkander gelegen, om er een geregeld bestuur of stelsel van belasting te kunnen invoeren. De Hoofden behouden er derhalve een volstrekt gezag over hunne onderdanen, en trachten in goede verstandhouding met het Nederlandsch bestuur te *Banjermassing* te leven, omdat zij des noods aldaar bescherming tegen de vijandelijke aanvallen hunner naburen vinden kunnen, en omdat verscheiden onontbeerlijke artikelen, zoo als zout, tabak en anderen door hen, alleen in eenen ongestoorden handel met *Banjer*, kunnen verkregen worden. Deze behoeften maken hen altoos van het bestuur te *Banjer* afhankelijk. Om deze afhankelijkheid echter te vermijden, hebben sommige verder af gelegen *Daijaksche* stammen den invoer van het zout in hunne landen, op dood-straf, verboden. Indien men de verhalen daaromtrent gelooven mag, zouden zij hetzelve vervangen door zilt-water, uit aldaar zich bevindende bronnen, dat zij bij hun voedsel gebruiken, door er telkens een glad steentje in te doopen en het daarna aftelikken.

Toen deze *Daijaksche* landen nog onder het gezag van den Sultan van *Banjermassing* stonden, schenen eenige vertrouwde *Banjersche* Hoofden met den handel op die landen belast te zijn. Deze Hoofden aldaar betrekkingen aangeknoopt hebbende, zijn later ook door het Neder-

landsch bestuur als Zendelingen naar die landen gebruikt geworden, te meer daar andere Inlanders zich met dergelijke commissien nimmer hebben durven belasten, uit vrees voor de vijandelijke handelingen der *Daijakkers*, waarvoor geen *Banjerees* zich veilig rekent. De *Daijaksche* landen worden ook door geen' vreemden handelaar bezocht, en alleen die *Banjereezen* welke er, door het aangaan van huwelijken, betrekkingen hebben aangeknoopt, durven zich in het midden der *Daijakkers* ophouden.

De Sultan van *Banjermassing* moet in der tijd pogingen hebben gedaan, om de *Daijakkers* tot het Mahomedaansche geloof overtehalen, en enkele zijn ook werkelijk daartoe overgegaan. Ieder nieuw geloovige ontving een hoofd-doek, en zekere geldelijke belooning; zoodat er zich vele liefhebbers opdeden. Maar naauwelijks waren ze in hunne landen terug gekeerd, of het varkens-vleesch en de arak, zoo streng door hun nieuw geloof verboden, verschenen weder bij hunne feest-maaltijden en bewezen alzoo het bedrog, dat zij, uit louter hebzucht, gepleegd hadden. Geen *Daijakker*, zoo lang hij onder zijne volksstammen blijft, zal zijne Godsdienst en gebruiken verloochenen noch zijne woeste zeden afleggen. Alleen zijn verkeer en omgang met meer beschaafde volkeren en zijne verwijdering uit zijn geboorteland, kunnen zijne geaardheid verbeteren. De *Daijakkers*, welke zich nabij de hoofdplaats *Banjer* met er woon gevestigd hebben, leveren daarvan een sprekend bewijs op. Het voorbeeld doet in dergelijke gevallen meer af, dan de schoonste vertoogen en vleijendste beloften. Langzamerhand eene verhuizing der *Daijakkers*, naar de nabijheid van *Banjer* aantemoedigen en te beproeven, komt ons derhalve voor, als het eenigste middel om deze vol-

koren tot nuttiger bedoelingen dienstbaar te maken, en hunne zeden te verbeteren; want in hunne woeste en uitgestrekte landen, zullen alle pogingen daartoe met weinig goed gevolg bekroond worden.

M. H.

(Het vervolg en slot hierna).

De oorzaken van den Oorlog op Java, *van 1825 tot 1830.*

Diep is het te betreuren, dat dikwijls vreemdelingen zulke verkeerde denkbeelden over *Nederland* en deszelfs Kolonien verspreiden, en daardoor onze natie in de oogen van anderen zoeken te verkleinen en in minachting te brengen. Die gedachte kwam onlangs bij steller dezes weder op, toen hij in het werk van eenen *Franschen* reiziger (*) las, hoe deze de oorzaken van den oorlog op

---

(*) La Place, *Reis rondom de wereld* enz., deel 5, bladz. 21 enz., waar wij lezen: „De *Engelschen* bleven slechts een' korten tijd in het bezit van *Java;* doch lang genoeg om hunne regering wortelen te doen schieten, en de nieuwe denkbeelden, welke zij verspreiden, ingang te doen vinden bij de inboorlingen, wier genegenheid men door allerlei middelen trachtte te winnen, ofschoon deze even onstaatkundig waren als gevaarlijk; de *Engelschen* rekenden zonder twijfel op dezelve, even als zij nog thans doen, dat zij aanleiding zouden kunnen geven tot gebeurtenissen, die vroeg of laat *Java* onder hunne magt moeten brengen.

„De zaden van onlust en verwarring, die de opvolgers der *Hollanders* gestrooid hadden, begonnen na hun vertrek weldra te ontkiemen. De voormalige gebieders traden wel weder in het bezit van het eiland, maar zij vonden bij de inboorlingen der binnenlanden denzelfden eerbied niet meer en hetzelfde ontzag voor hunne overheden. De Sultans bovendien, hadden van de *Engelschen*, die hier

Java, van 1825 tot 1830 gevoerd, aan, nimmer gehoorde en geheel verzonnen dandzaken toeschreef. Daar men onderstusschen ook in ons Vaderland, en zelfs in deze gewesten, het ontstaan van dien betreurenswaardigen krijg niet zelden in geheel verkeerde bronnen zoekt, ja het aan de Regering dezer landen ten laste legt, kan het niet anders dan hoogst nuttig zijn, dat wij de ware oorzaken van den oorlog op *Java* eens opzettelijk zoeken opteasperen en uit een te zetten.

---

hunne bijzondere inzigten mede hadden, zulke aanzienlijke voorregten ontvangen, en waren door hen zoo rijkelijk begiftigd geworden, dat zij zich niet meer wilden onderwerpen aan de strengere maatregelen van de regering der *Nederlanden*, die echter zonder twijfel op denzelfden voet als weleer, het bewind uitoefende. Hier uit ontstonden voortdurende botsingen, die eindelijk eene verbittering veroorzaakten, welke men des te minder ontveinsde, naar mate de misnoegden meer en meer het plan begonnen te doorzien, hetgeen de *Hollanders* hadden, om namelijk het geheele eiland aan hun gebied te onderwerpen: zij kwamen hen dus voor, ten einde hunne vijanden, die reeds eene geduchte magt hadden bijeengebragt, den tijd niet te laten, om zich verder toeterusten, en weldra nam de oorlog een aanvang.

„Een ongelukkig voorval, hetwelk zoo als men verhaalt, plaats had aan het Hof van den Sultan van *Solo*, diende tot voorwendsel voor de eerste vijandelijkheden. De *Hollandsche* Resident, welke zijn verblijf hield in de staten van dezen Vorst, werd smoorlijk verliefd op de dochter van den *Prins* Hono Gorro, een man van onverschrokken moed, en die een' doodelijken haat koesterde tegen de onderdrukkers van zijn Vaderland; een dergelijke tegenpartij was des te meer te vrezen, daar hij niet alleen als Regent in naam van den Sultan, zijn' jongen neef, regeerde, maar ook buitendien een' grooten Godsdienstigen invloed uitoefende op zijne landgenoo-

Wij zullen dan beginnen met kortelijk den toestand der Vorstenlanden, kort vóór het uitbarsten van den oorlog, te beschrijven.—De oude Keizer of *Soesoehoenan* van *Soerakarta* Pakoe Buono II overleed. Hij droeg den bijnaam van *Bagoes*, en dat verdiende hij, zoo wegens zijne schoone gestalte en goede manieren, als zijne wijze van regeren. Vele jaren had hij den troon met waardigheid bekleed, en was de oudste en edelste van zijn geslacht, die als zoodanig door allen werd geëerbiedigd, en een onbepaalde magt en gezag uitoefende, zonder daarin te worden belemmerd door oudere Prinsen of hofkabalen, die te voren zoo dikwijls in dat Rijk hadden plaats gevonden. Na zijnen dood werd hij echter opge-

---

ten. De uitdrukkelijke weigering van Hono Gerito, om zijne dochter ten huwelijk te geven aan den Resident, veroorzaakte eene wederzijdsche verbittering, welke de gramschap van den fieren Javaan, wien men misschien wat meer had kunnen ontzien, ten top deed stijgen.

„Op zekeren tijd ontbiedt hij den *Hollander* in zijn Paleis, en toont hem zijne dochter. „„Zie daar,"" zegt hij met een grimmig gelaat, „„haar, welke gij tot echtgenoot begeert; gij zult haar niet bezitten: want nooit zal mijn bloed zich vermengen met dat van één Europeaan.""

„Na deze woorden gezegd te hebben, stoot hij zijne kris in het hart van zijne dochter, en laat zijn vijand, die van schrik verpletterd was, uit zijn Paleis, en kort daarna uit zijne provincie ontvlugten."

Van al hetgeen hier is verhaald, vooral van den gruwelijken moord, is nimmer op *Java* iets vernomen; 't zou ook met onze verhouding tot de Javasche Vorsten onbestaanbaar wezen; hoe kan een Resident met een dochter van een Sultan willen trouwen, terwijl de eerste Christen en de laatste Mahomedaan is: welk een ongerijmdheid! Dit geheele verhaal is dus verzonnen in het brein van den leugenachtigen schrijver, zonder dat er zelfs te denken valt, aan eene aanleiding daartoe.

volgd door eenen, voor zijne hooge waardigheid geheel onbekwamen, zoon, PAKOE BOEWO III.

Gelukkig overleed hij spoedig, maar reeds de gevolgen zijner onverstandige regering deden zich hier en daar gevoelen; zijn opvolger was de tegenwoordig verbannen *Soesoehoenan* PAKOE BOEWO IV, die van *sirie*-drager of volgeling van den Rijksbestierder eensklaps de hoogste waardigheid in het Rijk bekleedde (§). Naauwelijks was hij de jongelings jaren ontwassen: daarbij had hij een' slechten inborst, was wreed, trotsch, en geheel ongeschikt voor zijne betrekking, bedreef niets anders dan zotternijen en grilligheden en kon dus geen eerbied verwerven of eenigen invloed uitoefenen. Behalven zijne broeders, waren alle Prinsen van het Hof veel ouder dan hij, iets waardoor zij zich van hem onafhankelijk achtten; terwijl hij daarenboven hen grovelijk beleedigde: immers bij zijne verheffing tot den troon was er bepaald, dat zijne oud-ooms en ooms, in de *kraton*, op stoelen zitting zouden nemen: om nu deze bepaling krachteloos te maken plaatste hij zijn gouden *dampor* of zetel op eene tafel, en tergde hen dus en bragt hunnen naijver gaande.

De Prinsen van alle banden ontslagen, hielden een sporeloos gedrag, deden ongehoorde vorderingen en heffingen van de bevolking, stapelden verkwistingen op verkwistingen en maakten groote schulden, die tot aanzienlijke sommen gestegen waren, en welke later door het Gouvernement zijn betaald geworden, toen een groot gedeelte der

(§) Dit wordt hier aangehaald, niet omdat *sirie*-doosdrager en volgeling hem onder de klasse van bedienden rangschikte, maar om aantetoonen hoe weinig hij voorbereid was tot de hooge waardigheid, waartoe hij werd verheven.

vorstenlanden, namelijk de provinciën *Banjoemaas*, *Baglen*, *Madion* en *Kedirie*, onder het beheer der Nederlandsche Regering zijn gebragt. Velen hunner kleedden zich bij voorkeur in Europesche officiers montering, en verwaarloosden dus de oude geëerbiedigde Javasche kleederdragt, tot ergernis hunner landgenooten(1). De overige Hofgrooten, *Tomenggongs* en gebieders der buiten de hoofdplaats gelegen landen en provinciën, volgden het voorbeeld van het Hof, onderdrukten hunne onderdanen, en maakten zich aan de grootste knevelarijen en wreedheden schuldig: zoodat er weldra geen teugel of breidel meer was en elk naar goedvinden handelde.

Te *Djocjokarta* was het even eens gesteld als te *Soerakarta*. Na de verbanning van den ouden Sultan Hamangkoe Bonoo II, naderhand genaamd Sultan Seppoe, stierf zijn zoon Hamangkoe Bonoo III, die in zijne plaats was aangesteld en eenen opvolger naliet, die nog onmondig was. Het Gouvernement benoemde daarom den oudsten broeder van Sultan Seppoe, *Panggerang Adipatti* Pakoe Alam tot voogd des minderjarigen en bestierder van het Rijk. Toen echter de jonge Sultan, kort nadat hij meerderjarig was geworden, stierf, en eenen opvolger van twee of drie jaren oud naliet, verzocht de familie, dat *Panggerang* Pakoe Alam niet weder als voogd mogt worden benoemd. Het Gouvernement willigde dit in, en benoemde dus de Prinsen Mangkoe Boemie en Diepo Negoro tot voogden, terwijl de Rijksbestierder het Rijk zoude regeren, onder toezigt van den Resident, en aan de Prinsen-voogden was overgelaten het bestuur over de Kraton, het toezigt over de Rijksieraden, het beheer over de 100,000 Spm. die het Gouver-

(1) Zie de Stuers, t. a. p., bladz. 18 enz.

nement den Sultan voor den afstand der pachten, enz. jaarlijks moest betalen, en over de publieke inkomsten van het Rijk. Ongelukkig viel de keus, na het vertrek van den Resident DE SALIS, die het boven omschreven plan van regeren had voorgedragen, op eenen man, die voor deze betrekking, onder de toen bestaande omstandigheden, geheel ongeschikt was. DIEPO NEGORO zeide van hem, dat hij een goed, maar zwak mensch was, en gaf in deze korte woorden eene juiste beschrijving van zijn caracter. Zeker Translateur, de Inlandsche Kommandant van den Kraton, en de Rijksbestierder wisten van de zwakheden des Residents gebruik te maken, zetten hem tegen DIEPO NEGORO op, en hadden zich geheel van het gezag meester gemaakt, terwijl DIEPO NEGORO als voogd werd veronachtzaamd en zelfs honend werd behandeld. Zoo was dan hier, even als te *Soerakarta*, aan al den invloed en al de magt des Inlandschen bestuurs de bodem ingeslagen: in beide Rijken handelden de meeste Prinsen, Rijksgrooten en Bestierders van provinciën naar goedvinden; in een woord, de vorstenlanden waren letterlijk ongeregeerd, en de geheele ongelukkige bevolking was overgelaten aan de willekeur en knevelarijen van elk, die zich eenig gezag of eenigen invloed wist te verwerven. Hieronder speelde de schraapzuchtige Chinees ook een groote rol (1).

Daarbij komt dat ook de Mahomedaansche Godsdienst er

(1) De geheele uitgestrektheid der vorstenlanden was tusschen de beide Hoven van *Soerakarta* en *Djocjokarta*, op de zonderlingste wijze verdeeld: in elke provincie en elk distrikt, ja in de meeste *dessas* had ieder Rijk zijn aandeel, zoodat dus de geheele bevolking, hetzij ze onderdanen van *Soerakarta* waren, of van *Djocjokarta*, tegen wil en dank, in den oorlog deel moest nemen.

deerlijk was ontaard, verbasterd, en vervallen. De meeste Prinsen, zoowel te *Soerakarta* als te *Djocjokarta*, verguisden alle Godsdienstige instellingen, en verloren allen eerbied voor de priesters uit het oog. Ze dronken wijn en andere geestrijke dranken, en werden daarin gevolgd door ieder die er de middelen toe had; zoo dat jaarlijks onder anderen duizenden van kelders genever aan groote en geringe *Javanen* verkocht werden.

In dezen toestand vluchtte Diepo Negoro uit zijn Dalm te *Djocjokarta*. De Resident had hem bij zich ontboden en toen hij dit weigerde en hij daarop eene militaire magt zijn verblijf zag naderen, om er hem toe te dwingen, verliet hij in aller ijl, zonder er vooraf op voorbereid geweest te zijn, de Dalm. Naauwelijks was de vlugt van Diepo Negoro bekend, of van alle kanten stroomde het volk in groote getallen, naar *Djocjokarta*, met niets anders dan slingers om steenen te werpen en stokken gewapend; het plunderde alle de Dalms der Prinsen, *Tomenggongs* en andere Inlandsche Hoofden, die buiten de hoofdplaats gelegen waren: daaronder waren ook die van Diepo Negoro en Mangkoe Boemie, die door derzelver uitgestrekte tuinen, vele gebouwen en ommuringen boven anderen uitmuntten; het woedende volk ging in zijnen euvelmoed zoo verre, dat het de Kraton, het oud verblijf der Sultans aanviel, en de jonge Sultan, met de rijksieraden en kostbaarheden, in het *Nederlandsche* fort moest worden gebragt, ter beveiliging. Gelukkig werd deze woeste hoop in de eerste dagen, door het gewoon garnizoen en de Christen, Chineesche en Javaansche ingezetenen in bedwang gehouden, anders was geheel *Djocjokarta* ten prooi van brand en verwoesting geworden, zoo als alle plaatsen die men niet kon beschermen.

Kiaij Modjo, een priester, die, door zijne bekendheid met den inhoud des *Korans*, in aanzien stond bij dat gedeelte der bevolking, hetwelk zich aan de buitensporigheden, waarvan wij boven spraken, niet schuldig maakte, zag den jammerlijken toestand des lands, en voegde zich, op de eerste mare dat Diepo Negoro gevlugt was, bij hem. Zonder een bepaald doel of voornemen gehad te hebben, begon Diepo Negoro nu, door de pogingen en den invloed van Kiaij Modjo ondersteund, langzamerhand eenen aanhang te verkrijgen; meer en meer begon zich die aanhang uit te breiden en te vergrooten, en zie daar dien opstand reeds ontstaan, die zulke betreurenswaardige gevolgen heeft na zich gesleept. *Door de omstandigheden en den ellendigen toestand des rijks werd dezelve van liever lede voorbereid en mogelijk, en de onverwachte vlugt van Diepo Negoro deed dien als van zelve geboren worden* (1).

Hetgeen wij hier hebben medegedeeld, en als een gevolg-

---

(1) Zoo wel in het aangehaalde werk van den Majoor de Stuers *sur la Guerre de l'Ile de Java*, als in het maandwerk *de Oosterling*, 2de deel, no. 5, wordt vertaald medegedeeld, de brief dien de tweede opstandeling Mankoe Boemie, aan zijnen vader Sultan Suppoe, na zijne herstelling als Sultan, in antwoord schreef: hier in zegt hij: „Wij waren niet van voornemen het eerst te beginnen, maar wel aantehooren hetgeen men ons wilde voorslaan, en het was ook nog niet tot dat punt gekomen of men bedroog ons; wij werden aangevallen en op ons werd met stukken geschut en geweren geschoten, door Europeanen, den Rijksbestierder Danoe Redjo en zijne ondergeschikten.” En lager: „Het Gouvernement beschuldigen wij in het geheel niet, maar wij beschuldigen den Resident en den Secretaris, die ons beide mishandeld hebben.”

trekking uit onwederlegbare daadzaken hebben aangetoond, wordt bewezen en bevestigd door belangrijke verklaringen van DIEPO NEGORO zelven. Nadat deze namelijk, na eenen oorlog, die in het laatst van de maand Julij 1825 begonnen en in de maand Maart 1830 geëindigd is, was gevangen genomen, werd hij onder geleide van den Majoor DE STUERS, en van den Kapitein ROEPS, van *Magelang* naar *Samarang* en van daar met een stoomboot naar *Batavia* overgebragt; gedurende dezen togt heeft de Majoor DE STUERS aanteekening gehouden, van de gesprekken die de Prins voerde, en van eenige uitlatingen, die hij zich liet ontvallen: en daardoor wordt, al hetgeen wij hierboven hebben opgegeven, geheel bevestigd. Om de belangrijkheid dezer aanteekeningen in het algemeen, als waardoor over het karakter van DIEPO NEGORO zoo veel licht wordt verspreid, zullen wij die hier in haar geheel laten volgen, en daar, waar de door ons beweerde redenering wordt bewezen, de bijzondere aandacht onzer lezers zoeken te vestigen.

»Tegen ongeveer negen ure 's morgens (28 Maart 1830), van *Magelang* vertrokken zijnde, onder eene escorte hussaren, werd door DIEPO NEGORO tot *Medono* het stilzwijgen nu en dan afgebroken, door de uitroeping: «Hoe ben ik toch daartoe gekomen!" Overigens betoonde hij geene vrees of bekommering voor zijn toekomstig lot. Te *Medono* stapte hij van het rijtuig in eene *Joly* of draagstoel en liet tot *Jamboe* niet meer van zich hooren; hij had een weinig de koorts. Te *Jamboe* was een rijtuig gereed, waarmede wij verder, onder een escorte hussaren, dat ons op eenigen afstand volgde, naar *Oenarang* vertrokken. Te *Oenarang* een weinig gerust hebbende, vroeg DIEPO NEGORO verlof om te gaan bidden, waartoe hij zich op de wallen van het

fortje begaf, door ons van verre wordende gadegeslagen. Daarna at hij met den Kommandant en met ons aan tafel, en scheen de Europeesche gewoonten zeer wel te verstaan. Ik had tot dus verre nimmer een' Prins van het Hof van *Djocjokarta* aan tafel zoo ordelijk zien zitten en eten.

»Na omtrent een uur aan tafel te hebben gezeten, verzocht hij te mogen gaan rusten: hij sprak met gevoel over MENTO NEGORO, doch noemde geen zijner kinderen, maar verzocht mij naar *Magelang* aan den Generaal DE KOCK te schrijven, op dat zijne Excellentie aan zijn volk geliefde te doen weten, dat het over zijn afwezen niet bedroefd mogt zijn, dat *God* over hem aldus beschikt had, dat zijn volk zoo veel mogelijk vereenigd mogt blijven, dat de Generaal DE KOCK over hetzelve gewis zou doen waken en goed zorg doen dragen; voorts dat hem eenige vrouwen, volgelingen en goederen toegezonden mogten worden. Hij onderhield zich vervolgens nog een tijd lang met Kapitein ROEPS over eenige punten, vroegere onderhandelingen betreffende, en betuigde in het denkbeeld te zijn geweest, dat zoo hij het dit maal met den Generaal DE KOCK niet eens konde worden, men hem ongemoeid naar de bergen zou hebben laten terugkeeren.

»Tegen zeven ure 's morgens vertrokken wij onder de noodige escorte kavallerie naar *Samarang*, alwaar aan DIEPO NEGORO een vertrek in het Residentie-huis werd aangewezen, terwijl de noodige militairen en andere voorzorgen ter zijner bewaking, dadelijk met den Resident en den Kommandant der afdeeling werden genomen, zonder dat die echter voor hem vernederend konden zijn.

»DIEPO NEGORO verzocht om dit maal plaats te mogen nemen aan de tafel van den Resident, 't geen hem werd

toegestaan; hij was zeer beleefd, hij verwijderde zich eenigen tijd daarna, om te gaan bidden en rusten.

»Hoe zeer hij den volgenden dag, geene de minste vrees voor zijne toekomstige bestemming aan den dag legde, zoo toonde hij evenwel, door de ondervolgende vraagpunten, waarop hij onze gedachten wenschte te vernemen, dat hij zich daarmede bezig hield: hij vroeg namelijk, wat voor hem het wenschelijkste zoude zijn, of om te *Sambirotto* eenzaam en afgezonderd te gaan leven, of om voor rekening van het Gouvernement zijn verblijf te *Batavia* te houden, dan wel om maar naar *Mekka* te gaan wonen, waartoe hij berekende een millioen guldens van nooden te hebben; latende hij daarop de vraag volgen: of *Ambon* een groot eiland is.

»Van ons vernemende dat de Hoofd-priester die hem van den aanvang der onlusten gevolgd was, en Kiay Modjo in alle deszelfs betrekkingen bij hem vervangen had, zich evenmin als de *Hadjie* Badaroeddien, genegen had betoond om hem dadelijk te volgen, ontvlamde zijne misnoegdheid over die teleurstelling in harde verwijtingen tegen den Priesterstand in het algemeen, uitroepende: » dit zijn nu die menschen, die de eerste zijn moesten, om mij met trouw te blijven aankleven, wier raad, gelijk mede die der *Oelamas*, (oude geleerden) ik steeds heb ingenomen en gevolgd: want wat weet ik van de geschriften anders dan hetgeen zij mij geleerd en verhaald hebben, en het zijn nogthans die menschen op wie ik altoos vertrouwd heb, die mij thans verlaten." Toen hem daarop geantwoord werd, dat beide genoemde Priesters later zouden volgen, zoodra zij zouden vernemen wat omtrent hem beslist zoude worden, vervolgde hij: »wel zoo, zij willen dus eerst weten, wat er van

mij worden zal, en zoo het bij mij belet magt zijn, dan zij het bij zich zelve hebben, dan zullen zij eerst bij mij komen."

»Bij eene andere gelegenheid zeide hij: »met de onderhandelingen, die plaats hebben gehad, heb ik mij altoos weinig afgegeven. Bij de onderhandelingen van *Sambirotto*, had ik al mijn vertrouwen in KIAY MODJO gesteld, die de hoogste betrekkingen bij mij vervulde; hij gaf mij slechts kennis van hetgeen er voorviel en daarmede nam ik genoegen (1). KIAY MODJO later mijn vertrouwen verloren hebbende, omdat hij mij alles beloofde en voorzegde, terwijl ik daarvan niets zag gebeuren, opende toen op eigen gezag eene nieuwe onderhandeling te *Melangie*, van welke ik nogtans kennis droeg; doch ook deze tegen gevallen zijnde, en ik hem dikwijls het verwijt gedaan hebbende, dat het *Padjanesche*, alwaar hij t'huis behoorde, sinds langen tijd onrust was, zoo besloot hij onmiddelijk met eene magt van 5 of 600 *bolkies* (2) derwaards te trekken, die ik hem op zijn verzoek van over de *Progo* toezend, met nagenoeg 500 gulden, om welke hij mij mede verzocht had. Bij de onderhandeling van *Melangie* had KIAY MODJO slechts eenige hoofden en priesters van het *Padjangsche* bij zich."

»Ondervraagd zijnde, welke gewaarwording de val van KIAY MODJO op hem gemaakt had, antwoorde hij, met onverschilligheid; dat hij niet eens had willen aanhooren de vlugtelingen *Hadjie* MUSTAPHA en de *Tomonggong* MANGKOE YOEDO, die hem het gebeurde wilden komen verhalen,

(1) Zoo als reeds hierboven gezegd is, blijkt hier ten duidelijkste uit, dat KIAY MODJO alléén den oorlog bestierde.

(2) Gewapende maatschappen.

er bijvoegende, dat hij toen gezegd had, dat dit Kiai Modjo's eigen schuld was. Diepo Negoro verklaarde om voorts, dat hij dikwijls naauwlijks kennis droeg van hetgeen er voorviel, dat het bij toeval was, dat hij het voordeel van Sinyot op de 8ste kolonne had vernomen, door dien hij groot geschreeuw van volk hoorende, en daarnaar vragende, hem ten antwoord werd gegeven, dat men eenig veroverd geschut en wapenen aanvoerde. Hij bevestigde bij die gelegenheid, hetgeen Kapitein Roeps door verscheiden Javanen vroeger dikwijls had hooren verhalen, dat namelijk, toen Kiai Modjo in rang en aanzien verminderd was, de zaken bij de muitelingen minder zamenhang en eenheid hadden, want dat het dien Priester, die voor zeer geleerd doorging, als de koran geheel van buiten kennende, gelukt was, om door het naauwkeurig doen betrachten der daarbij vastgestelde voorschriften, zijn invloed en zijn gezag onder de menigte zoodanig te vestigen, dat zelfs Priesters die herhaalde malen naar *Mekka* geweest waren, zich in alles aan Kiai Modjo gereedelijk ondergeschikt betoond hadden, hoezeer hij zelfs nimmer naar *Mekka* was geweest.'

»Bij een later gesprek liet zich Diepo Negoro aldus hooren: »waarom zou ik oorlog gevoerd hebben tegen de Europeanen, indien ik daartoe geene redenen had gehad. De Rijksbestierder en de Secretaris waren immers altoos te zamen aan het wrijven; stelde ik als voogd iets voor, en stond dit den Rijksbestierder niet aan, dan wist hij het altoos anders, en naar zijn zin te schikken." Met veel onverschilligheid voegde hij er bij: »die landverhuringen, die betalingen met Sultans gelden, daarmede heb ik mij immers niet bemoeid, ik had immers niets te zeggen; vraag maar aan anderen (met levendigheid) waarom ik ben heen gegaan,

lit weet men immers zeer wel te *Djocjocarta*.” Hij beantwoordt eene vraag met: »aan wien zou ik mij te *Djocjo* geopenbaard hebben? toen ik zeide dat ik mij aan het Gouvernement wilde wenden, antwoordde mij de Resident, lat hij het Gouvernement representeerde. (3)

»Mijn erf te *Tegal Redjo*,” vervolgde hij uit zichzelven, is een langwerpig vierkant, — hetzelve met zijnen vinger n met water op de tafel teekenende, — waarin de graven mijner voorouders gelegen zijn; niet lang voor dat ik en gevlugt wilde men een weg dwars door mijn erf maen, hoezeer links en regts van hetzelve een weg liep, ie voldoende was: zonder dat ik geraadpleegd werd, erden er paaltjes gezet om dezen nieuwen weg te traceen; toen ik daarvan onderrigt werd, liet ik die paaltjes ithalen, doch ’s anderen daags waren er weder anderen ezet, die ik nogmaals liet uithalen. Ik werd toen in de esidentie ontboden door Manek̇o Boemie, doch ik weigerde gaan, vermits kort te voren het gerugt verspreid was, at ik verbannen zou worden. Ik werd nogmaals geroepen oor Manek̇o Boemie, die zelfs aangehouden en gevat moest orden, indien hij mij niet medebragt, dan ik weigerde anermaal en ging naar buiten, wijl men mij kwam verhalen, at mijn dalm van alle kanten door troepen was omsingeld.

»Ik ontken dat ik reeds voor lang, met vijandige oogmeren, volk bij mij verzameld had, want mijne vlugt gehiedde zoo overhaast en zoo onverwacht, dat ik nageoeg 3000 gulden aan baar geld, veel padie en verscheiden

(3) Uit deze geheele verklaring blijkt het dus ten duidelijkste, at alleen persoonlijke grieven aanleiding tot het gedrag van Dipa 'egoro hebben gegeven: zoo als ook de volgende zinsnede, waarin ij verhaalt, hoe die beleedigingen ten toppunt zijn gedreven.

andere dingen moest achterlaten (4). Ik begaf mij na *Selarang*, ik gaf aan niemand bevelen, wat er toen g schied is, is door de hoofden gedaan, die mij langzamerhai gevolgd zijn."

»Een andermaal zeide hij: »Ik ging nu en dan wel ee naar *Bedoijo*. De Resident is een goed mensch, ma zwak; als ik heen ging, liep mij Mevrouw uit goedheid n mij een flesch zoeten wijn toereikende, van welken wijn z wist, dat ik toen ter tijd hield." Sprekende over het vol in de vorstenlanden en over de wijze, waarop hij over het zelve beschikte, zeide hij: »Het volk van de *Madioen* i goed om een' eersten schok tegen te houden, dan gedraag het zich goed, maar daarna deugt het niet meer.

»Het volk van het *Padjangsche* is mede goed, maar ook voor korten tijd. Het volk van *Baglen* is beter, maar he moet in zijn eigen land vechten, wordt het daar buiten gebruikt dan verloopt het spoedig. Maar het volk van *Mataram* is het beste van allen, het vecht goed, is volhardend en weet de vermoeijenissen van den oorlog lang door te staan."

»Op elke vraag, die men hem later deed en betrekking had tot de oorzaken der onlusten, antwoordde hij aanvankelijk altoos ongaarne: het eerste wat hij dan zeide was, « eh! (op eene ongeduldige wijze daarop drukkende) waarom vraagt gij mij daarnaar, vraag daarnaar te *Djocjo*, daar weten

(4) Diepo Negoro ontkent hier stellig, vroeger eenig plan tot eenen opstand te hebben gehad. Immers indien er een vooraf beraamd plan was geweest, zou het hollend gemeen niet doelloos hebben voortgegaan; zóó zelfs dat het ook de eigendommen van Diepo Negoro en Mangko Boemie verwoestte en verbrandde; maar reeds dadelijk zouden de opstandelingen meer geregeld zijn te werk gegaan.

het de menschen allen, (6)" dan weder een oogenblik stilzwijgende, vervolgde hij met levendigheid: »Ik had immers als voogd niets te doen; ons werd altijd kennis gegeven van het geld, dat in den Sultans kas kwam, omdat ik daartoe mijn zegel moest geven, maar wij hebben nimmer eenige kennis gedragen van het geld, dat uit de kas ging, dan alleen van datgeen, dat tot betalingen binnen den *kraton* aan Wiro Negoro gegeven werd. Toen ik buiten was heb ik dan ook gehoord, dat er geen geld meer in de kas was, hoezeer elk een meende, dat er nog veel moest in geweest zijn. Die Rijksbestierder (met veel minachting) had immers, dan onder dit, dan onder een ander voorwendsel, altoos geld van nooden, altoos werd er geknoeid. Die Dipaé (7) (met minachting) was immers altoos met den Secretaris en den Rijksbestierder bezig; al wat maar eenigzins van belang was, werd buiten ons afgedaan. Ik heb mijn zegel ook weggeworpen. Ik was wel met den Kolonel Nahuijs, maar ik was bijzonder wel met den Resident de Salis; met hen ging alles goed, maar zoodra kwam die andere niet, of alles was in de war."

»Voorts van zelf over wijlen zijnen broeder den Sultan sprekende, vervolgde hij: »toen hij dood was, zwol hij da-

(6) Met regt en geheel naar waarheid spreekt Dipo Negoro hier aldus: want ook wij waren naauwelijks, kort na den opstand, te *Djocjokarta* gekomen, of vernamen er de groote beleedigingen dien Prins aangedaan, en hoe hij zelf van zijne zijde beleedigende uitdrukkingen, op een publiek feest, over den Resident had gehouden.

(7) Dit was de Javaansche Translateur, een man van weinig aanbelang, maar die, dewijl hij alle zaken met den Resident behandelde, eenen te grooten invloed verkregen had.

delijk vreesselijk op," — »dan is hij zeker vergeven geweest" zeide Kapitein Roeps; waarop Diepo Negoro, zonder de minste ontroering en op den aangevangen toon voortgaande, zeide: »hij had rijst en Inlandsche kost van den Rijksbestierder bekomen en een uur daarna was hij reeds dood. Mijn broeder deed niets van eenig belang, waaromtrent hij niet vooraf mijn raad innam. Ik was ouder dan hij; als wij te zamen aten, moest ik altoos het eerst eten, en daarna nam mijn broeder mijn overschot. Ik zeide hem nu en dan: als ik met u in de residentie ben, spreek mij dan niet toe, want ik zou u soms in het laag Javaansch kunnen antwoorden, hetgeen welligt opgemerkt en mij kwalijk genomen zou kunnen worden (8)."

»Bij eene andere gelegenheid: »ik was vertoornd op mijnen zoon Diepo Kosoemo; niet omdat hij mij vroeger verlaten had, maar omdat hij zich bij eenen Inlander, Wirro Negoro (met de grootste minachting) onderworpen had. Had hij dit bij den Kolonel Cochius of bij een ander gedaan, zoude ik mijn' zoon niets verweten hebben."

»Hem gezegd hebbende (den 3den April) dat wij verder naar *Batavia* zouden gaan, toonde hij zich daartoe dadelijk gereed, alleen verzocht hij, dat daar gekomen zijnde, met hem niet lang meer mogt gehandeld worden. »Men weet wat ik wensch, of het strafregt te hebben, dan wel naar *Mekka* of eene andere plaats te worden gezonden."

---

(8) De meerdere spreekt tegen den mindere in het laag Javaansch. Diepo Negoro bedoelt hier dus: „als men bij den Resident opmerkt, dat ik tot u in dezen tongval spreek, zal men daaruit afleiden, dat ik u niet als mijn meerdere of als Sultan erken."

»Door het strafregt bedoelde hij, dat hij de bevoegdheid zou hebben om een' priester te *Djogjo* en een' te *Solo* te plaatsen, die daar het strafregt volgens den Koran zouden uitoefenen.

»*Bij* eene andere gelegenheid verhaalde hij, dat hem onder het Engelsche tusschen-bestuur beloofd was om tot Sultan verheven te worden, maar dat hij die waardigheid niet had willen aannemen, vermits daaraan te veel »wereldsche bezigheden" verbonden waren; dat het volk in 't algemeen meer van hem, dan van zijnen broeder, den Sultan hield, en dat die genegenheid hem vroeger van zijn' vader eenigzins verwijderd had. »Indien ik," zeide hij, bij eene andere gelegenheid, waarbij hij zeer vertrouwelijk sprak, »op de bekende eischen heb blijven aandringen, dan is zulks geschied uit overtuiging, dat men aan de hoven de oude gebruiken (*adat*) minder naauwkeurig dan te voren opvolgde, en vooral dat men de Godsdienst verwaarloosde. In vroegere tijden, lang voor de komst der Europeanen op *Java*, had men mede een' Sultan Agong (Groot) genaamd, die geestelijk was, en, even als ik gedaan heb, overal rondzwierf: den titel van Sultan heb ik in der tijd aangenomen op aanraden van een zeer oud man, dien ik tusschen de *Progo* en de *Bogowonto* aantrof, en die mij verzekerde, dat ik anders geen heil noch voorspoed zoude hebben (11).

»Ik heb altoos veel genoegen gehad, om eenen schoonen tempel te bezitten; ik heb veel geld besteed, aan dien welken ik te *Tegal Redjo* had, dezelve was bijna voltooid toen ik heen moest gaan." Daarop met onverschilligheid

---

(11) Niet dadelijk na zijne vlugt heeft Diepo Negoro den titel van Sultan aangenomen, maar, gelijk hij hier zelf verhaalt, eerst eenigen tijd daarna.

vervolgende, »indien ik van mening was geweest om oorlog te voeren, zou ik mijn geld immers beter bewaard hebben. Een tempel is voor mij steeds aangenaam geweest. Men behoeft er niet altoos in te bidden, maar dezelve stemt het gemoed tot eene Godsdienstige opgeruimdheid. In navolging van 't geen de priesters doen, ging ik dikwijls naar *Passer-Gedé*, naar *Imogirie* (*Djimatan*), naar het zuiderstrand (*Goewoh Langsie*) en ook naar *Salarong*. Naar *Passer-Gedé* en *Imogirie* ging ik meest al te voet en zonder gevolg, naar de twee andere plaatsen nam ik altoos veel paardevolk mede; naar laatstgemelde plaatsen ging ik ook wel heen, om padie te helpen snijden en pooten, 't geen de Hoofden bij 't kleine volk aangenaam maakt. Mijne wandelingen strekten zich niet verder uit dan deze. Mijn oudste zoon had van jongs af aan veel genegenheid vóor den priesterstand betoond; hij ging veel uit, slechts door een paar man gevolgd, en zonderde zich veeltijds van mij af; hij ging meestal naar zoodanige plaatsen waar hij had vernomen, dat vermaarde priesters of geleerden waren; eens buitengewoon lang weggebleven zijnde, maakte ik mij daarover ongerust, en ging ik hem, slechts met een paar man bij mij, te voet opzoeken. Ik vernam dat hij naar den geleerde te *Modjo* was gegaan, alwaar ik hem onder de leerlingen van dien *Goeroe* werkelijk aantrof, en maakte bij die gelegenheid de kennis van KIAY MODJO, die mij later, toen ik reeds een tijd lang te *Salarong* was, van zelfs is komen opzoeken. Ik begaf mij over *Ketjambon*, *Poeloewatoe* en langs andere binnen wegen, van *Djocjo* naar *Modjo*. Dit geschiedde ten tijde van Kolonel NAHUIJS; sedert dien tijd heb ik mij naar die plaats niet meer begeven."

»DIEPO NEGORO, meer en meer in eene goede stemming

zijnde, en vergenoegd over de goede behandeling welke hij in de Residentie genoot; trachtedon wij ons die gelegenheid ten nutte te maken, om hem op een en ander punt nader te hooren en te ondervragen. Hetgeen hier onder is aangeteekend, is de zakelijke inhoud van deze zijne gesprekken.

»Er zijn vele dingen buiten mij gebeurd, van welke ik naauwelijks kennis droeg. Die voogden en andere menschen zijn in der tijd door 't gemeen volk afgemaakt; ik kreeg daarvan eerst kennis, toen ik eenigen tijd daarna te *Lincon* de lijken der afgemaakten zag liggen; hoe zou ik tot het afmaken van die menschen last hebben kunnen geven, daar zij meestal van mijne familie waren!

»Ik ben slechts met een paar jongens van *Tegal Redjo* gegaan. Men kwam mij zeggen dat mijn dalm omcingeld was; 1000 man van mijn eigen volk van *Tegal Redjo* was mij spoedig gevolgd, en toen kort daarop om *Djocjo* geroofd en gebrand werd, toen verzamelde zich al meer en meer volk bij mij, en toen eerst kreeg ik ook eenige wapenen; want gij weet immers dat het volk in het begin met stokken en slingers meestal gewapend was (12). Toen ik mij te *Selarong* bevond, wist ik niet wat van de zaken werd meest. Ik was verwonderd alles in dien toestand te zien; bevelen gaf ik niet, KIAIJ MODJO gelastte alles; de hoofden werden eerst lang daarna op zijn voorstel door mij aangesteld. Hoe is het mogelijk dat mijn antwoord aan den generaal DE KOCK van *Selarong* niet goed is geweest: Ik had bij mij zelf reeds bepaald waar

(12) Dit bevestigt dus, hetgeen daaromtrent in den text is opgegeven, dat namelijk eerst door KIAIJ MODJO een geregelden gang aan den krijg gegeven is.

ik hem zou ontmoeten, achter den *Kraton* bij *Krapiak*: zou men mijn antwoord niet goed overgebragt hebben?" Dit laatste vroeg Dipo Negoro later nog eens. Hij scheen in het denkbeeld te zijn, dat zijn antwoord goed was geweest; maar toen ik hem daarop de aanmerking maakte, dat hij later nog tweemaal in onderhandeling met den generaal geweest was, en dat, zoo hij zulke vredelievende gevoelens had, hij gelegenheid had gehad om die te bevredigen, daar de generaal steeds geen vuriger verlangen had betoond, dan een einde te maken aan den ongelukkigen toestand in welken *Java* verkeerde, en dat hij hem (Dipo Negoro) in staat had gesteld die gevoelens te bevorderen, zoo hij daartoe wezenlijk genegen was geweest: hierop zeide hij: » bij de eerste onderhandeling van Kiay Modjo, (te *Sambirotto*): had ik niets te zeggen: » blijf maar" zeide Kiay Modjo, « ik zal alles wel regelen, (13)" en bij de laatste onderhandeling (kapitein Roeps aanziende), weet gij immers wel dat de hoofden niet hebben willen toestaan, dat gij tot mij zoudt komen: ik vroeg hem nogtans hoe zij er over dachten, of zij nog vechten wilden, waarop zij mij eenparig antwoordden daartoe nog genegen te zijn: deed zoo de generaal De Kock ook niet met zijne soldaten? Ik had nog al veel land, vroeger ook nog in de *Kadoe*, doch laatstelijk ten zuiden van *Djocjocarta* in de *Baglen* en *Banjoemaas* en in 't *Soekowatische*, te zamen nagenoeg 700 jonken

---

(13) Alle deze opgaven doen duidelijk zien, hoe Kiay Modjo eigenlijk de drijfveer van den oorlog was. En deze had althans niets te maken met alle die zaken, die door anderen zijn opgegeven als aanleiging tot den oorlog te hebben gegeven, maar wel degelijk moest dezen de toestand zijns lands grieven, dien wij als de oorzaak van den krijg hebben aangetoond.

bedragende. Een gedeelte van mijn volk liet ik dikwijls vrij van belastingen. Ik ben tweemaal gewond geworden, te *Gowok*, ook vroeger eens door een bajonet steek, toen ik tegen de Engelschen de regten van mijnen vader hielp bestrijden; de kogel, die mij te *Gowok* voor de borst trof, deinsde terug, het was als of toen iets in mij zeide van toch de Europeanen te sparen, omdat wij toch niet buiten hen op *Java* konden zijn. Ik had te *Gowok* meer dan 25 à 30,000 man bij een, en zou veel hebben kunnen ondernemen, want mijn volk was zeer aangemoedigd in den strijd, door dien de Europeanen naar een kerkhof zoeken, 't geen bij ons een voorteeken van geluk is. Te *Sello* en te *Ketjeeben* ben ik in gevaar geweest, vooral te *Ketjeeben*: ik stond daar op eene hoogte, de vijandelijke kavallerie, die in de sawa zonk, zoo wat uittelagchen, toen ik mij onverhoeds door eene andere troep hussaren van achteren aangevallen zag, en het gevaar met moeite ontkwam. In Augustus 1828, was ik steeds bij Sittot, toen wij zoo veel hebben moeten loopen. Het heeft veel moeite gekost, om na het gevecht van *Tjerme* over de *Progo* te komen, den geheelen nacht hebben wij met obors langs een' hoogst moeijelijken weg moeten marcheren. Ik weet dat de generaal De Kock te *Sentolo* was, maar ik dacht dat hij ook bij het gevecht van *Tankilan* tegenwoordig was, ik durfde mij daarom niet te vertoonen. Ik had het zwerven van de eene dessa naar de andere nog lang kunnen uithouden. Ik zonderde mij altoos van mijne kleine troep af. Bantinc en Rotto waren slechts alleen bij mij.

»Ik heb met sultan Sepper, sedert zijne terugkomst op *Java* niets gemeens gehad. Hij heeft mij van *Djocjokarta* wel een paar malen geschreven, maar toen waren de zaken te ver weg.

»Aan het Solosche hof ken ik niemand anders dan Mangko Negoro en Poerboijo, die vroeger beide wel eens te *Djocjo* zijn geweest. Poerboijo heeft mij ook eens geschreven gedurende dezen oorlog, ik weet anders van dat Solosche niets (14).''

»Den 5den 's morgens ons naar de stoomboot begevende, was Diepo Negoro wel gemoed, maar stil; aan de werf veel volk ontwarende, dat door nieuwsgierigheid derwaarts te zamen gevloeid was, bedekte hij zijn gezigt met eene slip van zijnen tulband, 't geen de nieuwsgierigheid der menigte nog meer opwekte, maar tevens eene groote teleurstelling veroorzaakte. Ons embarquement liep geregeld af. Het land verlatende zag hij naar alle kanten rond, maar ik bespeurde geene aandoeningen bij hem. Aan boord beviel hem alles zeer goed. » Hier ben ik'' zeide hij, » geheel naar mijn zin, zoo zou ik zeer goed kunnen blijven, ik ben met weinig vergenoegd, mits men mij beleefd en vriendelijk behandelt (ons aanziende); maar de toestand waarin ik mij thans bevind, is het gevolg van de norsche en minachtende behandeling welke ik vroeger heb moeten ondervinden. (15)''

»Gedurende den tijd van 12 en 13 dagen, welke wij met Diepo Negoro hebben doorgebragt, is hij steeds van een regelmatig en goed humeur geweest en zeer gelaten of liever

---

(14) Deze verklaring van Diepo Negoro is volkomen naar waarheid. Hij stond met niemand van het hof van *Soeracarta* in eenige betrekking; in tegendeel, hij heeft dat hof, toen zijne bende tot op vier of vijf palen afstands daarvan kwam, in benaauwdheid gebragt.

(15) Belangrijke woorden die zoo volkomen de door ons beweerde waarheid bevestigen.

onverschillig, omtrent de beschikkingen van zijn toekomstig lot; maar dat hij zich echter daarmede bezig hield, gaf hij niet onduidelijk te kennen, bij gelegenheid dat men, kort voor zijn vertrek, verhalende dat zijne voornaamste bijwijf ziek was, verzocht had dat deze mogt achterblijven, door hun ten antwoord te geven: » dit zelfde gebeurde in der tijd ook aan den Sultan Sepoeh, toen hij naar *Amboina* stond verbannen te worden."

» Diepo Negoro scheen vertrouwen in ons te hebben, hij was in zijnen omgang zeer fatsoenlijk, hij was noch lastig, noch veel vergend, en scheen te vermijden al hetgeen hij begreep, dat onze waakzaamheid eenigzins konde vermoeijen.

» Indien in Diepo Negoro, den kapitein Roeps en mij, één trek bijzonder getroffen heeft, dan is het zijne onveranderlijke onverschilligheid, of onderwerping, (ik weet dit gevoel eigenlijk niet zoo uit te drukken, als het zich in Diepo Negoro deed waarnemen) over de beschikkingen die over zijn toekomstig bestaan zullen worden uitgesproken, en die hij verzocht dat hij spoedig mogt vernemen."

Uit den met korte trekken aangestipten toestand der vorstenlanden, en uit deze verklaringen van Diepo Negoro blijkt dus ten duidelijksten, dat de ongelukkige staat, waarin de bevolking verkeerde, den opstand heeft voorbereid, ja onvermijdbaar gemaakt, en dat de vlugt van Diepo Negoro de vonk is geweest, die de reeds lang gereed liggende brandstoffen heeft aangestoken, terwijl de toenadering van den listigen Priester Kiaij Modjo, aan den oorlog die vreesselijke woede en ontwikkeling gaf, waardoor dezelve zich heeft gekenmerkt, en dus de vonk in lichter laaijen gloed deed ontvlammen.

Wanneer wij nu deze eenvoudige en, om het zoo eens

uit te drukken, natuurlijke oorzaken van den opstand vergelijken met zoo vele andere, dikwijls geheel gezochte en ongegronde redenen, die men er voor aangegeven heeft, dan zal het misschien menig een verwonderen, hoe zulke dwalingen zijn kunnen ontstaan. Als men echter bedenkt, hoe de menschen meestal geneigd zijn, om hetgeen als voor de voeten ligt voorbij te zien, juist omdat het zoo eenvoudig en natuurlijk is, en hoe zij uit meer ingewikkelde en moeijelijke oorzaken, zulke groote en ontzettende gevolgen willen afleiden, dan zal men het ontstaan dier dwalingen geredelijk kunnen begrijpen: terwijl nog bovendien de zucht, om eens opgevatte denkbeelden niet te laten varen, of eigen gevoelens door te drijven, daartoe het hare zal hebben bijgedragen.

Steller dezes ondertusschen, die, vóór den opstand, *Djocjokarta* bezocht had, en Resident was van *Soerakarta*, en die gedurende den oorlog te *Djocjokarta* en daarna als Commissaris van het Gouvernement aan de beide Hoven is geplaatst geweest, kan gerust verklaren, dat noch de inhuring van het Gouvernement van de *Djambarankasche* en andere landen, tot verbetering van de grenzen onzer provinciën, noch de verhuring van landerijen aan partikulieren, noch de intrekking van deze verhuring, noch al het geen verder is aangevoerd, aanleiding heeft gegeven tot of oorzaken zijn geweest van den rampzaligen oorlog, waarvan wij hier spreken. Trouwens ieder, die den toestand der vorstenlanden, zoo als wij dien hierboven hebben beschreven, kent, en het karakter van Inlandsche Vorsten uit het regte oogpunt beschouwt, zal er van overtuigd wezen dat, in dien tijd, ieder die in publieke zaken iets te zeggen had, te veel met zijne eigene belangen had te doen, of te onverschillig was, dan dat hij zich nog met staatkundige

onderwerpen zou bemoeijen. Het eenige, dat men daaromtrent nog in acht nam, was de heffelijkheid of het *decorum* bij de openbare *feesten*, die eenige malen 's jaars openlijk werden gehouden, overigens was men er vrij koel en onverschillig onder, welke politieke maatregelen door het Gouvernement werden genomen; zoo zelfs dat al hetgeen daaromtrent door den Resident werd voorgesteld, na dit vooraf door den Rijksbestierder ten hove te hebben laten behandelen, door hen werd aangenomen, zonder eenige bedenkingen, dan over niet beduidende kleinigheden. En gesteld al eens dat de oorzaken van den opstand, die men in de verhuring der landerijen, ons wil zoeken, waren aan te nemen, hoe kan men dan daarmede de daadzaak overeenbrengen, dat het Hof van *Soerakarta*, hetwelk hierin het meeste betrokken was, aan het Gouvernement is getrouw gebleven en volstrekt niet in den opstand gedeeld heeft.

En als wij nu het ontstaan en de verschrikkelijke gevolgen van dezen oorlog beschouwen, welke groote lessen heeft het gebeurde ons dan niet gegeven. Om hiervan slechts een paar voorbeelden aan te stippen, blijkt het daaruit in de eerste plaats, met hoe veel scherpzinnigheid, doorzigt en verstand, in vroeger' en later' tijd de kontracten zijn geweest, die door de Compagnie en het Gouvernement met de Inlandsche vorsten zijn aangegaan, als of zij het vooruit zagen, dat deze laatsten de hulp der Regering in hun bestuur zouden behoeven. Zoo leest men onder anderen in eene *acte van verband* van 1792, deze duidelijke verklaringen:

»Alzoo het Zijne Hoog Edelheid, de Hoog Edele Heer Gouverneur Generaal en de Wel Edele Heeren Raden van Nederlandsch Indië, enz. goedgunstig behaagd heeft, mij *Pangerang Adipattij* Anom Mangkoe Negoro te ver-

kiezen en te benoemen tot opvolger van mijnen overledenen vader, den Sultan Hamangkoe Beono I, die het Rijk van de Doorluchtige Compagnie, op den 13den Februarij 1755, *ter leen* ontvangen heeft; zoo verklaar ik mits deze, dat mij het voorschreven Rijk niet komt toe te vallen, uit krachte ofte van wege eenige vermaking, erfenis of geboorte, maar dat ik hetzelve alleen *uit gunst* en *genegenheid*, op daartoe gedaan verzoek van wijlen mijnen heer vader *ter leen* en ter *bekeering* van de voornoemde Doorluchtige Compagnie kome te ontvangen, op voorwaarden en conditie mitsgaders, onder zoodanige restrictien en verbindtenissen, als het contract, dat tusschen de Oost-Indische Compagnie en mij op heden aangegaan en gemaakt is, dicteert, enz. enz.

» Voorts dat ik allezins mijn Rijk, hetwelk de Doorluchtige Compagnie mij komt op te dragen, zal regeren en besturen naar de wetten, die strekken kunnen tot het meeste nut en den bloei van land en volk, en overzulks, dat ik derzelver welvaren in alle opzigten krachtdadig zal helpen bevorderen, met observatie tevens der orders en schikkingen, die er daartoe, hetzij door den Heer *Java's Gouverneur* of door Zijne Hoog Edelheid den Gouverneur-Generaal en de Raden van Indië, zullen gemaakt worden. Zie *acte van verband*, gepasseerd op den 2den April 1792, door Sultan Hamangkoe Beono II, later Sultan Sueroe.

In het op denzelfden datum gepasseerde contract, komt voor art. 26:

» Bijaldien het tegen hoop en verwachting kwam te gebeuren, dat door den Sultan Hamangkoe Beono II, of zijne successives in het vervolg van tijd, op dit contract eenige infractie werd gemaakt of daartegen aangegaan, zullen dezelve verstoken zijn en blijven, van het geheele bezit der landen, provincien en destricten, thans aan hem als een

ken afgestaan werdende, welke in zulk een onverhoopt geval tot de Compagnie zullen terugkeeren, om over dezelve in dier voege te disponeren, als dezelve naar bevind van zaken geraden oordeelen zal" (*).

Maar nog een grooter en veel omvattende les geeft ons de geschiedenis van den meermaal genoemden oorlog. Immers Dipo Negoro werd, voor dat hij zich van het hof van *Djocjokarta* had verwijderd, algemeen gehouden voor een' prins die weinig of geen' invloed had, die dom en bijgeloovig was, en om wien men zich dus niet behoefde te bekommeren. Van dit denkbeeld uitgaande werd hij dan ook verонachtzaamd, zoo zelfs dat men over het erf, dat hij bewoonde, een' weg liet aanleggen, zonder hem er over te raadplegen of verlof toe te vragen: en wat is van deze grove beleedigingen het gevolg geweest! de geschiedenis heeft het geleerd; een bloedige oorlog is er gevoerd, die duizenden en duizenden onschuldige Javanen heeft in het verderf gesloopt, die het bloed onzer brave krijgslieden heeft doen vloeijen, die hen door vermoeijenissen en ontberingen jammerlijk heeft doen omkomen, die millioenen schats heeft gekost! Dat dit dan diep worde gevoeld en in het geheugen geprent door alle Europeanen, die met inlandsche vorsten en grooten in aanraking komen, dat zij zich onthouden van de minste beleedigingen en bewijzen van minachting jegens hunne personen. De Javaan heeft een zachtaardig en goedhartig karakter: beleedigingen alleen kunnen hem in drift doen ont-

(*) Met genoegen hebben wij dit afgeschreven: in 1792 was de magt der compagnie reeds aanmerkelijk gedaald, en desniettegenstaande blijkt uit deze acten, met welk een zelfstandigheid en kloekmoedigheid met den toen reeds gevreesden Sultan van *Djocjocarta* is gehandeld.

vlammen en tot alles brengen, zoo als wij in den voor dom en bijgeloovig gehouden Dzaro Nacono hebben gezien. „Zoo men mij niet norsch en beleedigend had behandeld, zou ik mij niet in dezen (rampzaligen) toestand bevinden" riep hij uit; toen hij als staatsgevangene werd overgebragt. Mogen die woorden een nooit te vergeten les wezen, voor allen die met Javasche en Inlandsche vorsten of hoofden te doen hebben!

Augustus, 1838.

J. I. van Sevenhoven.

JAVASCHE TAFEREELEN.

I.

HELENA.

Eene oorspronkelijke vertelling uit de XVII eeuw.

In de maand Februarij van het jaar 1682 was, op eenen vroegen morgen, de groote binnengallerij in het hoofdgebouw van het Kasteel de *Batavia* in gereedheid gebragt voor de dagelijksche audientie, toen *het gehoor* genoemd, van den Opper-Landvoogd of Gouverneur Generaal van Nederlandsch-Indië.

Hiertoe werd destijds gebruik gemaakt van de zaal omtrent den Rhiemen draait, uitziende op eene ruime binnenplaats, die gedeeltelijk tot een bloemperk was ingerigt. In die gallerij kwamen de hooge, dubbelde, rood verlakte en met breede posten en gothisch snijwerk versierde deuren uit, van verschillende aanzienlijke vertrekken en onder anderen ook die van de vergaderzaal der Hooge Regering; een groot, vierkant, luchtig vertrek, waarin zich eene, met

een kostbaar tapijt overdekte, groote ronde tafel, omringd van onderwetsche leuningstoelen, met hoogen rug en snijwerk, bevond, ten dienste der voormelde vergaderingen, terwijl de sneeuwwitte wanden prijkten met de afbeeldingen van de voormalige Oppergebieders in deze gewesten. In dit vertrek werden de op het gehoor, hetzij uit dienstverpligting, of wel ter behartiging hunner eigene belangen verschijnende personen, bij den Gouverneur Generaal toegelaten, na bevorens hunne degens en stokken aan den wachthebbenden Hellebaardier te hebben afgegeven.

Op den dag, welken wij in dit verhaal bedoelen, waren de twee dienstdoende Hellebaardiers sedert geruimen tijd op hunne posten, in hunne rijke en, voor dien tijd, smaakvolle kleeding, bestaande in een geel damast wambuis (*pourpoint*) met zilveren knoopen, wijde rood scharlakensche broek, aan wederzijde versierd door een bos zijden linten, en langs de naden rijk bezet met zilver passement, den degen met zilveren gevest, haak en gesp, sierlijk hangende aan den uniform-draagband van graauw leder, en tot hoofddeksel eenen grijzen kastoren hoed hebbende; terwijl de zaal, door een meer dan gewoon getal personen, zoo burgerlijke als militaire beambten van de Oost-Indische Maatschappij en gezaghebbers van schepen was opgevuld, hetgeen, gevoegd bij de meerdere drukte op de verschillende kantoren der pennisten heerschende, scheen aan te wijzen, dat er iets buitengemeens gaande moest zijn.

In de daad, de Hooge Indische Regering had den vorigen dag tot eenen krijgstogt naar *Bantam* besloten, om den jongen Koning aldaar, Abon il Nasar Abdul Cahar, in de wandeling Sultan Hadjie geheten, bij te staan, tegen zijnen vader Abon il Fattah Abdul Fatachi, ook gemeen-

lijk Sultan AGONG genaamd, die vroeger het bewind neder gelegd hebbende, nu gewapender hand pogingen deed om hetzelve weder te verkrijgen.

Het bevel over deze uitrusting was den Majoor ISAAK DE ST. MARTIN opgedragen; dus zag men ook dezen heer met eenige andere krijgsoversten in een levendig gesprek, de zaal op en neder wandelen. ST. MARTIN was een man ongeveer vijftig jaren oud, vrij gezet van gelaat en ligchaam, wiens uiterlijk destijds meer de kenteekenen opleverde van het gemakkelijk burgerlijke, dan van het meer werkzaam en voortvarende krijgsmans-leven; een met smaak opgetoomde vederhoed dekte zijn reeds hier en daar grijs geworden hoofd; een blaauw fluweel en met scharlaken stof uitgemonsterd wambuis, met schouder strik en borduurselen op de mouwen, kraag en zakpanden, maakten dien dag zijne kleeding uit, terwijl een lang rapier met verguld gevest aan eenen breeden grijs fluweelen gordel hing; naast hem en hem den arm gevende ging de Heer KORNELIS NUITS, Kapitein van het Kasteel, die het gezag voerde over de in deze vesting liggende ruiters en soldaten; aan des Majoors andere zijde bevonden zich de Kapiteinen RUIS en HARTSING.

Onder eene groep van jongere en minder in rang zijnde Officieren, bemerkte men voornamelijk den Grenadier Luitenant THEODORE MODIJ, een' Officier, die ofschoon ook de veertig jaren genaderd zijnde, al den schijn had van een een bijzonder fraai en welgemaakt man te zijn geweest; desselfs uiterlijk voorkomen en kleeding waren deftig doch eenvoudig; men zag het hem aan, dat hij zich met een sober inkomen moest generen, doch niets verzuimde om netjes en zindelijk voor den dag te komen. Zijn zwart kastoor met eenen rooden veder, was van ouderwetsch

vorm aan eene zijde opgetoomd, het wambuis van deugdzaam blaauw laken met geel karsaai gevoerd en met gouden versierselen langs de knoopsgaten, (montering kleuren van het aan de Rotterdamsche poort in bezetting liggende vaandel granadiers) was alles behalven nieuw, doch bijzonder zindelijk gehouden; de oranje sjerp en de ringkraag, de eerteekenen zijner waardigheid, waren ook niet naar den eersten smaak, maar te meer zorg scheen hij steeds te hebben gedragen voor zijn zijdgeweer, een lang rapier met zilveren gevest, waarvan de kling met kostbare metalen ingelegd, voor hem de meeste waarde scheen te hebben.

Ofschoon, gelijk reeds gezegd is, deze krijgsman eenen rijperen leeftijd had bereikt, zoo gaven hem, het donkerbruin, in sierlijke lokken nederhangend, hoofdhaar, zijn welgemaakte leest, groote vonkelende oogen, mitsgaders de geestige opslag derzelve, en de bevallige levendigheid zijner bewegingen, nog alleszins een jeugdig voorkomen, terwijl ettelijke rimpels in het mannelijk voorhoofd evenwel bewezen, dat hij ruim zijn aandeel moest gehad hebben in de zorgen en moeijelijkheden van het maatschappelijk leven.

Hij scheen in een druk gesprek te zijn met eenen Oosterling van aanzien; deze was de, in de onlangs gevoerde doch nu geëindigde oorlogen tegen Crain Glisson en Tarobena Djaija, maar vooral bij het stormenderhand veroveren der vesting *Cacapper*, zich zoo verdienstelijk als befaamd gemaakt hebbende kapitein Jonker, hoofdman der *Amboinezen*. Zijne kleeding was, op dien dag, een zwart effen zijden baadje met gouden knoopjes, lange naauwe broek van groen satijn, roode muilen, het hoofd bedekt door eenen dubbeld daarom gewrongen groenen

zijden doek, waaruit twee gouden kwasten aan de linkerzijde neder hingen. In zijnen rijk met goud gallon bezetten gordel, zag men eenen kostbaren lijf-kris, in desselfs gouden met diamanten en robijnen versierden pondok, hem in 1679 door TAROENA-DJAIJA geschonken. Zijne vingers waren als beladen met flinkerende juwelen ringen, herinneringen uit de voormelde veldtogten, welke laatsten hem overigens te *Batavia* en voornamelijk bij den toenmaligen Opper-Landvoogd in de hoogste gunst en aanzien deden zijn. In het gevolg van Kapitein JONKER waren nog twee Inlandsche Hoofden, die mede eenigen krijgsroem hadden of in latere tijden hebben verworven; te weten, de Amboonsche Luitenant SOOPI TOMPAKANG en de Luitenant der Baliërs BOLELANG.

Overigens stonden of zaten nog in dezelfde zaal verscheiden kooplieden, onder-kooplieden, geheimschrijvers, assistenten en andere bedienden van de O. I. Maatschappij, hun beurt afwachtende om tot het gehoor te worden toegelaten. En daar dit het geval was geworden van den hierboven vermelden Luitenant MONY, zullen wij dezen Officier een oogenblik volgen in het daartoe bestemd vertrek.

Hier bevond zich de destijds regerende Gouverneur Generaal CORNELIS JANSZ. SPEELMAN; zijn Edelheid was toen een man van over de vijftig jaren, nog rond en frisch van aangezigt; hij zag een weinig scheel, het geen hem echter niet misstond, maar zelfs aan zijne fraaije levendige oogen eene bijzondere doordringendheid verschafte, die hem bij velen gevreesd en bij de Dames vrij bemind maakte; terwijl hij voorts lang gekruld grijsachtig haar en kleine knevels droeg. Zijne kleeding was rijk en deftig, overhellende tot de toenmalige krijgsman's dragt: een groen gebloemd damast kleed, door massief gouden knoopen tot aan het

middel-lijf dicht gesloten en van daar, ofschoon een weinig openstaande, tot nabij de knieën nedervallende; een zwart fluweelen broek onder de knieën door diamanten gespen bevestigd; witte zijden kousen en zeer hooge overdekte schoenen met juweelen gespen, terwijl een fraaije degen met massief goud gevest nederhing in eenen met goud geborduurden breeden draagband, door een rijk schouderstuk bevestigd; kostbare fransche kanten prijkten aan halsdas en lubben.

De Opper-Landvoogd ontving den binnentredenden Officier met een vriendelijk gelaat, behandelde hem als eene oude kennis en sprak hem aldus toe: «Wel zoo mijn goede Mody, wat verschaft mij het genoegen U hier te zien? Gij behoort immers niet tot de vertrekkende vaandels en komt dus geen afscheid van ons nemen?"

» Ik wenschte dat zulks het geval ware, Uw Hoog Edelheid," antwoordde de Luitenant » en mijn doel was juist, om als eene bijzondere gunst te verzoeken, om bij een der tot de *Bantamsche* uitrusting bestemde vaandels te worden ingelijfd."

» En waarom dat?" hernam de Generaal » Gij hebt immers alle de vorige veldtogten op *Java* en ook vroeger die op *Makassar*, onder mijne bevelen mede gemaakt, U overal als een onverschrokken soldaat gedragen, menige wond op het slagveld opgedaan.... waarom nu ook niet wat aan Uwe jongere krijgsmakkers overgelaten? gij weet toch, dat ik de eerst openkomende Kapiteinsplaats voor U heb bestemd?"

» Ik weet het," was het antwoord » te lang heb ik Uw Edelheids groote goedheid te mijnent wege; doch bijzondere redenen doen het mij wenschelijk zijn, ook dezen krijgstogt bij te mogen wonen."

» O ja, nu ben ik er" viel hem de Landvoogd in de

rede, » men heeft zeker hernieuwde pogingen gedaan om Uwe goede Helena wederom het leven wat zuurder te maken, en gij wilt waarschijnlijk haren ouden dwingeland, eens van nabij onder de oogen gaan zien? maar bedenk, mijn goede Moens, dat zoo de boel er onverhoopt in de war liep en gij voor de tweede keer werd krijgsgevangen genomen, gij stellig groot gevaar zoudt loopen om terstond ook een hoofd korter te worden gemaakt!".

» Ik geloof het zelf, Uw Edelheid, doch zoo als het thans bij ons gesteld is, kan het niet blijven; sluipmoordenaars en geheime zendelingen dwalen steeds in de nabijheid mijner wooning: en ik moet gedurig vreezen dat mijne goede vrouw nog eens komt te vallen, onder den moordpriem of verraderlijken giftbeker!"

» En" dus vervolgde de Officier » ik heb zelfs van ter zijde vernomen dat ook de jonge Sultan van *Bantam* het voornemen heeft om zich de zaak aantetrekken en de uitlevering van Helena, als vroeger tot het Mahomedaansch geloof behoord hebbende, van de Hooge Regering te vorderen....."

» Onder mijn bestuur zal wel iets van dien aard nimmer plaats hebben en zelfs niet beproefd worden" hernam de Landvoogd op een' barschen toon.

» Ik twijfel daar geen oogenblik aan" antwoorde Moens » doch wij zijn allen sterfelijk en Uw Edelheid zoude eenen opvolger kunnen hebben, die er minder kiesch over dacht of die ter vermijding van staatkundige geschillen . . . ."

» Die dan leeft, die dan zorgt" viel hem zijn Edelheid wederom in de rede » en voor het tegenwoordig oogenblik wil ik gaarne de zaak naar uwen wensch trachten te schikken; ik zal er heden met de heeren Raden van Indië over spreken en welligt nog van avond, (gij komt toch zeker

op de partij van Mejufvrouw VAN RIEBEEK) (*) maak ik u met den uitleg bekend."

De Luitenant maakte eene diepe buiging en verliet het vertrek, nadat de Heer Gouverneur Generaal hem nog had toegeroepen: »tot straks" en hem beschermenderwijze met de hand groetende, zich tot een ander binnen gelaten persoon had gewend.

De Luitenant MOBIJ ofschoon sedert eenige jaren, zeer stil en afgezonderd levende, en weinig behagen meer scheppende in de groote of vrolijke partijen, waarvan hij vroeger, wegens zijne bijzondere opgeruimdheid en geestvolle luimen, de ziel was, zoodat geen gezelschap te *Batavia* als voltallig werd beschouwd, indien hij er zich niet bevond, maakte zich nogthans gereed om de bedoelde avond-partij op *Tanaäbang* bij te wonen. Zijn ongeduld was zelfs zoo groot, dat hij ten zes ure reeds in de groote gallerij van den Heer VAN RIEBEEK verscheen, alwaar de jongens nog bezig waren met het opsteken der stolplantarens en waslichten; terwijl de vrouw van den huize door talrijke slavenmeisjes gevolgd, overal naging en zich verzekerde of alles wel in de beste orde was; of de groote en kleinere leuningstoelen naar behooren waren geplaatst en gerangschikt; of bij elk der eerstgenoemde wel een gouden en bij de overigen een zilveren of koperen kwispedoor was geplaatst, en dergelijke meer.

Een oog op de groote venetiaansche spiegel slaande, om zich te overtuigen dat de vele kostbare juwelen in haar

(*) De Heer VAN RIEBEEK, later Gouverneur Generaal over Nederlandsch Indië, was des tijds slechts Lid in den Raad des regts, en dus werd volgens het gebruik van die tijden zijne gemalin nog niet Mevrouw genoemd.

Condé of hoofdkapsel geplaatst, en doorstrengeld met kransen van de *malattij*-bloem, eene deftige vertooning maakten en dat de kunstmatige plooijen in hare kostbare Makassaarsche sarong of onderkleed niet in wanorde waren gebragt, door hare meer dan gewone bewegingen van dien avond, werd Mejufvrouw VAN RIEBEEK eindelijk den binnen getreden officier gewaar en zeer verwonderd, riep zij hem vriendelijk toe:

»Ei, ei, Monsieur MODIJ, wees welkom! Ik heb u in geen' Eeuw gezien! Ik dacht wezenlijk dat gij niet meer onder de levenden behoorde; zeg mij toch, waarom is ELENTJE niet medegekomen?"

»Mijne vrouw gaat bijna nooit uit" was het antwoord »hare gezondheid is thans ook niet van de beste; wat mij betreft Mejufvrouw, ik beken dat ik schuld heb, na vroeger zoo vele beleefdheden in dit gastvrij huis te hebben genoten, en in later tijden er zoo zeldzaam te zijn gekomen . . . . ."

Deze zijne verontschuldiging werd afgebroken door het binnenkomen van eenige gasten, die spoedig door de overigen werden gevolgd, en ten half zeven ure zag men van verre den trein van den Opper-Landvoogd aankomen; nu spoedde zich een ieder naar het voorportaal, om Zijne Hoog Edelheid te gaan ontvangen en te verwelkomen.

De pragtige, rijk vergulde en met het wapen des Landvoogds beschilderde karos, was eerst onlangs uit het vaderland aangebragt, en dus in sierlijkheid zonder wedergade op *Batavia*; deszelfs verhemelte rustte op vier vergulden stijlen en was behangen met groene damaste met zilver galon omzoomde gordijnen. Vier kloeke Makassaarsche schimmels werden door eenen fraai uitgedoschten koetsier bestuurd; voor de koets reden twee trompetters

in de montering der hellebaardiers, doch met geel uitgemonsterde scharlaken mantels er over heen; achter het rijtuig volgden zes hellebaardiers te paard, waarvan er een bij de aankomst spoedig afsteeg, een klein bankje voor het portier plaatste en het blootshoofds vasthield, om den Gouverneur Generaal het uitstappen gemakkelijker te maken.

Zijne Hoog Edelheid een weinig uitgerust zijnde en een pijpje gerookt hebbende, werd een aanvang gemaakt met de vermakelijkheden waartoe het gezelschap was genoodigd. Voor de eerste die plaats moest hebben, verlieten de gasten de fraaije vertrekken van het heerenhuis om in de groote laan van hooge canarieboomen, die voor hetzelve zich uitstrekte, eenen door flambouwen verlichten wedloop bij te wonen van jonge slavinnen op ezels gezeten; eene nieuwe uitvinding van den gastheer (*), die, aangezien eenige dezer amazonen uit het zadel werden geligt en in het strijdperk vielen, niet weinig deed lagchen; hierna begaf men zich wederom in de groote achtergaanderij, waar alles tot een concert in gereedheid was gebragt.

Ook hier gaf de gastheer bewijzen van zijne neiging tot het beoefenen der schoone kunsten, daar Z. Ed. zich in een duet het hooren met den Heer Bitterzout gezongen; waarna de Heer Lofzang eene ariëtte op de *flute douce* (dwarsfluit) en de Notaris Gladschrijf een menuet met variatiën op de handviool speelden, terwijl de Heer Gouverneur Generaal zich inmiddels met een partijtje quadrille verlustigde.

De luitenant Medry had zijnerzijds weinig aandeel genomen in de gezellige vermaken van dien avond, maar

(*) Zie Valentijn IV deel, blz. 389.

had zich, ofschoon op eenen bescheiden afstand, steeds zoo geplaatst, dat hij door den landvoogd konde worden gezien, en Zijn Ed. zulks verkiezende, konde worden toegesproken. Het was echter niet dan na dat het uurwerk negen uren had geslagen en dat de Gouverneur Generaal zijn tabaks pijp had uitgeklopt, hetgeen den gasten tot een teeken diende om optestaan en te vertrekken, (een gebruik dat lang te Batavia heeft bestaan en onder den Gouverneur Generaal SIBERG nog gevolg werd), toen Zijn Edelheid den heer MODIJ een wenk deed om te naderen en denzelven te kennen gaf, dat alles naar zijne wenschen geschikt, en de majoor de ST.-MARTIN was aangeschreven, om hem in den trein mede te nemen, en bij een der vaandels intelijven.

De Landvoogd wachtte de dankbetuigingen, die hierop moesten volgen, niet af, en spoedde zich naar de gereed staande karos, die terstond gevolgd werd door de rijtuigen der overige leden van het gezelschap, zoo dat de fraaije regtloopende rijweg, van *Tanaäbang* tot aan het fort *Rijswijk*, een lange onafgebroken dubbelde rij brandende toortsen vertoonde, die denzelven op het fraaist en als of het helder dag ware geweest, verlichtten.

. . . .

Eenige dagen na de avond partij bij den heer R[illegible] en wel den 4den Maart van eerstgenoemd jaar, had men den geheelen dag veel drukte op de Bataviasche reede bemerkt; chaloupen en *tjunias* met krijgslieden waren, reeds bij het aanbreken van den morgenstond, de boom uit naar de schepen gevaren. Kadraijers en andere ligte vaartuigen hadden drinkwater, vruchten, groenten en andere levensmiddelen aangevoerd; het was middag geworden en drie der op de reede liggende schepen, de *Alexander*, de *Roemers-Waal* en de *Gekroonde Vrede* maakten blijk-

baar de vereischte en laatste toebereidselen om derzelver ankers te ligten.

Verplaatsen wij ons een oogenblik aan boord van het eerstgenoemd schip, bestemd om den bevelhebber van de naar *Bantam* gezonden krijgsmagt over te brengen. Wij vinden het half dek (en dat gedeelte der schepen was toen, uithoofde der bouworde van dien tijd, niet zoo breed en ruim als thans) tot hindering toe, gevuld met koffers, kisten en *kranjangs*. De schipper en de piloot (stuurman) hadden moeite om zich er een weg door te banen. De eerste, Bruin Jansz. genaamd, gaf al vloekende de noodige bevelen om de aangebragte bagaadje in het ruim te doen bergen, doch telkens was de hier door opengekomen ruimte weder op nieuw bezet en bedekt.

Dit tooneel van drukte strekte als het ware tot eene aangename verpoozing aan twee personen die in de tusschenruimte van twee der stukken geschut, bedaard hunne pijpen zaten te rooken onder het nuttigen van een glaasje brom; het waren twee tot de expeditie behoorende nietvechtende Heeren, die zich beijverd hadden wat vroegtijdig aan boord te zijn, om bij de verdeeling van het logies, zoo veel mogelijk te worden bevoordeeld, en daar men aan hunne kleeding op dien dag waarschijnlijk hunne betrekkingen tot het leger niet zoude kunnen gissen, zullen wij daaromtrent eenigzins moeten uitweiden.

De oudste in jaren was een kort mager man, naar den schijn ruim vijftig jaren oud, gekleed in een zwart onderwetsch wambuis met schootjes, een grijze zwarte broek met kousen van dezelfde kleur. Van onder zijne zwart lederen kalot kwamen eenige verzilverde haarlokken voor den dag: hierbij had hij een paar ongemeen groote grijze knevels, die hij nu en dan met de hand streelde of gelijk

maakte: dit was de aan de Bantamsche krijgstogt toegevoegde trein-predikant Ds. ZAS! De andere was de wondheeler GILMER VON VOSBURG, een Duitscher van geboorte, naauwelijks vijf- of zes-en-twintig jaren oud, ofschoon zijn mager, uitgeteerd gelaat, zijne holle oogen, de rimpels waardoor zijn voorhoofd doorploegd was, en zijn reeds kaal geworden kruin, hem zeker twintig jaren ouder deden voorkomen. Men zag het dezen heer aan, dat hij een man van goede afkomst was, en die in de groote wereld moest zijn bekend geweest; zijne kleeding zelfs, ofschoon eenigzins verwaarloosd en versleten, droeg nog de kenteekenen van vroegere welgesteldheid en smaak. Het weinig hoofdhaar dat hij behouden had, was sierlijk opgekruld en door eenen witten vederhoed bedekt, zijn oud doch van het fijnste laken, naar de Berlijnsche mode gesneden wambuis, was vol koorden en lussen; daarbij voerde hij een rapier en droeg halve laarzen met groote sporen.

Ieder keer dat de schipper wat nabij kwam en zich een vloek liet ontvallen, meende de geestelijke welstaanshalve een dof »hum, hum" te moeten doen hooren. De zeeman zulks eindelijk bemerkt hebbende, wendde zich tot den leeraar: »Gij hebt gelijk Pater, gij hebt gelijk, het vloeken staat verd...., lelijk, maar gij moet het mij aan boord niet te kwalijk nemen, want jan-maat verstaat mij nooit beter en gehoorzaamt mij nooit spoediger, dan wanneer ik er eenige nadrukkelijke knoopen op leg."

»Nu ja," antwoordde de predikant, »ik weet wel dat de zeelieden het zoo kwaad niet meenen, en wanneer men, gelijk ik gedaan heb, een twintigtal jaren in Oost-Indiën heeft doorgebragt en rondgevaren, dan is de kieschheid van het gehoor ook zoo ligt niet meer geraakt, intusschen

het blijft toch altijd een slecht voorbeeld voor de scheepsgasten. Maar van iets anders gesproken Kapitein Breuer, hoeveel officieren krijgt gij bij u aan boord?"

„Op mijn woord Dominé" (de titel van Kapitein had zijne uitwerking gehad), hernam de scheeps-gezaghebber, „ik kan het u niet zeggen, maar de menigte van bagaadje te oordeelen, zoude ik meenen bestemd te wezen, om ten minste een' veld-maarschalk, eenige kolonels en sergeanten-majoor over te voeren; doch ik zie de sloepen aankomen, nu zullen wij er flusjes meer van weten te zeggen; Bootsmansmaat als de b....... al het volk naar boven en de zeuntjes aan de valreep!" —

Ettelijke minuten daarna waren dan ook de sloepen aan stuurboordszijde, en kwamen de Majoor De St. Martin, mitsgaders een twaalftal officieren, waaronder de Kapiteins Ruis en Hartsinc, de Luitenants Kuffeler, Morai en Van Harpell, op het halfdek; de meeste hunner met zigtbaar ongenoegen aan hunne witte of zeemleeren handschoenen bemerkende, dat ze wat van te nabij met het pik en de teer van de touwwerken hadden kennis gemaakt.

Het was te laat geworden om nog dien zelfden avond te vertrekken, doch den volgenden morgen bij het aanbreken van de eerste schemering werd daartoe het sein gegeven, en de reeds genoemde schepen, door eene aangename bramzeils koelte bevoorregt, waren spoedig voorbij *Oostvaat* afgezakt en buiten 't gezigt der reede.

Tegen den avond, nadat de groote warmte had opgehouden, zaten de Predikant en de Wondheeler weder op dezelfde plaats als den vorigen dag; de majoor St.-Martin wandelde met den schipper het halfdek op en neder aan stuurboord 's zijde, terwijl aan bakboord op de hoender

hokken aldaar en boven den spiegel van het schip geplaatst, de luitenanten KUFFELER en VON HAFFELL zitten of liever lagen te praten.

»Ik wenschte dat die vervloekte zeereis reeds achter onzen rug was, KUFFELER," riep eensklaps de heer VON HAFFELL als ontwakende uit, »het is geenszins aangenaam op zulk eenen houten klomp te zijn, men is er gepakt als haringen en gevoed als troosdragers."

»Ik ben het volkomen met u eens, MAURITS," antwoorde de andere luitenant geeuwende, »en ik was veel liever in mijn oud kwartier aan de Utrechtsche poort gebleven, dan zou ik op dit uur van den dag, voor eene uitspanning, ten minste de keus hebben tusschen een toertje te paard of in de chais naar *Noordwijk*, of een wandelingsken langs de Groote Rivier of *Tijgersgracht* om de mooije *Nonna's* bij hare mama's op de stoepen zittende, te zien en toetelagchen, tot dat de negenuur-bloemen ons huiswaards doen keeren."

»Of een oestertje te gaan eten in het oesterhuis aan zeestrand," viel hem VON HAFFELL in de rede. »Trouwens hier aan mag ik voor het tegenwoordige niet meer denken," dus vervolgde hij: »want men wil er mij sedert eenen geruimen tijd geen crediet meer geven, ik ben er nogtans deze keer slechts een dertigtal armzalige rijksdaalders schuldig gebleven, en ben thans verpligt om mij meer bij zonderlijk tot de dames gezelschappen te beperken."

»En men weet, MAURITS, dat gij daar eene voorname rol speelt, als steeds een troetelkind van de vrouwen!" antwoorde KUFFELER. »Jammer slechts dat deze schoonste helft van het menschdom, hier wat al te veel

toegeeft aan het genoegen om den evenmensch zwart te maken." (*)

»Nu ja" hernam de andere officier, »een weinig kwaadsprekendheid, dat is steeds de zwakke zijde van de Bataviasche schoonen geweest, zonder een weinig kwaadsprekendheid zoude er geur noch smaak in den dagelijkschen omgang zijn!"

»Gij zijt wel goed het woordje *weinig* te bezigen;" zeide KUYPERSEN op zijne beurt, »ik verzeker, u dat ik hier schoonen of ten minsten dames ken, die, wanneer zij een' afwezigen onder behandeling nemen, schaar of mes kunnen missen, om te snijden dat de stukken er bij langs hangen."

»Maar" hernam VON HAPFELL na eene tusschenpoozing, »waar of toch onze Fransche krijgsmakker mag blijven? waarschijnlijk beneden en in diepe mijmering; is het niet vreemd?.... hij toch had gerust te *Batavia* bij zijn vrouwtje kunnen blijven, dat er nog in het geheel zoo onaardig niet uitziet, ofschoon hare eerste jeugd voorbij is, en in stede van dien, gaat hij als eene gunst verzoeken om deze expeditie mede te mogen maken; zulks wordt hem toegestaan, en nu is hij nog even droefgeestig en ernstig; ik geloof waarachtig dat het niet pluis is in zijn' bol."

»Spreek geen kwaad van onzen goeden MODIJ," hernam de andere Luitenant, »ik heb hem even zoo opgeruimd en vrolijk als een onzer gekend, en daarbij was hij steeds uitstekend vriendhoudend en dienstvaardig; tegenspoed en verdriet hebben hem zoo zeer doen verouderen en veranderen, doch zijn hart is gebleven wat het vroeger was.... gul en goed!"

(*) De lezer gelieve indachtig te zijn, dat dit gesprek in 1682 heeft plaats gehad, in latere tijden of thans zoude men zoo iets waarschijnlijk niet hebben kunnen zeggen.

"Wonderlijk?"— maar ik meen het ook niet kwaad met hem," antwoordde Von Hapfell, "ik wilde slechts opmerken dat ik in zijn plaats liever bij eene mooije weeuw ware gebleven, dan opgevorderd tegen die vervloekte muitelingen te gaan optrekken, en daarenboven, gij kent het spreekwoord qui va à la chasse, etc. Maar zeg mij eens Heerzeele, gij spreekt van tegenspoed en verdriet, ik zie toch niet in, dat Medix zoo bijster ongelukkig gediend heeft; staat hij niet de eerste op de rij om Kapitein te worden? en dat staat, dunkt mij, wel gelijk met eene zekere Luitenants-plaats bij ons in Europa. Evenwel ik ben nog niet lang te Batavia geweest en kan dat niet alles weten, welligt is er iets anders in zijnen levensloop dat uw medelijden doet geboren worden; verhaal mij, bid ik u, wat gij er van weet!"—

"Al zijne avonturen te verhalen Mevuarts, dat zoude wel zoo lang worden als eene gewone Zondags-predikatie, en daartoe heb ik tijd noch lust mijn vriend; maar zoek dien waardigen Veld-predikant, vraag het aan dezen heer, hij preekt gaarne lang, en Zijn Eerw. kent alle de omstandigheden die ik bedoel, zoo goed, ja zelfs veel beter dan iemand in de wereld."—

Hierop verwijderde zich de officier die het laatst het woord had gevoerd; zijn vriend volgde nogtans zijn raad niet op, maar riep hem toe: "Wacht Heerzeele, ik ga met u naar beneden. Ik heb nog een paar flesschen ouden Rhijn-wijn in mijn kelder, en die zullen wij eens gaan toespreken en daarbij een stukje eeten van eene lekkere *kwée lapjes*, mij door Mevr. Huke medegegeven."

De predikant en de wondheeler, die nu alleen aan deze zijde van het halfdek waren gebleven en de

zamenspraak hadden aangehoord, vervolgden thans ongestoord de hunne.

»Wat wil die spotvogel zeggen, Dominé, kent gij werkelijk de geschiedenis van den Luitenant MONIJ en zijn vrouw zoo van nabij? Ik heb daar wel het een en ander van hooren mompelen, sedert mijn kort verblijf te *Batavia*, maar Uw Eerw. zoude mij bijzonder verpligten door mij er iets breedvoeriger van te verhalen."—

»Dat wil ik gaarne, maar op eenen anderen tijd, mijn vriend! want thans (op den steeds in de nabijheid wandelenden Majoor DE ST. MARTIN wijzende) zoude zulks niet gepast of voorzigtig zijn. Evenwel moet gij mij dan op uwe beurt ook iets van uwe eigene vroegere loopbaan verhalen; ik houde mij overtuigd dat die niet onder de dagelijksche behoort; aan uwen toon en uwe manieren meen ik te mogen veronderstellen, dat gij thans niet op uwe plaats zijt, en maar naar de gelegenheid wacht om iets beters aan de hand te nemen. Als wij eens te *Bantam* zullen zijn aangekomen, en onze reisgenooten voorwaarts rukkende, ons meer rust en vrijheid laten, moet gij mij wederzijds dat genoegen verschaffen."

»Och" hernam de leerling van HYPOCRATES, »daartoe behoeft noch eene bijzondere gelegenheid, noch meerder tijd dan een kwartier uur's! Gelijk het door U Eerw. te regt is vermoed, behoor ik tot een der aanzienlijke geslachten van *Berlijn*; mijn vader was daarbij bemiddeld; door hem werd ik ter studie van de regten op de *Jenasche* hoogeschool geplaatst; hier viel ik, even als het vele andere jonge lieden gaat, in slechte handen, zoo dat ik meer de bierhuizen en wijnkelders bezocht dan de kollegien; echter telde ik onder mijne vrienden een' student in de medicijnen, die, ofschoon een groote ligtmis,

daarom niet minder vlijtig en met vrucht studeerde; om gedurig bij en met hem te zijn, volgde ik hem in clinische-school en snijkamer, in stede van de professoren te gaan hooren, die ons de pandecten en instituten zouden uitleggen, en hetgeen ik daar zag en leerde, is mij, in latere tijden en in mijn tegenwoordige loopbaan vooral, zeer te stade gekomen. Mijn vader stierf. Ik ging mij in het bezit zijner erfenis stellen, en beraamde de middelen om in den vervolge, door tusschenkomst van een' joodschen bankier, steeds het benoodigde geld overgemaakt te krijgen; waarna ik mij weder bij mijne vrienden te *Jena* begaf om aldaar ons vroeger leven, op eene ruimere schaal voort te zetten. Eene duitsche stad was ons weldra niet meer voldoende. Ik vertrok derhalven naar *Parijs*, met eenige jongelieden die ik op mijne kosten medenam. Hier gaven wij ons aan alle mogelijke buitensporigheden over, zoo dat in ettelijke maanden, niet slechts de harde *Thalers* van mijn erfdeel waren gevlogen, maar bovendien zware schulden mij verpligtten, om met de noorder zon ongemerkt te verdwijnen. Ik begaf mij naar *Amsterdam*, en werd er, om aan het dagelijksch brood te komen, medelid van het hoogduitsch tooneel. Maar ik was het spoedig moede om niet dan met Joden en Jodinnen (ofschoon er onder de laatste al heel aardige schepseltjes zijn,) omtegaan, zoo dat ik gebruik maakte van het aanbod, dat mij door een' van de Heeren Zeventienen, ook een duitscher van geboorte, werd gedaan, om als wondheeler-leerling in dienst der Oost-Indische Maatschappij naar herwaarts te vertrekken."

»Uwe akademie vrienden die u naar *Parijs* gevolgd waren, hadden u dan geheel verlaten, toen gij niets meer voor hen kondt doen?" vroeg de predikant, en op een

bevestigend antwoord van zijnen vriend, vervolgde hij: » Ja, zoo gaat het in de wereld overal, wanneer men omringd is van rijkdom, pracht en middelen om genot te verschaffen, dan telt men talrijke vrienden om zich heen, even als de tuin, door vele bloemen versierd, duizenden van vlinders aantrekt; maar laat de armoede u eens bezoeken, dan verdwijnen de vrienden, gelijk de vlinders de tuinen verlaten, wanneer de herfst er de bloemen doet verwelken; doch ik heb uw verhaal reeds te lang afgebroken, ga, bid ik u, daarmede voort, gij waart op uwe reis naar Indië meen ik?"

» Hier komende," hervatte de heer von Vosburg, » werd ik spoedig tot assistent-wondheeler en vervolgens tot wondheeler bevorderd, want *dans le pays des aveugles, les borgnes sont rois;* doch ik wensch en ik haak slechts naar de gelegenheid om in der Compagnies administrativen dienst overtegaan; eens den voet in den stijgbeugel, zal ik dan wel verder weten te komen en beter mijnen weg banen met de pen dan met het lancet in de hand! doch tot nu toe is mij zulks niet mogen gelukken, ofschoon ik reeds eenen directeur generaal van eene likdoorn, een' opperkoopman van het kasteel, van eene overladene maag en een oud opperhoofd van *Japan* van . . . eene herinnering aan *Decima*, heb mogen genezen. Tot mijn grootste verdriet eindelijk, word ik thans aan de *Bantamsche* krijgstogt toegevoegd, hetgeen voor mijne eerzuchtige plannen zeker eenige maanden zal doen verloren gaan."

» Wie weet," antwoordde de predikant, » wie weet waar toe deze togt u integendeel niet brengen kan? Gij heeren Duitschers hebt hier een schreefje voor uit, want onder tien *baaren* rekent men zeker wel negen uwer landslieden, dus vindt gij overal kennissen en bescherming. Met

een vast en voortvarend karakter, gelijk het uwe schijnt te zijn, zoude het mij geenszins verwonderen u nog eenmaal Landvoogd van *Malakka*, of wie weet het, Raad van Indië te zien; doch in afwachting uwer aanstaande grootheid geloof ik heer *Esculaap*, daar het vrij donker is geworden, dat wij goed zullen doen om eens naar den avond maaltijd om te zien en dan naar de kooi, ofschoon het benedden ontzaggelijk heet en benaauwd is."

De Wondheeler volgde den geestelijke, en hetzij dat deszelfs schertsenderwijze gedane voorspelling, eenen bijzonderen indruk op hem maakte, zoo dat deze hem later tot drijfveer en leidraad verstrekte, hetzij het toeval die heeft bevestigd; zeker is het dat men in de personalia van dien tijd den naam van Gilmer von Vosburg vinden kan en als landvoogd van het voormeld schier-eiland en als buitengewoon raad van Nederlandsch Indië.

De kleine scheepsvloot kwam inmiddels reeds den volgenden dag voorbij *Poeloe-Padjang* en op de hoogte van *Bantam*; de schepen plaatsten zich in linieorde in de nabijheid, doch buiten de dubbelde rij van paalwerk in de bogt van de reede geheid, om het aankomen en landen te beletten, en lieten daar hunne ankers vallen. De kapiteins en jongere officieren hadden wel gewenscht dat men maar dadelijk binnen de palissaden ware gedrongen of om dezelve heen ware gevaren; maar voortvarendheid scheen minder dan voorzigtigheid de leuze der Verheers te zijn.

De Majoor De St. Martin, welligt ten gevolge zijner ontvangen bevelen, hoopte door onderhandelingen met beide de strijdende Vorsten het bloedvergieten te kunnen vermijden, doch de oude Koning antwoordde zelfs niet eens op zijne brieven en bleef met vernieuwden ijver het door hem be-

legerd; kasteel, waarin zich zijn zoon Sultan Hadjie verdedigde;, beschieten.

Hiermede gingen nogtans etlijke dagen verloren, en onderhand nog vele andere, om de verkenningen en voorbereidselen tot eene landing te doen plaats hebben, zoo dat de meeste officieren, voornamelijk na dat de leeftogt aan boord wat begon te verminderen, zeer ongeduldig werden en *sub rosa* zich al vrij scherpe aanmerkingen veroorloofden; doch zulks hielp weinig, en de vloot, gelijk mede de landingstroepen, scheenen werkeloos te moeten blijven.

De *Amboinesche* Kapitein Jonker evenwel, die aan het hoofd van eenige vaandels Inlandsche hulptroepen dezen krijgstogt mede deed, en de voormelde gesprekken der heeren officieren aangehoord had, voorspelde zich daarvan niets goeds voor den uitslag van de geheele onderneming en kwam op de gedachte om van het vertrouwen, dat de Gouverneur Generaal in hem stelde, gebruik te maken, om dezen den waren staat der zaken te doen kennen. Hij wist een' zijner onderhoorigen, op een visschers-vaartuig naar *Batavia* te doen vertrekken met eenen geheimen brief aan den Opper-Landvoogd, waarin hij onbewimpeld der hooge regering liet weten, dat zoo er geene andere bevelen van Hunne Edelheden, of geen ander krijgshoofd kwam, de zaak des jongen Konings onzen bondgenoot als geheel hopeloos konde worden beschouwd.

De regering zulks vernemende, zond den Kapitein François Tak, die hier den majoorsrang zoude gaan verdienen, naar de vloot om den Majoor de St. Martin als Kwartiermeester (chef van den staf) naar oogenschijn als raadsman te strekken, doch indedaad om het bevel over de landingstroepen te voeren; hetgeen den laatstgenoemden

Hoofd-Officier niet weinig misnoegd maakte, en bij denzelven het voornemen deed ontstaan, om eens, wat het ook kosten mogt, te ontdekken wie hem deze trek had gespeeld; iets dat hem dan ook later is gelukt, zoo als men in de kronijken van dien tijd kan ontwaren. (*)

Reeds den volgenden morgen, na de komst van den Heer TAK, waren de krijgslieden gereed om in de sloepen te vallen en naar den wal over te steken. Deze landing werd echter niet, gelijk vroeger het voornemen was geweest, in de nabijheid der stad beproefd, noch tusschen de beide riviermondingen, maar veel westelijker op eene plaats, waar de vijand dezelve geenzins wachtende was, en vanwaar men de belegeraars van ter zijde en van achteren aantastte, versloeg, en den reeds in den hoogsten nood zich bevindenden Sultan HADJIE, spoedig ontzette en verloste.

De verdere krijgsverrigtingen die hierop in het *Bantamsche* zijn gevolgd breedvoerig te beschrijven, zoude buiten het bestek zijn dezer korte en vlugtige vertelling. Wij zullen hier nog alleen aanstippen, dat, na de eerste overwinning op des Sultans AGOENGS benden, eene afdeeling onzer legermagt, onder den dapperen Hoofdman HARTSINK, zich oostelijk wendde en zich meester maakte van de kleine vesting *Tangerang*, terwijl de andere afdeeling, onder de Heeren DE ST. MARTIN en TAK, den vlugtenden vijandelijken Koning tot *Tirta-jassa* op de hielen volgde, alwaar deze versterking in zijne *bentinge* vondt; en dat, bij dit gedeelte van het leger, de Luitenant MOMIJ groote diensten bewees, zoodat hij weldra tot Hoofdman of Kapitein werd bevorderd; dat eindelijk, voor het vertrek

---

(*) Zie VALENTIJN IV dl. blz. 319.

der troepen, een hospitaal was opgerigt geworden in het fortje *Speelwijk*, waarbij de dikwijls in dit verhaal bedoelde Wondheeler en Predikant werden achtergelaten, de een om onze gekwetste krijgslieden te helpen genezen, en de andere om dezelve optebeuren of des noods te helpen sterven. Trouwens daar beide deze heeren niet bestendig daarmede bezig konden wezen, bleef hun nog tijds genoeg overig, om nu en dan eene wandeling in of nabij de stad te doen, hetgeen dan ook hunne eenigste verpoozing was. De Wondheeler scheen zijne vraag, om de geschiedenis van den Luitenant Modij te mogen vernemen, uit de gedachte te hebben verloren, maar eens op eenen avend dat hij met zijnen vriend den geestelijke bij den heldersten maneschijn door de stad wandelde, kwam deze heer het eerst op dit onderwerp terug.

Het fort *Speelwijk* uitgegaan en de groote rivier over eene vrij goede steenen ophaalbrug overgetrokken zijnde, bezigtigden onze vrienden, op de bazaar, het olijfantenhuis van den Vorst en kwamen zoo op de passeerbaan, waar Z. H. gewoon was regt te spreken; vervolgens bereikten zij den Kraton, waartoe eene groote en eenigzins op de Europesche wijze ingerigte lusthof behoorde, die men hier en daar door de openingen van de gepalissadeerde schutting kon te zien krijgen; vlak aan deze heining of *pagger* was een torentje met getraliede vengsters te zien, dat aan een daarbij gelegen woning was belendende.

Eensklaps zeide de Predikant tot zijnen medgezel: »Laat ons hier een weinig nederzitten en uitrusten, waarde Gilmer! en gedurende dien tijd wil ik mijne aan boord gegevene belofte gestand doen, want nimmer was daartoe de gelegenheid zoo goed, dewijl het torentje dat gij daar voor u ziet en het Inlandsch Hoofd dat daar aan komt

wandelen met zijn gevolg, eene groote rol spelen in de geschiedenis die gij verlangt te weten van onzen krijgsmakker MONIJ."

»Dat torentje en die Inlander?" vroeg de verwonderde Wendlieder, »Wat kunnen die toch gemeen hebben met eenen jongen Franschman in dienst der Maatschappij? Gij maakt mijne nieuwsgierigheid ten hoogste gaande, bevredig die spoedig waarde Dominé! ik ben geheel aandacht."

Hieraan voldeed de predikant door het volgend beknopt verhaal.

»Negen of tien jaren geleden was er in het ambachts-kwartier te *Batavia*, een metselaars-baas HERMAN KARDENS genaamd; dezelfde persoon dien gij zoo even hebt voorbij zien gaan en voor eenen Javaan hebt gehouden! Het was destijds een man in de kracht zijner jaren, bijzonder bekwaam in zijn handwerk en zelfs in kunde en ondervinding boven zijnen stand verheven. Na te *Batavia* reeds onderscheidene aanzienlijke gebouwen te hebben opgerigt en veel geld te hebben verdiend, bemerkte men eensklaps eene groote verandering in zijn gemoed; van opgeruimd, als hij vroeger was geweest, werd hij droefgeestig en menschenschuw! Het zij dat gekrenkte eerzucht of huisselijk ongenoegen hiervan de oorzaak waren, zulks werd niet stellig bekend, doch het ging zoo verre dat hij tot het ongelukkig besluit kwam om vrouw en kinderen, huis en have te verlaten. Ik vergis mij; een zijner kinderen nam hij met zich mede, een allerliefst meisje, tusschen de elf of twaalf jaren oud, HERMINA, of in de wandeling LENPAM genaamd. Door haar vergezeld, begaf KARDENS zich in een visschers prauwtje naar het naburig *Bantam*, en wel naar den kraton van den ouden Vorst, Sultan ACORO, die destijds er nog niet aan had gedacht

om afstand zijner regten te doen ten behoeve van zijnen zoon, den thans regerenden Vorst, tot wiens hulp, gelijk gij weet, wij naar herwaarts zijn gekomen.

»Het is meer dan waarschijnlijk dat de oude Koning van *Bantam* op dat tijdstip eenen nieuwen kraton in de Europesche bouworde verlangende, daartoe eenen Europeschen bouwkundige heeft wenschen te gebruiken, en van KARDEEL's bekwaamheid hebbende hooren spreken, denzelven tot zich heeft gelokt en daartoe heimelijk belangrijke beloften en aanbiedingen zal hebben gebezigd. Altans zeker is het, dat KARDEEL na de plannen en teekeningen te hebben gemaakt van eene vorstelijke woning, met inachtneming van Noordsche smaak en bouworde, en na de handen aan dit werk te hebben geslagen, door den meergenoemden Koning is begiftigd geworden met landerijen, geld, en wat meer is, nadat de ellendige het geloof zijner vaderen had verzaakt en Mahomedaansch was geworden, met eene staatsbediening en daar bij behoorenden titel; zijnde hij sedert bekend geweest onder dien van *Panggerang* WIRA GUNA!

»Dit alles moest hij nogtans door eene duure opoffering koopen; namelijk door den afstand van zijne geliefde MARENA. Hetzij dat de oude wellustige Vorst inderdaad verliefd was geworden op het aanvallig meisje, dat het uiterlijk alreeds had van weldra eene zeer schoone vrouw te zullen zijn, of dat hij, voorzigtigheidshalve, wenschte haar als in pand te hebben voor des vaders volharding en getrouwheid; wat hier van zij, hij verlangde van dien, dat zijne dochter in den kraton zoude worden opgevoed en opgeleid tot MAHOMET's geloof; dat zij aan hem, Sultan AGENG, zoude worden verloofd, tot dat zij, volwassen geworden, in de rij zijner echte vrouwen zoude kunnen

plaats nemen; terwijl haar bij die gelegenheid de naam van RATOE SANGKAT werd gegeven.

»LEENTJE, want wij zullen haar liever bij haar' vorigen en ook gelukkig naderhand wederom herkregen' naam blijven noemen, was, gelijk ik reeds meen gezegd te hebben, slechts omtrent twaalf jaren oud, doch in Indie geboren en opgevoed: konde zij wat de trekken van het gelaat betreft, reeds volkomen worden gelijk gesteld met een meisje van veertien of vijftien jaren in de gematigde luchtstreken opgewassen. Ook haar geest en haar verstand waren op verre na niet zoo veronachtzaamd als men wel zoude hebben kunnen vermoeden; door eene brave Hollandsche moeder en door eenen vader, die wezentlijk grootere kunde en ondervinding dan een gewoon ambachtsman had, tot dus verre opgevoed, was zij niet alleen bedreven in de vrouwelijke handwerken, maar onderscheidde men haar ook steeds onder de gezellinnen van hare jaren, wegens hare liefttalligheid en fijn vernuft.

» Gij hebt haar, mijn vriend, misschien later als vrouw en moeder gekend, dus zeer veranderd en verouderd, waartoe het verdriet niet weinig heeft toegebragt; toen echter was het een bijzonder mooi kind; blond krullend haar langs haar cherubijn's gezigtje nederhangend, donker blaauwe oogen en twee rijen paarlen in haar bevallig mondje deden haar gelijken naar die Engelsche platen waarvan men bezwaarlijk het oog kan aftrekken; daarbij was hare stem, wanneer zij zong, welluidend en zelfs geoefend. HELENA was nogtans te jong om het ernstige en gevaarlijke van hare stands-verwisseling in te zien of te bevroeden; eene kortstondige droefheid was het gevolg bij haar geweest van het gemis eener goede moeder; doch de pracht met welke men haar thans omringde, de feesten

welke bij hare verlooving in den *Kraton* plaats vonden, hadden weldra hare onervaren oogen verblind en hadden haar belet veel of ernstig aan de toekomst te denken.

»De oude Koning beschouwde haar al meer en meer met verliefde of liever met begeerige blikken, en scheen met ongeduld te verlangen naar het tijdstip dat zij, tot rijpere jaren gekomen, in naauwer betrekking tot hem zoude kunnen staan. Om dat oogenblik met gerustheid te kunnen verbeiden, werd voor de jonge Ratoe Sangkat eene afzonderlijke wooning in den tuin van den *kraton* bestemd en op de oostersche wijze gestoffeerd, en haar voorts tot bediening, gezelschap en vooral tot bewaking, eene portugeesche matrone, *Njaij* Bisa genaamd, toegevoegd. Deze, eene bejaarde vrouw, was omtrent dertig jaren vroeger door eene stroopende bende uit de ommelanden van *Batavia* weggevoerd en door den Koning onder het getal zijner bijzitten opgenomen; zij was sedert Mahomedaansch geworden en had nu het opzigt over de jongere vrouwen in den *kraton* gekregen; zij werd door den Vorst gelast om Ratoe Sangkat nimmer uit het oog te verliezen, haar bestendig en onophoudelijk gade te slaan, ten einde Z. H. kennis te doen dragen van al haar doen of laten."

» De wooning door Helena betrokken, was juist die welke gij daar voor u ziet," dus vervolgde de Predikant, » en waartoe het torentje behoort, dat een uitzigt heeft over de paggers en van waar men zonder zelf te zijn gezien een goed uitzigt heeft over de passeer-baan. In dat torentje moet een vrij ruim vertrek zijn, dat Helena uitgekozen had om er den dag doortebrengen met vrouwelijke handwerken en de inheemsche verlustigingen, welke haar onophoudelijk door *Njaij* Bisa, op 's Vorsten last werden verschaft, ten einde haar den tijd te verkorten.

HELENA schikte zich dan ook vrij wel naar deze levenswijze, en het geen haar alleen in haren Vorstelijken minnaar tegenstond, want hij kwam haar dagelijks bezoeken, was, dat hij haar wat lastig, veel te oud en zeer leelijk voorkwam.

» Op zekeren dag dat Sultan ASSING HELENA had genoodigd, om in eene opene *pendoppo*, in den *kraton*, een gevecht bij te woonen tusschen een' jongen tijger-kat, een' bok en een' aap, werd dat vermaak plotselijk gestoord door een gedruisch en meer dan gewoone oploop van volk op de passeer-baan. Het waren ettelijke benden van 's Konings krijgsmagt, die van eenen togt tegen de Nederlanders terug kwamen en een twaalftal krijgsgevangenen mede bragten. Deze werden in de eerste oogenblikken van blijdschap, en zonder dat al dadelijk aan der vrouwen tegenwoordigheid gedacht werd, regtstreeks voor den Koning gebragt, om door hem, naar zijne gewoonte, te worden verhoord en ondervraagd. Onder de krijgsgevangenen was een jonge vaandrig, dezelfde MORIJ, welken gij als luitenant hebt leeren kennen en die aan boord van de *Alexander*, uwe nieuwsgierigheid heeft gaande gemaakt. Hij was toen eerst onlangs uit Europa aangekomen. Tot een aanzienelijk geslacht in Frankrijk behoorende, was hij in de gelegenheid geweest de beste opvoeding te genieten en de voornaamste gezelschappen bij te woonen; ten gevolge der Godsdienstige vervolgingen van dien tijd, was hij als gereformeerde, verpligt geworden zijn vaderland te verlaten, en in de dienst van de Oost-Indische Maatschappij naar deze gewesten te vertrekken.

» Hij was op dat tijdstip een man slechts zes of zeven en twintig jaren oud, dus in den bloei zijn's levens; hij was groot en welgemaakt, in een woord, een der kloekste

officieren van het Batavia's garnizoen; zijn donkerbruin haar hing in natuurlijke lokken langs zijn breed mannelijk voorhoofd, kleine zwarte knevels deden het ivoor zijner tanden uitkomen; daarbij was hij rijk en met smaak uitgedoscht; ofschoon zijne kleeding bij zijne gevangenneming en daarop gevolgden overhaasten togt veel geleden had, was zulks minder merkbaar bij zijne natuurlijke vrijmoedige krijgsmanshouding, doch hetgeen in hem het eerst opviel, waren zijne bruine vonkelende oogen, welker vuur door 't lange haar der oogleden slechts eenigzins verzacht werd; die oogen schenen te spreken, toen dezelve bij de nu bedoelde gelegenheid zich op HELENA vestigden, want van dit oogenblik af was voor hem een nieuw leven ontstaan en zijn hart had eene onheelbare wonde ontvangen.

Ook de jonge bloeijende maagd werd wederzijds diep getroffen door het uiterlijk van den boven alle zijne makkers zich onderscheidenden krijgsman; eene vurige blos bedekte haar gelaat. Gelukkig ontsnapte zulks aan het ijverzuchtig oog van den koning en aan dat zijner vertrouwelingen, die het allen te druk hadden met het aanhooren van het berigt van dien welgeslaagden inval en strooptogt op des vijands grondgebied.

HELENA in hare vertrekken terug gekomen, was niet meer het zorgelooze meisje van voorheen, en hoe kon dat ook wel anders? sedert twee jaren eeniglijk omringd door vrouwen, want behalve eenige bejaarde, ongemanierde oosterlingen, werden er geen anderen in haar bijwezen immer toegelaten, zoo is het niet te verwonderen dat de onverwachte verschijning van eenen jongen krijgsman, een landgenoot in de kracht zijns levens en der mannelijke schoonheid, eenen diepen indruk op haar jeugdig gemoed moest maken. Tot nu toe vrolijk en opgeruimd, werd zij eensklaps

stil en droefgeestig; met walging verwierp zij thans de vermaken welke dagelijks voor haar door de gedienstige *Njaij* Bisa werden uitgedacht of vastgesteld. Zoo vroeg deze haar, eenige dagen na het voorgevallene in de *Pendeppo*, of zij des nachts niet wel had gerust, aangezien zij veel bleeker was dan naar gewoonte, en hare fraaije blaauwe oogen vermoeid schenen te zijn of tranen te hebben gestort.

»Ik heb vrij wel gerust," was daarop het antwoord van de Ratoe.

»Zullen wij dan de *Toean* Ratoe heden het zilveren stoffen kleedje eens aanpassen," dus vervolgde de matrone, »dat op 's Konings last voor haar is vervaardigd?"

»Ik heb reeds te veel kabaijen en kleedjes!

»Kan het de *Toean* Ratoe behagen, dan laat ik de Sumatrasche beer, in wiens koddige trekken en potsen de *Toean* Ratoe gewoonlijk zoo veel behagen schept, voor hare vengster komen?"

»Foei!" antwoordde Helena, »ik haat dit ongelikte dier!"

»En de Borneosche apen dan, wil ik die hier laten brengen?"

»Nog veel minder," was het antwoord, »hunne mismaakte gelijkenis met den mensch is mij een gruwel."

»Maar wat dan, beminnelijke Ratoe," dus hervatte *Njaij* Bisa, »zoo ik de Chineesche zangster Keppek eens deed komen om te zingen en met hare harp wat muzijk voor de *Toean* Ratoe te maken?"

»Ik verwensch de muzijk!" viel Helena haar in de rede.

»Dat zoude de Ratoe welligt niet meer zeggen," vervolgde *Njaij* Bisa, half luid en met eenen listigen oogwenk,

»had zij even als ik de schoone stem gehoord van den jongen krijgsgevangen officier, die onlangs op de passeerbaan is gebragt..... Maar, *Toean* Allah! vergeef het mij, wat overkomt de Ratoe? zij is rood tot achter de ooren, wat deert u lief kind?”

»Niets, Niets,” hernam Helena, »vervolg slechts uw verhaal, ga voort lieve *Njaij* Bisa.”

»De matrone die meer doorziende was dan Helena het vermoedde, had zeer goed bemerkt hetgeen er in de passeerbaan tusschen haar en den jongen vaandrig, ofschoon beiden elkander slechts met de oogen hadden gesproken, was omgegaan. Zij had dus niet zonder oogmerk deze snaar aangeroerd, en wellígt zag zij hare eigene vrijheid in het verschiet, of anders de gelegenheid om, door een omstandig berigt wegens de Ratoe, den ouden Koning behagelijk te kunnen zijn en daarvoor te worden beloond; dus twee snaren aan haren boog.

»Welnu,” dus vervolgde de goede oude vrouw, »na uw vertrek van de passeerbaan, zijn de krijgsgevangenen tusschen des Konings hoogste staatsdienaren uitgedeeld (*), alleen de jonge vaandrig en een zijner soldaten werden aan *Maas* Kossong, den opziener der tuinen van den kraton, toegevoegd; zij moeten des nachts in de tuinen arbeiden of op die uren van den dag waarin de vrouwen binnen hare vertrekken zijn. Gisteren nog, zag ik dien armen man werken dat het zweet langs zijn voorhoofd stroomde, en evenwel bleef hij vrolijk en opgeruimd; ja

(*) Dat de krijgsgevangenen destijds door de Inlandsche Vorsten als slaven beschouwd, behandeld en onder de mindere hofgrooten verdeeld werden, leest men onder anderen in Valentijn IV dl. bladz. 218.

zelfs, na dat de arbeid was verrigt, in plaats van uit te rusten, ging hij buiten den omvang van den Dalem, niet verre van uwe woning, onder eenen boom zitten en zong daar zachtjes, doch met de aangenaamste stem die ik immer heb gehoord, de hartroerendste gezangen, in eene taal die ik nogtans niet konde verstaan, want Hollandsch was het niet." En dit gezegd hebbende veegde de matrone eenige tranen weg.

»Zoude ik hem ook niet eens kunnen hooren?" vroeg Helena, haren arm om den hals der oude vrouw slaande en haar minzaam toelagchende.

»Bewaar mij *Toean* Allah!" antwoordde deze, »zoo de Koning het vernam, dan zoude mijn hoofd al spoedig tot een speelbal aan de tijgers zijner Hoogheid worden gegeven; doch," vervolgde zij met eene zachtere stem, toen de grootste droefheid weder op het gelaat der jeugdige Ratoe was te lezen, »groot kwaad zie ik er wel niet in, de muzijk is immers een onschuldig vermaak. Doch hij moet de Ratoe niet te zien krijgen, ik zal er de oude *Mas* Kassoen eens over spreken, ik geloof dat deze de welsprekendheid van eenige Spaansche daalders niet zal kunnen wederstaan."

»Zie daar mijne beurs," antwoordde de Ratoe, »maak er gebruik van, gij hebt niets te vreezen, ik wil slechts luisteren en geen mensch zal mij zien; de traliën van mijne vensters zijn overigens zoo digt en zoo vast toegespijkerd, dat het onmogelijk moet wezen om van buiten iets of wat in het vertrek te kunnen onderscheiden."

»Alles schikte zich naar hare wenschen: de opziener der tuinen liet zich zeer gemakkelijk door den klank van eenige kebangs wegslepen, en reeds den volgenden dag tegen het middaguur, toen de ondragelijke hitte alles in den kraton

tot rust en slaap had genoopt, kwamen MEDIJ en zijn medgezel in hunne gevangenschap als bij toeval onder de kleine vensters van het torentje zitten, en toen zong de eerste half luid de lieffelijkste minnezangen der troubadours van zijn vaderland.

» Of HELENA de fransche taal toen reeds verstond, kan ik u niet met zekerheid zeggen," merkte de predikant in 't voorbijgaan op, » doch wie weet niet dat overal en ten allen tijde verliefden elkander al spoedig verstaan, en dat er eene algemeene hartentaal voor hen bestaat.

» Deze serenades bij zonneschijn werden alle de volgende dagen herhaald; en weldra hoorde men nu en dan ook de treffelijke stem van HELENA, die sleivernep als eene écho herhalende; later nog kwam de bloemenspraak den geliefden te stade en werden er ruikers, van de zinrijkste bloemen te zamen gesteld, over en weder gezonden; terwijl ik niet zoude durven verzekeren of HELENA wel getrouw is gebleven aan hare belofte, om niet aan het venster te komen en of de tralies van dit laatste niet nu en dan wat meer dan naar gewoonte werden verwijderd.

» Nogtans werd deze telegrafische minnehandel eensklaps afgebroken; het middag-uur was op zekeren dag daar, HELENA in plaats van te rusten, bevond zich en bleef op hare post; maar te vergeefs, alles bleef stil, geen zanger deed zich hooren! *Njaij* BISA werd ter verkenning afgezonden, en kwam met de treurige mare terug, dat van *Batavia* het losgeld voor de krijgsgevangenen was ontvangen, en dien ten gevolge de bekoorlijke vaandrig met de overigen naar de zijnen was teruggekeerd.

» En nu" voegde de matrone er ongevraagd nog bij » nu moet de *Toean* RATOE maar niet meer aan hem denken, nu is hij misschien reeds aan de voeten van de

eene of andere mooije *Nonna* te *Batavia*: men mag, en ik weet zulks bij ondervinding, op de mannen niet veel vertrouwen, even spoedig als zij beminnen, even spoedig vergeten zij!

»Van *Hem* kan ik dat niet gelooven," antwoordde HELENA met eenen diepen zucht.

» Intusschen was haar opgeruimdheid van geest wederom geheel verdwenen, hare bloeijende wangen verbleekten op nieuw en hare schoone blaauwe oogen verloren derzelver hemelschen glans: tot groot leedwezen van *Njaij* BISA, die heimelijk gehoopt had dat de Koning aan hare zorgen en aan haar beleid, de gunstige verandering in het gestel en karakter zijner verloofde, eenmaal zoude hebben toegeschreven en haar daarvoor zoude hebben beloond.

Doch eenige dagen daarna kwam zij onverwacht, oogenschijnlijk in vlammenden toorn, het vertrek binnen stuiven, uitroepende: » Wie zoude het ooit hebben gedacht? hoe darft men zich zulk eene stoutheid veroorloven? mij te willen omkoopen, het is verschrikkelijk, het is gruwelijk, *heibanoe! heibanoe! hei padagoe!*

»Wat is er dan gebeurd?" vroeg HELENA, » wees toch bedaard goede vrouw, indien gij zoo voortgaat, wordt er welligt in het rijstblok geslagen! spreek toch, wat deert u?"

» Wat mij deert?" antwoordde de oude, » wat mij deert? verbeelde zich de *Toewan* RATOE, dat *Maas* KESSONG, de tuin-opziener, die verrader, reeds is omgekocht, en dat hij de stoutheid heeft gehad mij te willen overhalen om ter uwer kennis te brengen, dat de jonge hollandsche officier, de zanger van laatst, alhier heimelijk en verkleed is teruggekomen, en wat nog meer is, dat ik u zoude aanraden om met hem te ontvlugten... *heibanoe! hei padagoe!* »

»Welnu," zeide HELENA met eene bevende doch vleijende stem, »is dat zulk een groot kwaad? word ik hier niet als eene gevangene behandeld? en kan men het den vogel kwalijk nemen dat hij zijne kooi wenscht te verlaten? maar lieve *Njaij* BISA, bijaldien ik nu al eens lust had om den jongen Nederlander, mijn' landsman te volgen, ziet gij daartoe mogelijkheid?"

»De mogelijkheid misschien..." antwoordde de plotseling bedaard geworden matrone, want de ware reden van haar geraas en gebaar was eigenlijk dat zij niet stellig wist hoe dit voorstel door HELENA zoude worden opgenomen. »De mogelijkheid, o ja wel! want *Maas* KOSSONG zal ons helpen en zelfs mede gaan: na uw vertrek zoude het ons hier bitter slecht gaan! *Maas* KOSSONG weet hier overal den weg en kan zich alle de poorten en deuren doen ontsluiten, en eens buiten den *kraton* zullen er kloeke paarden gereed staan die hij, verzeld van een' zijner getrouwste krijgslieden, beiden als Arabieren verkleed moet hebben medegebragt: — dus de mogelijkheid is er wel.... maar.... onzen goeden ouden Vorst te bedriegen! o dat durf ik niet, stellig zoude hij mij laten krissen, bijaldien hij er slechts het vermoeden van had!"

»Maar Zijne Hoogheid kan u niet doen krissen, indien gij eens te *Batavia* zijt, want gij komt toch met ons mede lieve *Njaij*? en wie weet of gij aldaar niet uwen jongen *Djoeroetoelies* terug vindt, waarvan gij mij zoo dikwijls hebt gesproken en die u vroeger zoo tederlijk heeft bemind?"

»Zeker, zeker: dat is heel wel mogelijk," antwoordde de matrone, »ofschoon wij beiden er niet jonger op zijn geworden, want sedert dertig jaren ben ik reeds geschaakt en alhier in dezen vervloekten *kraton* opgesloten; ik zal

in het geheel niet rouwig zijn om eens weder versche lucht te scheppen, en het geloof, dat eenen man toestaat zoo veel vrouwen te hebben als hij maar wil, vaarwel te zeggen!"

»Nu waren het de beide vrouwen spoedig eens, en *Njaij* Bisa begaf zich naar *Maas* Kossone, om met hem verder de vereischte maatregelen tot ontvlugting te beramen en aftespreken.

»Reeds den volgenden nacht werd het vengster van het torentje voorzigtig opengezaagd, en een ladder van lange bamboezen tegen de muren geplaatst, langs welke Helena en de oude *Njaij* Bisa, die zich nu weder, als in hare jeugd, *Nonna* Truitje wilde laten noemen, buiten hare gevangenis kwamen; aan den voet van den ladder stond Modij, die zijne beminde in zijne armen ontving en op een vlug *Bimaneesch* paard plaatste, hetgeen door zijn' getrouwen oppasser, ofschoon met minder genoegen en geestdrift ten opzigte van de oude *Portugeesche* dame werd verrigt. *Maas* Kossone rijkelijk betaald, bevond zich ook aldaar wel bereden, en nu sloegen allen te zamen den weg in naar het Oosten, in allen speed doordravende tot aan de rivier *Tji-Kandi*, en van daar tot aan de *Tji-Dennie*, dewijl zij zich niet veilig konden achten, dan na dat zij de kleine vesting *Tangerang* achter den rug hadden.

»Helena werd te *Batavia* door een gering getal van Modij's beste en opregtste vrienden met onderscheiding, belangstelling en hartelijkheid ontvangen; de destijds met de waardigheid van Raad van Nederlandsch Indië bekleede dappere Zeevoogd Speelman, nam beide de gelieven onder zijne bijzondere bescherming, terwijl door alle deze personen werd besloten en beloofd, dat voorzigtigheidshalve de grootste geheimhouding zoude worden in acht genomen, zoo ten opzigte van de ontvlugting van Helena met den destijds Luitenant geworden Modij, als van het

met denzelven daarop te volgen huwelijk; daar men te goed de wraak en de listen van Sultan AGONG kende.... en wat moesten die niet in dit geval zijn, waar zijne minnenijd en eigenliefde op zulk eene gevoelige wijze waren geterg d?

»Ik die u dit verhaal, Heer Doktor, heb HELENA vervolgens heimelijk in hare vorige godsdienst onderrigt gegeven, dat mij zeer ligt viel, dewijl haar door hare intusschen overledene moeder, de beste grondbeginselen waren ingeprent: ik heb haar daarna aangenomen en haar huwelijk met MODIJ ingezegend, en het is stellig eene der gelukkigste echtverbindtenissen geweest, die men immer te *Batavia* heeft gekend.

»In latere tijden is er echter nu en dan iets van de lotgevallen van HELENA en van hare ontvlugting en daarop gevolgd verblijf te *Batavia*, uitgelekt en te *Bantam* bekend geworden; men moet zulks vooronderstellen wegens de herhaalde pogingen die sedert, en vooral tijdens het vertrek van haren man, die de krijgstogten op *Java* heeft mede gedaan, zijn beproefd om haar ongelukkig te maken, en zelfs door vergiftiging te doen sterven. Dan daar zij hare slaven steeds met zachtheid en menschelijkheid behandelde, werden de aanbiedingen, aan deze gedaan, altoos met verachting afgewezen; doch niet te min hadden zoodanige pogingen en kwellingen eenen nadeeligen invloed op HELENA's gezondheid, zoowel als op die van haren steeds teederbeminnenden echtgenoot. Haar vader KARDEEL, die na den troonsafstand van den ouden Koning, in Sultan HADJIE's dienst gebleven was, had ook eindelijk berouw gekregen, en meermalen den wensch geuit om tot het Christendom en naar *Batavia* terug te mogen keeren, hetgeen de zucht tot wraakoefening bij het *Bantamsche* Hof nog heeft aangevuurd en vermeerderd.

»En nu mijn vriend!" dus eindigde de Predikant dit gesprek, »heb ik u alles gezegd, wat ik van deze zaak weet; thans is het volstrekt duister en bijna middernacht geworden, wij zullen dus geloof ik voorzigtig doen, om zoo spoedig mogelijk naar het fort terug te keeren, want er mogt hier eens ergens eene tweede HELENA opgesloten zitten, en men ons voor verliefde ridders ging aanzien; het is genoeg bekend, dat even als in *Italie*, hier *bravo's* of *brani's* zijn te vinden, die voor eene kleinigheid hunne *kris*, gelijk de Italianen den dolk, bezigheid verschaffen."

De Wondheeler, na zijnen vriend voor de mededeeling dezer geschiedenis te hebben bedankt, volgde hem stilzwijgend naar hunne woning.

Maar, vraagt misschien nog de een of ander mijner lezers, (en het geslacht der lezers, even als dat der recensenten, is dikwijls wat vraagziek,) wat is er later van den Luitenant MODIJ en van deszelfs vrouw geworden? — Om aan dit billijk verlangen, naar mijn beste weten, te voldoen, voeg ik dan hier nog bij: Dat zekere Kapitein MODIJ in 1705 of 1706 te *Batavia* is overleden, waarschijnlijk dezelfde persoon die in dit verhaal is bedoeld geweest; en dat in den jare 1704, volgens een oud en geacht geschiedschrijver (*), eene *Bantamsche* vrouw, die Christen geworden was, door den regerenden Sultan is opgeeischt geworden, en ten gevolge der wreedste mishandelingen, te *Bantam* is bezweken. — De naam dezer ongelukkige was..... HELENA!.....

H. P.

(*) VALENTIJN IV dl. blz. 94 van de afdeeling *Javaansche Zaken, betreffende de godsdienst.*

Een Nieuw Wereld-Deel.

In een Engelsch Tijdschrift, *de Globe*, wordt de hoop en het vooruitzigt op een zesde wereld-deel, als zeer waarschijnlijk, ja bijna zeker, opgegeven. » In de Zuidzee" zoo leest men daar » begint zich eene buitengewone vertooning voor te doen, die *Nieuw-Zuid-Wales* van nog grooter aanbelang schijnt te zullen maken, dan het tot nu toe reeds was. Een zesde wereld-deel begint zich daar, als onder onze oogen, te vormen. De Stille-zee is op eene belangrijke ruimte van bijna vijftig graden lengte en even zoo veel breedte, met tallooze, langzamerhand ontstaande eilanden als bezaaid. Ze vormen zich uit koraal-banken, die onophoudelijk, uit een onmetelijke diepte der zee, omhoog stijgen. De vereeniging van zulke koraal-massa's verkrijgt weldra de gedaante van een eiland, dat het zaad van verscheiden planten, deels door vogels, deels door de zee zelve, in zich bevat. Zoodra het water het nieuwe eiland verlaat, vertoont zich de werkdadigste vegetatie op hetzelve; het maakt het middelpunt uit van eenen omtrek, die, op dezelfde wijze, dagelijks in omvang aanwint. De reusachtige kracht der natuur schijnt eene bijzondere werkzaamheid in deze streken te ontwikkelen; en gaat het haar te langzaam, dan neemt zij tot vulkanische uitbarstingen van den bodem der zee hare toevlugt. Van het zuiden van *Nieuw-Zeeland* tot aan het noorden der *Sandwichs* eilanden zijn de wateren buitengewoon rijk aan dergelijke nieuwe formatien, die eens de zetel der beschaving kunnen worden."

Om de natuur en den aard dezer wonderlijke verschijning optehelderen, dienen wij eenige woorden over de koralen in het midden te brengen. Men noemt in het algemeen koralen, die plant-dieren, welke hoorn- en kalk-

achtig opschieten en kleine gaatjes en celletjes vormen, zoodanig, dat zulk een kalkachtig gewas alteos nieuwe takken voortbrengt, die het jonge dier doen ontstaan. In hare uiterlijke gestalte gelijken zij naar bladerlooze boomen: ze hegten zich op alle vaste voorwerpen, die zij in de zee aantreffen, doch zijn daarmede niet door wortelen verbonden, maar, als het ware, aan elkander gelijmd. De schors dezer koraal is meestal roodachtig en bestaat uit een zeer harde huid, waarin zich een aantal roode korreltjes bevinden, welke de dierlijke bestanddeelen van dit plant-dier uitmaken. Wat het, met opzigt tot het hierboven aangevoerde, bijzonder merkwaardig maakt, is deszelfs onbegrijpelijk snel ontstaan, zoodra zich daartoe slechts een geschikt voorwerp voordoet, en deszelfs reusachtig aangroeijen. In de *West-Indien* zijn de wrakken van schepen daarmede dikwijls binnen weinige maanden geheel overtrokken; spoedig wassen de koralen dan tot geheele banken en hoog uit zee opschietende boomen aan. De natuur schijnt zich van deze stille scheppingskragt te bedienen, waar zij geene grootere hulpmiddelen wil bezigen: *peragit tranquilla potestas, quod violenta nequit* (1). Ondertusschen schijnt, volgens de opmerking der *Globe*, de, als wij het zoo eens mogen uitdrukken, koraal-werkzaamheid in de *Zuid-zee*, tegenwoordig bijzonder kragtig (energiek) te werken; en men mag het er voor houden, dat de Voorzienigheid hare bijzondere redenen er voor heeft, om voor het bovenmate meer en meer aangroeijend en zich vermenigvuldigend menschelijk geslagt

---

(1) Een in stilte werkende kracht brengt tot stand, wat hevige middelen niet vermogen.

nu reeds op nieuwe woonplaatsen te denken. Men ziet, hoeveel wij weten en hoeveel meer wij niet weten.

De Middelen van binnenlandsche gemeenschap in de Vereenigde-Staten.

Terwijl over het algemeen in het oude *Europa* de ontwerpen tot de belangrijkste en nuttigste verbeteringen slechts langzamerhand tot stand worden gebragt, wendt het jeugdige *America*, dat bij jaren telt even als wij bij eeuwen rekenen, alle schoone uitvindingen en ontdekkingen tot haar voordeel aan. Zoo is het nut van kanalen en ijzeren spoorwegen onwederlegbaar bewezen, want zij verkorten de afstanden door de snelheid van het transport, en stellen gemeenschap en verkeer tusschen landen daar, die de natuur voor altoos op zichzelve scheen te willen houden. Ook in Europa zien wij die meesterstukken van vernuft en kunst langzamerhand tot stand brengen: maar niet met dien ijver en dat jeugdige vuur, hetwelk wij in het nieuwe werelddeel ontwaren. Het zal dus niet onbelangrijk wezen een' vlugtigen blik te werpen op die groote ontwerpen, die, gedurende de laatste vijf-en-twintig jaren, in de Vereenigde Staten zijn daargesteld, ten einde een stelsel van binnenlandsche gemeenschap en handels-verkeer tusschen de verschillende deelen van dat land tot stand te brengen.

Amerika had groote behoefte aan zulk een stelsel, en dit heeft ongetwijfeld veel toegebragt tot de spoedige vestiging van hetzelve. Immers haar grondgebied beslaat de geheele ruimte, begrepen tusschen 70° en 127° westerlengte en 25° en 32° noorder-breedte; 1,160 mijlen scheiden *Nieuw-Orleans* (de hoofdstad van *Louisiana*) van

Washington (de bondstad der Vereenigde Staten). Hoe toch zouden spoedvereischende bevelen en belangrijke berigten, van het een dezer uiteinden naar het andere, met die vaardigheid, die de eenheid der dienst vordert, kunnen worden overgebragt, indien de kunst niet de natuurlijke hulpmiddelen de hand bood. De kusten van den Atlantischen Oceaan, van de monding der *St. John* af, tot aan *Nieuw-Schotland* toe, bieden nergens een veilige vaart noch gemakkelijke haven. Dit ongerief maakt de vaart langs die kusten zeer moeijelijk. Eén middel was er slechts mogelijk om er in te voorzien, namelijk dat van eene onmiddelijke vaart daartestellen tusschen de voornaamste baaijen, die de natuur aan het Amerikaansche strand heeft geformeerd; en alzoo de schepelingen van de verpligting te ontheffen, om de kapen die er den ingang van vormen, en de klippen die de aannadering moeijelijk maken om te zeilen.

Van eenen anderen kant ontdekt men, indien men zijne oogen op de kaart van de Vereenigde Staten slaat, dat een groote keten van hooge bergen, de *Alleghanys*, het geheele land in deszelfs gansche uitgestrektheid doorsnijdt en het in twee groote deelen splitst: het eene ten oosten het andere ten westen. Het oostelijk *Amerika* namelijk dat gedeelte, hetwelk aan den Atlantischen Oceaan ligt, bezit groote voordeelen, die het westelijk *Amerika* mist, en die zoowel voortvloeijen uit deszelfs meer belangrijke kolonisatie en nabuurschap met den oceaan, als uit deszelfs voor den handel voordeelige ligging. Daarentegen is het westelijk gedeelte in vele andere opzigten rijkelijk bedeeld. De grond is er bijzonder vruchtbaar; en de zachtheid van het klimaat, zoowel als de uitgestrektheid van grondgebied maken het zeer geschikt voor den landbouw. Deze beide

groote deelen dus te vereenigen door kunstmatige middelen van gemeenschap, was een onderwerp van het hoogste belang.

Deze algemeene oorzaken hebben dan ook twee voorname stelsels van kunstmatige gemeenschaps-middelen doen geboren worden; het eene heeft ten doel, om de transporten over de geheele uitgestrektheid van het strand gemakkelijk te maken en te verkorten; het andere om betrekkingen te scheppen tusschen het westelijk en oostelijk gedeelte, en om een wederkeerigen handel en ruiling van derzelver voortbrengselen daartestellen. Om deze beide stelsels te onderscheiden, zullen wij het eerste met den naam van *strand-* en het andere dien van *Trans-alléghaniesch-systeem*, bestempelen. Bij deze klassificatie zullen wij een derde verdeeling voegen, die van *plaatselijk-systeem*, welke alle de werken in zich zal bevatten, die door elk der staten van *Amerika* of door bijzondere maatschappijen en compagnieschappen met een plaatselijk doel zijn tot stand gebragt. Wij zullen hier slechts de belangrijkste namen optellen: onze lijst zou zich anders tot in het onmetelijke uitstrekken; want tegenwoordig tellen de *Vereenigde Staten* meer dan 1,000 uren lengte aan kanalen, en bijna 300 uren aan ijzeren wegen.

Wat dan *de kanalen van het Trans-alléghaniesch systeem* betreft, vindt men hier:

I. *Het kanaal van Erié of van Nieuw-York.* Het stelt eene onmiddelijke gemeenschap daar tusschen de groote meeren van *Canada* en van *de Hudson*. Men verdeelt het in drie afdeelingen, die van het oosten, het midden en het westen.

Het is een der oudste en tevens belangrijkste middelen van gemeenschap in de Vereenigde Staten. Het plan werd

in 1792, negen jaren na de vrijheids-oorlog, ontworpen, toen het westen en noorden van *Nieuw-York* nog uit een onmetelijk en ondoordringbaar bosch bestond; eerst in 1808 beraamde men echter de middelen om het te verwezenlijken. In 1817 werden de eerste werken geopend, terwijl in 1825 het geheele kanaal was afgewerkt en in zijne gansche uitgestrektheid voor de scheepvaart werd geopend.

II. *Het kanaal Champlain.* Het strekt zich uit van het groote kanaal van *Erié* tot aan *Whitehall*, langs *Waterford*, *Sandy-Hill* en *Fortuin*. Deszelfs uitgestrektheid beslaat 63 mijlen. Door middel van de *Sorel*, die in de *Saint Laurent* zich ontlast, stelt het eene gemeenschap daar tusschen *Nieuw-York* en *Quebec*, en dus ook tusschen de *Hudson* en het meer *Erié*.

III. *Het kanaal van de Chesapeake naar de Ohio.* Het vereenigt de *Ohio* met den Atlantischen Oceaan, en is in drie groote afdeelingen verdeeld. Het oostelijk gedeelte begint in het distrikt van *Colombia*, bij de stad *Washington*, de hoofdstad der Vereenigde Staten. Het strekt zich uit tot aan *Cumberland*, bij de monding der rivier *de Savage*, en beslaat 186 mijlen. Het middelste gedeelte strekt zich uit van *Cumberland* tot aan de monding der rivier *de Casselman*, in het landschap *Youghagang*, ten westen van de *Alleghanys*. Het is 70 mijlen lang en doorsnijdt de bergketen der *Alleghanys* door middel van eene onderaardsche uitgraving, 257 meters onder de kruin des bergs, van 5 mijlen lang. Deze uitgraving is geheel van steenen opgemetseld, en is van 6 meters tot 70 centimeters breed, en 7 meters tot 16 centimeters hoog van den bodem tot aan het gewelf. Het westelijk gedeelte begint een kwart mijl beneden de vereeniging der rivier *de Casselman* met de *Youghagany*, en eindigt bij *Pitts-*

burg aan de *Ohio*. Het beslaat eene uitgestrektheid van 85 mijlen. In 1827 is dit kanaal begonnen en zal weldra voltooid wezen.

IV. *Het kanaal van Pensylvanie*. Onder dezen naam verstaat men eene uitgestrekte lijn van kunstmatig vaarwater, 676 mijlen lang. Het begint te *Middletown*, aan de *Susquehanna*, strekt zich uit tot aan den voet der *Alleghanys*, steekt die bergketen door en vereenigd zich met de *Ohio*.

Onder *de ijzeren spoorwegen van het Trans-alléghanisch systeem* zijn de voornaamste:

I. *De spoorweg van de Mohawk naar de Hudson*. In dat gedeelte van het groote kanaal van *Erié*, hetwelk van *Albany* naar *Schenectady* loopt, en slechts 24 mijlen lang is, zijn 27 sluizen benoodigd. Deze ijzeren spoorweg heeft ten doel, om den handel voor het oponthoud vrij te waren, dat door deze sluizen zou ontstaan. Dezelve is zamengesteld uit ijzeren platen, die op palen van Noorweegsche pijnboomen rusten. Tot nog toe heeft hij slechts twee sporen, ofschoon hij voor vier bestemd is. Een locomotief werktuig loopt op dien spoorweg met een vracht van acht tonnen of 8,115 kilogrammen: deszelfs gemiddelde snelheid is 15 mijlen in een uur.

II. *De spoorweg van Boston naar Albany*. Deze is gelegd langs *Newton*, *Worcester*, *Leicester*, *Springfields*, over den berg *Washington*, waar deszelfs verhevenste punt, 1,480 voet hoog, zich bevindt, voorts langs *Dulton*, in de vallei van *Housatonie* en langs *Castletown* en *Greenbusch* aan *de Hudson*, tot aan *Albany*. Deze weg is 200 mijlen lang.

III. *De spoorweg van Philadelphia uaar Colombia*, van de *Susquehana*, waar hij zich met het kanaal aan

Pensylvanie vereenigd. Hij gaat langs *Downingstown*, *Lancaster* en *Mount-Pleasant*. Hij is 80 mijlen lang.

IV. *De spoorweg van Baltimore naar de Ohio.* Dit is het langste van alle de werken van dien aard, die nog op ons wereldrond zijn tot stand gebragt. Hij heeft eene dubbele spoorweg, en strekt zich verder dan 250 mijlen uit. Hij begint bij *Baltimore*. en rigt zich langs *Point-of-rock* naar *Wheeling* aan de *Ohio*.

Dit zijn de voornaamste kanalen en spoorwegen, welke tot het *Trans-alléghanisch systeem* van *Amerika* behooren. Wij behoeven voorzeker onze lezers niet opmerkzaam te maken op de veerkracht en volharding, die het tot stand brengen van zulk een' reuzenarbeid vereischt, welke nog duidelijker in het oog zullen vallen, als wij in het volgend Nummer van dit Tijdschrift, mede een kort overzigt van het *strand-* en *plaatselijk-systeem* mededeelen.

Tijdschrift

VOOR

NEERLAND'S INDIE.

BORNEO.

Eenige reizen in de Binnenlanden van dit Eiland, door eenen Ambtenaar van het Gouvernement, in het jaar 1824.

(Vervolg en slot van bladz. 102).

Kotta-Ringin.

Den 8sten November vertrokken wij met Z. M. schoener *de Circé* naar *Kotta-Ringin*. Met eene gunstige gelegenheid zeilden wij uit, en bleven ons daarin eenige dagen verheugen. Toen echter tegenwind, en daarna stilte, ons begonnen te teisteren, en deze laatste tegenspoed vooral ons bij bleef, besloten wij om de kruispraauw die ons vergezelde naar land te zenden, ten einde, zoo mogelijk, eenige zekerheid te bekomen, nopens de hoogte waarop wij ons bevonden. Tegen den avond keerde deze kruispraauw terug, met het berigt dat wij nabij de punt van *Kotta-Ringin* waren, op de kaart van NORIE, *the flat of Siek Point* genaamd; ook had men aan land een' inham gevonden, welke frisch zoet water bevatte, hetwelk dus verondersteld werd *the Fresch water River* te zijn, welke nabij de punt op bovengemelde kaart staat aangeteekend.

Met de kruispraauw werd eene Inlandsche vrouw, naar gissing 40 jaren oud, aan boord gebragt, die geheel ver-

verlaten zich aldaar aan land bevond en eene lage hut bewoonde. Men verhaalde mij dat zoodra het praauw-volk, hetwelk uit voorzigtigheid gewapend was aan land gegaan, hare woning had willen naderen, zij met een scherp gepunt bamboes zich in staat van tegenweer had gesteld, roepende in gebrekkig Maleisch, dat men haar toch niet vermoorden zoude. Spoedig echter gerust gesteld, was zij met het volk naar het vaartuig gegaan, en tot bedaardheid gekomen verhaalde zij sedert vier maanden zich op deze onbewoonde kust te bevinden, en op het verste punt, hetwelk zij aanwees, schipbreuk te hebben geleden. Haar man en twee kinderen, welke zich mede gered hadden, waren van gebrek aldaar omgekomen. Nergens een spoor van menschen kunnende ontdekken, had zij die voor haar zoo treurige plaats verlaten en het strand vervolgende, om, ware het mogelijk, ergens een kampong aantetreffen, had zij besloten, zich aan de bron van zoet water nedertezetten, waar ons volk haar had aangetroffen, en aldaar geduldig haar lot aftewachten. Zij had al dien tijd van boom-schors en wilde vruchten geleefd en bij het verlaten harer woning, om mede naar het schip te gaan, had zij nog eerst een' voorraad van dit voedsel willen medenemen, niettegenstaande men haar verzekerde dat haar spoedig een betere maaltijd zoude worden voorgezet. Hare onderrigtingen nopens de plaats van waar en met welk oogmerk zij was op reis gegaan, waren zeer duister en verward, doordien zij zeer weinig maleisch sprak, en hare taal door niemand onzer verstaan konde worden. Zij moest volgens hare opgave, met een klein vaartuig van een der oostersche eilanden gekomen zijn: zij gaf te kennen, viermalen vaartuigen langs de kust te hebben zien zeilen, en op het gezigt daarvan altijd diep bedroefd te

zijn geweest. Met de noodige omzigtigheid werden haar eenige spijzen toegediend, en voorts werd in alle hare behoeften voorzien.

Ondertusschen begon het weder eens gunstiger te worden, zoodat wij den 29sten November voor *Kotta-Ringin* aankwamen. De kust vertoont overal een laag en gelijkvormig geboorte, en duidt overigens nergens eenig spoor van bewoonbaarheid aan.

De monding der rivier onderscheidt zich van de zee alleen door vijf hooge *rambaij*-boomen, welke aan den regter uithoek reeds ver in zee zigtbaar zijn.

Kotta-Ringin behoort tot die landen, welke vroeger aan den Sultan van *Bandjermassing* onderworpen waren, en zich later van dat rijk hebben losgescheurd; hetzelve is bepaald ten oosten door de rivier *Kumaij*, de grensscheiding met *Bandjermassing*, ten westen door de rivier *Jelaij*, ten zuiden door de zee en ten noorden door het rijk van *Mattam* en de *Dajaksche* bovenlanden. De naam van *Kotta-ringin* beteekent volgens het verhaal van inlanders, eene versterking van *Waringi*-boomen, dewijl de eerste bewoners zich op eene plaats nedergezet hebben waar verscheidene dezer boomen zoo digt bij elkander gegroeid waren, dat men aan dezelve den naam van *Kotta Waringi* gaf, hetwelk later bij verkorting *Kotta-Ringin* geworden is.

De voornaamste *Kampongs* aldaar, zijn oud en nieuw *Kotta-Ringin* of *Saaka Boemie*. Oud *Kotta-Ringin* is volgens berigt bijna geheel in verval geraakt, en telt eene bevolking van ongeveer 300 zielen. Hetzelve is de vaste woonplaats van den Vorst, en de Prinsen zijne bloedverwanten. De negorij *Saaka Boemi* of nieuw *Kotta-Ringin* ligt aan de rivier *Anoet*, dewelke volgens berigt haren oor-

sprong neemt in het gebergte *Igan*. Dezelve vereenigt zich met de groote rivier *Lamandou*, die uit het gebergte *Raïja* haren oorsprong neemt en zich in zee uitstort. In de monding der *Lamandou*, gewoonlijk de rivier van *Kotta-ringin* genaamd, liggen twee eilandjes, het eerste *Samoedra*, en het tweede *Setruwan* geheeten, zoodat de rivier twee ingangen heeft, waarvan de westelijke de ingang is voor groote vaartuigen, die uithoofde der ondiepte, aan de andere zijde niet kunnen binnenkomen.

Ongeveer drie uren de rivier *Lamandou* opvarende, vindt men een spruitje, hetwelk de rivier *Kotta-ringin* genaamd wordt, en alwaar vroeger de negorij gevestigd was, die thans echter geheel verlaten is. Men vindt voorts nog twee kleine spruitjes, *Sepo ketjiel* en *Sepo besaar* genaamd. De geheele regteroever der rivier wordt alhier meestal tot de rijst-kultuur gebezigd. Eindelijk komt men aan de rivier *Aroet*, dewelke nagenoeg in eene o. z. o. strekking zich met de groote rivier *Lamandou* vereenigt; zoo men de laatste in eene n. n. o. rigting vervolgt en nog ongeveer 40 uren opvaart, vindt men de negorij *oud Kotta-ringin*. De rivier *Aroet* is ongeveer 5 uren van de monding der groote rivier of de zee gelegen. Aan den ingang derzelve ziet men eene aarden versterking van negen oude ijzeren kanonnen voorzien, welke een aanzienlijk gedeelte van de groote rivier zoude kunnen bestrijken.

Deze versterking bevindt zich in een' zeer slechten staat en is op een' lagen moerassigen grond aangelegd, zoodat de stukken tegen den grond gerigt staan. Bij onze aankomst wilde men een seinschot doen om den Vorst te nieuw *Kotta-ringin* daarvan te verwittigen, doch nadat men tot dat einde met veel moeite een stuk geladen had, durfde niemand van de bezetting het wagen om hetzelve afteste-

ken, zoo dat steller dezes daartoe reeds zelf de lont gegrepen had, toen een oude *Banjerees*, die digt bij het stuk stond, hem daarin voorkwam, en hetzelve deed losbranden. Van deze versterking of de monding der *Aroet*, bereikt men in minder dan een uur de negorij nieuw *Kotta-ringin*, thans *Seeka Boemi* genaamd.

Deze negorij is meestal door overloopers van *Pamboeang* bevolkt, welke zich ten getale van ongeveer 1000 zielen te *Kotta-Ringin* zijn komen nederzetten. De huizen zijn aan den oever der rivier op eenen moerassigen grond gebouwd. Tweehonderd schreden van de rivier verheft zich een heuvel, waarop het huis van den Vorst gebouwd is, hetwelk eene luchtige en aangename ligging heeft, en vanwaar men de gansche negorij kan overzien, en een schilderachtig gezigt op de rivier *Aroet* heeft. De negorij is zeer onregelmatig aangelegd, en de huizen staan als het ware in eene wildernis, daar de bewoners zich niet eens de moeite geven, om den grond rondom hunne huizen te zuiveren of met boomen te beplanten. De luchtgesteldheid is er zeer aangenaam, en de nachten zijn er bijzonder koel.

De bevolking kan men op ruim 1500 zielen schatten, waaronder, zoo als hierboven reeds gezegd is, zich meestal *Pamboeangers* bevinden; een aantal van ruim 50 *Daijakkers* kan mede onder dezelve gerekend worden. De laatsten verrigten heerendiensten voor den Vorst, en worden alle drie maanden door anderen vervangen, en door den Vorst van voedsel voorzien.

Het volk van *Kotta-Ringin* is over het algemeen traag en lui, zoo dat de Vorst mij zelf verklaard heeft, dat hij, om hetzelve tot den arbeid te noodzaken, de rijst niet meer tegen geld, maar tegen produkten liet inruilen,

waardoor de ingezetenen gedwongen werden om rottings te snijden en was te gaan inzamelen, ten einde zich van voedsel te kunnen voorzien. Het voorbeeld van den meer ijverigen *Pamboewnger* spoort echter thans velen ook tot den landbouw aan, zoodat tegenwoordig te *Kotta-Ringin* reeds verscheidene vruchten te bekomen zijn, welke nog onlangs van *Java* moesten worden aangebragt. Ik heb er ten minste manga's, pisang, annanas en oranje-appelen gevonden, hoewel niet in groote hoeveelheid. De klapper-noot wordt tot heden toe nog van andere plaatsen aangebragt. De jonge klapper-boomen schenen er niet zeer voordeelig te staan.

De verdere voornaamste voortbrengselen van het land zijn: rotting, ijzer, was, garoe-hout, sintok-bast, oedjong atap, dammer of harst, touwwerk en rijst; het laatste echter niet genoegzaam om de bevolking te voeden, zoodat dit produkt van *Java* moet worden aangebragt. Men vindt op *Kotta-ringin* ook goede houtsoorten, zoo voor huis- als scheepsbouw; onder de eerste tellen de Inlanders het *kaijoe biliang*, en het laatste *kaijoe jirang*, *arto*, *benoa* en *sanda* als het voornaamste en deugdzaamste. De Vorst liet een brik bouwen, waaraan eenige *Daijakkers* werkzaam waren en waarvan de romp bijna voltooid was. De grond zoude op zekere plaatsen ook overvloed van goud in zich bevatten, doch uit gebrek aan Chinezen kan de goudgraverij er niet ondernomen worden. Volgens berigten zoude het bij de goudgronden aan geen water ontbreken, zoodat de gelegenheid om mijnen te graven, allergunstigst zoude wezen.

De meeste handel geschiedt met *Java*, door middel van vaartuigen van de westkust van *Borneo*, welke de handel-

produkten te *Kotta-Ringin* komen inruilen; zoomede met vaartuigen van *Kotta-Ringin* zelve, welke negen in getal zijn en waarvan de grootste twaalf keijangs groot is.

De tegenwoordige Vorst van *Kotta-Ringin* is *Pangerang* RATO. IMAN ORDIEN; hij heeft twee zonen, met name *Pangerang* IRMAN en *Pangerang* ABDUL RACHMAN. de eerste ongeveer 18 en de laatste 12 jaren oud. De Vorst bezit een gezond oordeel en innemende manieren, terwijl zijne zachtzinnigheid hem bij zijn volk bemind maakt. Hij bezit even als zijne broeders, meerdere kennis en beschaving dan de *Banjersche* Vorsten, hetwelk men aan hun verkeer met *Maleijers* en hunne reizen naar *Java* en andere plaatsen kan toeschrijven. Hun afkeer van het *Banjersche hof* is zeer groot, doordien zij aldaar in vroegere tijden als vasallen steeds op eene verachtelijke en slaafsche wijze zijn behandeld geworden, hetgeen almede de reden is, dat sedert zoo vele jaren alle gemeenschap met *Banjermassing* heeft opgehouden.

De Ingezetenen van *Kotta-Ringin*, welke *Banjer* van tijd tot tijd bezochten, werden daar steeds door de Vorsten tot gedwongen arbeid gebezigd en tot het betalen van hoofdgelden verpligt, iets dat weder veel heeft bijgedragen tot afschrik der handelaars van *Kotta-Ringin* op *Banjermassing*, zoodat die handel dan eindelijk ook geheel is te niet geraakt.

Even zoo als *Kotta-Ringin*, behoorden ook vroeger de plaatsen *Jelaij*, *Lewaij* en *Sintang* tot het gebied van den Sultan van *Banjermassing*, altans schonk die Vorst de souvereiniteit dier landen aan Z. M. den Koning der Nederlanden, te gelijk met alle de aan de oostkust van *Borneo* gelegene rijkjes *Passir*, *Kotty*, *Barou*, enz.

De Sultan deed geene groote opoffering met alle deze

buiten zijn bereik gelegene plaatsen aftesten. Ze hadden zich toch sedert lang aan zijn gezag onttrokken, hetwelk echter nimmer volkomen was erkend geworden. Alle deze op zich zelf staande kleine rijkjes, welke vroeger tot het rijk van *Banjermassing* moeten behoord hebben, zijn van weinig aanbelang, en sommige bevatten op verre na nog zoo veel bevolking niet als een klein distrikt van *Java*. *Jelaij*, *Lewaij* en *Sintang* waren genoegzaam niet eens op *Banjermassing* bekend: te *Kotta-Ringin* zijn mij deswegens de volgende inlichtingen gegeven. Dezelve zouden meer eigenaardig tot de westkust van *Borneo* behooren, als zijnde aan eenen arm van de *Kaponas* of groote *Pontianaksche* rivier gelegen. *Jelaij* is eene rivier, welke ruim eene dagreize van *Kotta-Ringin* gelegen is en door *Daijakkers* bewoond wordt. *Lewaij* is een landschap, bestaande uit de negorijen *Pauk*, *Laija*, *Kotta-bono* en *Soekar*, allen wel bevolkt, en door *Mahomedanen* en *Daijakkers* bewoond; hetzelve ligt aan de rivier *Pino* of *Pinoang*, een tak van de rivier *Malawi*, dewelke uit de *Kaponas* loopt. Vroeger waren die van *Lewaij* cijnsbaar aan *Kotta-Ringin*, uithoofde van den bijstand aan dezelve in den oorlog tegen die van *Sintang* gegeven, en waarvoor zij zich verbonden hadden eene jaarlijksche schatting aan den Vorst van *Kotta-ringin* optebrengen, welk verbond, volgens verhaal, in het koper gesneden, nog te *Lewaij* aanwezig is.

Sedert ruim twintig jaren hebben zij echter opgehouden die schatting te voldoen, en benoemen hunne eigen opperhoofden, zonder voorkennis noch bevestiging van het hof van *Kotta-Ringin*, zoodat zij zich nu geheel onafhankelijk beschouwen.

Sintang ligt aan de rivier *Kaponas* vlak tegenover de

monding van de rivier *Malawi*, en behoort dus tot *Pontianak*. Men zoude volgens opgave, binnen eene maand door de binnen-rivieren van *Kotta-Ringin*, *Leway* of de rivier *Pino* kunnen bereiken; men vaart dan namelijk de groote rivier *Lamandou* op tot aan de rivier *Balantikan*, een tak van dezelve, welke zich weder hooger op, in twee armen verdeelt, als de *Tangkalap* en de *Tompaÿang*. Men volgt den loop der *Tangkalap* tot aan het riviertje *Ngoegoel*, hetwelk tot aan de rivier *Baÿa* leidt, van waar men aan de *Pakalang* (hoog land) *Talamba* komt, en een' halven dag over land moet reizen, tot aan de rivier *Ora*, zijnde een tak van de *Pino*, en waarlangs men in korten tijd naar *Leway* kan afzakken. De reis tot *Pangkalang-Talamba* altoos tegen stroom gaande, is volgens berigten, aan vele moeijelijkheden onderhevig. Eens echter in de *Ora* zijnde, zoude men tot zelfs naar *Pontianak* zonder eenige verdere zwarigheid kunnen afzakken.

Hoewel nu, zoo als hier voren gezegd is, alle deze kleine rijkjes, ter zuid- en oostkust van *Borneo*, van weinig aanbelang kunnen geacht worden, zoo blijft het echter voor het Nederlandsch Gouvernement van belang om, ter wering van de zee-rooverij, zoo veel mogelijk eene toeziende politie over deze op zich zelf staande hoofden te blijven uitoefenen. Het is bewezen dat de kusten van *Borneo* aan de zee-roovers, welke de kusten van *Java* dikwerf zoo onveilig maken, veelal eene veilige schuilplaats verleenen, en niet zelden staan de vorstjes van deze kleine rijkjes met dezelve in een geheim verband, en zouden daarin wel openlijk toestemmen, zoo niet de vrees voor het Nederlandsch Gouvernement hen terug hield. Gedurende mijn aanzijn te *Kotta-Ringin*

verhaalden mij de hoofden, dat aldaar, ruim 4 maanden geleden, eenige zee-roovers, onder geleide van zekeren *Penglawé Korvat*, waren aangekomen, welke den Vorst om eene schuilplaats verzocht hadden, hetwelk zoo uit vrees als onvermogen om hun weerstand te bieden was toegestaan, echter onder voorwaarde dat zij zich in de bogt van *Komaÿ* zouden vestigen, alwaar zij zich met ongeveer 30 vaartuigen, 100 vrouwen en 50 kinderen zouden ophouden.

Met hunne ligte en snel roeijende riem-praauwen, schenen de roovers de oorlogs-vaartuigen niet zeer te vreezen. Zij schenen veeleer beducht te zijn, dat het Gouvernement in overeenstemming met de Vorstjes op de kusten van *Borneo*, expeditien met kleine vaartuigen langs die kusten zouden doen, om hunne verblijfplaatsen uitteroeijen, en hen te noodzaken zee te kiezen en in handen der kruisers te vallen of zich over te geven.

De zee-roovers, welke zich met de Vorstjes, aan de kusten van *Borneo* verstaan, schenken aan dezelve een gedeelte van den geroofden buit of verkoopen hun de ongelukkigen, welke zij gevangen hebben genomen. Zij hebben goed gewapende praauwen, doorgaans met een zwaar stuk voorop voorzien, en met kloek volk bemand. Aan een zwervend en ruw leven gewoon, vinden zij hunne uitspanning alleen bij het spel en den amfioen-pijp.

De *Boeginezen* hebben eene bijzondere manier om de zee-roovers te bevechten. Zij begeven zich namelijk in kleine sloepen, waarin behalve de roeijers, zich een man bevindt met een buks gewapend. Zij trachten de roovers-vaartuigen hiermede zoo nabij mogelijk te komen, en zich altoos buiten schot van het voorop liggende geschut te houden. Behendige scherpschutters zijnde, weten zij door-

gaans op deze wijze de roovers veel nadeel toetebrengen, die dan ook bekennen niet gaarne met de *Booginezen* te doen te hebben. Somwijlen klampen deze de zee-roovers dadelijk aan, en dan wordt er woedend gevochten, zoo zelfs dat de partijen zich dikwerf gedurende het gevecht op hunne vaartuigen verwisselen.

Togt naar de Vorstenlanden van Banjermassing, in het jaar 1825.

Den 24sten November vertrokken wij 's avonds van de *Marabahan* naar *Nagara*, en roeiden de rivier *Marabahan* op. Des morgens ten 11 uren kwamen wij te *Nagara* aan. Het is eene groote kampong, die nagenoeg 900 huizen bevat. Ze zijn niet, zoo als te *Banjer*, in de rivier op vlotten gebouwd, maar staan allen op hooge palen aan den moerassigen oever van den stroom. Gebrek aan zware boomen, om vlotten te maken, is hier de oorzaak van. De omtrek van *Nagara* is vlak en vertoont niets dan eene uitgestrektheid overstroomd land, hetwelk niet bebouwd wordt, uithoofde de gronden voor den landbouw ongeschikt zijn. De *Nagarezen* verhalen, dat hunne voorvaders eene gelofte gedaan hebben, van nimmer rijst te zullen planten. De ingezetenen zijn ook meestal handwerkers. Men vindt onder hen zeer bekwame smeden, geweermakers, timmerlieden en schuiten-makers: twee duizend mannen betalen er hoofdgelden aan den Vorst.

Den 27sten vertrokken wij des morgens ten 7 ure naar *Amontaij*. De lage oevers der rivier deden ons alom de overstroomde landen ontdekken, welke zich in die streken bevinden. Ten 9 ure, na goed doorgereisd te hebben, kwamen wij aan een visschers-kampong *Kalompang* genaamd. De rivier verdeelt zich aldaar in twee takken,

langs den oostelijken, welke echter zeer eng en begroeid is, kan men in zeer korten tijd *Amontaij* bereiken. Wij vervolgden den westelijken arm om *Peningir* te kunnen bezigtigen.

Ten 10 ure kwamen wij aan de kampong *Soengi-dalam*, mede tot *Nagara* behoorende, waar zich vele visschers ophouden. De boorden der rivier waren alhier met zware *manga*-boomen begroeid, welke zich in het verschiet, even als eene digte laan, vertoonen, en ons een vervrolijkend gezigt opleverden. Een half uur later bereikten wij de visschers-kampong *Danau Pangang*, alwaar het riviertje *Pemingir* zich met de groote rivier vereenigt.

Ten één ure kwamen wij aan een' smallen tak der rivier, *Soengi Pankang* genaamd, en zagen over eene uitgestrekte vlakte van overstroomd land, in het verschiet de kampongs *Banjoerang*, *Loembaij* en *Anonang*, die allen nog tot *Nagara* behooren. Wij roeiden de *Soengi Pankang* op, en zagen aldaar veel *roenbia*-boomen, waarvan door de Inlanders *atap* gemaakt wordt, om hunne huizen te dekken. Van dezen boom, die ook *rasoulah* genoemd wordt, trekken de Inlanders mede de *sago*.

Ten drie ure voeren wij voorbij de kampong *Soengi Benar*, waar wij vele karbouwen zagen en uitgestrekte rijstvelden ontwaarden. Wij roeiden onophoudelijk tusschen bewoonde oevers, welke digt met *klapper*-boomen en bamboes beplant waren, en kwamen ten half vier ure in de kampong *Amontaij* aan. *Amontaij* is een groote en fraaije kampong, en bevat, volgens de door mij gevraagde opgave, 1480 huizen, aan de beide zijden der rivier gelegen; onder dezelve merkt men enkele ruime en welgebouwde woningen op, die echter alle van bamboes en ijzer-hout zijn zamengesteld. *Amontaij* is de stapelplaats

der produkten, welke van hooger gelegene negorijen werden afgevoerd. De voornaamste handel wordt aldaar in *kapas* gedreven, welke van *Kalowa* wordt aangebragt. De aanplant van *kapas* is sedert eenigen tijd in de vorstenlanden zeer toegenomen. De *was* en de *vogelnestjes* van *Tebalong*, *Kalowa* en andere opwaarts gelegene plaatsen, worden ook naar *Amontaij* afgevoerd, doch voor die artikelen staat de Vorst den vrijen handel toe, mits daarvan bij den uitvoer behoorlijk tol betaald worde.

De omtrek van *Amontaij* vertoont eene fraaije uitgestrektheid van *padie*-velden, en zoo verre het oog reiken kan, ontwaart men niets dan kampongs en klapper-bosschen, welke de groote bevolking dezer landstreken aanduiden. Vier duizend mannen betalen te *Amontaij* hoofdgelden aan den Vorst. Nabij de negorij ligt eene plaats, *Tjandie* genaamd, welke door de *Banjarezen* voor de verblijfplaats hunner vroegere Vorsten gehouden wordt. Er bevinden zich aldaar echter geene merkwaardige overblijfselen. Het geheel is een tuin, in het midden met eenen heuvel voorzien, welke volgens verhaal, het middenpunt van de aldaar zich bevonden hebbende ommuurde woonplaats der oude Vorsten zoude hebben uitgemaakt. Men wil ook dat van tijd tot tijd aldaar nog steenen opgegraven worden, welke voor de fondamenten der vroegere gebouwen gehouden worden. Bij huwelijksplegtigheden der tegenwoordige Vorsten van *Banjermassing*, wordt het water, om de jonggehuwden te besproeijen, uit het spruitje bij *Tjandie* gehaald, zoomede moet ook de bamboes, tot het daarstellen van den huwelijkstroon benoodigd, van die plaats afkomstig zijn.

Den 29sten vertrokken wij des morgens ten 8 ure weder van *Amontaij*, ten einde de hooger op gelegene ne-

gorij *Kalowa* te bezigtigen. De rivier wordt alhier smaller en de stroom sterker. Onophoudelijk roeiden wij langs bewoonde oevers, en troffen op kleine afstanden van elkander, de navolgende kampongs aan, als: *Padang besar*, *Pembahaban*, *Boenkock rotja* en *Telok danau*, alwaar men overal veel suikerriet en bamboes geplant ziet; voorts *Marabaroe*. een redelijk groote kampong die de grensscheiding van *Amontaij* aanduidt, *Goentoeng*, alwaar zich uitgestrekte *padie*-velden voordeden, *Kapala paeroeng*, *Alangang* en *Soengie roeboem*, een groote kampong, alwaar wij ten elf ure aankwamen.

Aan de kampong *Awang Padang* gekomen, werden wij door die van *Kalowa* ingehaald. Honderden van menschen, in kleine prauwtjes gezeten, wachtten ons aldaar op, en maakten met hunne verschillende vlagjes geen onbelangrijk gezigt op de rivier uit. Te *Awang Padang* ontwaart men weder onafzienlijke rijstvelden; na de kampong *Ampokan* voorbij geroeid te hebben, kwamen wij ten 12 ure te *Kalowa* aan.

Deze negorij bevat ruim 1100 huizen, behalve die, welke in de rijstvelden en onderhoorige kleinere kampongs gelegen zijn. De bevolking van en in den omtrek van *Kalowa* wordt op ruim 10,000 zielen geschat, waarvan ruim een derde gerekend kan worden, geld aan den Vorst te betalen. Boven *Kalowa* ligt *Propo garoet*, van waar men over hoog land in korten tijd de *Doesoensche* negorijen *Patty*, *Kurrouw*, *Dayoe*, enz. bereiken kan. Langs dezen weg worden vele produkten uit de *Doessen* naar de vorstenlanden uitgevoerd, en de *Pangerang* Aсмuri had er vroeger de stapelplaats der produkten van de destijds aan hem behoorende negorijen *Sihoong*, *Dayoe*, *Kurrouw*, enz. Het voornemen hebbende om *Propo ga*-

reet te bezigtigen, liet ik onverwijld onderzoek doen, *of* er mogelijkheid was deze plaats te bereiken, doch de zendelingen kwamen terug met het berigt, dat de rivier tot die plaats, uithoofde van het lage water, niet meer bevaarbaar was, terwijl men over land, wegens den modderachtigen weg, de plaats niet bereiken kon. Den volgenden dag liet ik nogmaals dit onderzoek bewerkstelligen, en toen mij ook hieruit de onmogelijkheid bleek, om in dit tijdstip van het jaar naar *Prepo Gareet* te reizen, zagen wij ons gedwongen van onzen verderen togt aftezien en den terugtogt aantenemen.

Alhoewel wij alhier nu slechts een klein gedeelte der verstenlanden, gewoonlijk de *benoa lima* genaamd, waren doorgetrokken, zoo hadden wij evenwel vele bevolkte en bebouwde streken aangetroffen, en ons spoedig overtuigd, dat de Sultan nog in het bezit van het schoonste en rijkste gedeelte van *Banjermassing* gebleven was, en de aan het Nederlandsch Gouvernement afgestane provincien, de minst belangrijke van hun rijk waren. Wij troffen op onze korte reis nagenoeg eene bevolking van 20,000 zielen aan, een getal, hetwelk dat van alle Gouvernements-provincien te *Banjermassing* overtreft. De provincien *Doekoe Kirie* en *Doehoe Kanan*, boven *Martapoera* gelegen, en mede aan den Sultan toebehoorende, moeten mede wel bevolkt en bebouwd zijn. Deze plaatsen, waar zich de diamantmijnen bevinden, schijnen echter zorgvuldig bewaakt te worden. De Vorsten zien niet gaarne dat dezelve door vreemden worden bezocht. Onder Sultan Soliman zoude het ook aan geen vreemdeling zijn toegestaan geworden, om zelfs naar de plaatsen te gaan, welke wij boven *Nagara* bezocht hebben, zoodat ik niet geloof, dat voor mij eenig vreemdeling aldaar geweest is. De Vorsten ge-

voelen zeer wel dat, hoezeer de bevolking in hunne landen van eenen zachten en vredelievenden aard is, dezelve echter door het verkeer met vreemden, welligt omtrent hunne ware belangen, welke niet altoos met die der Vorsten overeenkomen, zouden kunnen worden ingelicht. Zij vreezen dat hunne onderdanen met hunne zwakheid en afhankelijkheid bekend zouden worden. De Sultan verbeeldt zich misschien ook, dat het gewaagd zoude zijn, zijne landen door Europeanen te laten bezigtigen of de kennis daarvan onder dezelve te veel uittebreiden. Daarbij zijn zij nog overtuigd, dat hunne wijze van bestuur gebrekkig is, en den toets met die van het Nederlandsch gezag niet kan doorstaan, vooral daar waar het billijkheid en regtvaardigheid geldt, ofschoon zij vermeenen dat daarbij toch al te veel of meer dan noodig en nuttig is, aan 's volks belang wordt opgeöfferd. De Vorsten kunnen echter hun bestuur niet zoo gemakkelijk veranderen. Zij kunnen hetzelve niet op die milde beginselen schoeijen welke een verlicht Europeesch bestuur aanneemt. Zij vreezen dus natuurlijk voor een volks-verloop naar de Gouvernements landen en alles wat daartoe aanleiding zoude kunnen geven. Met betrekking tot het bestuur der Vorsten-landen, zeide mij eens een rijks-Groote: » Het Gouvernement »laat deszelfs bezittingen besturen door Ambtenaren die »goed betaald en door eergevoel tot hunnen pligt gehouden »worden. Wij daarentegen moeten onze landen toebetrou»wen aan hoofden die in het geheel niet betaald worden, »maar zich zelve betalen en voor geene verantwoordelijk»heid behoeven te vreezen zoo lang zij aan onze vorde»ringen kunnen blijven voldoen."

De Sultan Adam verwonderde zich ook altijd wanneer hij mij kwam bezoeken, over het veelvuldige schrijfwerk

waarmede hij mij en mijne geëmploijeerden telkens bezig vond. » Ik laat nooit schrijven" zeide hij mij, » dat zoude »ook te veel geld kosten en mijne inkomsten verminderen; »groote heeren past het niet te werken. Ik moet alleen »mij vermaken."

Gouvernements landen te Banjermassing,

Bij mijne aankomst te *Banjermassing* als Opperhoofd ter *Z.* en O. kust van *Borneo*, in 1824. Ten gevolge van eene nieuwe voorgestelde organisatie, door den Heer Kommissaris Mr. Tobias, was aan het Nederlandsch Gouvernement aldaar, de helft van de provincien *Laut*, de *Doessoen*, *Becompaij* en *Daijaksche* provincie afgestaan, terwijl in vollen eigendom, het eiland *Tatas*, *Tabenio*, *Kotta-Ringin*, *Lewaij*, *Jelaij* en *Sintang*, *Pegatan*, *Poeloe-Laut*, *Passir Kotti* en *Barou* waren geschonken geworden. Na den dood van Sultan Soleiman, in 1825, werden echter ook de provincien *Laut*, de *Doessoen* en *Becompaij* en de *Daijaksche* provincien, door zijnen opvolger, Sultan Adam, in vollen eigendom afgestaan, zoo dat thans te *Banjermassing* onder Nederlandsch gezag staan :

Het eiland *Tatas* en onderhoorigheden met . .	2758	zielen.
De kleine *Daijak* met	1178	id.
De groote *Daijak* met	1851	id.
De *Doessoen*	4629	id.
De *Becompaij*	2257	id.
De landen *Laut*	3142	id.
Totaal. . .	15,815	id.

Van de ter zuidkust gelegene rijkjes *Kotta-Ringin*, *Lewaij*, *Jelaij* en *Sintang*, heb ik gelegenheid gehad hiervoren melding te maken.

Pegatan-Passir, *Kotti* en *Barou* zijn kleine rijkjes aan de oost-kust gelegen, waarvan de hoofden en vorsten het leenregt van het Nederlandsch gouvernement erkennen. Etablissementen van gouvernements wege bestaan er echter niet, en ik vermeen dat dezelve daartoe van te weinig belang kunnen beschouwd worden.

In de nabijheid van *Banjermassing* bezit dus de Sultan nog volkrijke provincien welke weinig bekend zijn, terwijl onder het Nederlandsch gezag wel groote en uitgestrekte maar woeste en slecht bevolkte landstreken staan.

De vorsten landen liggen te *Banjermassing* als het ware door de Gouvernements landen ingesloten, uitgezonderd aan de oost-zijde, waar dezelve echter aan de woeste en onbevolkte bovenlanden van de aan de oost-kust gelegene rijkjes grenzen.

Het fort te *Marabahan* dwingt de vaart naar de vorstenlanden *Nagara*, *Amontaij*, enz., terwijl men te *Tatas* den vorst op *Martapoera*, *Doekoe*, *Kirie* en *Kanan*, enz. meester is, kunnende van *Tabenio* de gemeenschap over land naar *Martapoera* bewaakt worden.

M. H.

WILHELMINA,

het schoone meisje van Potsdam.

I.

Omstreeks de laatste jaren der regering van Frederik Wilhelm, vader en voorganger van Frederik II, leefde er in de voorstad van *Potsdam* een bejaarde vioolspeler met zijne dochter, een waar kunstenaar, vol geest-

drift, belangeloos en fier. De grijsaard had steeds de kunst te zeer bemind om aan de fortuin te kunnen denken, en was niet gelukkig genoeg geweest dat deze hem ware komen opzoeken. De opbrengst van eenige weinige vioollessen was voldoende om hem en zijne dochter op eene nederige wijze aan den kost te helpen. Wat Wilhelmina betreft, deze was teêr en zwak, en had van hare vroegste jeugd af aan, nimmer opgehouden met ziekte te kampen. Hare van natuur zoo schoone oogen, waren door lijden verdoofd; hare wangen ingevallen, hare lippen verbleekt, hare leest ingebogen. Alle soort van vermoeijenis vreezende, zette zij slechts zelden den voet buiten hare woning; en slechts haar vader, benevens eene oude huishoudster, die haar, bij het gemis harer in het kraambed bezwekene moeder, had opgevoed, maakten met nog twee buren haar gewone gezelschap uit.

Deze twee buren waren eene burgervrouw, die zich uit den handel had teruggetrokken, en haar zoon Frantz, een braaf en edel jongman, met een open gelaat, hoog voorhoofd, blaauwe oogen vol kracht en zachtheid, met levendig gekleurde doch kalme trekken, en van een sterken, misschien wel wat te zwaren ligchaamsbouw, welke echter niet van eenige Duitsche bevalligheid, gewoonlijk in kracht en leven bestaande, ontbloot was. Frantz had slechts sedert weinige jaren, warme genegenheid voor Wilhelmina opgevat; een zeker treurig mededoogen, welke hem de toestand van dit meisje en de eenzaamheid waarin zij leefde, inboezemde, hadden hem die verkleefdheid als het ware tot eenen heiligen pligt en vereering gemaakt. Toen hij Wilhelmina leerde kennen, durfde van allen die haar soms mogten zien, haar vader en hare voedster uitgezonderd, niemand gelooven, dat haar le-

ven langen tijd zoude gerekt worden; en ofschoon dit ook het gevoelen van Frantz was, had echter de edelmoedige jongeling al zijne vermogens en al zijne genegenheid aan dit lijdende wezen gewijd, en haar zijne gansche ziel als het ware deelachtig gemaakt, zonder te berekenen dat hij voor zijne ontelbare opofferingen, waarschijnlijk niets dan eene treurige nagedachtenis tot belooning zoude overhouden; hij beminde haar omdat hem dit eene behoefte was, doch niet om met haar de genoegens des levens te smaken; daar, al had zij zijne genegenheid willen beantwoorden, zulks haar echter zonder twijfel niet lang mogelijk zoude zijn geweest. Men moest zien met welke zorg, met welke opletttendheid en zachtheid hij Wilhelmina voor haar lijden afleiding zocht te verschaffen; hoe hij alle vermakelijkheden, ja zelfs zijn werk vergat, voor het treurige en eentoonige gezelschap zijner jeugdige zieke, om hare klagten aantehooren, om hare buijen van droefheid en luim te verdragen; want Wilhelmina, hoewel zachtzinnig van aard, werd dikwerf door overmaat van rampen onredelijk en gaf alsdan haar lijden in gramschap tegen anderen lucht. Maar hetgeen Frantz in haar beminde, waren niet hare schoone oogen, niet hare liefelijke stem, noch zelfs haar zachtzinnig karakter, want dit alles kon veranderen; doch het was haar zelve, haar innerlijk wezen, hare ziel die hij, en misschien tot zijn ongeluk, beminde.

God had Frantz zware beproevingen voorbehouden; doch zou echter nog niet zoo spoedig dit teedere voorwerp van zooveel liefde vernietigen. Door eene van die gelukkige wendingen waarvan de natuur slechts aan de jeugd het geheim openbaart, hield plotseling haar verval van krachten op; de ziekte werd in haren voortgang gestuit, en weldra herstelde hare gezondheid zich geheel. Voor

Frantz was zij steeds schoon geweest, thans was zij zulks in de oogen van iedereen.

Toen eerst blonk het leven haar met al zijne genoegens tegen; thans eerst lag het veld van vermakelijkheden van alle zijden voor haar open. Landleven, schouwtooneel, feesten, danspartijen, opschik en veroveringen, alles was nieuw, alles aanlokkelijk voor haar. Frantz werd niet vergeten; Wilhelmina droeg het hart hoog, maar was te regtschapen en edel om daarin niet eene plaats voor den deelgenoot in haar lijden open te laten. Doch hare eigenliefde vond zich, in weerwil van haar zelve, gestreeld door hare zegepralen in eene voor haar tot nog toe onbekende wereld; en die eigenliefde, zoo die het hart niet geheel inneemt, beheerscht hetzelve nogthans dikwijls. Al spoedig hoorde men op de partijen, in dat gedeelte der stad, van niets anders dan van de schoone dochter van den muzijkant Kramsen spreken en Wilhelmina, die vroeger, wanneer het lijden haar eenige oogenblikken tot nadenken gunde, met niemand dan met Frantz het huwelijk mogelijk achtte, veranderde wel niet van voornemen, doch kon zich echter niet bedwingen om er de voltrekking van te verschuiven, en alzoo nu als eene gunst van haren kant jegens Frantz te beschouwen, hetgeen haar vroeger slechts als eene regtvaardigheid was voorgekomen.

Niets kan de vreugde schetsen, welke deze aanvankelijk over dien gunstigen ommekeer gevoelde; niet slechts Wilhelmina, maar zijne geheele toekomst was het, die zich hersteld gevoelde. Dan spoedig kwam eene onbekende foltering, de jaloezij, zijne liefde verbitteren; de jaloezij, de bitterste, laagste, vernederendste van alle hartstogten, daar het geluk van een ander haar vrees inboezemt, en de moeijelijkst uitteroeijene, daar zij zich zelve alle

kwellingen berokkent. WILHELMINA wist dat hij haar beminde; zij had zijne verklaringen gehoord en bijna aangenomen, en nogthans scheen zij naar anderen, die haar welligt hetzelfde betuigden, het oor te leenen: FRANTZ was hierover zeer getroffen. Hij had ongelijk, zoo als ten minste een opregt gevoedde hartstogt ongelijk kan hebben. Want toch, moet men eenen vlinder wraken, wanneer hij bij het openbreken zijner cel, wild henen fladdert?

FRANTZ echter was niet iemand, die lang in eenen zoo pijnlijken toestand konde blijven verkeeren, en besloot daarom zich tot haren vader te wenden. KRAMSEN, die dit verzoek wachtende was, verheugde er zich innerlijk over, want FRANTZ, hoewel niet rijk zijnde, bezat evenwel het noodige, en hoe weinig de oude kunstenaar zich ook om geld bekommerde, zoo hield echter de gedachte aan zijne dochter hem te gestadig bezig, om niet iets voor haar te trachten zamentesparen; trouwens, hij gevoelde nog steeds als een jong mensch, en de liefde van FRANTZ boezemde hem, even als eene herinnering aan vroegere dagen, belang in.

FRANTZ waagde zijn verzoek op eenen dag, toen WILHELMINA naar het bal moest gaan. Zij was toen afwezig. Het besluit van KRAMSEN was niet twijfelachtig, alles hing dus van zijne dochter af; hij zeide aan FRANTZ dat zij hem nog dienzelfden avond haar antwoord zoude geven, en dat hij er niet aan twijfelde, of hetzelve zoude gunstig voor hem zijn.

FRANTZ begaf zich naar dat feest in eene onbeschrijfelijke gemoedsbeweging; hij voedde natuurlijk hoop, doch de verwachting naar eene uitspraak, welke van zooveel gewigt voor iemands geheele leven is, is altijd eene onrust. Op het oogenblik toen hij de deur binnentrad,

moest WILHELMINA met zijn verzoek bekend zijn, en zonder twijfel haar besluit reeds genomen hebben. Voor de eerste maal van zijn leven, had hij bijna gewenscht dat zij niet op dit feest, hetwelk zij alleen voor hem veraangenaamde, tegenwoordig geweest ware; hij had den moed niet om binnen te gaan; hij ging weder weg, keerde terug en..... onverklaarbaar verschijnsel!..... hij kwam zeer laat op die plaats aan, waar zijn lot zich beslissen moest, terwijl hij vroeger, zelfs bij de vervelendste bijeenkomsten, WILHELMINA steeds vooruitsnelde.

Tot overmaat van kwelling, had KRAMSEN, wegens eene ligte ongesteldheid, zijne dochter aan eene bejaarde bloedverwante toevertrouwd en was zelf niet medegekomen. FRANTZ had veel moeite om haar, welke hij zocht, onder die verblindende menigte van tooisels en opschik te ontdekken; ten laatste echter werd hij haar gewaar, omringd van jonge lieden, die haar met hunne uitnoodigingen overlaadden. Hij wachtte nog tot dat hem de toegang tot haar vrijstond; eindelijk naderde hij haar; dan juist op het oogenblik toen hij zijnen mond wilde openen, liet de wals zich hooren, en... WILHELMINA snelde als een pijl in de armen van eenen bevalligen danser voort!

Die wals kwam FRANTZ als eeuwigdurend voor; eindelijk hield het orchest op, en nam het jonge meisje weder hare zitplaats in.

»Ik dacht dat gij niet meer komen zoudet,'' zeide zij tot hem, »ik ben voor den geheelen avond mijn woord kwijt.''

De ongelukkige jongeling bleef op deze onpeilbare toespraak verstomd staan, en voor dat hij nog woorden gevonden had om het gesprek, daar waar hij wilde, henen te leiden, werden zij door andere dansers omgeven, en had de muzijk wederom eenen aanvang genomen.

Nimmer was Wilhelmina schooner geweest dan heden avond, en nimmer ook deed zij meer haar best om te behagen; zij lachtte, zij sprak met hare aanbidders, en scheen een elk om het zeerst te willen bevallen. Het hoofd begon Frantz te gloeijen, onaangename gissingen vormden zich daarin tot vermoedens, en werden ras in zekerheden veranderd. — »Zij kent mijne liefde," zeide hij bij zich zelven; »zij heeft pas mijn verzoek vernomen, wanneer zij zich daaraan iets liet gelegen liggen, zou zij gelegenheid hebben gevonden mij daarover te spreken; zij zoude het bal om mij vergeten, of mij ten minste *eenigermate* gerustgesteld hebben..... maar neen, neen, zij denkt niet eens daaraan; zij denkt alleen om hare genoegens, om hare veroveringen; zij offert mijne liefde aan hare luimen, eene beproefde trouw aan zegepralen van een oogenblik op: O! de vrouwen, de vrouwen, allen zijn ze dezelfde!".....

Een uur na zijne komst, had Frantz, door een' aanval van zwarte jaloezij aangegrepen, het bal verlaten; hij kwam, even somber als de hem omgevende nacht aan zijne *woning* aan, en dat schitterende en vrolijke feest veranderde in zijnen geest in eene spookvertooning, waarop alle verschijningen eener kranke verbeelding zijne rust kwamen *verstoren*. De ongelukkige bragt den nacht zonder een oogenblik slapens, zonder een' traan te kunnen storten, door; want de onzekerheid stort geene tranen en is juist dáárom zoo wreed en pijnlijk. Des morgens sluimerde hij, met zijn hoofd voorover op zijne tafel, een weinig in, en bleef eenige uren in eenen pijnlijken staat van verdoofdheid gedompeld; eindelijk, hoorde hij iemand zijne kamer naderen.

»Zijt gij daar Frantz?" riep de stem zijner moeder,

die de deur, welke hij vergeten had te sluiten, opendeed.

FRANTZ uit zijnen eersten slaap op een' dag vol lijden voor hem, gewekt, kon eene beweging van ongeduld niet bedwingen.

»Laat mij," zeide hij, »laat mij slapen; ik wil niemand zien."

»Ha! is het zoo; welnu WILHELMINA," zeide zijne moeder, zich omkeerende, »dan zullen wij maar henengaan, wanneer het bij mijnheer FRANTZ nog geen uur van opwachting is."

Bij deze woorden sprong FRANTZ van zijnen stoel op, liep naar de deur, en werd achter zijne moeder WILHELMINA gewaar, die hem met een' dier schalksche, onuitsprekelijk bekoorlijke blikken aanstaarde, welke in den beginne meest met moedwil gepaard gaat, doch gewoonlijk door eene bekentenis besloten wordt: een dier blikken, welke men slechts op het gelaat eener aangebedene vrouw lezen kan, die de onverzoenlijkste herinneringen en de langst gevoedde gramschap op eens vergeten doet; een dier blikken, die eenen stervende zoude kunnen doen herleven, als hij dien zien konde; een dier blikken, waartegen niets valt intebrengen, en alle rede ophoudt. FRANTZ begreep in één oogenblik en uit hare tegenwoordigheid, en vooral uit haar schalksch glimlagchen, dat hij een dwaas, dat hij krankzinnig geweest was; dat hij de hoop had opgegeven, juist toen deze in geluk verkeeren moest. De gansche nacht van uitgestaan lijden was vergeten; thans kon hij niets dan beminnen en gelukkig zijn.

»Ei, ei, waarlijk, men moet u wel komen opzoeken," zeide WILHELMINA, »daar gij zoo plotseling het bal verlaat."

»De reden daarvan was..." antwoordde hij stotterende

als een beschuldigde die voor zijnen regter staat, »dat kwam... dat kwam... omdat ik mij ongesteld gevoelde..."

»Neen, omdat gij een ondeugend jaloersch mensch zijt, die in mij geen vertrouwen stelt, die mijn hart voor ondankbaar houdt, en die niet waard zijt dat men u lief heeft. Doch ik weet niet hoe het komt, toch kan ik u niet, zoo als gij het eigenlijk verdiendet, behandelen. Ik had u gisteren een groot, een zeer gunstig antwoord te geven, doch gij hebt daarop niet verkiezen te wachten; ik zou ruim den tijd en zelfs het regt gehad hebben, om alsnu dit antwoord te veranderen, dan, mijne gezindheid is toch dezelfde gebleven... uit achting voor uwe moeder."

»WILHELMINA!" riep FRANTZ uit, »Is het waar!... Ik?... O neen! Ik zoude te gelukkig zijn! Gij, door elk bewonderd, die overal de koningin van 't feest zijt, gij tot mij afdalen?"

»Ja, ik zelve; en zoo ik al gisteren een weinig ligtzinnig moge geweest zijn, dan kwam dit, omdat ik wist dat het voor mijne behaagzucht de laatste avond was; ik heb schitterende en talrijke zegepralen zoeken te behalen, omdat het voortaan mijn pligt is die optegeven. Wat zal ik u zeggen?... Dit was eene meisjeskuur! — een zotte inval!... Ik had mij zelve gezegd, van morgen af aan, slechts gedacht op zaken van gewigt, en het geluk is daarvan wel de voornaamste zaak. Doch nu zult gij niet meer jaloersch behoeven te zijn, ten zij gij zulks van uwe eigene schaduw mogt wezen. Zie daar, hebt gij mijne hand, neem die aan ten teeken van verzoening en bewaar die ten teeken onzer verbindtenis."

FRANTZ stond op nieuw als vernietigd daar, door die overmaat van onverwacht geluk. — En wonderbaarlijk! hij

smolt weg in tranen; alle doorgestaan lijden van dien ganschen nacht verdween in tranen, zoodra zijn hart zich niet meer beklemd gevoelde; zijn verdriet ontvlood langs den weg, dien de vreugd zich bij hem gebaand had. Doch onder het weenen lachte hij, kuste hij WILHELMINA's handen, en dankte hij haar en het opperwezen beurt om beurt.

»Arme FRANTZ!" zeide de verteederde moeder, »ik beveel hem u aan, WILHELMINA, maak hem gelukkig, hij verdient het."

Van dat oogenblik af zonderde WILHELMINA zich niet meer van FRANTZ af; zijn arm was het, dien zij steeds de voorkeur gaf, en vruchteloos sloofden de schoonste en rijkste jongelieden zich in voorkomendheden bij haar uit, om eene menigte dier kleine gunsten van haar te erlangen, die nu alleen voor haren verloofde bewaard bleven.

Het tijdstip van de voltrekking van het huwelijk was reeds op eenige maanden verder bepaald geworden, toen KRAMSEN gelegenheid vond om zich op een concert, in tegenwoordigheid van den erfprins, naderhand zoo beroemd geworden, onder den naam van FREDERIK II, op zijne viool te doen hooren. Vol geestdrift zijnde voor kunsten, in het bijzonder voor de muzijk, wilde Zijne Hoogheid van KRAMSEN op dat instrument les nemen, en zoodoende ontmoette hij bij den vader, zijne dochter, wier schoonheid en stem hij bewonderde. Want WILHELMINA, aan wie om hare borstzwakte vroeger het zingen was verboden geworden, had sedert haar herstel, door de lessen bij haren vader een talent verworven, dat de wellust van FRANTZ uitmaakte. De muzijk bleef, in weerwil van de jeugd en schoonheid van WILHELMINA, steeds het hoofddoel van FREDERIKS komst bij KRAMSEN; of omdat de wederkeerige genegenheid, die hij tusschen haar en FRANTZ be-

merkte, hem deed gevoelen dat de hartstogten eene zedelijke kracht, boven die der vorsten bezitten, of wel omdat hij zelf reeds eene Engelsche Prinses, de dochter van Georges II, beminde. Dan de publieke opinie wilde echter niet zoo eenvoudig over die verhouding tusschen Frederik en Wilhelmina geoordeeld hebben. Vorsten zijn steeds van een glansvol licht omschenen, hetgeen elk die hetzelve nadert, mede in dien verblindenden kring trekt, en een jong meisje hetwelk hare maagdelijke schroomte en stille verborgenheid verliest, heeft half reeds haren goeden naam verloren. Weldra trokken de vrouwen uit nijd, omdat zij hen had overschaduwd, en de jongelieden uit jaloezij, dewijl zij hunne hoffelijkheden voor die van Frantz versmaad had, partij om haar als de minnares van Frederik aantewijzen. Frantz zelf was hieromtrent een oogenblik in onrust. En inderdaad wat Wilhelmina aanbelangt, zoo kon zij het genoegen niet verbergen, dat Frederik zoo gemeenzaam met haar omging, en hij lessen van haren vader kwam vragen. Doch dit was een kleine trek van ijdelheid, welke in haar hart echter geen' weêrklank vond; en Frantz was spoedig ook door haren steeds beminnelijken omgang met hem en hare eigene kalme houding, gerust gesteld geworden.

Nogthans kwamen hem de boosaardige geruchten, die in de stad rondliepen, als door eene echo ter ooren; lang hield hij zich in, uit vrees dat men hem van eene kwalijk geplaatste jaloezij zoude verdenken, of dat hij schijnen mogt een' zoo voornamen leerling aan den ouden Kramser te willen onttrekken. Doch eindelijk nam de vrees dat het kwaad onheelbaar mogt worden, de overhand; het eerst sprak hij er met Wilhelmina over, die echter zijne openingen te dier zake vrij slecht opnam. Wilhelmina ge-

voelde zich zoo gelukkig door de omstandigheid, die haren vader uit de menigte van gewone kunstenaars had doen te voorschijn komen! Voorts, konde zij niet begrijpen hoe de laster haar zoo zuiver en onberispelijk gedrag konde bevlekken. Er zijn zoovele vrouwen, even onvoorzigtig als zij, die hunne eigene daden slechts naar hunne eigene gewetenskalmte weten te beoordeelen!

Kramsen echter begreep veel ligter dan zijne dochter, dat hij aan een geldelijk belang een veel gewigtiger belang niet moest opofferen, en dat hetgeen Wilhelmina aan den eenen kant daardoor in bruidschat mogt winnen, zij zulks op haren goeden naam, den kostbaarsten bruidschat van allen, weder verloor. Hij wilde ten minste eenigen tijd zijn onderrigt met Frederik staken, en stelde dus aan Wilhelmina een' brief voor den erfprins ter hand, waarin hij hem meldde dat hij voor eene maand op reis moest. En om zulks des te waarschijnlijker te doen voorkomen, zoude hij zich voor eenige dagen uit *Potsdam* verwijderen; dan, zijne dochter weigerde zulks optevolgen, en de grijsaard, wien zij het dierbaarst op aarde was, gaf haar vrijheid om er al of niet van gebruik te maken.

Nu zullen wij den lezer tot aan de deur van het kabinet van Koning Frederik Wilhelm voeren; alwaar hij, mits hij het oor gelieve te leenen, eene hevige woordenwisseling tusschen den heerschzuchtigen Vorst en zijnen zoon hooren zal.

Wanneer een mensch uit zijnen aard niet geheel verdorven is, is de bron zijner gebreken, in die van zijne opvoeders te vinden. De verkeerdheden van diegenen, aan welke hij onderworpen is, werken op hem zelven terug en blijven, hoewel onder eene andere gedaante aan hem kleven. De zwakheid der ouders wekt bij het kind eene zucht

tot eigenzinnigheid en dwingelandij op; hunne harde bejegeningen maken hetzelve verhard en ongevoelig. Welligt heeft de beroemde FREDERIK onder de ijzeren roede van zijnen vader die ongevoeligheid van hart verkregen, welke toen hij Koning was, dikwijls tot wreedheid oversloeg.

FREDERIK WILHELM konde geene tegenspraak dulden zonder in toorn te ontsteken, en eenmaal toornig geworden zijnde, was hij zich zelven geen meester meer; de stokslagen en klappen waren zijne gewone bewijsredenen, en meer dan eens had hij de hand tegen zijnen zoon opgeheven.

De twist was hevig, want de oorzaak daarvan, was gewigtig. FREDERIK WILHELM had het voor zijne politieke berekeningen nuttig geoordeeld, dat zijn zoon de dochter van den Keizer, ELISABETH CHRISTINA, ten huwelijk vroeg. — FREDERIK, die zoo als wij gezegd hebben, eene Engelsche Prinses beminde, weigerde zulks echter hardnekkig, zonder rede voor deze weigering te geven. —

»Een geheime minnehandel met eenig burgermeisje is zeker oorzaak uwer ongehoorzaamheid," zeide de Koning; »neem u in acht, FREDERIK, het zoude u en uwe deern duur te staan komen." —

»Als dit het geval is," antwoordde FREDERIK, »mag ik lijden dat zij op klaar ligten dag, op de straten van *Potsdam* door den beul gegeesseld worde."

»Ten laatste male nu," vroeg de Koning, »zult gij gehoorzamen?"

»Neen!" antwoordde FREDERIK.

»Welnu! dan naar buiten," hernam de Koning, bevende van gramschap, en hij smeet hem hard zijn kabinet uit.

FREDERIK viel in een naastbijgelegen vertrek neder en

kwam met zijn hoofd tegen den scherpen kant van een meubelstuk te land. —

»Dit bloed, hetwelk hier stort," bromde hij bij zichzelven, terwijl hij zijne hand aan zijn ligt gewond voorhoofd bragt, »zal niet voor mijn' vader in diens veldslagen vloeijen."

Hij stond op en ging bedaard zingende weg, hoewel zijn hart van woede blaakte. Zoo hij in dit oogenblik, welk vonnis ook, had moeten teekenen, zou hij hetzelve stellig regtvaardig gevonden hebben. —

De Koning echter brandde op het denkbeeld van eenen zoo openlijken tegenstand. Duizend gissingen gingen hem door 't hoofd, en allen liepen zij op deze uit: de deugniet heeft eene minnares; doch wie is dezelve?...

Eenige dagen daarna besloot hij tot uitvorsching der waarheid de bedienden van Frederik omtekoopen, hetgeen echter juist het zekerste middel was om hem op eenen dwaalweg te helpen. Doch een mensch, door zoodanig een' hevigen hartstogt gedreven, verlangt niet grondig ingelicht, maar alleen in het verkeerde denkbeeld, hetwelk hij zich gevormd heeft, bevestigd te worden. Een van Frederik's bedienden werd voor den Koning gebragt: hij had niet veel te openbaren, maar de Koning bragt hem in een' zwaren tweestrijd, om tusschen eene belooning van duizend gulden, of de straf eener ontelbare menigte rottingslagen eene keuze te moeten doen. De arme duivel begreep, dat zwijgen voor een' vertoornd' regter, altijd in zijne oogen de waarheid verbergen is; en dus om iets te zeggen, verhaalde hij dat zijn meester alle dagen muzijkles ging nemen bij een' vioolspeler, die eene zeer schoone dochter had, in wier onderhoud hij veel behagen scheen te scheppen. Dit was den Koning reeds genoeg. — Een

rampzalig toeval wilde, dat men hem bijna op hetzelfde oogenblik een naamloos schotschrift tegen hem en zijnen zoon ter hand stelde, waarin de schrijver op des Prinsen burgerlijke en muzijkale betrekkingen duidelijk genoeg zinspeelde.

»Is het geen droom?" riep de Koning vol gramschap uit. »Is er dan geen meester en zijne onderdanen meer? Te vergeefs breng ik slapelooze nachten door en verkort ik mijn leven door de zorgen mijner regering! Al de berekeningen mijner staatkunde zijn dan vruchteloos, al de raderen van het vaste staatsgevaarte zijn dan in hunnen loop gestuit door de gril van, ik weet niet welk, onbekend burgernufje. Wacht! dat zal haar duur te staan komen!... Ik zal haar doen gehoorzamen... Mijn zoon zal na mijnen dood, of ik wel na den zijnen, Koning zijn... Zoo hij naar zijne boeleerster terugkeert, heeft hij zelf het vonnis harer medepligtigheid uitgesproken; — over hem, zal ik zelf vonnis spreken."

En daarop werd eene menigte bedienden en spionnen op 's Prinsen voetspoor om het huis en in de voorstad van *Potsdam* verspreid.

Wilhelmina had er dan eindelijk in toegestemd dat de Vorst niet meer bij haren vader zoude komen. Zij waren overeengekomen dat Frantz den brief afhalen, en dien, vóór het gewone tijdstip zijner muzijkles, aan het Paleis bezorgen zoude. Wilhelmina had zonder vele opoffering hare toestemming tot dit eindbesluit gegeven. Ongelukkigerwijze echter gebeurde het des avonds, dat zij haren vader aan het geven van een haar onlangs beloofd kostbaar toiletsieraad herinnerde, en deze hierop antwoordde, dat deze koop van nog te geven lessen aan den Kroonprins zoude hebben afgehangen en dus nu dit voor-

uitzigt ontnomen was, die behoefte doch geen gevolg konde nemen.

Wilhelmina bevond zich in eenen zeer ongelukkigen toestand. Zij had de wereld gezien; doch niet den tijd gehad die te leeren kennen. Hare verblinde oogen hadden dezelve nog niet op hun gemak kunnen beschouwen. Zonder twijfel beminde zij Frantz het meest van al, doch niet geheel alleen op aarde; trouwens, zij meende ligtelijk ook bij anderen even veel liefde, zoo niet even vele hoedanigheden te kunnen aantreffen, niet wetende dat zelfs, wanneer men alles bezit om beminnenswaardig te zijn, men echter slechts zelden opregt bemind wordt. Zij wist niet dat dikwijls juist de liefelijkst plooijende mond de scherpste tanden verbergt, en hoeveel ledigs er in die feesten, die wereld, die zegepralen gelegen is, waar slechts al wat nieuw is, de wufte zinnen boeijen kan. Zij haakte zekerlijk naar geene zegepralen meer, doch wilde slechts toonen, dat het slechts aan haar stond om er nog te behalen; en hare eigenliefde, op zoovele wijzen door de voorregten van 's Prinsen tegenwoordigheid en omgang gestreeld, werd hevig door deze teleurstelling opgewekt. Zij vond het eene tirannie van Frantz, dat hij op zulk een bewijs harer genegenheid had aangedrongen; en zij beschuldigde zich zelve van zwakheid, dat zij dien eisch gehoor gegeven had. Hare geringe ondervinding der wereld belette haar om de noodzakelijkheid dezer opoffering, door ijdelheid in hare oogen zeer vergroot, in te zien. Zij verbeeldde zich dat Frantz haar niet meer moest opleggen, dan haar eigen gevoel zulks deed. Zij bragt eenen slechten nacht door en stond den volgenden morgen met een onaangenaam koortsachtig gevoel op, hetwelk, gepaard met de kleine kwellingen van den voorgaanden dag,

opofferingen om uwent wil, en *gij* beroemt u zonder kieschheid bij mij, op eene opoffering, welke zulks niet zoude zijn, wanneer gij slechts de minste genegenheid voor mij gevoeld hadt. — Ik zoude de vooruitzigten van mijnen vader, aan eene onbegrijpelijke naauwdenkendheid, aan eene ongegronde jaloezij hebben opgeofferd, om er dus door zooveel ondank voor beloond te worden! neen, dat is der moeite niet waardig; — de Prins zal hier terug komen, want ik wil dat hij terugkome!"

»Gij bedenkt niet hetgeen gij daar zegt, WILHELMINA!"

»Neen dit bedacht ik niet, toen ik zoo ligtvaardig vergat, hetgeen ik aan mijnen vader verschuldigd was, voor hetgeen ik u niet was verschuldigd. — Nu eerst bedenk ik zulks, en de Prins zal terug komen!"

»Maar beseef dan toch, wat men hiervan zal gaan gelooven! verbeeldt u, welk een gewigt gij aan die booze geruchten, waarvan gij het voorwerp zijt, hechten zult!"

»Hoe dit ook zij, ik verlang dat een man, wien ik met mijne voorkeur vereerd heb, mijn' goeden naam en eer niet sterker zoeke te verdedigen, dan ik dit zelve doe. *Ik wil* voor hem onschuldig zijn, even als ik zulks voor mij zelve ben, zelfs al mogt ik in de oogen van anderen schuldig wezen, hetgeen niets trouwens hier bewijst. Ik verlang dat een enkel woord van mij, meer ingang in zijn hart vinde, dan de geruchten eener gansche stad, zoo die in omloop mogten wezen; ik verlang dat hij zonder onrust een' vorst bij mij kunne zien, zelfs dan, wanneer hij met het plan om mij te verleiden, bij mij mogt komen. Hij moet weten dat, daar ik hem trouwe gezworen heb, mijn eed en mijn leven verbonden blijven en niet dan te zamen kunnen worden verbroken. En zoo hij mij niet vertrouwt, is hij mij onwaardig. — De kroonprins zal terug komen!"

» Dit is niet mogelijk, Wilhelmina, ik mag u niet in uw verderf laten loopen."

» Wie zal zulks beletten?"

» Uw vader, en ik, des noods! zoo gij op het punt waart u in de *Spree* te werpen, zou men u moeten tegenhouden... wij zullen u op een' veel gevaarlijker afgrond, wij zullen u met geweld, zoo noodig, tegenhouden!"

Tot enkel antwoord nam Wilhelmina den brief van haren vader en scheurde dien van een. Daarna keerde zij het hoofd naar Franz om, die als versteend daar stond, den blik op haar met eene onbeschrijfelijke uitdrukking van ontzetting en weemoed gevestigd houdende; tranen welden uit zijne oogen, een gesmoord snikken gaf zich uit zijnen boezem lucht; zijne borst zwol op, zijne oogen schoten vlammen, zijn haar rees te berge; hij nam zijnen hoed en ijlde zonder een woord te spreken de deur uit.

Zoodra hij niet meer tegenwoordig was, kwam de onstuimige opgewondenheid van Wilhelmina langzamerhand in hare eenzaamheid tot bedaren; zij vroeg zich zelve af, of zij geen ongelijk had gehad. Haar geweten riep haar heimelijk, *ja*, toe; doch zij wilde aan hetzelve geen gehoor geven.

Eenige oogenblikken daarna trad Kramer binnen.

» Wat beduidt dat, Wilhelmina?" vroeg hij, » ik zag Franz hier uit gaan, bleek, ontsteld en ontdaan; ik heb hem toegeroepen; doch hij heeft mij niet gehoord."

Het geweten van Wilhelmina fluisterde haar in, gij hebt wreed gehandeld!

» Gij hebt, [illegible]" vervolgde Kramer, » eenige onredelijke twist met hem gezocht, op het oogenblik dat hij ons de gewigtigste diensten bewezen. Weet gij wel de ontzettende [illegible] geruchten, die omtrent u in den

Prins Frederik Hendrik, bijnamen te verkrijgen? Ziet gij dit lage schotschrift?" zeide hij, terwijl hij eene brochure uit den zak haalde.... »Daarin is eene schandelijke toespeling op die lastertaal gemaakt.... O! wanneer ik dien naamloozen ellendigen slechte kende!"...

Het geweten van Wilhelmina riep haar luid toe: gij hebt onregtvaardig en onzinnig gehandeld.

»Wat verheug ik mij dien brief aan den Prins geschreven te hebben," vervolgde Kramer, »ik hoop van harte dat hij hier geen' voet meer zal binnenzetten. Gij hebt hem bezorgd, niet waar?"

»Ja, mijn vader," stamelde Wilhelmina verlegen; terwijl zij den wijzer op het uurwerk met rassche schreden het tijdstip naderen zag, waarop Prins Frederik komen moest. Daarop bedacht zij weder dat de Prins op het punt was van te komen, dat haar vader alles ontdekken zoude.... Zij wilde zich aan zijne voeten werpen, hem alles bekennen en hem verzoeken om het kwaad weder te heelen, toen Kramer zich juist tot uitgaan, om eene les te geven, gereed maakte.

Zij haalde op nieuw adem en dacht dat het beter ware om den Prins af te wachten en hem ronduit de waarheid open te leggen. Zij kende te goed het openhartige en gemoedelijke karakter van Frederik, om te gelooven dat hij er zich over zoude vertoornen. Daarna ook deed zij zich zelve de gelofte om met de moeder van Frans te spreken, haren zoon weder te zien, hem de hand te drukken en hem vergiffenis af te smeeken.

Doch korten tijd, nadat Kramer zich van zijne woning had verwijderd, hoorde zij onder haar venster, in de zeer eenzame straat die zij bewoonde, eenige mannelijke stemmen door elkander; zij keek door het raam en zag Frederik,

die bij het binnengaan door soldaten omringd geworden was, en zich tegen hen te weer stelde.

»Welke is mijne misdaad?” vroeg hij.

»Gij zult daarvan zeker wel bewust zijn;” antwoordde een officier, »wij weten zulks niet. — Zijne Majesteit onze Meester, geeft u kamerarrest: heb de goedheid in dit rijtuig te stijgen.”

Twee rijtuigen stonden werkelijk in de nabijheid. Dan, voor wie was het tweede?

Frederik was, in weerwil van zijnen tegenstand, genoodzaakt te gehoorzamen, en een der rijtuigen verwijderde zich daarop.

Een gedeelte der soldaten, door den officier voorgegaan, trad de woning van Wilhelmina binnen, die zich, meer dood dan levend, in hare kamer op het bed nederstortte.

Weldra hoorde zij op de deur van haar vertrek kloppen; zij sprong stuiptrekkende op, bij het hooren van dien slag, alsof die haar ware toegebragt geworden, en viel daarop zonder kracht of moed weder neder. Zij hoorde de deur onder de herhaalde slagen buigen, eindelijk kraken en onder de geweerkolven in splinters vliegen; daarop naderden de voetstappen hare kamer. —

»Volg mij oogenblikkelijk,” zeide de officier, binnen tredende.

»Wat voor kwaad heb ik gedaan?” zuchtte Wilhelmina, geheel verpletterd.

»Ik ken slechts mijne orders; gelieve mij te volgen.”

»Vergiffenis! Vergiffenis!” schreeuwde Wilhelmina ontzet, zich om de knieën van den officier vastklemmende.

»Grijpt haar aan,” hernam deze, een weinig bewogen, »doch zorgt wel, haar geen leed te doen.”

WILHELMINA verloor haar bewustzijn; toen zij weder tot zichzelve kwam, bevond zij zich in eene volle donkere gevangenis. —

II.

Er komen in de geschiedenis der wereld afgrijselijke wandaden voor, die, indien men ze voor waar mag aannemen, voor altijd door den afschuw van het nageslacht werden geschandvlekt. Maar er komen er ook in voor, die het nageslacht of niet kent, of waarbij hetzelve niet stilstaat, omdat zij slechts geringe personen getroffen hebben. Onder deze laatsten nogthans zijn er, die, afschoon minder algemeen onheil hebbende berokkend, desniettemin even groote misdrijven zijn; en de reden van dezen minderen ophef en belangstelling, is mogelijk wel aan deze waarheid toeteschrijven, dat namelijk Vorsten al te gemakkelijk in de gelegenheid zijn, tot het doen van goed en kwaad, dan dat hun zulks, even als aan alle andere menschen, gelijkelijk zoude worden aangerekend. *De geschiedenis* heeft de nagedachtenis van FREDERIK WILHELM niet geheel gebrandmerkt, en nogthans is het waar, dat op zijn bevel, wegens eene nietsbeduidende beschuldiging, eens te *Potsdam* een rein, onschuldig meisje, eene lijfstraf heeft ondergaan, zoo schandelijk onteerend, dat het overleven daarvan bijna onmogelijk zoude schijnen, en zoo onmenschelijk, dat de dood haar daarna nog eene te groote zaligheid zoude geweest zijn.

Er zijn zulke nijpende rampen, die iemands ziel aangrijpen en van alle kanten overstelpen, door droefheid, schande, ja zelfs spotternij; er zijn zulke akelige spelingen van het noodlot, dat men bijna weigert het slagt-

offer daarvan te beklagen, uit vrees voor de gedachte daarom alleen. — Wij zullen onze lezers laten raden, waarom eene ontzettende menigte zich met schaamtelooze, gevoellooze nieuwsgierigheid op de strafplaats te *Potsdam* te zamen pakte. Het hart zou ons walgen, wanneer wij eene beschrijving wilden geven van het afgrijselijke schouwspel van een jong meisje, in hare zwakheid en schaamte getroffen, door de hand des beuls naakt aan de blikken van het gemeen prijs gegeven, en geen ander bedeksel hebbende, dan de stralen bloeds die onophoudelijk onder de geeselslagen van haren rug stroomden.

Wat ons aanbelangt, zoo is er tusschen de Koninklijke hand die dit meisje verpletterde, en de hand die 60,000 Gereformeerden op den St. Bartholomeus-nacht vervolgde, slechts het onderscheid in getale; doch beiden waren het beulshandel.

Wij zullen hier alleen bijvoegen dat een grijsaard, die zich als een dolzinnige ter verdediging van het slagtoffer had gewapend, onder de paardenhoeven en geweerkolven, voordat hij nog het schavot had kunnen bereiken, vertrapt werd; en dat des avonds een schijnbaar lijk, bedekt met wonden, hetwelk het schoonste meisje van *Potsdam* geweest was, in de woning der moeder van FRANTZ, werd aangebragt; want in WILHELMINA's huis was niemand meer om haar te ontvangen.

En FRANTZ nu, wat deed deze? Hij beminde dus WILHELMINA niet meer, dat hij haar niet, *alleen*, tegen eenen Koning had zoeken te verdedigen?

FRANTZ, die te sterk beminde, dan dat zijne rede immer uit jaloezij of liefdenaijver deze wreedheid zoude hebben kunnen doorstaan, was na de verwijdering met zijne bruid, voortgevloden; wanhopend had hij den gan-

stilte, nacht op het veld rondgedwaald. Toen hij den volgenden dag bij zijne moeder wederkeerde, was Kramerz reeds dood en Wilhelmina onder beulshanden.

Zoodra hij dit noodlottige nieuws, onder snikken en tranen uit den mond zijner moeder hoorde, viel hij op zijne karabijn aan; de loop verkromde zich bij dien aangreep bijna onder zijne handen..... daarop echter bleef hij versteend staan.

Dergelijke schokken zijn al te hevig, om hem, die ze ondervindt, niet plotseling te doen veranderen en geheel en al om te keeren, even als aardbevingen, die een' vulkaan te voorschijn werpen, dáár, waar een oogst stond te rijpen. Frantz was na deze vreeselijke beproeving een geheel ander mensch geworden. Het is overbodig te zeggen, dat de verkeerdheden van Wilhelmina, de oorzaak van haar ongeluk, in zijne oogen geheel verdwenen. Hij doorzag als het ware met één' oogopslag, dat de grijsaard, die geheel alleen, zich met de soldaten en den beul, die ongevoelige en gehoorzame werktuigen van een' wreeden last, had willen meten, en de strafoefening slechts door zijne eigene slagting had vertraagd, als een kind gehandeld had; maar dat diegene, wiens wraak den waren schuldige, den gekroonden schuldige vóórt wist te treffen en hem onder het eerste het beste voorwendsel nederzende het staal of lood in het hart wist te brengen, met de woorden: herinner u, Wilhelmina!...... dat deze, dacht hij, eerst een man zoude wezen. Frantz gaf geen geluid, stortte geene nuttelooze tranen; hij gaf zich aan geene ijdele woede over; hij wist dat eene trage uitbarsting van sterkere uitwerking, dan eene voorbarige ontploffing is: hij wist, dat men zijne nagels niet op den muur zijner kerkers moet slijten, als men die diep in den boezem van zijnen tijger griffen wil.

Frantz had eene schijnbaar kalme houding weder aangenomen; in zijne kamer opgesloten, verrieden slechts nu en dan eenige krampachtige stuiptrekkingen, in hem dit onverduurlijke en folterende denkbeeld, dat hij Wilhelmina in de magt des beuls wist. — Wat zoude er van haar worden?...... Hij durfde er niet om denken, wat van die ziel en dat ligchaam, na die afgrijselijke marteling, zoude overblijven.

Een gerucht trok hem echter uit zijne verslagenheid; het was de stem van eenen omroeper, die tegen den volgenden morgen, eene door den Koning te houdene wapenschouwing bekend maakte.

»De hemel is mij genadig!" riep Frantz uit, »die mij niet lang naar wraak laat dorsten."

Tegen den avond kwam zijne moeder geheel in tranen bij hem en zeide: »Frantz, Wilhelmina is daar...."

»Hoe, dáár!".... gilde Frantz, opspringende, uit, »en zal zij leven?...."

»Ja, zij zal leven, zoo zij leven wil."

»Ik wil haar zien! Ik wil haar zien!" riep Frantz uit.

»Dat is niet mogelijk," zeide de moeder; »zij wil voor niemands oogen dan de mijne meer te voorschijn komen; zij zweert, zich van boven uit haar venster te willen nederstorten, zoo iemand tot haar wil binnendringen. Zie daar, een' brief, welken zij mij bevolen heeft u te overhandigen."

Zij legde een stuk papier op de tafel en ging snikkende heen.

Zie hier hetgeen dit, met eene bevende en stuiptrekkende hand geschrevene briefje, inhield:

»Frantz! onkenbaar gelijk ik thans ben door wonden »en mijne schande, kan ik niet meer voor u verschijnen.

haar zelve tot het ontvangen van liefdeblijken ongeschikt maakte. Vóór dat de weldadige invloed van het zonlicht en de verscheidenheid van voorwerpen der natuur, in Wilhelmina's gemoed de sporen van eenen slecht doorgebragten nacht hadden doen verdwijnen, bemerkte Frans, na slechts een paar woorden met haar gewisseld te hebben, dat zij niet in hare gewone gemoedsgesteldheid was; hij vroeg haar dan of zij zich niet wel gevoelde?

»Ik heb slecht geslapen," antwoordde Wilhelmina, liever het gevolg dan de oorzaak aan hem opgevende.

»Het is waar dat gij er vermoeid uitziet," zeide Frans.

»Dat is zooveel te zeggen, als dat gij mij leelijk vindt."

Frans keek verwonderd op.

»Gij weet wel dat zulks mij, al mogt elk ander dit vinden, onmogelijk zoude zijn."

Wilhelmina antwoordde hierop niets en haar voorhoofd bleef betrokken.

Frans stond zich te bedenken wat hij konde zeggen om die donkere wolk van haar gelaat te doen verdwijnen; hij dacht zulks gevonden te hebben, door haar iets strelends toe te voegen; ongelukkig echter was het voorwerp slecht gekozen.

»Ik kan u niet zeggen, mijne waarde Wilhelmina! hoe opregt ik u voor het verwijderen van den Prins dank weet. Nu zullen weldra de kwade tongen tot zwijgen zijn gebragt, en ik dank u dan nogmaals dat gij zelfs niet gewild hebt, dat op mijne vrouw slechts de minste verdenking vallen konde."

Dit was als het ware het teeken, om Wilhelmina's hart op nieuw te doen bloeden.

»Gij hebt wel gelijk, mij dank verschuldigd te zijn; ik heb mij zekerlijk zeer verdienstelijk gemaakt, door mij naar

eene zoo onverstandige eigenzinnigheid te schikken, en aan de hersenschimmige gevolgen, waarmede uwe jaloezij mij bedreigde, geloof te slaan. Ondertusschen, vergeeten wij het welvaren, zoo niet den goeden naam van mijnen vader; doch men behoort zich wel te gewennen om te gehoorzamen, wanneer men trouwen gaat; men dient wel zijne intrede in de slavernij te maken."

»Ik verzeker u, lieve Wilhelmina!" zeide Frantz, al meer en meer verwonderd, »dat de dringendste redenen, de zorg vóór uwen goeden naam, die mij dierbaarder is dan het leven, mij genoopt hebben u zoodanige opoffering aftevragen."

»Dat komt omdat gij nimmer tevreden zijt; een ander zoude voldaan zijn geweest dat ik, die steeds van elk gezocht en met hulde overladen werd, hem boven ettelijke mededingers, van welke velen niet te versmaden waren, de voorkeur had gegeven; een ander zoude niets verder hebben gevorderd; maar wat u betreft, mij te trouwen, dat was u om het even;... doch men moest mij geheel onder het juk brengen."

Frantz hield zich nog in.

»Gij weet het," zeide hij, »hoe trotsch ik op die voorkeur ben; vergun mij echter u te zeggen, dat ik lang vóór eenig ander mijn best gedaan heb die te verwerven; dat, toen gij minder van huldebewijzen waart omgeven, toen gij mogelijk nog niet al datgene bezat, hetwelk hen nu uitlokt, ik reeds dáár was, en gij toen al voor mijne liefde waart, hetgeen gij thans voor elk bewonderend oog wezen kunt."

»Dat is te zeggen," hernam Wilhelmina, »dat gij mij verwijt hetgeen gij voor mij gedaan hebt, toen ik leelijk en lijdende was; uitmuntend! *Ik* getroost mij wezenlijke

»FRANTZ,” zeide zij, »hoor mij: mijne fouten hebben mij in het verderf gestort; ik heb niet ingezien dat al wat men van eerzucht, rijkdom en de wereld kan erlangen, in vergelijking van de opregte liefde van een edel mensch, niets is. God heeft mijne weinige ondervinding vreeselijk gestraft; ik kan echter nog gerust sterven; zoo ik met de gedachte ten grave ga, dat ik u niet in mijn verderf mede sleepe. FRANTZ, gij hebt eene moeder; wanneer de wraak soms een pligt is, zoo moet zij echter hier voor andere pligten wijken; ik moet sterven, gij moogt zulks niet.

»Hoe wilt gij dat ik leve, zoo gij sterft? En voorts, kunt gij u verbeelden, dat men eene afgrijselijke schending van al wat het edelst en heiligst is op aarde, de onschuld en schaamte van een jong meisje, en nog wel een meisje dat men lief heeft, dat men dit alles zoude ongewroken laten?

»God is daar, om mij te wreken.

»Sints gisteren, geloof ik daaraan niet meer. Neen, weerhoudt mij niet WILHELMINA; ik moet dien mensch vermoorden, hoort gij?

»En zijn dood, wordt die dan ook niet de uwe?

»Zonder twijfel, doch dan zal ik kalmer wezen, dan zal ik vrijer adem halen, mogt zulks mijn laatste ademtogt zijn.

»Neen, neen, FRANTZ, dat is onmogelijk! en voorts, zijt gij zeker te zullen slagen!.... Gij kunt hem missen, gij kunt hem eene ligte wonde toebrengen, en dan zou hij u niet missen, hij!.... Neen, alle smart, die gij hem zoudt hebben doen verduren, zoude hij aan uwe moeder vergelden, wie hij haren zoon ontrukken zoude...... Ach FRANTZ, weg met eene gramschap, welke zoo duur betaald wordt; dat is de regte wraak niet, die met vijanden

aanvangt, doch op de ohzen wordt geëindigd; het kan niet anders, beloof mij zulks; geef mij die wapens, welke ik daar zie terug, geef ze mij, ik verlang, ik eisch zulks."

»Dan," zeide FRANTZ, »geve gij mij ook uw vergif weder."

»Mijn vergif.... en hoe dan sterven?.... gij wilt dan, dat ik zonder eer blijve leven?"

»Gij wilt dan dat ik zonder wrake blijve leven?"

»Wat te doen? O mijn God!" riep WILHELMINA uit.... en smolt, het hoofd in hare handen latende zakken, in tranen.

»O, zoo ik slechts eerder maar u hadde gehoord," riep zij wederom snikkende uit. »Te moeten zeggen dat ik gelukkig zoude hebben kunnen zijn, en zelfs maar één oogenblik andere mannen boven u heb kunnen trekken en naar vrouwen heb geluisterd, die mij vroeger vleiden en nu, bijna met vreugdevolle oogen, zich om mijn schavot zijn komen scharen! Te moeten zeggen, dat ik niet op uwe eerste woorden dien Prins heb teruggezonden, die mij heeft in het verderf gestort en mij niet eens wreken kan! Trotsch op eene schoonheid, die, in eenige uren slechts, is vernietigd geworden, rekende ik u door mijn bezit gelukkig. O! ik voel het FRANTZ, ik heb het regt niet meer, u te zeggen, dat ik u bemin! Gij hebt het regt mij te verstooten en te versmaden, mij, die u de hand toereik, eerst nu ik zoo diep gevallen ben.....

»En nogthans FRANTZ, heeft ooit eene vrouw, in weerwil van kinderluimen, in weerwil van fouten uit onbedachtenheid, regt bemind, dan ben ik het; — ik, die van berouw aan uwe voeten tranen stort; ik, die om u mijne liefde te bewijzen, nogmaals de afgrijsselijke straf zoude ondergaan, welke het mij verwondert te hebben kunnen overleven.....

»Welnu! hij die liefde, hij die smarten, FRANTZ, bezwere ik u mij te laten sterven en zelf te leven!"

FRANTZ zag haar zonder te antwoorden aan. — Zij was aan zijne voeten verwelkt en stervende, die vrouw, weleer koningin onder al wat haar omringde. Hij voelde hare hand in de zijne; zij verviel zelve het eerst in den meest gemeenzamen toon, want groote rampen brengen twee elkaâr beminnende harten meer nog dan eene lange vertrouwelijkheid tot elkander.

»WILHELMINA!" riep hij uit, »ja, gij hebt gelijk! Geene wraak meer ... na zulk een ongeluk, is wreken en sterven te gering; dit zoude het einde eener gewone liefde wezen .... Doch er is iets veel schooners en edelers; gevoelt gij den moed daartoe? ... dat is, om te leven en gelukkig met mij te zijn?"

»Ik? FRANTZ, denkt gij daaraan? Mijn naam is onteerd!"

»Zoo ik u den mijnen geef...?"

»Ik kan mij niet meer in mijn vaderland vertoonen."

»Ik zal er u een ander bezorgen."

»FRANTZ, het is onmogelijk, ik mag u niet voor eeuwig aan een rampzalig schepsel verbinden, dat u schande en ongeluk ten bruidschat brengt."

»En zoo dit alles door mijne liefde verdwijnt, zoo gij in mijn' boezem eene toevlugt vindt, waar geen smaad der menschen, of beulshanden u bereiken kunnen, waar gij steeds even rein en geacht zult wezen, als gij onschuldig zijt! Wat zou de liefde wezen, zoo dezelve niets dan belangen wist op te offeren; zoo dezelve niet meer deed dan eigenliefde of noodzaak? O, neen.... De liefde is schoon, daar zij alvermogend is, daar het een wettig verdrag des harten is, hetwelk met alle door menschen ge-

maakte overeenkomsten den spot drijft. De openbare meening zal mij beschimpen..... Wel, wat is mij daaraan gelegen? .... Ik zal niet meer onder menschen leven, ik wil dood voor hen wezen, ik zal hun mijnen geschonden naam, als een erfdeel nalaten, dat men met walging aan gretige erfgenamen toesmijt."

»O, Frantz, gij zijt de edelste der menschen, doch ik kan die opoffering niet aannemen. Er zijn rampen, te zwaar om daarvoor troost, en fouten, te groot om daarvoor bij zichzelve vergiffenis te vinden."

»Slechts ééne fout en ééne ramp is er, die de liefde niet vergeven noch vergeten kan, dat is, als men geene wederliefde of wel ontrouw ondervindt. Geene smarten zijn onheelbaar op deze aarde, dan die, waaraan de wroeging knaagt. Die wonden, waarmede eene ontmenschte hand u heeft geteisterd, zijn niet doodelijk, weldra zullen zij genezen .... er zal zelfs een tijd komen, wanneer de sporen er van verdwenen zullen zijn. Wilhelmina, zoo ook zal het met uwe droefheid gaan: het is goddeloos, te wanhopen vóór den dood, als men geen misdrijf heeft bedreven; en als soms smartelijke herinneringen mijn geluk komen verbitteren, zal ik er eene minder hebben, de jaloezij. Gij zult de mijne, ja alleen de mijne en voor eeuwig de mijne zijn. In dien onoverkomelijken cirkel, dien de algemeene versmading om u heeft getrokken, sluit ik mij met u op, en dan zal ik, in weerwil van allen, nog een gedeelte geluk met u smaken. O, gij zult voor mij leven, ik wil het, het moet zoo zijn; want nimmer heb ik u meer bemind .... en altijd, dit voel ik, zal ik, zoo gij mij wedermint, het Opperwezen voor mijn levensbehoud dank weten."

Wilhelmina hoorde in gedachten verzonken nog naar

hem; toen hij reeds met spreken had geëindigd; plotseling rigtte zij zich op; zij voelde geene wonden meer, zij was met eene bovennatuurlijke kracht begaafd. . .

»Ja, mijn FRANTZ! ik zal voor u, voor u alleen leven en gelukkig zijn. Indien ik het niet ware, zoude het eene beleediging zijn aan u; aan u, zoo edel, aan u, wien ik bemin, en in wien ik meer dan in mijne herinneringen vertrouwen stel. Ja, ik zal al het leed dat zij mij gedaan hebben, vergeten; ik zal vergeten dat zij mij onteerd, dat zij mijnen vader gruwelijk vermoord hebben; ik ben WILHELMINA KRAMSER niet meer, ik ben uwe vrouw, en weet niets verders voortaan, dan dat ik u bemin en dat ik voor u leef. . . .''

En die twee wezens, een oogenblik te voren, zoo vast tot zelfmoord besloten, lagen nu in elkanders armen en weenden. Van vreugde was zulks niet, en wie echter, zoo hij op den bodem hunner ziel had kunnen lezen, zoude hen niet benijd hebben? want helaas! wat is het geluk hier beneden anders, dan te zamen te lijden?

Twee maanden daarna, hadden FRANTZ, zijne moeder en WILHELMINA, alle drie *Potsdam* verlaten, zonder te zeggen werwaarts zij heen gingen.

III.

FREDERIK was en bleef diep gekrenkt over de wreedheid van zijnen vader; doch het zoude hier, om zijne wraaklust te voldoen, vadermoord gegolden hebben, en derhalve bedwong hij zich; weldra ook hielden nieuwe gedachten zijnen geest bezig; de eerzucht deed dien veldheersboezem ontvlammen en WILHELMINA werd vergeten.

Toen hij later, ettelijke jaren daarna, die bewonderens-

waardige man was geworden, die een voor drie vierde gedeelten vermeesterd koningrijk, met een voor drie vierde gedeelten vernietigd leger aan zijne vijanden betwistte, gebeurde het eens in een' van die rampspoedige veldtogten; waaruit hem niets dan zijn génie overbleef, dat hij zich, gevolgd door eenige officieren, van zijne legerplaats verwijderde, om een gedeelte des streek in den omtrek te verkennen. Een hevig onweder brak eensklaps los; zijn paard van een' bliksemstraal ontsteld, steigerde en ging onder een' zwaren stortregen met hem door. Eerst een groot eind verre, kreeg de Koning hetzelve op eenen hem geheel onbekenden weg, bij eene eenzame stulp, weder tot staan; het onweder nam heviger en heviger toe, en de Koning van Pruissen besloot derhalve, voor een oogenblik bij een' zijner onderdanen binnen te gaan.

Hij klopte aan; eenige kinderen kwamen hem open doen; hij bevond zich in eene vrij sombere boerenhut, welke slecht door den naauwelijks binnendringenden dag en een groot vuur, tot het koken van eenig voedsel aangestoken, verlicht was. Een nog jonge man en vrouw zaten er om heen, in wie de lezer zekerlijk FRANTZ en WILHELMINA zal hebben vermoed.

»Wie zijt en wat wilt gij?" vroeg de man, zonder op te staan.

»Ik ben een officier des Konings," antwoordde FREDERIK. »Mijn paard heeft mij ver van eenige mij vergezellende vrienden verwijderd; ik verzoek u eene schuilplaats voor het onweder."

Op het hooren dezer stem, stond FRANTZ op; hij keek FREDERIK aan, wiens beeld hem als een lidteeken in het hart gegrift stond.

»Voor u eene schuilplaats?.... Dat is onmogelijk."

»Onmogelijk!" zeide Frederik, zijn ordelint en teekenen ontblootende; »Weet gij wie ik ben?"......

»Het is juist omdat ik weet wie gij zijt," riep Frantz uit, »dat ik u aanraad om liever voor mijne wraak, dan voor het weder eene schuilplaats te zoeken. Weet gij bij wien gij zijt, Sire?..... bij een' man op wiens hoofd gij alle mogelijke rampen op aarde gebragt hebt; wien gij in zijne dierbaarste genegenheid, in de vrouw die hij beminde, hebt laten treffen......

»Herkent gij hem, Wilhelmina?" sprak hij, zich naar zijne vrouw keerende.

Wilhelmina stond met eene stuiptrekkende beweging overeind, en toen kwam den Vorst in hare weder schoon gewordene trekken, doch die door onlangs geledene smart vermagerd en met kleine lidteekens gemerkt waren, de herinnering aan een vreesselijk voorval voor den geest terug.

»Mijn God!" riep Wilhelmina uit, »Hij is het!"

»Ja, hij is het," herhaalde Frantz; »er hangt ons eenig groot onheil boven het hoofd, want hier is de man die aanhoudend het noodlot naar ons gerigt heeft. Die afgrijsselijke straf, welke gij voorheen dezer onschuldige vrouw hebt berokkend, is de eenige ramp niet, die wij u te danken hebben; genoodzaakt om *Potsdam*, ons vaderland en onze vrienden te verlaten, is ons vermogen met een' eerloozen bankier, wien wij hetzelve hadden ter hand gesteld, verdwenen. Toen ben ik landbouwer geworden; doch de legers van u en uwe vijanden, verwoesten onze woningen en verdelgen onze akkers. Om uwentwille, zullen wij gedrongen zijn te bedelen, zoo wij niet liever blijven lijden."

»Denkt gij, antwoordde Frederik, »dat ik zelf door

die verschrikkelijke wraakoefening minder ben gestraft geworden? Zoodra ik Koning werd, was mijne eerste gedachte u, zoo ik konde, optesporen, en het onheil dat ik over u gebragt heb, te vergoeden. Gij waart verdwenen en niemand heeft geweten wat er van u geworden was."

»Dat was om u te ontloopen, Sire; er zijn handen, van welken de weldaden te vreezen zijn; het verwondert mij, dat sedert uwe komst, het onheil u alhier nog niet gediend heeft. Vertoef niet langer; zeg ik u."

»Ik zal u geene enkele ramp meer berokkenen," hernam Frederik, »integendeel, gij zijt arm, zegt gij; ik ben het ook..... neem dit evenwel aan; en zoo ik immer in mijne hoofdplaats terugkeer, meldt u dan met dezen pensioenbrief bij de Koninklijke schatkamer aan."

Hij wierp eene beurs en een paar woorden, die hij met potlood schreef, op de tafel neder.

»Dat wil ik niet," zeide Frantz, »dat wil ik niet; blijf hier nog, zoolang het onweder aanhoudt, doch op voorwaarde dat gij dit alles zult terugnemen."

»Mijn vriend, uwe kinderen sterven van honger," riep Wilhelmina uit.

»Welnu! houdt dan alles zoo gij wilt," sprak Frantz; »doch gij zult zien dat dit goud ons onheil zal aanbrengen."

In dit oogenblik traden eenige officieren van Frederik, die hem zochten, binnen: het was niet raadzaam lang van zijne legerplaats verwijderd te blijven.

»Wilhelmina," vroeg de Koning, »vergeeft gij mij?"

En een traan blonk in de oogen van den kouden wijsgeer, wien de hekelende Voltaire bezongen heeft. Want is er wel een gemoed zoo verhard, dat niet door eene herinnering zijner jeugd verteederd wordt?

»Ik vergeef u," zeide WILHELMINA, want sedert onze ongelukken ben ik gelukkig geweest en zal ik zulks mogelijk nog zijn."

FREDERIK ging heen. Eenige minuten verliepen: na verloop van dezen tijd, hoorde men hard op de deur kloppen.

FRANTZ opende: het waren Oostenrijksche soldaten, door eenen spion geleid, die van verre op den weg, den Koning de hut had zien binnengaan.

»De Koning van Pruissen is hier," schreeuwden zij, »gij moet hem ons overleveren."

»Hij is niet hier," antwoordde FRANTZ, die hem den tijd wilde geven, om te vlugten. »Wij hebben hem niet gezien."

»Niet gezien!" zeide de spion de beurs en het geschrift opnemende. »Van waar komt dan dit papier, geteekend *Frederik*, en zoo pas geschreven?"

FRANTZ wisselde snel een' blik met WILHELMINA, die beteekende: Ik had het u wel voorspeld.

»Zoek overal deze hut door," sprak de aanvoerder, »dewijl hij ons niet zeggen wil, waar hij den Koning heeft verborgen."

Daarop doorliepen de soldaten de stulp, alles omverwerpende en met de kolven hunner geweren verbrijzelende.

»Laat ons," riep de aanvoerder, daar zij hem toch zoo goed verborgen hebben, de hut in brand steken, dan zullen wij wel zien of FREDERIK er is. Wat die boeren aanbelangt, die kunnen wij naar het hoofdkwartier mede voeren; mogelijk zal de pijniging hen wel tot spreken brengen."

»O God! ons huisje!" riep WILHELMINA uit, toen zij de soldaten met een brandend stuk hout het strоodak zag naderen.

»Ik had het u wel voorspeld," herhaalde FRANTZ, ongevoelig en wanhopend, terwijl de soldaten hem de handen bonden en WILHELMINA met hare kinderen, uit de brandende woning naar buiten bragten.

Wat er van hen wierd, weet men niet. Vruchteloos liet FREDERIK hen na het sluiten van den vrede, van den vijand terug vorderen; zij waren, even als hun in asch gelegd hutje, verdwenen..... ten bewijze dat vorstenmagt, zoo voorspoedig en vaardig in het stichten van onheil, niet even gemakkelijk het goede te weeg brengt, en hun scepter, een vreesselijk wapen van straffe, dikwijls slechts een kinderspeeltuig is, als zij daarmede willen beschermen.

Uit het Fransch van PAUL FOUCHER.

De jongste mechaniesche uitvindingen in verschillende takken der nijverheid.

> Expertus vacuum Daedalus aëra
> Pennis non homini datis.
> Nil mortalibus arduum est,
> Coelum ipsum petimus.
>
> HORATIUS.

Werpt men eenen blik op den tegenwoordigen toestand van het Fabrijkwezen in beschaafde landen, dan moet men zich verwonderen over de reuzenschreden, die hetzelve in korten tijd gemaakt heeft. Gaan wij maar eene halve eeuw terug, dan zal ons het qualitatieve en quantitatieve onderscheid der *toenmalige* en *tegenwoordige* fabrikaten sterk genoeg in het oog vallen. Een voorname drijfveder

van dezen zigtbaren voortgang der *technische* nijverheid en van den, daarmede gelijkmatig voortschrijdenden, welstand der volkeren is in de uitbreiding, de meerdere volkomenheid en de meer wetenschappelijke bevestiging van het machiene-wezen te zoeken. Dit staat thans op eene hoogte, die zelfs de koenste verwachtingen van vroeger dagen overtreft. Maar niet alleen de mechaniek voor voortbrengselen, ook die voor vervoer bestemd, welke laatste door de algemeene invoering van ijzeren spoorwegen, stoomwagens en stoomschepen een krachtig hulpmiddel heeft verkregen, streeft onvermoeid voorwaarts. Daar kan eenmaal een tijd komen, waarin het nageslacht met medelijden en verwondering nederziet op eene eeuw, in welke de mensch door dieren en op hobbelachtige wegen zich van de eene stad naar de andere liet slepen, en misschien zullen latere geslachten het nog van deze periode, die het systeem der ijzeren spoorwegen in al zijne uitgestrektheid omvat, kunnen winnen, als de vaart met luchtballonnen alle zwarigheden van een onzeker en verraderlijk element zal hebben overwonnen, en de chausséen, ijzeren spoorwegen, vloeden, kanalen en zeeën zal hebben verdrongen. Zulk een voorgevoel komt onwillekeurig bij iedereen op, die de spoedige ontwikkeling der volks-industrie en de hooge vlugt onzer tegenwoordige mechaniek gadeslaat. Een rij van in het oog vallende, uit het thans bestaande ontleende voordeelen, zal, van het tegenwoordige standpunt van het machiene-wezen, van deszelfs in alle rigtingen der nijverheid en des burgerlijken levens ingrijpende takken, en uit de schitterendste resultaten blijkend nationaal belang, in het algemeen het beste overzigt geven. De *stoom-machiene*, »de hercules van het machiene-geslacht," gelijk Babbage zich uitdrukt, moge deze rij openen.

Voor vijftig of zestig jaren, waren er nog geen honderd stoom-machienes; het aantal der thans bestaande wordt op ten minste 200,000 berekend, welke gemiddeld zoo veel kracht uitoefenen, als vier millioenen paarden of vijf-en-twintig millioenen menschen, dat is het veertigste gedeelte der geheele menschheid. Voor zestig jaren was de stoom-machiene nog een lomp, onbehouwen, onevenredig, veel ruimte innemend werktuig; dat, als het aan den gang was, in alle voegen en naden piepte en kraakte, veel brandstof verteerde, in evenredigheid weinig verrigtte, en veel handen tot zijne bediening noodig had; deszelfs werkzaamheden bepaalden zich tot het uitpompen van het water in bergwerken. Maar hoe heeft zich deszelfs geheele zamenstel, en hiermede deszelfs geheele werkzaamheid en industrieel belang in den korten tijd van vijftig jaren veranderd! Kapitein Savery had in het jaar 1698 de stoom-machiene in den zoo even afgemaalden onvolkomen staat uitgevonden. Aan het onsterfelijk genie van James Watt heeft de stoom-machiene hare geheele hervorming te danken, en dien aandrang, welke het op eene hoogte, die van de volmaaktheid niet meer verre is, gebragt heeft. James Watt beschaafde de in het ontwikkelings-tijdvak der kindschheid staande stoom-machiene, maakte haar bruikbaar, en voerde haar in het werkelijke leven in. De stoom-machiene vereenigt thans met eene sierlijke en aangename bouworde, en met gelijkmatige vormen, de hechtste duurzaamheid. Haar gang is zacht en geheel zonder gedruisch: stom ontwikkelt zij die onwederstaanbare krachten, welke haar van alle andere mechanieke toestellen onderscheidt; en daarbij verteert zij, bij belangrijker uitwerkselen, aanmerkelijk minder brandstof dan vroeger. Watt bezat meer dan één talent voor de werktuigkunde, hij was een geest-

vol mensch; dat zal ieder moeten bekennen, die zich er niet mede vergenoegt, alleen de uitwendige bewegingen der machiene te bewonderen, maar die zich tevens met het inwendige zamenstel van een werk bekend maakt, dat een menigte van de vernuftigste gedachten en der scherpzinnigste combinatiën in zich vereenigt. WATT, de grondvester onzer stoom-machiene, was een denker; hij schepte zijne denkbeelden uit de diepte van zijnen geest, uit een onvermoeid bestuderen der natuur en hare verhevene wetten. Hij lei de meest teugellooze natuurkrachten aan banden, besloot ze tusschen ijzeren grenzen, en wees ze hare vaste wegen aan; ja hij wist ze zoo te temmen, dat ze, wanneer ze door haren woesten aard al voor een oogenblik buiten derzelver grenzen werden gedreven, evenwel dadelijk door eigen aandrang weêr binnen dezelve terugkeeren. WATT schiep de stoom-machiene zonder mathematische formulen, hij kende het spreekwoord te goed: »daar, waar de formule begint, houdt het praktisch verstand op," in zijn brein, niet op het papier ontwikkelden zich de vruchtbaarste en zegenrijkste uitvindingen. Voordat WATT, in het jaar 1782, om een octrooi voor zijne uitvindingen verzocht, drong hij bij eenen toenmaals beroemden Theoretikus aan om zijne gedachten daarover. Deze bewees hem met zwart op wit in ellenlange formulen, dat zijne stoom-machiene geheel en al met de uitkomsten der theorie in strijd was, en dat hij zich dus in den grond zou werken, als hij de waanzinnige gedachte, om stoom-machienes volgens zijne meening te vervaardigen, ten uitvoer wilde brengen. — Als een bewijs van dankbaarheid voor ware verdiensten werd aan JAMES WATT door de Engelsche natie in de *Westminster*-abdy een monument opgerigt, dat een der gelukkigste werken van den be-

rekenden CHATFREE moet wezen. WATT is geboren te *Greenwich* in 1736 en gestorven te *Heathfield* in 1819.

Sedert WATT werd er aan de stoom-machiene meer gekunsteld dan verbeterd: de werkelijke verbeteringen echter bestaan in de vermindering en besparing van brandstof. een in alle opzigten belangrijk punt, dat voor het overige met het zamenstel der machiene eigenlijk niet zamenhangt. Het is verwonderlijk, in welk eenen korten tijd de stoom-machiene, nadat eenmaal hare bruikbaarheid door de ondervinding bewezen was, zich over den aardbol heeft verspreid en in alle mogelijke takken van industrie en techniek zich heeft ingesteld. De van alle zijden zich opdoende onophoudelijke navraag riep weldra de stichting van afzonderlijke, voor het vervaardigen van stoommachienes uitsluitend bestemde, etablissementen in het leven, onder welke dat van JOHN KOCKERILL den eersten rang bekleedt.

De stoom-machiene wordt in de volgende vier verschillende onderwerpen gebruikt: 1. als machiene om zware lasten, namelijk bij bergwerken, op te heffen; 2. als bewegende kracht in alle takken van het fabrijk wezen; 3. als voortstuwende kracht bij stoomwagens; en 4. als reeiwerktuig bij stoombooten.

De in de diepste ingewanden der aarde buit gemaakte schatten brengt de stoom-machiene aan het licht; zij beschermt het leven van den bergwerker voor het indringende water, dat zij in de diepte door een onwederstaanbare ademhaling tot zich trekt en boven in stroomen weder uitstort. Om uit de groeven der koperbergwerken van *Cornwallis* het zich verzamelende water te verdrijven, waren niet minder dan 12,000 paarden of 80,000 menschen noodig; maar in plaats daarvan pompen thans 64 stoom-machienes er

het water uit. Met de bergwerken is ondertusschen het gebruik der stoom-machiene als middel tot het opheffen van zware lasten nog in geenen deele uitgeput. In *Engeland* en *Noord-Amerika* komt zij als een plaatselijk toestel, tot het ophalen der rijtuigen op de ijzeren spoorwegen (*stationary steam-engine*) gedurig meer in gebruik. Een oneffen van gebergten doorsneden terrein brengt de Engelschen in het geheel niet meer in verlegenheid. Stuit de spoor-weg op een berg, die de veerkracht van den stoomwagen stuit, dan plaatst hij op den kruin van dien berg eene stoom-machiene, welke reizigers en handelswaren alles te zamen, zonder eenigen omslag, door middel van een lang touw ophaalt en aan den anderen kant weder neêrlaat. Wie had er toch voor weinig jaren ooit aan gedacht, dat het nog eenmaal zoo verre zou komen, dat men huizen door middel van stoom zou bouwen? En toch heeft het Engelsche sijsteem van uitwinning van krachten ook reeds hierin zijnen triomf gevierd. Het prachtige tol-gebouw te *Liverpool* werd voor korten tijd door de medewerking des stooms opgetrokken. Naast het gebouw stond eene kleine stoom-machiene, die zand en kalk tot mortelkalk vermengde; en steenen, balken, tigchels, ja zelfs de arbeiders naar boven trok. De machiene bragt dagelijks 16,000 tigchels en over de 150 centenaren kalk naar boven, en won daardoor eene menigte van arbeiders en handlangers uit. Dit voorbeeld vond navolging, en sedert dien tijd is menig prachtig gebouw opgetrokken, bij welks stichting de kracht van den stoom gebruikt werd. Het bouwen der Egyptische Pyramide, die 186 millioenen centenaars weegt, moet 100,000 menschen twintig jaren lang hebben bezig gehouden; en men heeft berekend dat dit gevaarte, onder medewerking van de in het jaar 1823 in *Engeland* in

beweging zijnde stoom-machienes, door 36,000 menschen in 18 uren zou kunnen worden afgewerkt. ARCHIMEDES riep, gelijk bekend is, in den overmoed van zijnen vindingrijken geest uit: »geef mij een vast punt aan den hemel, dan hef ik de aarde uit hare hengselen!" Volgens de berekening van VON GERSTNER zou ARCHIMEDES, indien hem ook door de goden een vast punt aan het firmament was aangewezen, met de hem ten dienste staande hefboomen, zich 17,727,184,228,908 jaren moeten afwerken om de aarde slechts een duim hoog opteheffen. Had hij daarentegen 200,000 stoom-machienes gehad, dan zou hij het des noods hebben kunnen beleven, de aarde ten minsten eene merkbare hoogte, uit hare plaats gerukt te zien.

Het is bekend welk een belangrijke rol de stoom-machiene tegenwoordig speelt in de voortbrengende techniek. De gelijkvormigheid harer bewegingen, haar zachte en daarbij zoo zekere arbeid, hare vervoerbaarheid, maar voornamelijk het voordeel, dat het aanleggen eener stoomfabrijk niet aan plaatselijke omstandigheden verbonden is, maakt haar daar, waar aan brandstoffen geen gebrek is, tot den meest geliefden *motor* of in beweging brenger. Zoo vinden wij in *Engeland* het grootste gedeelte der fabrijken, namelijk bijna alle katoenspinnerijen en mechaniesche weverijen, door stoommachienes gedreven, welke, in de beide laatste takken van nijverheid alleen, de kracht van 44,000 paarden uitoefenen. Het hooge nut der stoom-machienes blijkt, gelijk wij reeds aanmerkten, voornamelijk ook in zulke fabrijken, die aan zekere plaatselijke omstandigheden gebonden zijn, waardoor het bij voorbeeld wel kan gebeuren, dat de noodige water-kracht, om de machiene in beweging te brengen, geheel ontbreekt,

en het gebruik van de krachten van dieren niet toereikend of te kostbaar zou wezen.

Het gebruik van stoom-machienes vermeerdert van jaar tot jaar in *Engeland*, *Noord-Amerika*, *Frankrijk*, *België*, *West-Pruissen* en ook in ons Vaderland; en slechts de ongelijke verdeeling der brandstoffen verhindert hare geheele verspreiding in alle landen: anders zou de tijd voorzeker niet meer verre wezen, waarin de stoom-machiene, in elke huishouding, als een onontbeerlijk meubel ingevoerd, alle die kleine mechanische bezigheden, zoo als koffij malen, suiker raspen, wasschen en mangelen, tot het uitkloppen der kleederen toe, zou verrigten.

Wij moeten hier nog melding maken van een buitengemeen nuttig gebruik van den stoom. De *stoom-brandspuiten* zijn, voor zooveel ons bekend is, tot dus verre slechts in *Londen* en *Parijs* in gebruik; derzelver werking overtreft alle verwachtingen. Zoo lang er geen gebrek aan water is, kan ook de hevigste brand de hoeveelheid van water, die door de onwederstaanbare kracht van den stoom, in stralen zoo dik als een arm, omhoog wordt geslingerd, niet weerstaan. Een aanmerkelijk voordeel is er buitendien gelegen in de naar evenredigheid geringe ruimte, welke de stoom-spuit inneemt; zulk eene machiene, welke zoo veel uitwerkt als zes der grootste brandspuiten te zamen, beslaat immers naauwelijks zoo veel ruimte als een enkele der laatsten. Misschien echter is er eenig ongemak in gelegen, dat de stoom-spuiten niet zoo snel als de gewone in werking kunnen worden gebragt.

Behalven tot de reeds aangewezen nuttige einden, wordt de stoom-machiene ook gebezigd tot het verspreiden van nutte kennis en wetenschap. Zoo werd in 1814 het Engelsche nieuwsblad *de Times* door de eerste *stoom-drukpers*

gedrukt. Te *New-York* werd in het jaar 1822 een Roman van 500 bladen groot in twee dagen gezet en door stoom gedrukt. In *Duitschland* zijn te *Augsburg*, *Berlijn*, *Hamburg*, *Leipzig*, verscheiden stoom-persen in beweging.

Wat de stoom-machiene als *stoom-wagen*, in de laatste jaren op den ijzeren spoorweg verrigt, is te bekend, dan dat wij het hier zouden herhalen. Ofschoon de werktuigkundige zelf bekent, dat de inwendige mechaniek van den stoomwagen dien graad van volkomenheid nog niet bereikt heeft, waartoe dezelve misschien geschikt is, vermeerdert toch het aantal der stoom-wagens, van jaar tot jaar, naar mate het stelsel der ijzeren spoorwegen zich uitbreidt: en het aantal der tegenwoordig op de spoorwegen in *Europa* en *Noord-Amerika* loopende stoom-wagens mag wel op 1200 tot 1500 geschat worden, een getal, dat misschien binnen tien jaren tot het tiendubbelde zal zijn gestegen. Gelijk bekend is, heeft men thans ook in ons Vaderland met het aanleggen dier wegen een' aanvang gemaakt, en de maatregelen onlangs door Z. M. den Koning genomen, kunnen niet anders dan de meest gewenschte uitwerkingen ten gevolge hebben. Met den weg van *Amsterdam* naar *Haarlem* is men reeds begonnen, en die naar andere steden in en buiten ons Rijk zullen weldra volgen. Met een enkel woord dient hier ook gewag te worden gemaakt van de belangrijke verbeteringen die Prof. Stratingh, te *Groningen*, aan den stoomwagen voor gewone wegen heeft bewerkstelligd, waarvan de eerste proeven buitengemeen aan de verwachting hebben voldaan, zoodat men veronderstellen mag, dat ook deze uitvinding weldra van algemeen nut en gebruik zal worden.

Uit de volgende opgave blijkt, tot welk eene uitbreiding

ook de stoomvaart reeds is gekomen. Voor vijftig jaren was de stoomvaart naauwelijks bij name bekend. Thans bezitten *Engeland* 410, de *Vereenigde-Staten* 386, *Frankrijk* 121; de *Duitsche Staten* omtrent 10 en ons Vaderland mede een tiental stoombooten, waaruit men kan opmaken, hoe zeer het verkeer tusschen steden en landen door de invoering der stoom-machiene als krachtig roeiwerktuig gestegen zal zijn. In het jaar 1817 voer in de *Missisippi* de eerste stoomboot; in 1830, dus veertien jaren daarna, doorkliefden reeds 230 stoomschepen de wateren der *Missisippi* en *Ohio*. Van deze 230 booten waren van 1831 tot 1833 niet minder dan 66 buiten dienst gesteld; zeven daarvan gingen door het ijs te gronde, 15 sprongen en werden door de vlammen verteerd, 24 werden op rotsen en riffen en door drijfhout verbrijzeld, 5 werden door andere booten in den grond geboord, 15 eindelijk werden, als onbruikbaar, gesloopt. Maar des niet te min, is de gemeenschap op de *Missisippi*, tusschen *New-Orleans* en de steden *Louisville* en *Cincinati*, door de stoomvaart, van 2000 tonnen tot een millioen dat is 500 voudig gerezen.

Een der treffendste voorbeelden van den bewonderenswaardigen voortgang van het machiene-wezen, leveren de *katoen-fabrijken* op, welke, alleen door de invoering der machienerien, tot een der belangrijkste takken van nijverheid zijn opgeklommen. In het jaar 1760 werd de katoen nog met het eenvoudige hand-rad gesponnen, even als men thans nog het vlas spint. Tegenwoordig zijn het overal machienerien, die in de ontzettende behoeften aan katoengaren voorzien. Eén enkele werkman spint thans, door middel der spin-machiene, zoo veel als voor zestig jaren 300 arbeiders te zamen, of met andere woorden, hij vervaar-

ligt thans in eenen dag even zoo veel en veertienmaal goedkooper garen, dan hij voor zestig jaren in een geheel jaar zou geleverd hebben; en als de Engelschen voor zestig jaren met het eenvoudige spin-rad even zoo veel hadden willen spinnen, als ze thans met behulp van machienen doen, dan hadden ze ten minsten veertig millioenen menschen, of het vijf-en-twintigste gedeelte des geheelen menschdoms moeten aan het werk stellen. *Engeland* bezit verscheiden katoen-spinnerijen, welker machienen, binnen 12 uren een' draad leveren, die 62,000 Engelsche mijlen lang is, en dus twee en een half maal den aardbol zou omspannen. Het garen dat jaarlijks in *Engeland* gesponnen wordt, heeft zulk eene lengte, dat het 203,775 maal de aarde omspannen en 51 maal van de aarde naar de zon zou kunnen reiken. Maar ook de hoedanigheid (kwaliteit) van het fabrikaat is niet achtergebleven; dat de machienerien een schooner, en meer gelijkvormig garen opleveren, dan met menschenhanden mogelijk is, kan niet worden tegengesproken; ook zou het aan menschenhanden bezwaarlijk gelukken, zulk eenen buitengewoon fijnen draad te spinnen als het machiene-garen van No. 350, dat in *Engeland* wordt vervaardigd, en waarvan 167 Engelsche mijlen op een pond gaan. De geschiedenis der uitvindingen wijst, naast de katoen-fabrijken, geen' tak in het uitgestrekte gebied der nijverheid aan, welks gansche ontwikkeling van deszelfs eerste geringe beginselen tot aan deszelfs kolossaalste uitbreiding, zulk een kort tijdsverloop beslaat. Toen in het jaar 1769 Richard Arkwright, een barbier de eerste steen tot vestiging van het nieuwe systeem der spinnerij gelegd had, volgden de andere daarmede in betrekking staande uitvindingen hand over hand, en naauwelijks waren er dertig jaren verloopen, of het gebouw

van het katoen-fabrikaat stond reeds daar in al zijne grootheid, terwijl het alle andere takken der nijverheid overschaduwde. In het begin der regering van GEORGE III, hield het katoen-fabrikaat in *Groot-Brittanje*, niet meer dan 40,000 menschen aan het werk; thans vinden anderhalf millioen door hetzelve arbeid.

Onder de vruchtbaarste uitvindingen in het gebied der katoen-manufacturen, moet men de *zelfwevende stoel*, en de *Bonine* of *tuule-machiene* rekenen. De zelfwevende stoel werd in het jaar 1785 door Dr. CARTWRIGT uitgevonden, aan wien het Parlement vier-en-twintig jaren daarna eene belooning van 10,000 pond sterling teekende. Eerst vóór nauwelijks vijf-en-twintig jaren, werden deze machienes in *Engeland* meer verspreid; nu zijn ze ook op het vaste land van *Europa* algemeen in gebruik. Te *Gend* worden onder anderen, in een groote fabrijk, 600 machiene-stoelen door stoom gedreven, en te *Augsburg* wordt een machiene-weverij van 800 stoelen opgerigt. Het aantal der in *Groot-Brittanje* ingevoerde zelfwevende stoelen bedraagt reeds meer dan 100,000. *Glascow* alleen bezat *in 1831* niet minder dan 14,127 stoom-weefstoelen, en vier huizen vervaardigen, in deze laatste plaats, met behulp dezer machienes, jaarlijks een stuk doek van 15,000 Duitsche mijlen lengte. Nog voor vijftien jaren werd de tuule of kant, dat fijne, geheel uit kleine zeshoekige gaatjes bestaande weefsel, op eene zeer moeijelijke wijze, met de hand vervaardigd. Thans verrigt eene zeer kunstige machiene, de *Bobine*, dezen arbeid. De Engelschen moeten het in dezen tak zoo ver gebragt hebben, dat zij in staat zijn, tuule van vijftien voet breed te weven.

Ofschoon de *kousenwevers-stoel*, reeds in het jaar 1589 door WILLIAM LEE was uitgevonden, konden echter de

geweefde katoenen kousen, wegens derzelver toen ter tijd nog hoogen prijs, slechts onder de vermogende klasse werden verbruikt; de zamenstelling der zeer gecompliceerde weef-machiene was nog onvolmaakt, en de katoen zeer duur, veertienmaal duurder dan thans. Met de invoering der machiene-spinnerij verhief zich ook de kousen-manufactuur. *Engeland* alleen vervaardigt thans met ongeveer 16,000 kousenwevers-stoelen, meer dan twee millioenen dozijnen paar kousen, ter waarde van 100,000 pond sterling, en *Duitschland* met 2340 stoelen, ongeveer een achtste gedeelte. De kousenwevers-stoel is eene zeer gecompliceerde, maar zeer vernuftige machiene, met welke een werkman zonder moeite, bijna in één oogenblik, verscheiden honderd steken meer kan breiden dan honderd der vlijtigste breidsters.

Nadat het machiene-wezen, in alle takken der nijverheid die tot de bearbeiding der katoen behooren, zijnen invloed had doen gevoelen, kwam ook de beurt aan de *katoendrukkerij*, en spoedig zag men de plaats van het langzaam drukken der katoenen met handvormen, door machienes ingenomen. Ook hier vierde de vindingrijke geest van den Engelschman weder zijnen triomf. Als men bedenkt, hoe oneindig spoediger het gaat, wanneer men door gegraveerde rollen de stukken katoen, onafgebroken voortgaande, kan drukken, dan wanneer men door houten vormen het patroon stuksgewijze met de hand er opstelt, dan zal men zich niet verwonderen, dat de *rouleau-druk* in den korten tijd van vijf-en-twintig jaren zich zoo algemeen verspreid heeft, dat tegenwoordig ten minsten drie vierde gedeelte van onze gedrukte katoenen door middel van rollen wordt vervaardigd.

Zoo heeft zich dan, met de automatisch-mechaniesche

vestiging der katoen-manufacturen, binnen een halve eeuw, voor de nijverheid een nieuwe wereld geopend; een nieuw land, dat, door millioenen menschen bebouwd, gouden vruchten draagt. Dat de nu eenmaal opgewekte ijver en zucht voor uitvindingen, door die talloze inspanningen, welke gelijktijdig met het nieuwe stoommachiene-stelsel het geheele gebouw der tegenwoordige katoen-fabrikaten deden geboren worden, niet werden uitgeput, maar integendeel zich door de glansrijkste resultaten tot grootere technische daden gevoelden aangespoord, zien wij uit een rij van belangrijke uitvindingen, die elkanderen in den tijd van twintig jaren verdringen.

Ook voor de *zijde-manufactuur* is door eene heerlijke uitvinding een nieuw tijdperk aangebroken. Een zijde-wevers-gezel in *Lyon*, met name JAQUARD, vond in 1808 een weef-machiene uit, die op de verheffing van het zijde-fabrikaat een' grooten invloed uitoefende. Eerst zeventien jaren later werd deze weefstoel, waardoor de uitvinder zich eenen onsterfelijken roem en gezegenden naam bij het nageslacht heeft verworven, meer algemeen ingevoerd. Het weven van teekeningen in de zijde, 't welk te voren voor den wever een hoogst moeijelijk en tijdwegnemend werk was, geschiedt thans letterlijk door de machiene zelf, en de wever heeft niets te doen, dan, even als bij de gewone weefstoelen voor effen zijde, de spoel heen en weer te werpen en eenige voet-schabels in beweging te brengen. Er zijn zelfs reeds fabrijken, waarin de *jaquard-stoel* door stoom wordt in beweging gebragt, zoodat zich de schoonste teekeningen geheel automatisch in het doek inweven. Wie voor de eerste maal zulk eene machiene zonder toedoen van menschen ziet werken, zal zijne oogen naauwelijks gelooven, als hij, in het weefsel, als door

toeverkracht, de kunstigste teekeningen, in alle mogelijke nuances, zich ziet vormen; hij zal, als hij het inwendige zamenstel dezer machiene, en de vindingrijke plaatsing van het mechanismus nader betracht, het diepe doorzigt en het doordringende mechaniesche vernuft, dat in het hoofd van dezen eenvoudigen werkman moet gewoond hebben, zijne bewondering niet kunnen weigeren. Het nut der *jaquard-stoel* was zoo in het oog loopend, dat zich derzelver gebruik in onbegrijpelijk korten tijd door alle landen verspreidde: zelfs in *China* moet zij reeds zijn ingevoerd. In het jaar 1788 had *Lyon*, onder 14,782 weefstoelen, slechts 240 voor gefaçonneerde of gebloemde zij; thans bezit het alleen bijna 14,000 *jaquard-stoelen*.

Naast de katoen- en zijde-manufacturen, de voornaamste takken van nijverheid, die door de invoering en verbetering der machienerien tot eene kolossale hoogte zijn geklommen, heeft ook het *vlas-fabrikaat* door de invoering der machiene-spinnerij zich tot een belangrijk standpunt verheven. Op de uitvinding eener vlas-machiene, die volmaakt goed garen spint en hetzelfde verrigt, wat de machiene spinnerij in het katoen-fabrikaat ten uitvoer brengt, heeft, gelijk bekend is, reeds NAPOLEON een prijs van een millioen franken gesteld. Ofschoon nu ook dit problema, welks voorname zwarigheid in de natuur van het vlas gelegen is, tot dus verre nog niet voldoende is opgelost, en de machiene-spinnerij van het vlas nog op verre na die uitbreiding en belangrijkheid niet verkregen heeft, als waartoe de algemeene verdringing van den handenarbeid aanleiding scheen te geven, zoo heeft echter de nieuwe mechaniek toch al het mogelijke gedaan, en kan er nog wel eens een tijd komen, waarin het spinne-wiel en spinrokken nog slechts als merkwaardigheden in oudheidkun-

dige verzamelingen te vinden zijn. *Groot-Brittanje* bezit reeds 352 mechanieke vlas-spinnerijen met 10,336 arbeiders van het mannelijke en 22,526 van het vrouwelijke geslacht. Tot de grootste behoort die van MARSHALL te *Leeds* in *Schotland*, welke door drie stoom-machienes, twee van 45 en een van 30 paarden-krachten wordt gedreven; 12,000 wielen geven te zamen dagelijks 240,000 rekken garen.

De zucht om elken handenarbeid zoo veel mogelijk door machienerien ontbeerlijk te maken, heeft ook voor het *papier-fabrikaat* een nieuw tijdvak doen ontstaan. Het langzaam trekken van enkele vellen kon de, door de schitterendste resultaten van den stoom en van de katoen-spinnerijen, opgewonden geestdrift voor de mechaniek niet meer voldoen, te meer, dewijl de toenemende schrijflust en de gedurig verder zich uitbreidende boekhandel eene groote behoefte aan papier ten gevolge hadden; en zoo werd dan ook, na groote zwarigheden te hebben overwonnen, eene machiene tot stand gebragt, die, terwijl zij aan den eenen kant de papier-pap ontvangt, aan den anderen het volkomen goed getrokken papier in een onafgebroken lengte terug geeft. Deze papier-machienes, ook in 1820 in *Duitschland* ingevoerd, nemen in weerwil van de onbegrijpelijke hoeveelheid die zij opleveren, buitengewoon toe; *Wurtemberg* alleen bezit er reeds zeven of acht. In *Engeland* wordt het papier niet enkel bij de el, maar zelfs bij *den mijl* besteld en verkocht. Een Engelsch weekblad behelst de volgende bestelling van eenen boekhandelaar aan eenen fabrikant in *Newcastle*: » Wees zoo goed mij tien mijlen van uw beste drukpapier te zenden, en dat wel zes mijlen van eene breedte van dertig en vier mijlen van eene breedte van *twee en twintig* duim.” . . .

Zelfs in het gebied van zulke mechanische werkzaam-

heden, die tot nu toe bij uitsluiting zich tot handenarbeid bepaalden, dringt de mechaniek onvermijdelijk door, en zelfs de onbeduidendste takken der technische nijverheid moeten zich op de werking der mechaniek voorbereid houden, en dezelfde omkeeringen in het kleine verwachten, welke, in het voorbeeld der katoenspinnerij, ons in het groot is voor oogen gesteld. Het mechanisch genie van eenen kleedermaker in *Oostenrijk* heeft na ongeloofelijk veel inspanningen eene *naai-machiene* tot stand gebragt. De naald is aan beide kanten scherp, heeft in het midden het oog en beweegt zich loodregt op en neder; waarbij zij het aangebragte doek op die plaatsen doorsteekt welke verlangd worden. Het ongeluk van hun brood te verliezen zal ondertusschen het snijdersgild door deze machiene nog zoo spoedig niet treffen, want, gelijk wij vernemen, verrigt zij niet meer dan anderhalf vlijtige kleermakers-gezellen in denzelfden tijd.

Veel belangrijker is de voor eenige jaren door Heilmann in *Mühlhausen* uitgevonden *borduur-machiene*, welke, door eenen enkelen arbeider in beweging gebragt, 130 patroonen te gelijk borduurt, en dat met eene naauwkeurigheid die naast de schoonste en fijnste handenarbeid stand kan houden. Deze uiterst vernuftige machiene werkt dagelijks zoo veel, als vijftien bedreven, aan het gewoone borduurraam arbeidende borduursters, en is reeds in *Frankrijk*, *Engeland*, *Sakzen* en *Zwitserland*, ingevoerd. De machiene-fabrijk van den heer Zœtmlin te *Mühlhausen* levert deze machiene voor 5000 franken.

Een *spijker-machiene* werd het eerst in *Noord-Amerika* uitgevonden; aan den eenen kant worden de ruwe ijzerstaven in eenen gloeijenden staat, bij de machiene gebragt, en aan den anderen kant vallen de gereed zijnde spijkers

er als een regenbui weder uit. Ook aan *naald-machienes* ontbreekt het niet. In eene fabrijk bij *Waveren* in *België* moet zulk eene machiene in werking zijn, die, door éénen man gedraaid, in één uur 3600 naalden levert. Ja zelfs de zoogenoemde haakjes en hechten van messen, zulk een onbeduidend artikel, worden onder anderen in ons Vaderland door kleine machienes vervaardigd, welke in eenen dag 300,000 stuks leveren, waartoe anders meer dan 130 werklieden noodig zijn. De vervaardiging der tot de *kaardmachiene* behoorende kaarden, dat is van die ontelbare kleine aan het kaardleder vastgehegte pennetjes en haakjes, die dienen om de katoen te kammen, heeft tot voor eenigen tijd een afgezonderde kleine klasse van arbeiders werk gegeven; thans vindt men het beter ook dit fabrikaat door machienes te laten vervaardigen.

Een Engelschman heeft voor eenige jaren een *steenhouwers-machiene* uitgevonden, die met een buitengewoon gevolg moet werken. In de steengroeve bij *Arbroath* worden zes zulke machienes door stoom in beweging gebragt. Aan den eenen kant sleept men de ruwe steenklompen in de machiene, terwijl aan den anderen kant de gehouwen en bewerkte steen er wordt uitgenomen. Het houwen der steenen op deze wijze moet ten minsten vier maal goedkooper uitkomen, dan het bearbeiden met de hand. Deze uitvinding is in der daad zeer belangrijk, en zal, als er eenmaal niets meer aan hare algemeene uitvoerbaarheid in den weg staat, onberekenbare gevolgen hebben.

In het gebied der landhuishoudkunde maken in *Engeland* de stoom-machiene om *te dorschen*, en de nieuw uitgevonden *stoomploeg*, veel opgang. Ondertusschen gaat, in den laatsten tijd, de welgemeende zucht, om den han-

denarbeid door automatiesche toestellen te vervangen en kracht en tijd uit te winnen, vooral in *Engeland* al te ver. 't Is niet genoeg dat men daar de huizen om zoo te zeggen door stoom reeds begint te bouwen, de arbeiders zijn er in de fabrijken zelfs bevrijd van de moeite om de trappen op en neêr te gaan: de stoom-machiene brengt hen, om hunne krachten te sparen van de eene soldering en de eene verdieping naar de andere. De Parijsche straatvegers-machiene, die met zestig bezems werkt, de houthakkers-machiene, de vleeschhouwers-worstenstoppers- en deegkneed-machienes, en dergelijke scherpzinnig uitgedachte toestellen meer, zijn schitterende bewijzen voor de in den jongsten tijd epidemisch uitgebroken machienewoede.

Alle deze mechaniesche krachtuitwinnende kunstwerken, en ezelsbruggen voor de nijverheid hebben ten minsten nog getrouw aan hun doel beantwoord: de kneed-machiene kneedt haar deeg, trots de gespierdste bakkersvuisten; de dorsch-machiene derscht er op los als vijf honderd derschers, en de Weener houthakkers-machiene, had het geheele leger van houthakkers in den grond kunnen werken, zoo zij gewild had. Maar ontelbaar is het heir van de doelloosste en meest gedrochtelijke en absurde uitvindingen, welke jaarlijks uit de kranke hoofden onzer eeuw, even als dwaallichten opkomen, en even zoo snel weder verdwijnen. Zoo komt ieder jaar een dozijnmaal het *perpetuum mobile*, vergezeld van een dozijn zotten, te voorschijn. De uitvinding eener machiene, die hare beweging in zich zelve hebbende, zonder verder toedoen van buiten, eeuwig voortgaat, is ten allen tijde het verleidelijk lievelings-idée geweest, waaraan menig industrie-ridder, met het edele doel om de menschheid gelukkig te maken

en zelf millionair te worden, zijn verstand heeft uitgeput. Het is te bejammeren, dat er zoo veel tijd en geld aan dit *idée fixe* nog is verknoeid, en nog jaarlijks wordt weggeworpen. Een smid te *Lemsal*, in *Liefland*, vond voor veertig jaren een maalmolen uit, die door een paar emmers water, niet alleen in beweging werd gebragt, maar ook in eeuwigdurende beweging moest gehouden worden. De scherpzinnige uitvinder had namelijk de koene gedachte, het waterrad tevens in verband met een paar pompen te brengen. Het waterrad moest nu niet alleen den molen drijven, maar het moest ook al het verbruikte water gedurig zelf weder op zijne eigen tanden pompen, opdat op deze wijze de beweging nooit kon ophouden. Ofschoon menschen, die der zake kundig waren, den man aan het verstand zochten te brengen, dat dit hem nimmer zou gelukken, voor dat het hem tevens gelukte zich bij zijn eigen hoofdhaar, even als de baron MÜNCHHAUSEN, loffer gedachtenisse, uit een moeras te trekken, was dit idée echter zoo vast bij hem ingeworteld; dat hij zelfs een boek over zijnen „droogen maalmolen" schreef, waarin hij uitvoerig beweest, dat zijn molen met een paar emmers stilstaand water, tot aan het einde der wereld zou loopen; en dat er niets bij te verrigten was, dan denzelven van tijd tot tijd intesmeren, en er alle twee jaren een paar emmers bij te gieten, om het verdampte water aan te vullen. — Zulke en dergelijke mechanische misgeboorten, komen bijna nog dagelijks ter wereld. Ondertusschen is het te betreuren, dat menschen, die het aan vernuft niet ontbreekt, dikwijls hun geheele leven zich met speculatieve overdenkingen kwellen, en ten laatsten toch niets tot stand brengen, dan een scherpzinnige kortswijl. Er zijn reeds schrijf-machines uitgevonden, die, even als een kla-

vidt, door toetsen in beweging gebragt, werkelijk schrijven; maar in den tijd dat zij één woord ter neder stellen, had men op de goede oude manier een' geheelen regel kunnen schrijven. Onder deze kategorie behoort ook de letterzetters-machiene, de stoomwagen, die zijn ijzeren spoorweg voor zich nederzet, en van achteren weder opneemt, alle soorten van loop-, vaar-, vlieg- en zwem-machienes.

Over deze machiene-woede des nieuweren tijds, giet de Engelschman zijne satire in duizend geestige karrikaturen uit, ofschoon, of liever, dewijl deze ziekte juist bij hem het meeste woedt. Een Engelsch dagblad spijzigt zijne lezers op de volgende wijze met stoom: »Volgens geloofwaardige berigten van eenen reiziger, bezit de eigenaar van het voornaamste logement te *Nieuw-York*, eene stoom-machiene, welke kookt, messen en vorken schoon maakt, wascht, laarzen poetst, de pakkage der reizigers van de eene verdieping naar de andere brengt, scheert, de kamers veegt, en indringers, die het huis willen binnen sluipen, er uit werpt." Het Amerikaansch dagblad voor ijzeren spoorwegen, maakt van een nieuw uitgevonden stoom-rijtuig gewag, voor gewone wegen, dat niet alleen de reizigers zelf meet in en uitpakken, maar zelfs over de vrachtloonen rekening houdt. Zeer aardig en potsierlijk is een te *Londen* uitgekomen, met onzen tijdgeest schertsende, steendrukplaat, met het onderschrift: »The Century of inventions, anno Domini 2000, or the march of aerostation, steam, railroads, moveable houses and perpetual motion." Op den voorgrond rijdt een hoop kinderen op kleine stoompaarden heen en weder; een daarvan slaat achteruit en werpt den jongen op een mesthoop. Kappers, barbiers en doctors, ijlen op kleine drie-

raderige stoomwagentjes naar hunne kalanten. Een Gentleman toert met zijne geliefde in een elegant stoom-rijtuig, en roept zijnen bediende toe: »John, doe gouw uwe vleugels aan, vlieg als de wind naar huis en haal de waaijer van de Lady.” Kluchtig ziet de koninklijke stoomgarde er uit, die op kleine vierraderige stoompaarden daar heen rijdt, met blaasbalgen in plaats van sporen aan de voeten. Het paard van eenen soldaat der garde wil niet voorwaarts, hij grijpt daarop den blaasbalg en blaast met alle kracht in een van achteren aan het paard open gemaakt deurtje. Een ander persoon draagt een bovenmatig lang stuk papier aan een stok, waarop de annonce staat: »Morgen zal een predikant van gegoten ijzer in de steenkool-kapel een stoom-predikatie houden.” In een groote tent wordt, onder een ontzettende toeloop van volk, *het laatste levend paard* ten toon gesteld, en op den achtergrond ziet men een geheele vloot van de grootste linieschepen in de lucht, die aan onmatig groote lucht-ballons hangen, en van voornemens zijn eene expeditie naar de maan te ondernemen, terwijl onder, geheele koffijhuizen, modewinkels *en hôtels* op een’ ijzeren spoorweg voortrollen. Een ander blad stelt eene akademische voorlezing voor in het jaar 3000, waarbij de student niet meer in eigen persoon in het kollegie tegenwoordig is, maar zijnen poedel zendt. Men ziet in de ruime gehoorzaal een legioen Engelsche doggen, poedels, keffers, enz., met brillen op den neus, die op hunne gelaarsde achterpooten, als of zij te paard reden, nederzitten. Ieder dezer goed gedresseerde dieren heeft een kleine drukpers in den vorm van een klavier voor zich: met gespannen aandacht hoort het naar de woorden des professors, en drukt spelend met zijne voorpooten op de toetsen van het klavier, welke met de letters van het alpha-

bet zijn geteekend. Achter het klavier vallen de afgedrukte vellen in een daaronder geplaatste bak. In de katheder zit de professor in een' overrok van gegoten ijzer. Zijn metalen buik besluit een kleine spreek-machiene in zich, welke door een zijdeurtje zigtbaar is. De voordragt is, als de muzijk eener speeldoos, op een met ontelbare puntjes bezaaid rolhout, kunstig afgedeeld: de puntjes, waarvan elk een geluid te weeg brengt, werken op de eigenlijke spraakwerktuigen, namelijk blaasbalgen, die aldus den wind, in den vorm van woorden, naar de mondopening des automaats geleiden. De voorlezing is juist gesloten met de woorden: »maar welke voordeelen de wetenschap, door het verdwijnen der spraak, heeft verkregen, daarover, mijne heeren, in de volgende voorlezing." Eenige keffertjes ijlen reeds op twee pooten, met den bak in den muil, naar de deur, om hunne meesters met den gedrukten inhoud te verkwikken; de poedel, die het spraakwerktuig van den geleerde uit gegoten ijzer, heeft in beweging gebragt, door met zijne pooten te trappen, rust uit, en de pedel is op het punt van in den buik des professors voor de volgende voorlezing eene nieuwe rol te schrijven.

Alle deze en dergelijke uitvallen tegen den mechanieschen spekulatieven geest van onzen tijd zijn teregt toepasselijk op de overdreven zucht, om het menschelijk ligchaam, zoo mogelijk, van allen arbeid te ontlasten, en deze op automatische toestellen over te dragen. Het ware rijk der machienerien, hetwelk een hooger, het welzijn der volkeren werkelijk beverderend, doel beoogt, is boven alle satire verheven.

Buiten de rij van voortbrengende (producerende) machienerien, welker doel is de bewerking en veredeling van de voortbrengselen der natuur, bezit het gebied van het

nieuwere machine-wezen nog toetellen, welker uitwerkingen eene ontzettende, dikwijls aan het ongelooflijke grenzende, kracht bewijzen. Hier onder mag men ook, behalven die reeds vroeger vermelde stoom-machienen om de bergwerken van water te ontlasten, waarin dikwijls eene kracht van 300 tot 400 paarden is vereenigd, de *hydraulische persen* tellen. Tot een bewijs hoe de mensch in staat is, om, met behulp van machienen, zijne eigene kracht tot in 't oneindige te verdubbelen, halen wij hier aan, dat, met de hydraulische pers een enkel man een' balk van een voet dik, die op twee voet van elkander verwijderde vaste punten rust, door kan breken. Deze proef werd werkelijk door den Engelschman BRAMAH, den uitvinder der hydraulische persen, gegeven. Te *Yorkshire* in Engeland moest voor eenige jaren een' katoen-spinnerij eene verdieping hooger gemaakt worden. In plaats van nu het dak aftebreken en daarna weêr optebouwen, hief men het, zoo als het was, door twee hydraulische persen naar boven, metselde zonder schroom nog eene verdieping onder hetzelve op het gebouw, en liet toen het 1,600 centenaars zware dak zonder moeite op de nieuwe verdieping zakken. Maar ook hebben geheele huizen van den effen grond tot aan den gevel, zich naar de kracht der mechaniek moeten schikken. Op de *Wilhelmshöhe* bij *Kassel* kan men een prachtig gebouw van verscheiden verdiepingen aanschouwen, dat te voren op een andere, vele schreden van daar verwijderde, plaats heeft gestaan; het werd niet afgebroken, maar naar de plaats waar het nu staat, *heen gerold*. Ook in ons Vaderland kan men molens aanwijzen, die op dezelfde wijze van de eene plaats naar de andere zijn vervoerd.

Kapitein James Horsburgh.

Kapitein James Horsburgh werd in 1762, in het kleine dorpje *Elie*, op de oostkust van *Fiseshire*, uit arme, maar achtingwaardige ouders geboren. Onder den zwaren veld-arbeid opgevoed, vond hij zijn geluk in het beklimmen der steile rotsen, die zijn dorp omgeven, om er de nesten van arenden te zoeken. Deze woeste smaak ontwikkelde vroegtijdig dien geest van onderneming en vermetelheid in hem welke hem onderscheidde. Hij begon zijn zeemansloopbaan met den geringen graad van kok, en na een groot gedeelte zijner jeugdige jaren met het bestuderen van alle de pligten en wetenschappen van zijnen stand te hebben doorgebragt, na gedurige reizen in de oostelijke zeeën, eene groote theoretische en practische kennis, die voor de *hydrographie* van den Indieschen Oceaan benoodigd was, verkregen te hebben; en na onwederlegbare bewijzen van ondervinding en verdiensten te hebben gegeven, werd hij gezagvoerder op het schip *Anna*. Hij vertrok met dit vaartuig in 1802 uit *Engeland*, landde te *Bombay*, voer gedurende bijna twee jaren langs de kusten van het Indiesch schier-eiland; bezocht *Canton*, zwalkte door de zeeën van *China* en den Indieschen Archipel, en keerde in 1805 naar *Engeland* terug. Bij zijne aankomst bood hij aan de Koninklijke Maatschappij, de vruchten van zijne météorologische observatiën, gedurende deze reis gehouden; korten tijd daarna gaf hij de gedenkschriften van dezen togt in het licht. In 1806 begon hij de bouwstoffen te verzamelen voor zijnen *Gids voor den Zeeman in de Indiesche Zeeën*, een hoogst belangrijk werk, dat zijnen naam weldra onder alle zeelieden der wereld bekend maakte.

In 1810 werd hem de belangrijke betrekking van hydro-

graaf der Oost-Indische Compagnie opgedragen: en sedert heeft hij zich zonder tusschenpozen aan de dagelijksche bezigheden gewijd, waartoe hem deze nieuwe betrekking verpligtte. Het aanzienlijk getal kaarten, dat door zijne zorgen werd vervaardigd en uitgegeven, is het beste bewijs voor zijne kennis en ijver. In 1816 gaf hij zijn *Atmospherisch Register* uit, waarin men de teekenen vindt, die eenen storm in zee voorafgaan. In 1819 bezorgde hij er eene nieuwe uitgave van, met verbeteringen. Behalve andere stukken gaf hij voorts in het licht: *Tafel der Winden*, en vervaardigde gezamenlijk met Arrowsmith *De Loods der Oost-Indiën*.

In 1830 las hij in de Koninklijke Maatschappij, eene memorie, getiteld: *Opmerkingen over eenige IJs-banken, die in het zuidelijke halfrond zijn aangetroffen.* Het belangrijkste voorbeeld van zulke ijs-banken, waarvan hij daarin melding maakt, zijn die, waarin de brik *de Etna*, in 1828 verviel, op 37° 31′ zuiderbreedte, en 18° 17′ oosterlengte van den meridiaan van *Londen*. Het waren ontzettende massa's van 250 tot 300 voeten hoog, die zich in de gedaante van klokken voordeden. Hij schrijft dit verschijnsel toe aan eene groote uitgestrektheid land, bij den zuidelijken pool-cirkel, gelegen tusschen den meridiaan van *Londen* en 20° oosterlengte.

De dood van den beroemden man, viel in het jaar 1836 voor. Hij is door geheel zijn vaderland betreurd, en een gedenkteeken, dat voor hem te *Canton* wordt opgerigt, en waaraan overal, ook in deze gewesten, bijdragen zijn geschonken, getuigt, dat men overal zijne verdiensten erkent en waardeert: verdiensten, die zich niet tot een bijzonder volk of gewest bepalen, maar de geheele wereld in derzelver omvang begrijpen.

Tijdschrift

voor

NEERLAND'S INDIE.

Overleveringen betrekkelijk de oude Javaansche Geschiedenis, en den val van het Modjopaitsche Rijk.

Alle op de nakomelingschap van oude volken overgaande overleveringen, zijn, door gebrek aan *chronologische* kennis bij het voorgeslacht, zoo onzamenhangend, en door vermenging met derzelver oude *Mythologie*, zoo fabelachtig, dat het zeer moeijelijk, dikwijls eene volstrekte onmogelijkheid is, het juiste tijdstip, waarop eene zekere, eeuwen lang verledene, gebeurtenis heeft plaats gehad, te bepalen, of het ware van het verdichte eener dusdanige gebeurtenis, te schiften. Ontmoeten de oude geschiedschrijvers, zelfs die der meest beschaafde volken, reeds zoo vele hinderpalen; was hunne geschiedenis in zoo vele, niet te ontwarren fabelen gehuld, hoe veel te meer heeft men dezelve dan niet te wachten, bij de bewerking van die eens volks, waarbij de kennis van het oude letterschrift nagenoeg geheel is verloren geraakt, en dat, ofschoon naauw verknocht aan, of mogelijk regtstreeks afstammende van de oudste bewoners dezer aarde, van eene aaneengeschakelde beschrevene geschiedenis verstoken is gebleven, en bovendien, door deszelfs overgang van het *Bramiensch* geloof tot het *Islamismus*, de oude overleveringen niet eens zuiver bewaard, maar, even als waren deze nog

niet genoeg met fabelen doorweven, met *mysteriën* uit de later aangenomen Godsdienst doormengd heeft.

Dit alles is bijzonder het geval bij het *Javaansche* volk, en deszelfs oude geschiedenis. — Eenen boom gelijk, wiens oude stam, in *Hiendoeschen* grond wortel geschoten, en zijne takken mogelijk over de geheele oude wereld verspreid heeft; waarvan de een nog steeds de oude moederaarde, anderen meer afgelegene landen, en één *Java* overschaduwt: zoo is der *Javanen* geschiedenis eene loot van die der *Hiendoes*. Jammer slechts dat die boom, door hoogen ouderdom, zoo verward ineengegroeid, en *de plaats* waar de *Java* beschaduwende tak zich aan de moederstam aansluit, moeijelijk te onderkennen is. Bij het tegenwoordige geslacht toch is de naauwe betrekking tot, of afstamming van de oude bewoners van *Hiendoestan* uit het geheugen gewischt, terwijl geschiedkundige en *mythologische* overleveringen zijn bewaard gebleven; waaruit dan is voortgevloeid, dat hetzelve gebeurtenissen, onder deze laatste voorgevallen, of daden door hen gepleegd, en die dus niet tot deszelfs eigene geschiedenis behooren, doet voorkomen als op eigen bodem te zijn geschied.

Hoe moeijelijk deze ineensmelting van de *Javaansche* in de oude *Hindoesche* geschiedenis, het schrijven van gene dan ook moge maken, wil ik echter juist niet beweren, dat het volstrekt onmogelijk is, om eene, min of meer geregeld zamenhangende geschiedenis, gedurende eenige weinige achtereenvolgende eeuwen, des *Javaanschen* volks, te zamen te stellen, ja, dienaangaande iets beters te leveren, dan tot nog toe is gedaan. Tot eenen hoogen ouderdom zal dezelve echter wel niet opklimmen, en die ondernemende, zal men in de gelegenheid moeten zijn,

om ze hier en daar verspreide oude handschriften te raadplegen, en de mondelinge overleveringen, in onderscheiden oorden, met elkanderen te vergelijken. In deze gelegenheid echter nooit geweest zijnde, en mijn onvermogen, om iets zamenhangends, op geloofwaardige bescheiden rustend, te leveren, gevoelende, wel ik mij dan ook slechts, en zonder raadpleging van eenig geschrift, bepalen tot eene getrouwe, van het fabelachtige ongezuiverde mededeeling dier overleveringen, welke onder de bevolking van dezen klassieken grond in omloop, en mij, bijstaande, door oude *Javanen* medegedeeld zijn. Dusdanig verhaal moge van minder geschiedkundige waarde wezen (waarop het tronwens dan ook geene aanspraak maakt), doch voor den opmerkzamen beschouwer van het menschelijk geslacht, zijn ook de uit de verbeeldingskracht voortgevloeide, en op de zeden en gewoonten van een volk ingedrukte fabelen, niet onbelangrijk.

Bijaldien het eiland *Java*, in vroegere lang verloopene eeuwen, al niet met het vaste land van *Asia* heeft te zamen gehangen, en daarvan, door eene omwenteling in de natuur, is afgescheurd geworden, dan toch moet hetzelve van daar uit, immers voor een groot gedeelte, of bevolkt zijn geworden; of daarmede in naauwe betrekkingen hebben gestaan. De tempels van *Brambanan* en *Bôrô Boedôr*, de bouwvallen van *Singo Sario*, en zoo vele andere van *Bramienschen* oorsprong; het daarop gebeeldhouwde letterschrift; de naauwe verwantschap der *Javaansche* met de *Sanscrietsche* taal, en der *Javanen Mythologie*, die, zelfs nog na het aannemen van eene andere Godsdienst, de bron zoo veler bijgeloovigheden is, en tot nog toe, zoo niet het eenigste, dan toch het voornaamste onderwerp

18*.

hunner *wajang*-vertellingen uitmaakt, strekken hiervan tot onwederlegbare bewijzen.

Opmerkelijk blijft het intusschen, dat het Noordwestelijke, en gevolgelijk juist dat gedeelte van *Java*, hetwelk, in geval eene verbinding met het vaste land werkelijk heeft plaats gehad, uit den aard van deszelfs ligging, daarmede dan moet hebben te zamen gehangen, door eene, in taal als anderzins, van de Oostelijk wonende *Javanen* geheel verschillende volkstam, de *Soenda's*, wordt bewoond, en aldaar ook geene bouwvallen van *Hindoesche* tempels worden gevonden. Tot hoe verre zich de gemeenschap met het vaste land van *Bengalen* uitgestrekt, in welken tijd dezelve plaats gehad, of later opgehouden heeft, is echter even min te bepalen, als wie, of de *Soenda's*, of de *Hiendoes* de oorspronkelijke bewoners van dit eiland geweest, en de eersten door de laatsten, of de laatsten door de eersten teruggedrongen, en tot een gedeelte van hetzelve bepaald zijn. Het niet aanwezig zijn van *Hiendoesche* ruinen in de zoogenaamde *Soenda*-landen, zoude tot het eerste doen besluiten, mondelinge overleveringen geven ten dezen aanzien geene opheldering; het eenigste wat deze vermelden is: dat de eerste bewoners van dit eiland, menschen waren, begaafd met het vermogen van te kunnen vliegen; hetwelk door het levend geslacht letterlijk wordt opgenomen, doch in eenen figuurlijken zin zoude aanduiden: of dat deze eerste bewoners van over zee herwaarts zijn gekomen, of dat zij een *Nomadiesch* leven hebben geleid.

Het is echter zeer waarschijnlijk dat deze *Nomaden*, indien zij dit dan al zijn geweest, zich reeds in overoude tijden, tot geregelde maatschappijen hebben vereend. Zoo toch wordt er, om van nog oudere, mogelijk wel verdichte rijken en vorsten, niet te gewagen, gesproken van een

Tempo en *Radja-Djengollo*, RAWES RANGGO genaamd: — een tijd en *Radja* echter, zoo diep in de vergetelheid gezonken, dat niemand meer weet optegeven, voor hoe vele eeuwen dit rijk van *Djengollo* bestaan, of hoe ver deszelfs magt zich over dit eiland heeft uitgestrekt. Twee in het bosch van *Djedong*, aan den voet van den berg *Penanggoeng-an*, onder *Djapan*, gevonden wordende, van gehouwen steen opgetrokkene, met beeldhouwwerk versierde, en door den knagenden tand des tijds vrij wel gespaarde poorten, worden gehouden, tot ingangen te hebben gediend, van het nu niet meer te erkennen paleis van den Vorst.

Ook wordt nog melding gemaakt van den *Tempo Kedirie*, onder de regering van PANDJIES; doch ook hier omtrent is, ten aanzien van tijd en uitgebreidheid van gezag, evenmin iets bekend. Der Javanen tooneelvertooningen door levende personen (*Toping*), die voor eene inheemsche en latere vinding dan de *Wajang* worden gehouden, hebben meestal de daden en oorlogen dezer PANDJIES ten onderwerp.

Waarschijnlijk is het dus, dat dit eiland in vroegere tijden, in onderscheiden rijken is verdeeld geweest, tot dat *Radeen* LALEAN, volgens overlevering zoon van den laatsten *Radja* van *Djengollo* RAWES-RANGGO, en stichter van het *Padjadjarangsche* rijk, het oppergezag over het geheele of grootste gedeelte van dit eiland, in zich vereenigd, immers de overige kleine Vorsten aan zich cijnsbaar gemaakt, schijnt te hebben.

Radeen LALEAN werd in het bestuur opgevolgd door zijnen zoon MOENDIENG-SARIE (1), en de zoon van dezen,

(1) *Moendieng* beteekent in de Soendasche taal *buffel*. Deze vorst wordt gehouden voor dengenen, die den buffel het eerst getemd en aan den landbouw dienstbaar gemaakt heeft.

met name MOENDIENG-WANGIE, werd, bij het versterven zijns vaders, beheerscher van het *Padjadjaransche* rijk.

Deze MOENDIENG WANGIE had vele kinderen; doch de overlevering heeft het aandenken aan slechts eene zijner dochteren, RATOE-LORO-KIDOEL genaamd, en twee zijner zonen, met name TJOENG-WINONG en DJOKO-SESOERO, bewaard.

RATOE-LORO-KIDOEL was door eene zoo gevreesde ligchaamskwaal bezocht, dat haar vader zich genoodzaakt zag, haar van zijn hof te verwijderen, en op den berg *Kombang* aan de zuidkust te doen verblijven. Hier smeekte zij de Goden om haar van hare onlijdelijke smarten te verlossen; doch ook de Goden hadden haar verlaten en verhoorden hare bede niet. Zich nu tot de booze geesten wendende, riep zij in woede uit: »Bevrijdt mij, o helsche magten! van de folteringen waaronder mijn ligchaam bezwijkt; en ik zal de uwe zijn! Ter vergelding, wil ik het werktuig in uwe handen wezen, om het menschdom te folteren. Met eene even medoogenlooze hand, als waarmede de zamenleving mij uit haar midden verbande, zal ik de banden van liefde verbreken; — het hart des vaders zal ik met rouw vervullen; — het hart der moeder zal ik verbrijzelen, en dan nog, grijnzend van moedwil, op de slagtoffers mijner wraak staren! Neemt mij aan — ik wil de uwe en uws gelijke zijn!" gilde zij nogmaals wanhopend uit, stortte zich, van de vooruitspringende rots, waarop zij stond, in de zuidzee, werd door de golven overdekt, en door de duivelen in hun midden genomen. Hier op den bodem der zee, houdt zij tot heden haar verblijf, bewoont een schitterend paleis, en heerscht, als koningin der duivelen, over alle booze geesten. Bij iedere ramp die den *Javaan*, of algemeene landplaag die dit eiland treft,

speelt de zoo zeer gevreesde Ratoe Loro Kidoel eene voorname rol. Somtijds hoort men een zeker geraas in de bovenlucht, *Lampor* genaamd, vermoedelijk te weeg gebragt door een' zwerm insecten, doch door den Javaan toegeschreven aan eene bovennatuurlijke oorzaak. Dit is het teeken dat eene groote sterfte, vooral onder de meisjes komen zal, want Ratoe-Loro-Kidoel is dan voornemens een harer kinderen uit te huwelijken, en heeft dus, om het jonggetrouwde paar in statie te begeleiden, jonge meisjes noodig. Wanneer de *Lampor* zich doet hooren, haast ieder zich dus, zijne dochter, onverschillig aan welken anderen, in het huwelijk te doen treden.

Het rijk van *Padjadjaran* had omstreeks honderd jaren gebloeid, toen den Keizer [illegible] voorspeld werd, dat een zijner zwangere bijwijven eenen zoon zou baren, en deze, tot jaren van onderscheid gekomen zijnde, zijnen vader van den troon zoude stooten, waarom de Keizer dit kind, onmiddelijk na de geboorte, in een kistje leggen en in de rivier werpen liet, waaruit het echter, tot buiten het gezigt der verspieders afgedreven zijnde, weder werd opgetogen door eenen smid, die, zelf kinderloos, dit kind, waaraan hij den naam gaf van Tjioeng Wanara, aannam, opvoedde en in zijn ambacht onderwees. Deze Tjioeng Wanara muntte vervolgens in zijn vak zeer bijzonder uit, en was, vooral in het maken van *krissen*, zoo bedreven, dat hij aan het hof des Keizers zijnen vader ontboden, en hem opgedragen werd, eenige bij uitstek fraaije *krissen* te maken. Het gelukte hem de goedkeuring des Keizers te verwerven, en de weg was nu gebaand, om zich van lieverlede in de gunst zijns vaders te dringen. Binnen weinig tijd zag hij zich tot de eerste staatsbedieningen verheven, en in het bezit van eenen tal-

rijken aanhang. Nu oordeelde hij het tijdstip geboren, om zijne eerzuchtige bedoelingen ten uitvoer te brengen: hij noodigde den Keizer, ter bijwoning van een feest, ten zijnent; sloot denzelven in eene door hem zelven vervaardigde kooi; wierp hem in de rivier, en deed zijn vader dus hetzelfde lot ondergaan, wat deze eenmaal over zijnen zoon beschoren had. Zijne half-broeders, de echte zonen des Keizers, verdrijvende, beklom hij vervolgens den troon van *Padjadjaran*.

De oudste zoon van den vermoorden en onttroonden Keizer Djoko Sesoeroeh, ongeneigd om zijnen onechten broeder in het ongestoord bezit van den door hem overweldigden troon te laten, vervoegde zich bij eenen vermaarden Kluizenaar, en sprak denzelven in dezer voege aan:

»Wijze Vader! het zal niet noodig zijn u te zeggen wie ik ben, en wat mij herwaarts voert. Gij weet alles, en dus ook de middelen om den overweldiger van mijns vaders rijk te verdrijven. — Ik smeek u wijs mij den weg om mijnen vader te wreken, en in mijne regten te hertreden."

»Mijn zoon, zoon van Moending Wangi! uit achting voor uwen vader, die mijn volk met liefde heeft geregeerd, wil ik aan uwe beden gehoor verleenen. Ga henen en zwerf in de bosschen rond, tot dat gij eenen boom zult hebben gevonden, waaraan een bittere *Modjo* (*Modjo Pait*) groeit; sticht daar eene stad, en ik voorspel u, dat het u en uwe nakomelingschap gelukken zal, niet alleen om over den overweldiger van *Padjadjaran* te zegevieren, en over dit geheele eiland te heerschen, maar tevens uwe heerschappij tot naburige eilanden uit te strekken."

Djoko Sesoeroeh deed gelijk hem door den kluizenaar geraden was. Langen tijd doolde hij, al vruchteloos zoe-

kende, in de bosschen rond, en meermalen was hij in gevaar, door wild gedierte te worden verslonden, doch telkens werd hij door eene bovenaardsche magt verlost. Eindelijk gelukte het hem, in het bosch van *Warosoba*, den zoo reikhalzend gezochten *Modjo*-boom, wiens vruchten bitter waren, te vinden: hier stichtte hij eene stad door hem, naar de oorzaak die tot het bouwen juist op deze plaats had aanleiding gegeven, *Modjo Pait* genaamd, en nam voor zichzelven den naam aan van *Maharadja* Bra Widjojo *de eerste*. Spoedig groeide zijne magt aan, doch, ofschoon gelukkig in zijne regering, en het grootste gedeelte van dit eiland aan zijne heerschappij onderwerpende, slaagde hij echter niet, zijnen, onafgebroken door hem beoorloogden, broeder Tjoko Wiseno, den troon van *Padjadjaran* te doen ontruimen.

De oudste zoon van Djoko Sesenbo, met name Bra Kemmono, volgde zijnen vader, bij deszelfs versterven, in de regering op, en noemde zich toen *Maharadja* Bra Widjojo *de tweede*. Gedurende de regering van dezen Vorst, kwam Tjoko Wisono te sterven. Zijne afstammelingen betwistten elkander de opvolging, verbrokkelden het *Padjadjaransche* rijk in kleine deelen, en nu viel het den *Maharadja* van *Modjo Pait* gemakkelijk, ook dat rijk met het zijne te vereenigen, en zijnen scepter over geheel *Java* te zwaaijen.

De op Bra Widjojo *de tweede* volgende *Maharadja's* van *Modjo Pait*, met name Ngabdin Widjojo en Kebo Widjojo, die echter, bij hunne verheffing tot den troon, allen den naam van Bra Widjojo aannamen, regeerden het rijk in vrede en voorspoed, en deszelfs magt werd niet alleen op vele naburige eilanden gevreesd, maar sommige zelfs onder de dadelijke heerschappij dier vorsten ge-

bragt, in welken staat van bloei en uitgebreide magt, Bro Widjeijo *de vierde* het *Modjopaitsche* rijk aan zijnen zoon Ongkob Widjeijo, als Keizer Bro Widjeijo *de vijfde* genaamd, ten erve liet.

Deze Keizer was gehuwd aan Potrie Dewa Wati van *Tjempo*, wier graf nog te *Modjo Pait* te zien is. Zij baarde hem eene dochter, Potrie Ajoe genaamd, en twee zonen, met name Lembor Petere, later Vorst van *Madura* en stamvader van den tegenwoordigen Sultan aldaar, en *Radeen* Gogoor, bestemd om zijnen vader in het bestuur over het rijk van *Modjo Pait* op te volgen. Bovendien had hij een groot getal bijwijven, en, onder anderen, ééne, Wanda Kowiwo (eene negerin) genaamd, waarbij hij *Radeen* Bondan Kedjawan, den stamvader van de Keizers van *Mataram* heeft verwekt. Ook *Radeen* Djaran Panolan, stamvader van de Vorsten van *Sumanap*, en Batono Kabore, stamvader van de Regenten van *Ponorogo*, waren zijne zonen, van bijwijven geboren.

Op zekeren dag ter jagt zijnde, ontmoette de Keizer, in het digtste van het bosch eenzaam ronddolende, een meisje, wier buitengemeene schoonheid hem bekoorde. Dit meisje echter was eene reuzin, die den Keizer sedert lang in stilte eene onuitbluschbare liefde toegedragen, en eene gewone menschelijke gedaante aangenomen, en zich op zijnen weg geplaatst had, om hem te verlokken. Zij slaagde in hare bedoelingen, werd door den Keizer aan zijn hof gebragt, en tot bijwijf aangenomen. Zwanger zijnde, ontwaakte alras hare oude natuur, en toen zij hare lust naar het rauwe vleesch van wild gedierte niet langer konde onderdrukken, vlugtte zij weder in het bosch, nam hare vorige reuzinnengestalte en levenswijze weder aan, en baarde, de tijd harer verlossing gekomen zijnde, eenen

zoon, welken zij, na hem het eerste jaar gezoogd en verpleegd te hebben, op eene bedekte wijze, aan het hof zijns vaders wist te brengen, waar hij door den Keizer als zijnen zoon herkend en Ario Damar genoemd werd.

Voorspoedig groeide Ario Damar op tot eenen jongeling, waarin de trekken zijner reuzenafkomst niet waren te miskennen. Meermalen bezocht hij zijne moeder in het bosch, en doorkruiste dan, in gezelschap van reuzen, die hem, op last zijner moeder, ten dienste stonden, de ontoegankelijkste wildernissen. Door dezen geholpen, ging niets zijne krachten te boven, en steeds was hij geneigd, zijn bovenmenschelijk vermogen aan te wenden om zijnen vader genoegen te geven. Wanneer de Keizer eenig wild gedierte begeerde, dan waren weinige oogenblikken voor hem toereikende, om aan dien wensch te voldoen, en toen zijn vader zich verlangend had betoond, om voor zich een nieuwe *kraton*, met alles wat daarbij behoorde, te bouwen, en zijn hoofdstad, die, ofschoon van grooten omvang, zeer onregelmatig gebouwd en nog niet van wallen voorzien was, te verfraaijen en versterken; bouwde hij van gebakken steen een groot en schoon paleis, door overdekte gallerijen omgeven, een' breeden steenen wal, rondom voorzien van de noodige, met beeldhouw- en lijstwerk versierde poorten, en midden in de stad, een' vijver, ter lengte van duizend, breedte van zes honderd en diepte van veertien voeten, en dit alles, met behulp zijner hem dienstbare reuzen, in slechts eenen nacht, zonder daartoe eenig verbindingsmiddel hetzij kalk of iets anders te bezigen. Ter beloening voor deze dienst, en zijne steeds aan den Keizer bewezene hulpvaardigheid en trouw, werd hij door denzelven tot Sultan van het aan *Modjo Pait* cijnsbare *Palembang* verheven.

Omstreeks dezen tijd bevond zich aan het hof van *Modjo Pait* een schilder, in zijne kunst zoo bijzonder bedreven, dat zijn roem tot den Keizer van *China* doordrong. Deze begerig eenen kunstenaar van zoo veel uitstekende bekwaamheid, in zijn eigen land te bezitten, liet den Keizer van *Modjo Pait* eene schoone Chineesin in ruiling voor denzelven aanbieden. Dit aanbod werd aangenomen, de schilder, door middel van een ballon, naar *China* overgebragt, en den Keizer van *Modjo Pait*, eene schoone Chineesin (volgens overlevering eene prinses) welke hij tot bijwijf nam, gezonden. Van korten duur echter was de genegenheid van den Keizer voor deze *poetrie* (prinses), spoedig verwijderde hij haar uit zijne nabijheid, en zond haar, in eenen reeds zwangeren staat, naar *Palembang*, ten geschenke aan zijnen zoon Ario Damar. Hier baarde zij eenen zoon *Radeen* Patah genaamd, en werd vervolgens een bijwijf van Ario Damar, den halfbroeder van haar eigen kind, die bij haar nog eenen zoon verwekte, aan welken zijn vader den naam van *Radeen* Kossin gaf.

Onbewust waarschijnlijk van het bestaan van eenen Keizer Bro Widjoijo, en het aanwezen van een rijk van *Modjo Pait*, werd omstreeks, of eenigen tijd voor de komst van dezen Vorst tot den troon, in *Arabie* de grond tot beider val gelegd.

Drie jonge *Arabieren*, van eene aanzienlijke geboorte, met name *Seeh* Ibrahim Asmoro, *Seeh* Maolana Eska en *Seeh* Sotamats, zonen van *Seeh* Djommadil Kobra en nakomelingen van den Profeet Mohammed, verzochten en verkregen van hunnen vader, de vergunning om zich naar vreemde landen te mogen begeven, ten einde de *Mo-*

hamedaansche Godsdienst te leeraren. Achtervolgens begaven zij zich, ingevolge dit heilig voornemen, zonder eenig bepaald doel, en hunne bestemming aan den grooten Profeet overlatende, op reis: — de eerste landde te *Tjempo*, ter westkust van *Sumatra*; de tweede te *Blombangan* of *Banjoewangie*, en de derde te *Damak*, waar hij echter, kort na zijne komst, overleed.

Na dat *Sech* Ibrahim Asmoro te *Tjempo* was aangeland, nuttigde hij nagenoeg geen voedsel, en hield zich onafgebroken met bidden onledig: smeekende den Almagtigen en zijnen Profeet, de harten aller bewoners van *Tjempo* tot het omhelzen van het Islamismus te neigen. Eindelijk, door vasten en bidden geheel uitgeput, en onvermogend om zijnen weg te vervolgen, legde hij zich, in de nabijheid van een' kruisweg, in eenen kuil neder, waar hij door eenen voorbijganger werd opgemerkt. Deze gaf van zijne ontmoeting kennis aan den Koning van *Tjempo*, zeggende: » O Vorst! ik heb een eerwaardig man, biddende in eenen kuil gevonden; laat hem herwaarts overbrengen: hij zal misschien, door zijne godvrucht in staat wezen, de thans in uw land, onder mensch en vee heerschende pest, voor zijn gebed te doen wijken.” *Sech* Ibrahim Asmoro werd ontboden en verscheen voor den Koning, zoo verzwakt echter dat hij niet spreken konde. Door eenig hem, op last van den vorst, toegediend voedsel weder bij krachten gekomen zijnde, gaf hij den Koning, op zijne vraag, of hij niet zoude kunnen bewerken dat de, thans in zijn land onder menschen en vee woedende, pest ophield zijn koningrijk te teisteren, ten antwoord: » dat hij volgaarne aan het verlangen des Konings voldoen, en tot dat einde nacht en dag bidden zoude, bijaldien de Vorst hem beloven wilde om, gezamenlijk met alle zijne onderdanen, het Mo-

hamedaansch geloof te zullen aannemen, wanneer de pest zoude geweken zijn." De Koning beloofde dit, en binnen weinige dagen had de pest opgehouden te woeden. Aan zijne belofte getrouw, omhelsde nu de Vorst, en het geheele *Tjempasche* volk, de Godsdienst van MOHAMMED, en gaf, uit erkentelijkheid, zijne tweede dochter (de oudste, *Poetrie* DORO WATIE, was bereids aan den Keizer van *Modjo Pait* gehuwd) aan *Seck* IBRAHIM ASMORO tot vrouw. Uit dit huwelijk zijn twee zonen gesproten; de oudste, RODJO PANDITO, en de jongste *Radeen* RACHMAT genaamd. Na daartoe van hunnen vader verlof te hebben bekomen, deden deze beide Prinsen eene reis naar *Java*, en landden te *Grissee*, waar RODJO PANDITO, weinig tijds na zijne aankomst, overleed, en in de kampong *Woenost* begraven werd. *Radeen* RACHMAT, nu nog alleen overgebleven, begaf zich naar de hoofdstad van *Modjo Pait*, bij den Keizer, zijnen aangehuwden oom van moeders zijde, door wien hij met minzaamheid ontvangen, en met genegenheid behandeld werd. Lang echter konde hij het aan het hof zijns ooms niet uithouden. Het viel hem ondragelijk om dagelijks van de door hem verfoeide afgodendienst van BRAMA, en het aanbidden van beelden, getuigen te moeten zijn, en hij verzocht den Keizer dus, hem, in zijn rijk, een plekje grond aftestaan, en hem te vergunnen om daar eene *Moské* te bouwen. BRO WIDJOJO bewilligde in des jongen *Radeen* RACHMATS verzoek, en stelde hem in het bezit van *Poeloe Ngampel*. Eene *Moské* werd daar nu dadelijk gesticht. *Radeen* RACHMAT gaf onderwijs in de leer van MOHAMMED, die door velen werd aangenomen, en spoedig had hij eenen talrijken aanhang verkregen, door welken hij tot *Soesoehoenan* van *Ngampel* werd uitgeroepen. Nu trad hij in den echt met de dochter van ARIO

Rasse te Taeban, waarbij hij twee zonen verwekte, waarvan de oudste later tot Soesoehoenan van Bonang (Taeban) en de jongste tot Soesoehoenan van Drudjad (in het Sidajoesche) verheven werd.

Sech Maolana Eska, tweede zoon van Sech Djoemadil Koebra, landde te Blambangan, op een tijdstip dat de dochter des Landvoogds zich gevaarlijk ziek bevond. In alle oorden zocht men naar eenen kundigen arts en ook Sech Maolana, wiens vrome levenswijze, vasten en bidden opzien hadden gebaard, werd, van wege den vader der zieke, gevraagd of hij de geliefde dochter konde genezen. Onder beding, en na verkregen toezegging dat de Landvoogd en alle bewoners van Blambangan de Mahomedaansche Godsdienst zouden omhelzen, wanneer hij in zijne pogingen, om der zieke hare vorige gezondheid te hergeven, mogt slagen, nam hij hare genezing op zich, en deed haar spoedig herstellen. De vader, over het behoud zijner dochter verblijd, gaf haar aan Sech Maolana Eska tot vrouw, doch zijne belofte, om zich in de Godsdienst van Mohamad te doen inlijven, vervulde hij niet. Ja, zelfs, na dat deze Sech den Landvoogd, ook nu weder onder hetzelfde beding en dezelfde belofte, van eene verlamming had genezen, weigerde deze niet alleen die belofte gestand te doen, maar verjoeg hem uit het gewest waarover hij het bevel voerde. Sech Maolana verliet daarop het Blambangsche gebied en zijne zwangere gade: naar welk oord hij zich begeven heeft, is echter niet bekend, ook heeft men nooit iets meer van hem vernomen. Zijne gade baarde vervolgens eenen zoon, die op last van den Landvoogd, in een kistje gelegd, in zee geworpen en ten prooi aan stroom en golven overgegeven werd.

Tot verwondering der aanschouwers, dreef dit kistje

tegen stroom, westwaarts op, en zonder eenig letsel te bekomen, tot voor *Grissee*, waar het door de vrouw van den *Patih* aldaar, *Njai* Agèng Pinatih, welke bereids tot het *Mohamedaansche* geloof was overgegaan, uit het water werd getogen. In weerwil deze vrouw nimmer de smart had gevoeld om moeder te worden, en evenmin de vreugde had gekend om moeder te zijn, werd hare tot den Almagtigen en zijnen Profeet opgezonden bede, om het door haar gevonden kind met eigen melk te mogen laven, toch verhoord. Het geluk viel haar te beurt, dit kind, door haar *Radeen* Ngalimat genaamd, zelve te mogen zoogen, en, tot meer gevorderden ouderdom gekomen, zond zij het naar *Ngampel*, om door den *Soesoehoenan* aldaar in de *Mohamedaansche* leer te worden onderwezen. De jonge *Radeen* Ngalimat muntte boven zijne medescholieren zoodanig uit, dat hij de bijzondere aandacht des *Soesoehoenans* tot zich trok, eene kleindochter van dezen ter vrouwe verkreeg, en vervolgens, nadat op den berg *Gerie*, in de nabijheid van *Grissee*, eene *Moské* was gesticht, tot *Soesoehoenan* aldaar verheven werd. Het graf waarin deze heilige op den berg *Gerie* rust, lokt nog steeds vele bedevaartgangers derwaarts, en het ijzer van zijnen wandelstok (*tongkat*), waarvan door zijnen opvolger eene *kris* is gemaakt, wordt, als eene *relique*, aan den nieuwsgierigen bezoeker vertoond.

Radeen Patah en zijn neef en stiefbroeder tevens, *Radeen* Kossin, waren intusschen tot veel belovende jongelingen opgegroeid. Ario Damar, die den eersten steeds van zijne afkomst onkundig gehouden, en als zijn' eigen' zoon opgevoed had, vond nu goed denzelven het geheim zijner geboorte te openbaren, en beide jongelingen naar

Java, aan het hof zijns vaders te zenden, ten einde de schatting welke *Palembang* jaarlijks aan den Keizer van *Modjo Pait* moest opbrengen, te begeleiden. In de nabijheid van *Soerabaja*, te *Ngampel*, geland, geraakte *Radeen* Patah al dadelijk met den *Soesoehoenan* aldaar bevriend, en vond zooveel behagen in de door dezen gepredikte leer, dat hij, zoo wel uit geneigdheid om zich daarin te oefenen, als uit gramstorigheid tegen zijnen vader, om reden hij hem en zijne moeder verstooten had, besloot om te *Ngampel* te blijven, en een bekeerling van den *Soesoehoenan* te worden. Na alvorens met *Radeen* Kossin overeengekomen te zijn, dat hij den Keizer van het aanwezen zijns zoons onkundig zoude houden, vertrok deze dan alleen naar het hof van *Modjo Pait*, werd door Bro Widjojo met genegenheid opgenomen, en zijnen naam in dien van Petjat Tondo veranderende, tot *Adiepattij* van *Troong*, in het *Soerabajasche* gelegen, en 's Keizers veldheer tevens benoemd.

Van een eenvoudig leerling in de Mohamedaansche Godsdienst, was *Radeen* Patah spoedig een der ijverigste voorstanders der door hem omhelsde leer geworden. Hij trad met *Njai* Agoong Malako, eene dochter der schoonzuster van den *Soesoehoenan* in den echt; en deze, door wien de eerzuchtige bedoelingen van zijnen bekeerling niet onopgemerkt waren gebleven, oordeelde nu dat hij volkomen aan zijne belangen en die der Mohamedaansche leer was verknocht, en dus het werktuig konde zijn, om aan die leer, ook in andere oorden, uitbreiding te geven. Ten einde te zekerder in zijne bedoelingen te slagen, voorspelde hij den jongen *Radeen*, van eenmaal als Keizer over *Java* te zullen heerschen, wanneer het hem gelukken mogt, eene plaats te vinden en zich te vestigen waar

glaga (riet) groeide, dat eene welriekende geur verspreidde. Ten einde eene dusdanige plaats te zoeken, sloeg *Radeen* Rachmat, op raad des *Soesoehoenans*, eenen weg in, die hem westwaards voerde. In de nabijheid van *Bientoro* (*Damak*) gekomen, werden zijne zinnen door den reuk van hoog opschietende *glaga* liefelijk gestreeld, en hier zette hij zich neder.

Van dit tijdstip af aan, won de *Mohamedaansche* Godsdienst hoe langer hoe meer veld, en telde spoedig vele bekeerlingen. Meerdere *Arabieren* kwamen van tijd tot tijd herwaarts: een derzelve, bloedverwant van den *Soesoehoenan* van *Ngampel*, en afstammeling van *Sech* Djoemadil Kobro, bekend onder den naam van *Soesoehoenang Goenong Jatie*, had zich bij *Cheribon* nedergezet, en gaf daar onderwijs in de leer van zijnen Profeet, terwijl een ander, met name *Sech* Kalipah Koesien, de *Madurezen* en hunnen Vorst, Lembon Pekkie, tot het omhelzen dier leer wist overtehalen. Te *Bonang* (*Toeban*), en *Dradjat*, in het *Sidajoesche*, hadden zich de zonen van den *Soesoehoenan* van *Ngampel*, en te *Maerie* (*Japara*) *Ngoendoeng* (*Koedoes*) en *Kaliedjaga* (in het *Soerabaijasche*) andere *Arabieren* gevestigd, die, allen onder den naam van *Soesoehoenans*, de Godsdienst van Mohamed leeraarden: *Radeen* Patah bovenal, had zich te *Bientoro* (*Damak*) eenen aanzienlijken aanhang weten te verschaffen.

De Keizer van *Modjo Pait*, die deze uitbreiding van de leer van Mohamed al te lang met stilzwijgen had aangezien, en nu juist bezig was eenen *kraton* voor zijnen zoon en vermoedelijken opvolger, *Radeen* Gongong, te laten bouwen, over de steeds toenemende magt en invloed der *Mohamedaansche* priesters eindelijk verontrust, ge-

boed zijnen kleinzoon *Radeen* Koesen (Petjat Tando, *Adiepatty* van *Troong*) om tegen *Radeen* Patah te velde te trekken, en deszelfs aanhang uiteen te drijven. Nu oordeelde *Radeen* Koesen voor den Keizer niet langer te mogen verzwijgen, dat *Radeen* Patah deszelfs eigen zoon was, door hem, bij de aan *Radeen* Ario Damar ten geschenke gegeven, Chineesin verwekt. De Keizer kwam dan van zijn voornemen terug, en, in stede van zijnen zoon te beoorlogen, liet hij denzelven ten gehoor ontbieden. *Radeen* Patah verscheen: — de goede maar al te zwakke vader, die in de gelaatstrekken des jongen mans zijne eigene herkende, behandelde hem met liefde, overlaadde hem met weldaden, en zond hem als *Radja* van het landschap *Bieniora* en gebieder over 10,000 huisgezinnen (*Tjatjas*) naar zijne woonplaats terug.

Zwanger van eerzuchtige plannen, gebouwd op de door hem ondervondene zwakheid van *Modjo Paits* Vorst, besluit de vurige en ondernemende *Radeen* Patah, wel verre van, dankbaar voor genotene weldaden en vervuld met achting voor zijnen vader, in vrede huiswaarts te keeren, zich vooraf bij den *Soesoehoenan* van *Ngampel* te vervoegen, en dezen te raadplegen over zijn ontwerp, om de door hem zoo zeer verafschuwde beeldendienst van Brama uitteroeijen, zijnen vader van den troon te stooten, en het rijk van *Modjo Pait* te vernietigen. De *Soesoehoenan* echter, zachtzinniger dan zijn voormalige leerling, merkt hem op, dat Bro Widjojo, hoewel zelf ongeneigd om de *Mahomedaansche* Godsdienst te omhelzen, het uitbreiden van dezelve geene hinderpalen in den weg stelt: hij wijst hem op de vele weldaden, door hen beide van den Keizer genoten, brengt hem van deszelfs voornemen terug, en perst hem de belofte af, van

gedurende des *Soesoehoenans* leven, niets tegen Bro Widjojo te zullen ondernemen.

De draad van dit leven nogtans werd weinig tijds daarna afgesneden, en het lijk des *Soesoehoenans*, te *Ngampel*, waar zijn graf nog steeds als heilig wordt vereerd, door de gezamenlijke *Mohamedaansche* priesters, uit alle oorden van *Java*, ter aarde besteld. Des *Soesoehoenans* dood was het sein tot eenen algemeenen opstand. Alle geloovigen verzamelden zich nu te *Bientoro* (*Damak*) en schaarden zich onder de vanen van *Radeen* Patah, rondom zijn legerhoofd, den *Soesoehoenan* van *Ngoendoong* (*Kindoes*.)

Ten einde den zegen des grooten Profeets op hunne onderneming te verwerven, werd besloten om ter zijner eere, en vóór nog tegen *Modjo Pait* te velde te trekken, te *Bientoro* eene *Moské*, die ten bonds-tempel zoude strekken, te stichten. Ieder geloovige was verpligt om aan het bouwen de behulpzame hand te leenen; doch derzelver getal werd zoo groot bevonden, dat ieder geen deel aan het werk konde krijgen, en van daar dat de stijlen, waarop dit gebouw rust, uit spaanders zijn te zamen gesteld. Spoedig was dit tempelgebouw voltooid, doch nu bleek het dat hetzelve zijdelings overhelde. De *Soesoehoenan* van *Kalie Djogo* begaf zich daarop naar buiten, en na dat hij, door de spits van het dak der *Moské* van *Mekka* in zijne regter, en die van *Bientoro* in zijne linkerhand te vatten, de Metste in eene regtstandige rigting had gebragt, begaven de aanvoerders der geloovigen zich binnen dezelve, ten einde over hunne onderneming te beraadslagen. Naauwelijks ter neder gezeten, daalde een schapenvacht van den hemel, waarin een, aan den *Soesoehoenan* van *Kalie Djogo* gerigt, en uit verschillend gekleurde stoffen te za-

méngesteld, bovenkleed, *Onto Koesoema* genaamd, was gewikkeld. De *Soesoehoenan* van *Ngoendoong*, bestemd om de geloovigen aan te voeren, vroeg en erlangde dit bovenkleed, als een *talisman*, van den door den grooten Profeet zoo opmerkelijk onderscheiden bezitter, ter leen, en nu toog hij ten strijde.

De Keizer van *Modjo Pait* was niet onkundig gebleven van de toebereidselen zijner vijanden, en dus niet onvoorbereid. Onder de bevelen van zijnen zoon *Radeen* Gonsoor, Prijai Tondo, *Adiepatty* van *Troong* (*Radeen* Korair) en zijnen rijksbestierder, Godjah Modo, stelde hij denzelve een leger tegen, dat bij de eerste ontmoeting zelfs eenige voordeelen behaalde. De aanvoerder der geloovigen, de *Soesoehoenan* van *Ngoendoong*, sneuvelde door de hand van Prijai Tondo: het door hem gedragen en van den hemel gedaald bovenkleed, *Onto Koesoema*, keerde daarop van zelf tot den eigenaar weder, en viel geheel met bloed bevlekt voor de voeten van den *Soesoehoenan* van *Kalie Djogo* neder. Het lijk van den gesneuvelden *Soesoehoenan* werd naar *Bintoro* vervoerd, en ten noordwesten van de *Moské*, aldaar ter aarde besteld.

Nu stelde *Radeen* Patah zelf, vergezeld van des gesneuvelden *Soesoehoenans* zoon, die van begeerte brandde om den dood zijns vaders te wreken, zich aan het hoofd van zijn leger, en rukte daarmede tot in de nabijheid van *Modjo Paits* hoofdstad. Deze laatste had eenige groote kisten met zich mede doen voeren, welke hij, tot in het gezigt des vijands genaderd zijnde, ontsloot, en uit sommige waarvan een talloos heir muizen, en uit andere, een geluid aan den donder gelijk, van bliksemstralen vergezeld, voortkwam. De muizen vertoerden de levensmidde-

len van de *Modjo Paitsche* krijgslieden, en doorknaagden derzelver kleederen, terwijl deze vreemdsoortige donder en bliksem het leger met schrik vervulde. Het schaarde zich niettemin ten strijde, en het gevecht nam een' aanvang. Eén der bevelhebberen echter, PRABOE TOERDO (*Radeen* KOSSIN) weifelde: aan de eene zijde toch moest hij zijnen grootvader en regtmatigen Vorst verdedigen; en, aan de andere, zijnen broeder, den medgezel zijner jeugd, bestrijden. Zwak dus was de tegenstand, door hem, tegen den op hem gerigten aanval geboden: spoedig was het deel des legers, waarover hij het bevel voerde, op de vlugt gedreven, en even spoedig door dat, onder de bevelen van den Kroonprins en den Rijksbestierder, gevolgd, en de vlakte tusschen de tegenwoordige *Dessas Brangkal* en *Jetis Passar*, weldra getuige van de volkomene nederlaag van *Modjo Paits* krijgsmagt. *Radeen* PATAH vervolgde zijne overwinning, verdelgde alles te vuur en te zwaard, belegerde en bemagtigde de hoofdstad. Verschrikkelijk was de woede, waarmede Godsdienstijver zwaard en fakkel zwaaide en alles vernielde.

Het rijk van *Modjo Pait* werd alzoo na een 150 jarig bestaan, omstreeks den jare 1478 onzer, nagenoeg overeenkomende met het 1318de jaar der *Javaansche* jaartelling, gesloopt, de Godsdienst van BRAMA uitgeroeid, en de overwinnaar *Radeen* PATAH keerde, als Keizer van *Java*, naar *Bintoro*, nu *Demak* hernaamd, terug. Omtrent het lot van den overwonnen Keizer BRO WIDJOJO *de vijfde*, zijn de overleveringen uiteenloopend. Sommigen vermoeden dat hij, onder zijn, almede der vlammen prijs gegeven, paleis bedolven en hier omgekomen zoude zijn; doch anderen zijn van gevoelen, dat hij, bereids vóór de inneming, zijne hoofdstad en het eiland *Java* verlaten, en

vervolgens *Singa Poera*, (*Sincapoera*) aldus genaamd naar eenen leeuw, welken hij bij zijne landing ontmoette, gesticht zoude hebben. De Keizerin PONTRIS DORO WATIÄ van *Tjempo* schijnt gespaard, te *Modjo Pait* gebleven, en tot de *Mohamedaansche* Godsdienst overgegaan te zijn: haar stoffelijk overschot ligt alhier begraven. *Radeen* KOSSIE (PETJAT TONDO) heeft getracht zijne onafhankelijkheid, nog na den val van het *Modjo Paitsche* rijk, te bewaren, doch door den *Soesoehoenan* van *Kiedoos* overwonnen, heeft hij de *Mohamedaansche* Godsdienst almede omhelsd.

Alvorens dit oord voor altoos te verlaten, begaf de Kroonprins, *Radeen* GOSGOOR, zich nog eenmaal naar de plaats waar een paleis voor hem zoude worden gebouwd. Ten zuiden van de stad, en op eenen genoegzamen afstand gelegen, om voor bespieding en de steeds voortwoedende vlammen beveiligd te zijn, legde hij zich onder de volbouwde poort, die tot een ingang van zijn toekomstig verblijf bestemd was, neder, en riep zijne eenmaal gedroomde, nu voor altoos verdwenen grootheid, voor zijne verbeelding terug..... »Vervloekt zij de plek waarop gij zijt gegrondvest!" zeide hij, met van woede vlammende blikken op de poort starende, »en even zwervende en omdolende als de mijne, de voet die dezen grond betreedt! Uw naam zal *Badjang Ratoe* (mislukt) wezen, en de uitzigten op magt en grootheid, van ieder die u met eenen aanblik verwaardigt, zullen, even als de mijne, mislukken. Verdoemd zijt gij, en even ongelukkig als ik, ieder die u genaakt!" zeide hij nogmaals en spoedde zich nu, met versnelden tred voort, tot dat hij, op den berg *Bromo*, in het *Blambangansche*, een schuilplaats vond. Hier leidde hij, den naam van *Kiaij* LOMBOR MANIS ROIJO aannemende,

een kluizenaars leven, tot dat hij zich later te *Blambangan* (*Banjoewangie*) nederzette, aldaar de stad, waarvan nog eenige overblijfselen te zien zijn, stichtte, en de stamvader werd, van de vervolgens door de Vorsten van *Mataram* overwonnen en verdreven *Radjas* aldaar.

De op deze poort rustende vloek wordt door de Javanen nog steeds zeer gevreesd, en menig voorbeeld aangehaald, om te bewijzen dat dezelve nog steeds van kracht is. Geen Javaansch ambtenaar waagt zich dan ook ligt, in de nabijheid dezer zoo gevreesde oudheid.

Dagen achtereen woedde de vlam, en van de voormalige grootheid van *Modjo Paits* hoofdstad, is nagenoeg niets gespaard gebleven. Vier eeuwen, ter naauwernood, zijn sedert de verwoesting dier stad verstreken; en terwijl de knagende tand des tijds, datgene heeft vernield, wat vuur en geweld hebben verschoond, heeft de onvermoeid werkzame kracht der natuur den bodem zoodanig door hoog getopt geboomte overschaduwd, en met digt ineengestrengeld kreupelgewas bedekt, dat de, der zaak onkundige wandelaar, bezwaarlijk zoude vermoeden, *dat* zijn voet hier eenen grond betreedt, waarop eenmaal de hoofdstad van een magtig rijk was gebouwd; terwijl de, gevolgen van oorzaken afleidende, beschouwer zich zelven afvraagt: hebben *Java* en de *Javanen*, bij het verwerpen der *Braminsche*, en omhelzen der *Mohamedaansche* leer, gewonnen..... of verloren?

De Koeboes.

In de noordwestelijke binnenlanden van het gebied van *Palembang*, in de bosschen en langs de binnen rivieren van de *Lalan*, *Toenkal*, *Rawat*, *Dawas*, *Batang*, *Leko*

en de *Rawas*, leeft eene volkstam, die oorspronkelijk in eenen staat van volkomen woestheid verkeerde, maar zich allengskens, met behulp van het Nederlandsch bestuur, daaruit heeft opgerigt en nu eenige beschaving geniet, ofschoon nog altijd een gedeelte van denzelven, zijne oude leefwijze blijft behouden. De oorsprong van de *Koeboes* is onbekend, zelfs bestaan nopens hen, noch fabelen, noch verdichtselen, hetgeen, de zucht tot fabelachtige overleveringen bij de Indische volkeren in aanmerking genomen, te verwonderen is. De eenige gissing, die daaromtrent kan gewaagd worden, is deze, dat, toen de Javasche veroveraars zich voor ongeveer drie eeuwen van *Palembang* hebben meester gemaakt, vermoedelijk de eerste bewoners van deze plaats zich niet allen aan hun gezag hebben willen onderwerpen, maar gedeeltelijk naar de ondoordringbare bosschen in de binnenlanden gevlugt zijn; alwaar zij door het zwervende en ellendige leven dat zij moesten leiden, allengskens hunne meer beschaafde leefwijze hebben verlaten, en eindelijk geheel ontaard zijn tot die waarin zij nu verkeeren.

De *Koeboe* verschilt in gestalte en gelaatstrekken, weinig van de andere binnenlandsche, ja zelfs niet van de bewoners van de hoofdplaats *Palembang*; de mannen zijn van eene middelbare grootte, en vertoonen eene vlugge en forsche houding, een gevolg van hunne zwervende en eenvoudige leefwijze, met een eenigzins wild uitzigt, dat nogtans geen woestheid aanduidt; de vrouwen zijn niet onbevallig, zij bezitten geregelde gelaatstrekken en welgemaakte vormen, maar eene haar eigene plompe houding, en een logge, schuivende gang, veroorzaakt door de gewoonte om op de achteruitgeslagene beenen te zitten, ontsiert haar; de kleur van beide geslachten is ligt bruin.

De woningen der rondzwervende *Koeboes*, bestaan uit hutten van ruwe boomstammen, takken en bladeren vervaardigd; maar die, welke zich in *doessoens* (dorpen) vereenigd hebben, bouwen hunne huizen wat steviger, doch gebruiken daartoe dezelfde ruwe bouwstoffen. Hun huisraad is zeer eenvoudig; grove matten op de vloer uitgespreid, eenige weinige grove borden, potten en kommen en eene soort van Chineesche potten *goetjie naga* of *seton* geheten, tot het bewaren van honing en van ingelegde *nangoei* (wild zwijnenvleesch), maken daarvan de geheele inventaris uit. De meest verwilderde *Koeboes* houden zich op in de wildernissen van de *Lalan*; deze zijn uiterst afkeerig van den omgang met vreemdelingen; op hen is bijzonderlijk van toepassing, hetgeen Olivier (1) omtrent de *orang koeboe* mededeelt: »In de binnenlanden van *Palembang* vindt men een wilde volkstam, *orang koeboe* genaamd, die allen omgang met andere volken weigeren. Zij doen niemand leed, en drijven handel zonder zich te vertoonen. Men plaatst op sommige bekende plaatsen, waar zij zich ophouden, lijnwaden, tabak en andere artikelen, welke zij noodig hebben. Daarna slaat men op eene *gonggong* tot een teeken, en verwijdert zich van die plaats. De *orang koeboe* komen de nedergelegde artikelen afhalen, en leggen meer dan de waarde, in honig, was en andere artikelen, in de plaats neder."

Deze *koeboes* maken twee troepen uit, elk van ongeveer dertig huisgezinnen; zij zijn door onderlinge bloedverwantschap aan elkander verbonden, en noemen zich *soekoe* (afstammelingen uit één geslacht). Zij zijn steeds rondzwervende en leven van de visscherij en de jagt. Daar overigens

(1) Zie Olivier *Land- en Zeetogten*, enz., II dl. blz. 393.

tusschen hunne zeden en gewoonten, met die der gevestigde *koeboes*, weinig of geen onderscheid bestaat, zoo kan de beschouwing derzelve, gevoegelijk onder *één* hoofd worden gebragt. Het aantal der hier en daar verspreide *koeboes* is moeijelijk te bepalen, daar de voorzigtigheid gebiedt, de tot beschaving toetredende bevolking van dien stam, niet door tellingen te verontrusten. Desniettemin, is het getal en de ligging hunner *doessoens* bekend; zoo bevinden zich langs de rivier *Tëenkul*, de *doessoens*: *Soengie boeajo*, *Mimaroneli*, *Dabo*, *Trissan*, *Merantie*, *Panjang soengie*, *Nebong* en *Oeloe toëoh*. Het gegiste getal der bevolking aldaar is 45 huisgezinnen. Langs de rivier *Batjat*, bevinden zich de *doessoens*: *Tampang*, *Kerkai*, *Lantalessong* en *Melamon*, met eene bevolking van 30 huisgezinnen; langs de *Laian* zijn de *doessoens*: *Bakong*, *Penampen*, *Sako*, *Serdang* en *Kenawang*, met 36 huisgezinnen; langs de *Batank leko*, de *doessoens*: *Pengatoeran*, *Loeboe batoe*, *Batoe gadja* en *Kapas*, met 139 huisgezinnen; langs de *Dawas*, de *doessoens*: *Prang pata*, *Rungeng* en *Batan padie*, met 93 huisgezinnen, en eindelijk, langs de *Rawas*, de *doessoens*: *Saka besar* en *Seboerus*, met 17 huisgezinnen; zoodat de gansche bevolking kan geschat worden op 360 huisgezinnen, buiten en behalven de verspreide rondzwervende *koeboes*, van welke zich nog een groot aantal in de bosschen van laatstvermelde afdeeling bevinden.

Terwijl de onbeschaafde *koeboe* geene andere kleeding heeft, dan die de natuur hem schenkt, met bijvoeging nogtans, zoowel voor de mannen als voor de vrouwen, van het schortenkleed des eersten mensch, hier van boombast vervaardigd, kleedt de *doessoen*-bewoner zich, naar gelang zijner middelen, gelijk de *Palembanger*; inzonder-

heid wanneer hij door den vreemdeling bezocht wordt, tracht hij zich fraai uittedosschen. Het vervaardigen van eigen kleedingstukken, behalven het bovenvermelde deksel uit boombast, kennen zij niet; zij hebben noch weefgetouwen noch beoefenen eenigen anderen tak van vlijt of nijverheid; landbouw kennen zij niet, de jagt, visscherij, het snijden van *rottan*, en het verzamelen in de wildernissen van was, *benzoein* of drakenbloed, zijn hunne eenige bezigheden, zoo tot hun vermaak als tot hun voordeel; het overige van hunnen tijd, verslijten zij in volslagen werkeloosheid, en hierin vinden zij zulk eenen wellust, dat het bij hen een gewoon zeggen, of liever een rijmtje is:

»Als de *Nangoei* (een wild zwijn dat veel vet oplevert) veelvuldig zijn; als de vruchtentijd dáár is; als er veel *padie* wordt verzameld; als er een nieuw huis is gebouwd, met de wanden van boombast, dan, geleund tegen eenen rijstzak, en onze hoofden gekamd wordende, — dat is onze Hemel! —"

Nangoei terdjoen
Moessiem boea boea-an
Banjak dapat padie
Roemah baroe
Ding ding kaloep
Atap slapan
Besendar die soempet bras
Sambel bepetan
Itoela sorga kamie die sika

Hun voedsel bestaat uit rijst, visch, het vleesch van de *nangoei* (een wild zwijnen soort), voorts uit alles wat het dierenrijk voortbrengt, apen, de kaaiman, slangen, enz. Dit heeft de schrijver dezer schets gezien, bij gelegenheid dat hij door de *Sambische* bosschen trekkende, een ver-

laten gelucht van de rondzwervende *koeboes* voorbij ging, en daar de walgelijke overblijfselen van allerlei gedierte nog liggen; hiervan is evenwel uitgezonderd, het vleesch van den olifant en van den beer; het eerste schuwen zij, om de sterk uitzettende hoedanigheid, en dus om deszelfs onverteerbaarheid, en het andere, om deszelfs eigenaardigen, bitteren smaak.

De kinderen der *Koeboes* zijn voedsterlingen der natuur, alzoo hunne ouders zich weinig om hunne opvoeding bekreunen; de moeders zogen hare kinderen tot dat zij weder zwanger worden, of wel, tot dat het kind zelf de borst verlaat. Tot dien tijd, is het altijd bij de moeder, die het mede neemt, wanneer zij met haren man in de bosschen gaat, om *rottan* te snijden, of andere voortbrengselen te verzamelen. Zoodra het oud genoeg is om zich zelven te kunnen besturen, leert het van zijnen vader de jagt en de visscherij. Als de jongeling de jaren van huwbaarheid bereikt heeft, zoekt hij zich eene gezellin, met welke hij in geheime huwelijks-gemeenschap leeft; bevalt zij hem, na een' zekeren tijd aldus met haar te hebben verkeerd, dan gaat hij naar hare moeder en vraagt haar tot vrouw. Deze verzamelt vervolgens alle hare bloedverwanten, terwijl inmiddels de ouders van den jongeling, die door hem van zijn voornemen onderrigt zijn, van hunnen kant hetzelfde doen. De moeder geeft dan eenvoudiglijk aan de vereenigde bloedverwanten te kennen, dat de jongeling, noemende zijnen naam huwt met hare dochter, noemende mede haren naam, waarna de vader of een der bloedverwanten, op een uitgehold stuk hout, eenige slagen geeft, en hiermede is de plegtigheid volbragt; feesten of vermakelijkheden hebben daarbij volstrekt niet plaats. De verboden graden van bloedverwantschap bij het

huwelijk, strekken zich niet verder uit, dan tot broeder en zuster; in alle andere graden kunnen zij huwen. Echtbreuk wordt bij de *doessoen-koeboe* met eene geldboete gestraft; de man, ontdekt hebbende dat zijne vrouw overspel drijft, vervolgt den echtbreker, die daarom met dezelfs vrouw, zijne toevlugt neemt, tot het hoofd van den stam of *Passirah;* deze treedt als bemiddelaar op, en legt den schuldigen eene boete op van *f* 40, waarvan tien in *specie* en het overige in goederen wordt voldaan; de vrouw wordt hierdoor het eigendom van haren minnaar; indien evenwel de vrouw de echtbreuk niet bekent, maar deze toch blijkt, blijft zij bij haren man, en deze ontvangt van den beleediger *f* 10 boete en de *Passirah* *f* 2. Bij de bosch-*koeboe* is deze gewoonte nog ruwer: de echtbreker vlugt met de schuldige vrouw, en tart soms haren man, door teekenen te geven, langs den weg dien hij genomen heeft; inspijdingen in boomen, of lapjes van oude kleederen aan de takken gehangen, duiden die aan; de beleedigde man tracht nu de overspelers op te zoeken. Zoo hij het verblijf van den echtbreker op spoor is gekomen en dezelve gehuwd is, poogt hij zich van zijne vrouw meester te maken, en hiermede zijn beide partijen verzoend; jeugd of schoonheid komt daarbij niet in aanmerking: zulke hoedanigheden hebben bij den *koeboe* geene waarde. Maar is dezelve niet gehuwd en vindt hij hem, dan dagen zij elkander uit, tot eenen waterstrijd. Zij begeven zich in de naastbij gelegen rivier en gaan met elkander eene worsteling aan; hij, aan wien het gelukt zijne tegenpartij van de been te brengen en in het water te versmoren, behaalt de zege; indien het de man is, keert zijne vrouw tot hem terug, en omgekeerd, blijft zij bij den schaker.

Hun bestuur is zeer eenvoudig. Het hoofd van een ge-

slacht (*Soekoe*), dat moeat bij elkander woont, beslist de geschillen die onderling ontstaan, en tracht de twistende partijen te verzoenen; twee of drie geslachten kiezen eenen *Passirah*, die in gewigtige zaken uitspraak doet, gelijk in moord, welke soms, doch zeldzaam het gevolg van echtbreuk is. Overigens is de *Passirah*, bij de *koeboes* die in de *doessoens* wonen, de bemiddelaar in geschillen, welke uit het handelsverkeer met de *Palembangers* verrijzen. Hunne zeden zijn zeer eenvoudig; natuur-menschen zijnde, volgen zij de indrukken die zij van haar ontvangen; — hun aard is zacht, hevige hartstogten ontsteken hunne gemoederen niet; noch gramschap, toorn of nijd, noch winzucht of andere driften verontrusten hen. Van diefstal hoort men niet; moord of doodslag heeft zelden plaats.

Eigenlijk gezegde Godsdienst bezitten zij niet; maar daarentegen hechten zij geloof aan geesten, die zij zeggen de zielen te zijn van hunne afgestorvene bloedverwanten; deze houden zich naar hunne meening op, bij de plaats, *perantoean* geheeten, waar de overledene op een staketsel wordt nedergelegd, met zijne kleeding aan en zijne *parang* en speer naast zich, alsmede de pot waarin hij gewoon was zijne spijzen te bereiden, en de *bamboe* waaruit hij dronk, opdat de geest daarvan gebruik zoude kunnen maken. Zoodra de stervende den laatsten ademtogt uitblaast, letten zij er op, of daarop niet dadelijk een geluid volgt; vernemen zij dit, dat uit een zacht ritselend gesuis moet bestaan, dan beschouwen zij den overledene gelukkig, daar zij dan verzekerd zijn dat hij geest is geworden; hooren zij zulk een geluid, zelfs eenige dagen daarna, niet, waarop zij, na het nederleggen van het lijk op het staketsel, aandachtig letten, dan zeggen zij dat hij ongeluk-

kig is, en slechts gestorven is, *matie sadja*, en in het niet is teruggekeerd. De plaats waar zij hunne dooden nederleggen, beschouwen zij als de verzamelplaats der geesten van de overledenen van hunne *soekoe*: zij zeggen dit te kunnen hooren, door een bijzonder geluid, dat daar altijd plaats heeft. Zeker *Palembangsch* ambtenaar, niettegenstaande overigens een verlicht man, verzekerde mij, bij het voorbijgaan van zulk eene plaats, dit geluid vernomen te hebben, en schreef het mede aan die geesten toe; het bijgeloof is toch van alle menschen en van alle tijden! Wat verder met deze geesten gebeurt, weten zij niet. Het is een onzeker en onbepaald geloof aan de onsterfelijkheid der ziel; zelfs zonder eenig zedelijk doel, daar het niet overgaan tot de geestenwereld, niet het gevolg is van eene zondige levenswijze, maar alleen beschouwd wordt als een bloot toeval.

De ziekten genezen zij met wonderspreukige woorden en met verdrijving van den boozen geest, door bespuwingen en prevelingen. Alle ziekten schrijven zij daaraan toe; daartoe gebruiken zij *doekoens*, ook *malim* genaamd (inlandsch geneesheer of aanduider van de ziekte). Zulk een *doekoen* omhult zich het hoofd met een wit kleed, hij berookt de zieke met *benzoein*, terwijl hij de hulp van goede geesten inroept; derwijze gaat hij voort, tot dat hij zich duizelig gevoelt; in dezen toestand beweert hij, bovennatuurlijke ingevingen te ontvangen, waardoor de ziekte van den lijder hem bekend wordt, en hiernaar rigt hij zijne bespuwingen, belikkingen en inblazingen op de zetel der ziekte in. Eenen onoverwinnelijken afkeer hebben zij van aamborstige en koortsige menschen, en vooral van de kinderziekte; indien zich onder hen een vreemdeling begeeft, die het ongeluk heeft sterk te hoesten, schu-

wen zij hem dadelijk, en het leven van zulk een' indringer is soms in gevaar, daar zij in de meening verkeeren, dat deze ziekte hun door vreemdelingen wordt aangebragt. Voor de kinderziekte hebben zij eene groote vrees; gelukkig echter, dat dezelve zich ongemeen zeldzaam, soms slechts om de 50 of 60 jaren, onder hen vertoont; maar gebeurt het, dat een hunner daarvan wordt aangetast, dan verkeeren zij in den uitersten angst; zij laten den ongelukkige aan zijn lot over, en nemen met overhaasting de vlugt. Bij het ontstaan van eene heerschende ziekte in de eene of andere *doessoen* of gehucht, wordt die plaats dadelijk verlaten, tot dat de ziekte geweken is.

De *koeboe* is bijzonder vlug op de jagt en de visscherij; hij durft den tijger in de wildernis aanvallen, alleen gewapend met eene speer; hij werpt die echter niet in eene regte lijn, maar boogsgewijze, en mist zelden zijn doel; den kaaiman vangt hij met eene soort van harpoen, en maakt hem gemakkelijk tot zijnen buit; hij vervolgt het wild tot in het digtste der wildernissen, en weet altijd aan den stand der zon zijnen weg terug te vinden. De handel geschiedt meest door ruiling bij de wilde *koeboes*, gelijk hier boven vermeld is; met de *doessoen*-bewoners ruilen zij meestal rijst, kleederen en gereedschappen, tegen de voortbrengselen hunner wildernissen.

J. W. Boers.

De Heidenen of Badoewienen van Bantam.

Voor dat het zuidelijk gedeelte van de residentie *Bantam*, in het jaar 1819, onder een geregeld bestuur gebragt was, kenden wij de *Badoewienen* aldaar slechts bij naam, want het geen Raffles in zijn werk over *Java* daar van zegt, steunt

slechts op losse geruchten. Geen wonder ook, want zelfs de Inlandsche hoofden van *Bantam* wisten ons weinig meer te zeggen, dan dat die heidenen steenen beelden aanbaden, welke ver van hunne woonplaats in een groot en bijna ontoegankelijk bosch bewaard werden. En het was ten gevolge van die geruchten dat de Heer BLUME en de Heer SPANOGHE in 1822 de reis ondernamen, om die beelden te gaan zien, met de zekerste hoop van eene rijke beloening in de ontknooping van hunne geschiedenis en Godsdienst, door de ontdekking van die beelden, te zullen erlangen.

Deze moeijelijke en gevaarvolle reis naar de *Badoewiensche* graven (want bij slot van rekening waren het graven) heeft de Heer BLUME breedvoerig beschreven; welke beschrijving destijds in de Bataviasche Courant, vervolgens in de *Cybele*, en ook door OLIVIER, in zijn *Land- en Zeereizen*, 1ste deel, is overgenomen.

Op die reis hebben zij echter weinig meer van de Godsdienst der *Badoewienen* kunnen uitvorschen, dan de namen van de *Sangiangs* of heiligen, die zij opnoemden, toen de reizigers op de plaats gekomen waren, waar zij voor het overige niets dan eenige basalt brokken zagen; doch die, volgens het zeggen der heidenen, de grafplaatsen uitmaakten van die *Sangiangs*. De uitlegging die hun toen van die graven gegeven werd, was echter zoo onduidelijk, en alles ging met zoo veel achterhoudendheid gepaard, dat het waarschijnlijk is dat die plaats, wegens hare afgelegenheid slechts door hen gekozen is, tot het vieren van jaarlijksche offerhanden, ter eere van die heiligen.

Ruim een jaar na dat zij die reis gedaan hadden, kwam de Heer SPANOGHE toevallig juist op den dag dat de *Badoewienen* hunne Godsdienstige feesten vieren, in een hunner kampongs; en bij die gelegenheid, na de plegtigheden in persoon bij ge-

woond te hebben, gelukte het hem eerst, achter de waarheid van eene zaak te komen, die de *Badoewiens* met een zeker wantrouwen, zoo wel voor Europeanen als Mohamedanen, zoo lang hadden verborgen gehouden.

Door eene achtenswaardige hand zijn wij in staat gesteld, een kort verslag van dezen togt, door wijlen den Heer SPANOGHE zelven gesteld, hier medetedeelen, waarin vele belangrijke bijzonderheden, aangaande de voornoemde volkstam, voorkomen. Wij laten dat verslag in zijn geheel, zonder eenige verandering, volgen:

»Voor dat ik tot eene beschrijving van de Godsdienst dezer heidenen overga, moet ik hen in twee onderscheiden klassen verdeelen, namelijk *Badoewienen* en *Orang-Kaloearan*(1), die twee afzonderlijke maatschappijen uitmaken. De eerste bewonen de kampongs *Knekes*, *Tjibeôm*, en *Karang*, allen tegen het *Kandangsche* gebergte gelegen, en maken gezamenlijk eene bevolking uit van ruim 700 zielen; terwijl de *Orang-Kaloearan*, die een grooter getal beslaan, zich in de kampongs *Ingong*, *Tjilengor*, *Bedjong-Menting*, *Tjiboengeer*, *Sankauwangie*, *Kamantjieng* en *Noengkoelan*, ophouden. Deze laatste klasse bestaat uit die soort van menschen, welke of uit vrijen wil de *Badoewiens* hebben verlaten, of voor altoos uit de kampongs der laatstgemelden zijn verbannen, een maatregel die de *Badoewiens* stiptelijk volgen, wanneer een hunner zelfs den geringsten misslag begaat; terwijl zij, die zich vrijwillig van hen afzonderen, zulks alleen doen, om eenige meerdere vrijheden te genieten, daar de geloofsvoorschriften der *Badoewiens* hen te naauw beperken.

(1) Woordelijk vertaald *buiten menschen*.

Desniettemin gaan de *Orang-Kaloearan* niet ligt tot het Islamismus over, maar blijven in vele opzigten aan de *Badoewiens* verbonden, terwijl zij, geene priesters hebbende, zich steeds aan de bevelen en raadgevingen van den *Girang-Pohon* onderwerpen; welke laatste niet alleen de plaats van priester bij de *Badoewiens* vervult, maar ook aan het hoofd van hun huishoudelijk bestuur is gesteld.

Met regt zoude men den naam *Badoewie* kunnen afleiden van het woord *buda;* doch men zegt dat die naam zijn oorsprong ontleent van een spruitje, *tji-badoewjoek* genaamd, omdat degeene, die aan de vervolging van Hassan Oedien (gelijk men weet, den invoerder van het Islamismus in *Bantam*) ontkomen waren, zich aanvankelijk aan de oevers van dat riviertje hebben nedergezet. Zij noemen zich zelven ook niet *Orang Badoewie*, maar naar de plaats van hun tijdelijk verblijf: zoo noemen zich bij voorbeeld die van *Knekes*, *Orang Knekes*, enz.

Volgens zeggen van de *Badoewiens*, en ook naar den aard der zaak te oordeelen, moet men opmaken, dat hoezeer deze afgodendienaars, bij de invoering van het Mohamedanismus, als vlugtelingen van *Padjadjaran*, de verwijderde en woeste streken van het *Kandangsche* gebergte, als eene veilige schuilplaats tot de vrije uitoefening hunner Godsdienst, verkozen hebben, dit toch na verloop van tijden niet zoude geduld zijn geworden, zonder dat de een of ander Vorst van *Bantam*, hun zulks onder zekere voorwaarden had toegelaten; dus zeggen de *Badoewiens* dat de Mohamedanen hun die vrijheid zouden toegestaan hebben, onder voorwaarde, dat de aanhangers hunner leerstellingen nimmer het getal van veertig mannen zouden mogen overschrijden. In hoeverre die voorwaarde nagekomen wordt, blijkt uit het opgegeven getal der nog aanwezige heidenen.

De *Badoeswiëns* zijn over het algemeen kleiner, stouter, geharder en bedrijfzamer dan de andere bergbewoners: de wanstaltigheid is onder hen zeer zeldzaam. De doorgaande uitdrukking van hun gelaat is goedheid en vrede; hetzelve vertoont meer onverschilligheid dan ernst. Zij hebben eenen meer spitsen neus dan hunne naburen, en vallen ook wat geeler van kleur De vrouwen zijn minder welgemaakt, terwijl het sterke uiterlijke, dat de mannen hier versiert, ook de vrouwen, waarschijnlijk door het zwaar veldwerk, eigen geworden zijnde, veel bijdraagt tot hare misvorming.

De woningen van deze heidenen zijn even als die der overige bergbewoners, op houten stijlen, eenige voeten boven den grond, verheven; de wanden bestaan uit bamboes, en het dak uit *kiraij*-bladeren. Men vindt in ieder kampong een bijzonder huis (*bale*), ingerigt voor vreemdelingen. De voerouderlijke gewoonte vordert eene bezorging van goed voedsel, en het meest mogelijke gemak voor alle reizigers en vreemdelingen.

Het voornaamste stuk van kleeding bij deze heidenen is eene soort van rok, van eene witte of blaauwe, in de lengte gestreepte, katoenstof, die om het midden geslagen wordt, en welke zoowel bij mannen als vrouwen tot over de knieën hangt; meestal dragen de mannen op hun bovenlijf een blaauw of wit hemd, met halve mouwen. Het bovenste van het hoofd wordt tulbandsgewijze met een stuk wit of blaauw doek omwonden. De *kris* en *gollok* zijn hunne eenigste wapenen. De vrouwen hebben buiten den rok, die boven beschreven is, een tweede stuk tot hare kleeding, namelijk de *kekambau*, die alle Javaansche vrouwen dragen; dezelve bedekt het bovenlijf en sluit onder de armen. Het hoofd blijft onbedekt. Daar gou-

den sieraden strengelijk verboden zijn, bedienen zij zich van zilveren arm- en oorringen. Het vuur en het hakmes zijn hunne eenigste werktuigen om den grond te bebouwen; terwijl noch ploegen, noch eenige andere wijze van de aarde te bearbeiden, bij hen in gebruik zijn.

De *Badoewiens* en *Orang Kaloearan*, gelooven alle aan een' God of onzigtbaar opperwezen, en noemen dien Poen. Zij mogen echter dit opperwezen niet aanbidden, dewijl zij zich te gering en veel te nietig achten, om hunne gebeden onmiddelijk tot denzelven optezenden. Daarom heeft ieder kampong zijn' bijzonderen beschermgod en eene beschermgodin, aan welke laatste zij hunne gebeden rigten, om als bemiddelaars bij dat almagtig wezen de vervulling hunner wenschen te erlangen. Ieder kampong gelooft dat zijne Godin door den aangebeden beschermgod vuriglijk bemind wordt, en dat alle die goden en godinnen, wanneer de wereld haren halven ouderdom bereikt heeft, met elkander zullen huwen, en dat dan de godsdienst van Buda de eenigste godsdienst der wereld zal zijn, terwijl de *Badoewiens* dan eerst het groot en magtig Opperwezen zullen mogen aanbidden. De goden en godinnen werden genoemd: in de *kampong Kaekea* Dalam Balibat Djaija beschermgod en Poea Poetrie Tjepat Manik, beschermgodin; in de *kampong Tjiboem* Dalam Tangali, beschermgod en Kintrie Manik, beschermgodin. De *kampongs* van de *orang Kaloearan* hebben tot beschermgoden, Dalam Hintang Robang, en Kean Malinding Dalam Padatjaang, en de godinnen Poatjie Wiroe Wierie Nangaij, Ratoe Dervie Tassie Limbie Wangee, Dervie Kintja, en *Radja* Hiang Moelia Rantjang Dewata.

Kwaloe is een feest dat op een' zekeren dag in de eerste en ook in de tweede maand van het jaar met maaltijden

gevierd wordt. *Kwaloetoetoeg* wordt in de derde maand op zekeren dag, even als het vorige, met maaltijden gevierd. De dag vóór ieder dezer feestdagen wordt met vasten doorgebragt. Het vasten begint met zons opgang en eindigt tegen den namiddag omstreeks drie ure. De dag na de *kwaloetoetoeg* is de groote offerdag, dan maakt ieder kampong een beeld van rijstmeel, naar de gelijkenis zijner godin; dit vrouwen beeld heeft naauwlijks de grootte van een eerstgeboren kind, en wordt door de vrouw van den *Girangpohon* of eene andere aanzienlijke vrouw uit de kampong gemaakt. Het aangezigt des beelds wordt, even als de mommaangezigten van *Topinge*, geel, de oogen en wenkbraauwen zwart, en de lippen rood geverwd en met linnen gekleed.

Terwijl de vrouw van den *Girangpohon* bezig is om het dierbaar beeld der aanstaande bruid van haren beschermgod, met hare vingers te kneden, ten einde een ingebeelde schoone vorm aan hetzelve te geven, zijn de overige vrouwen aan het werk om de *Laksa* te bereiden, hetwelk de eenigste meelspijze is die zij aan de goden offeren. De *Laksa* wordt in eenen daartoe bijzonder geschikten koperen pot (*sangkoe*) bereid, welken pot zij van hunne voorvaderen tot dat einde geerfd hebben, en die mogelijk de eenigste *relique* bij hen nog in aanwezen is. Na dat de *Laksa* en alle wat tot de feestviering vereischt wordt, in gereedheid gebragt is, wordt het meelen-beeld door den *Girangpohon* en nog zes oudsten uit de kampong, naar een daartoe bestemd afgelegen bosch gebragt, en aldaar op den grond, op een gevlochten matje van *areen*-bladeren, met den rug tegen een hoender-ei rustende, dus in eene zittende houding, geplaatst. Rondom het beeld worden zoo veel kleine lansen van *areen*-stokken, als er mannen bij de feestviering aan-

wezig zijn, paggersgewijze in den grond gestoken, en naar het getal der vrouwen, worden er even zoo vele vrouwenbeelden (van *areen*-bladeren gesneden) nevens de *Laksa*, in kleine mandjes, naar het getal der beide sekssen, rondom het beeld, binnen de gemelde pagger, op den grond geplaatst: terwijl een schorpioen en eene spin (*rantja maung*) als wachters bij het beeld, links en regts gebonden worden. Tevens hangt men een bamboes met azijn, en een ander met water, aan een stok, bij den ingang van de pagger, en eindelijk wordt een bos *padie-stroo* in brand gestoken, waarna de zeven mannen naar huis keeren.

De azijn, het water en het vuur, dienen eigenlijk, om de godin in de gelegenheid te stellen, den beschermgod, haren minnaar, op een stuk gebraad te kunnen onthalen, terwijl zij dan alle ingrediënten daar zal vinden, behalven het wild, dat de beschermgod van de jagt mede moet brengen.

Bij de terugkomst van den *Girangpohon* in de *kampong*, moeten de vrouwen op de rijstblokken stampen, en na alle die verrigtingen gaat ieder zijn deel aan den maaltijd nemen, waarmede ook het offerfeest eindigt. De dag daarop gaan de mannen de graven der voorouderen bezoeken.

Jaarlijks moet ieder *kampong*, op een daartoe bijzonder aangelegd veld (*hoema serang*), eene hoeveelheid rijst planten, en van deze rijst wordt dan ook het beeld en de *Laksa* gemaakt, terwijl geen andere rijst daartoe kan gebruikt worden. Op dit veld mag geen twee dagen achter elkander hetzelfde werk verrigt worden: dus moet he bosch branden, het schoonmaken, het planten en het snijden van de *padie*, alles op eenen afzonderlijken dag geschieden. De *Girangserat*, die op de *Girangpohon* volgt, heeft het opzigt over dit veld, en moet wel zorg dragen

lat alles wat de jaarlijksche feesten vereischen, behoorlijk
en bij tijds in gereedheid gebragt worde.

Bij huwelijken en andere festiviteiten, worden de *ang-klongs* (bamboes-muzijk-instrument) gespeeld : dit is de eenigste muzijk die zij hebben; zij mogen echter de *ang-klong* niet, zoo als gewoonlijk, staande spelen, maar zittende: en mogen niet anders zingen dan *Pantongs* (een zang waarin eene of andere geschiedenis van lang verledene tijden verhaald wordt). Zij zijn groote liefhebbers van met de rottings te dansen, en even als andere *Bantammers* elkander onder het dansen met rottings te slaan.

De veelwijverij *(poligamy)* is bij hen niet geoorloofd; zij besnijden de kinderen slechts van het mannelijk geslacht. Mogelijk was dit ook onder de voorwaarden van den vorst van *Bantam* begrepen. Op de plegtigheden bij hunne huwelijken in gebruik, valt niets bijzonders aantemerken. Onder de menigte zonderlinge gewoonten hebben zij ook deze, dat de bruid altijd ouder van jaren moet zijn, dan de bruidegom, en de laatste kan niet, voor dat hij twintig jaren bereikt heeft, in den echten staat treden. De afspraak geschiedt altijd twee jaren voor de voltrekking van het huwelijk. Zij tellen de jaren van hunnen ouderdom door middel van knoopjes aan een touw te leggen.

Bij sterfgevallen komen de verwanten bij de begrafenis hun leed aan het sterfhuis betuigen, en door een luid geween, de laatste eer aan den overledene toebrengen. Het rouwgezelschap volgt het lijk al weenende tot bij het graf, en na de begrafenis keert ieder weder naar het sterfhuis, om aan eenen tot dat einde bereiden maaltijd deel te nemen. Het lijk wordt na alvorens gewasschen te zijn, in witte kleederen naar de gewone kleeding gesneden, gekleed, en vervolgens in wit linnen gewikkeld, met het hoofd

westwaards, en de voeten oostwaards in de aarde gelegd. De derde, de zevende, de veertiende en de veertigste dag na het afsterven, worden door een plegtig aandenken gevierd.

In deze afgelegene kampongs van bergen en bosschen omringd, en als 't ware geheel van de wereld afgescheiden, is de ondeugd nog weinig doorgedrongen. Men heeft geen enkel voorbeeld van moord of diefstal, door de *Badoewiens* gepleegd. De zulken die zich aan echtbreuk, en misdaden zelfs van minder aanbelang schuldig maken, worden voor altoos uit hunne maatschappij gebannen.

Hun voornaamste voedsel bestaat uit rijst, turksche tarwe en slechts enkele soorten van groenten. Vleesch, visch en gevogelte wordt alleen bij plegtige maaltijden gegeten. Zij mijden zelfs het varkenvleesch niet, doch gebruiken dit, even als het rhinoceros-vleesch, niet zonder schroom voor de beschimping der Mohamedanen. Men gaat ook te gast op gekookte en geroosterde vleermuizen, die daar in menigte in de holen der bergen gevonden worden. Het vleesch van geiten is hun strengelijk verboden; het verbouwen van elk ander voortbrengsel dan rijst, is hun mede ontzegd. Zij moeten dierhalven het katoen of koopen, of tegen *padie* verruilen. De stof voor hunne kleederdragt moet door hen zelven vervaardigd worden; terwijl zij, volgens de voorouderlijke instellingen, geene bij vreemden bewerkte stoffen tot kleeding mogen bezigen. Het kouwen van betelbladeren en arekanoten is bij hen zeer gemeen, echter zonder tabak en gambier.

Het verschil tusschen deze heidenen en de *orang kaloearan* bestaat hoofdzakelijk in de kleeding. De *Badoewiens* mogen geen andere kleur dan wit of blaauw dragen, en de *Kaloearan* maken daaromtrent geen onderscheid. Ook

bben zij eenige der voorouderlijke gewoonten afgeschaft, ter hebben zij de veelwijverij nog niet ingevoerd.

De *Badoewiens* spreken, wel is waar, dezelfde taal die r in het gebergte gesproken wordt, namelijk de *Sun-seke*, echter met een dialect, en een aantal woorden die de andere inwoners niet gebruikt worden.

Hunne voorouderlijke instellingen en mogelijk andere standigheden hebben hen in zoo eenen beperkten kring teld, dat het moeijelijk valt om in al die kleinigheden treden, die zij onder de verbodene dingen tellen. Ik dus hier eindigen met de aanmerking dat deze heidenen eene maal onbekend zijn met de lètterkunde, of iets naar eenig schrift gelijkt."

Zijn de Planeten bewoond?

Zijn die heldere bollen, die aan het uitspansel prijken, voond door schepselen, welke, even als wij, verstandelijke mogens bezitten om te begrijpen, gevoel om te bemin- en eene verbeeldingskracht om in hare eindelooze vol- aktheid de eigenschappen van Hem te volgen, wiens vinge- hemel en aarde gemaakt hebben? Heeft Hij, die den asch beneden de engelen stelde om hem te bekroonen, den roem der ontdekking van dat licht, waarin Hij hzelven als in een gewaad heeft gekleed, ook andere epselen uitgerust met dezelfde vermogens en diezelfde temming om de heerschappij te voeren over de werken er handen, en met het voorregt, van alle dingen aan h onderworpen te zien? En zijn die luisterrijke ligcha- n, die in stille majesteit door de onmetelijke ruimten n het firmament rollen, de woonplaatsen van zoodanige epselen?

Dit zijn vragen die gedaan zijn, en die bij voortduring zullen gedaan worden, door allen die de aarde beschouwen als een gedeelte van die kleine groep van werelden, die men het zonnenstelsel noemt.

Het is eene vraag, waarop de wetenschap geen regtstreeksch antwoord heeft gegeven, maar ten behoeve waarvan zij eene menigte van bewijzende omstandigheden heeft bijeenverzameld, die van het hoogste belang zijn. De nieuwste ontdekkingen in de natuur en sterrekunde, leveren ons eene menigte van daadzaken op, die betrekking hebben op de ligging en beweging, het natuurkundig karakter, de eigenschappen en de rol, die, in het zonnenstelsel, door ieder der tot hetzelve behoorende hemel-ligchamen vervuld wordt; waardoor wij een geheel van analogien en bewijzen, ten behoeve van dit onderzoek, verkrijgen, veel krachtiger en overtuigender, dan die stellingen, op wier hechtheid steunende, wij dagelijks over leven en eigendom van onze medeburgers, niet minder dan over die van ons zelven beschikken.

Wanneer wij de aarde beschouwen als eene woonplaats voor den mensch, en de overige schepselen, die het de Almagt behaagd heeft, aldaar met hem en aan hem onderworpen, te vestigen, dan ontdekken wij, in eene menigte der bestaande inrigtingen, eene onderlinge overeenkomst of verhouding, die men niet kan afleiden en die klaarblijkelijk niet kan voortspruiten uit de werking van eenige algemeene werktuigelijke wet, zoo als die, door welke de bewegingen en veranderingen van zuiver materiele voorwerpen bestierd worden. Het is vooral in deze inrigtingen van gemak en weelde, waarmede ons woonverblijf zoo ruimschoots en voorbedachtelijk is voorzien, dat wij de weldadige bedoelingen van den Schepper meer regtstreeks

ẹopenbaard zien, duidelijker toch dan door eenige physieke
f mechaniesche wet, hoe treffend en belangwekkend die
nders ook wezen moge. Indien wij toegerust met eene
olkomene kennis van onze eigene natuurlijke behoeften,
an onze begeerten en hartstogten, van onze vatbaarheid
oor genoegens en smarten, met een woord, van ons
atuurlijk gestel, voor de eerstemaal op deze schoone
rde werden gebragt, met haren geurigen dampkring;
re heldere en doorschijnende wateren, het leven en de
hoonheid van hare dieren en haar plantenrijk; met hare
ntrekkingskracht tegen onze eigene ligchamen, juist
oot genoeg, om daaraan de noodige vastheid te geven,
niet zoo groot, om aan dezelve het vermogen van eene
ije en snelle beweging te ontnemen; met hare afwisseling
n licht en duisternis, waardoor ons tusschenpoozen van
beid en rust gegeven worden, die juist overeenstemmen
et onze spierkracht; met hare verschillende, zoo aange-
am op elkander volgende jaargetijden, en hare matige ui-
rsten van temperatuur, zoo wél toegepast op onze organi-
tie; zouden wij wel met alle deze inrigtingen voor onze
gen, een oogenblik aarzelen om te verklaren, dat dus-
nige plaats bepaaldelijk tot *ons* woonverblijf moet daar-
steld zijn geworden?

Bijaldien nu de wetenschappelijke ontdekkingen der nieu-
ere tijden ons in elke planeet die even als de onze zich
n de zon wentelt, inrigtingen laten aantreffen, die in
le opzigten aan die van onze aarde gelijk zijn; wanneer
wezen wordt, dat het woonplaatsen zijn op dezelfde
ijze gebouwd, verwarmd, verlicht en gestoffeerd, met
zelfde afwisseling van licht en donker, van dezelfde
lpmiddelen voorzien, met dezelfde opvolging van jaar-
tijden, met hetzelfde geographische verschil van klima-

ten, met dezelfde schoone verdeeling van land en water;— kunnen wij dan wel twijfelen, dat zoodanige gewrochten tot woningen bestemd zijn voor wezens, die in alle opzigten gelijk aan ons zijn?

Zoodanig nu zijn de bewijzen welke de wetenschappen ons omtrent dit belangrijk vraagstuk aan de hand geven, en wij zullen trachten dezelve hier te ontwikkelen, ontdaan van alle, alleen voor deskundigen verstaanbare, kunst-termen en redeneringen.

Laat ons dan in de eerste plaats het standpunt beschouwen hetwelk de aarde naast de overige werelden, die het zamenstelsel uitmaken, inneemt.

De tot onze woonplaats ingerigte aarde is eene stoffelijke massa van bijna kogelvormige gedaante, nagenoeg 8,000 mijlen in diameter groot. Hare grootheid werd vrij naauwkeurig, op een bij vergelijking vroeg tijdstip in de geschiedenis der natuurkundige ontdekkingen, bepaald; maar het onbegrijpelijk moeijelijke vraagstuk om haar te wegen, bleef voor de nieuwere tijden bespaard, en voor eenen man, die door de oplossing van dit problema, meer luister over het huis van Cavendisch heeft verspreid, dan erfelijke rijkdom en der voorvaderen rang immer daaraan konden schenken.

De schaal, waarmede deze uitstekende man de aarde woog, is ligt te beschrijven. Hij plaatste eenen kleinen, aan eenen fijnen draad opgehangen, looden kogel, op eenen korten afstand van eenen in vergelijking grooten kogel van hetzelfde metaal. Buiten het bereik van den grooten kogel, werd de kleine, alleen door de massa der aarde, aangetrokken; doch zoodra de groote kogel naast den kleinen werd geplaatst, werd deze laatste door de aantrekkingskracht van den grootsten ter zijde getrokken. De hoegrootheid

zer uitwerking gaf de middelen aan de hand om het be-
ag der aantrekkingskracht van den grooten looden kegel,
t die van den aardbol te vergelijken, en deze aantrek-
ngskrachten waren klaarblijkelijk de voorstellingen of
presentanten der onderscheiden gewigten van den aard-
l en van de looden kegels.

Het resultaat van dit onderzoek was de ontdekking, dat
aardbol vijf en een half maal zwaarder is, dan zij zijn
ude, indien zij, als het ware, van de oppervlakte tot
het middenpunt alleen uit water bestond. Verbeeld u
eenen waterbak anderhalf mijl lang, eene mijl breed,
eene mijl diep. Deze bak zou dertien honderd en twee-
zestig millioenen, negen honderd en vier-en-veertig
zend tonnen wegen. Konden wij twee honderd acht-en-
tig duizend millioenen van zulke bakken te zamentrek-
, dan zouden wij een gewigt verkrijgen gelijk aan dat
aarde.

Zoodanig is de massa wier aantrekkings-vermogen vast-
d geeft aan alle ten behoeve van den mensch opgerigte
ouwen; en vastheid aan de houding en beweging van
mensch en de aan hem ondergeschikte dieren. Was de
sa der aarde veel minder zwaar, dan zou geen ge-
w op dezelve met eenige duurzaamheid bestaan kunnen
wij zelve gevaar loopen, door elk windje, als vederen
de eene plaats naar de andere geblazen te worden.
s dezelve veel zwaarder, dan zouden, of onze krach-
te kort schieten, om ons gewigt te dragen, of wij zeu-
niet genoegzaam krachten overhouden, ter bereiking
het noodige tot ons physiek welzijn en onze verrig-
gen.

Er bestaat nogtans tusschen het gewigt der aarde en de
rkracht van hare bewoners, geene noodzakelijke be-

trekking. Deze onderlinge overeenkomst en toegepastheid is derhalven een der bewijzen van de voorbedachtelijke bestemming der menschen tot bewoners der aarde, en der aarde tot woonplaats van den mensch; en wanneer wij andere dusdanige bollen vinden, waar diezelfde omstandigheden in gelijke mate plaats vinden, dan zijn wij bevoegd daaruit met waarschijnlijkheid te besluiten tot gelijksoortige bewoners, en deze waarschijnlijkheid wordt tot morele zekerheid gevoerd, wanneer een menigte van andere analogien dezelve meer en meer bekrachtigen.

Alvorens tot de beschouwing van andere ligchamen van het uitspansel overtegaan, moeten wij met eenige woorden gewagen van de inrigting, waardoor ons het genot der afwisseling tusschen dag en nacht is beschoren. Ook deze inrigting is iets, hetwelk, physiek beschouwd, *onnoodig was*. De aarde zou om de zon hebben kunnen draaijen, de wetten der zwaarte-kracht, en alle overige door de werktuigelijke wetten der natuur vereischte voorwaarden, zouden daarbij hebben kunnen vervuld worden, al had ook de aarde zich niet om hare eigene as bewogen; *of de aarde* zou, bijaldien tegenovergestelde wetsbepalingen in dezen plaats vonden, even zoo goed eenmaal in de vier-en-twintig honderd jaren om hare as hebben kunnen draaijen, als thans eenmaal in de vier-en-twintig uren. Indien de aarde of in het geheel niet, of in een veel korter tijdperk om hare as draaide, dan werkelijk plaats heeft, alsdan zoude dezelve tot woonplaats voor ons ongeschikt zijn. De tegenwoordige afwisselingen tusschen licht en donker hebben bij tusschenpoozen plaats, die met de werkingen en werktuigen van ons ligchaam in harmonie staan, en op onze zamenstelling of organisatie passen. Was de tijd der omdraaijing aanmerkelijk minder geweest, dan zouden de tijd-

werken van werkzaamheid en inspanning te kort zijn, om ons tot die rust te nopen en voortebereiden, waarvoor de terugkeer der duisternis bestemd is; en was de tijd dezer omdraaijing veel langer geweest, dan zou rust voor ons noodig geworden zijn, vroeger dan de daarvoor bestemde tijd, de nacht namelijk, was teruggekomen. Zoo als het thans is, zijn de afwisselingen van nacht en dag naauwkeurig toegepast op onze behoeften; nogtans staat onze organisatie, physisch beschouwd, in geen verband met de omdraaijing der aarde, in geene betrekking namelijk van oorzaak en uitwerking; en toch zoude het eene verkrachting aller grondstellingen van waarschijnlijkheid zijn, wilde men deze harmoniesche overeenstemming als enkel toevallig beschouwen. Deze onderlinge toegepastheid is alzoo weder een van die menigvuldige bewijzen, die wij overal waarnemen, dat de aarde als woonplaats, en de mensch als bewoner voorbedachtzaam en planmatig voor elkander bestemd zijn geworden.

De aarde is een der bollen, die op verschillende afstanden van de zon, in omtrent cirkelvormige banen, zich bewegen, wier gemeenzaam middelpunt de zon is. — Van de zon afgerekend is de aarde de derde dezer bollen. Die bollen, welke in hunnen loop het naast aan de zon komen, zijn de planeet *Venus*, de tweede bol van de zon af, en die zich binnen den cirkel der aardbaan beweegt, en de planeet *Mars*, de vierde van de zon, wier baan de aardbaan in zich sluit. Deze ligchamen nogtans zijn, wanneer zij ons het naast komen, nog zoo verre van ons verwijderd, dat ook, door de beste en volmaaktste waarnemingen met de teleskoop, geen naauwkeurig onderzoek van derzelver oppervlakte mogelijk is. Wanneer *Venus* onze aarde het naast komt, is die planeet nog omtrent acht-en-twintig

millioenen mijlen van ons verwijderd, en *Mars* boven de twee-en-vijftig millioenen.

Doch, hoe groot ook deze afstanden zijn mogen, wij zijn nogtans in staat eenige kennis van de gesteldheid dezer ligchamen niet alleen, maar ook van de overige planeten, die nog veel verder van ons verwijderd zijn, te verkrijgen.

Wanneer wij de planeten door genoegzaam vergrootende teleskopen bespieden, dan ontdekken wij op hare oppervlakte schakeringen van licht en schaduw, wier omtrekken eenen zekeren graad van bestendigheid bezitten. Bij naauwkeurige waarneming dezer omtrekken vindt men, dat dezelve aan de eene zijde gedurig aan ons gezigt onttrokken worden, terwijl gelijktijdig aan de andere zijde nieuwe figuren te voorschijn komen. Na een zeker tijdsverloop verdwijnt op deze wijze de geheele vertooning van de planeet; en wordt door een nieuw gezigt vervangen. Wordt echter de observatie nog langer voortgezet, dan ziet men trapsgewijze de eerst opgemerkte figuren weder te voorschijn komen, en wel in dezelfde volgorde, waarin zij verdwenen, doch op de tegenovergestelde zijde van de planeet, en, na verloop van denzelfden tijd, binnen welken het eerst waargenomen gezigt verdween, zal hetzelve wederom volkomen hersteld zijn.

Men begrijpt ligtelijk dat deze verschijnselen alleen daardoor kunnen veroorzaakt worden, dat de planeet even als de aarde om eene as draait; en de tijd, waarin deze draaijing volbragt wordt, moet juist die zijn, welke er verloopt tusschen het oogenblik, op hetwelk zekere omtrekken voor de eerste maal werden waargenomen, en het tijdstip, waarop deze omtrekken weder te voorschijn komen, na eenigen tijd verdwenen geweest te zijn.

Waarnemingen van dezen aard zijn met planeten, wier
standen van ons niet te groot zijn, of wier omvang
t te gering is om dusdanige waarnemingen toetelaten,
kwijls gedaan. Hieruit blijkt dat deze planeten, die even
wij warmte en licht van de zon ontvangen, ook even
wij afwisselingen van dag en nacht hebben, vermits zij,
hare as draaijende, bij opvolging elk gedeelte harer
pervlakte aan de zon blootstellen en dezelve op de-
lfde wijze wederom aan haar licht onttrekken.

Maar men zou ons hier kunnen tegenwerpen, dat alleen
draaijen van eene planeet om eene as, niet genoeg is
op dezelve afwisselingen van dag en nacht te ver-
zaken, want dat, bijaldien de as, om welke het lig-
aam draait, in plaats van geheel of bijna regt overeind te
an, met betrekking tot de vlakte waarin dit ligchaam
h beweegt, zoodanig geplaatst is, dat een van derzel-
uiteinden juist tegen de zon is gekeerd, dat dan,
or het draaijen om deze as, niet alle deelen der opper-
kte van dat ligchaam na elkanderen aan het licht der
zouden blootgesteld worden. Dit is nogtans bij geen
planeten het geval. Men heeft integendeel opgemerkt,
de as van ieder planeet eene helling heeft, die juist
ekend is om de afwisseling van dag en nacht daarteestel-
, op dezelfde wijze als deze veranderingen op onze
de plaats vinden.

Alles derhalven, wat met deze verschijnselen in betrekking
at, schijnt zich te vereenigen tot de beslissing, dat op
planeten afwisselingen van dag en nacht plaats hebben,
lke geheel overeenkomen met die van onze aarde. Maar
wijl wij gezien hebben dat de lengte van den dag en nacht
verband staat met ons physiek gestel en onze organisatie,
wordt het van belang, te weten of de duur van dag en

nacht op de overige planeten dezelfde of bijna dezelfde is als op onze aarde, dan wel of daarin aanmerkelijk verschil is optemerken. Indien wij geen groot verschil tusschen beiden vinden, dan hebben wij reden om te veronderstellen, dat die wezens, voor welke deze inrigting is gemaakt geworden, zoodanig zamengesteld zijn, dat zij tusschenpoozen van werkzaamheid en rust noodig hebben, omtrent even zoo als wij, en dat zij derhalven bijna hetzelfde physiek gestel bezitten.

Nu is het eene even in het oog vallende als belangrijke daadzaak, dat, terwijl eenige der planeten geheel dezelfde tusschenpoozen van nacht en dag hebben als wij, geen een derzelve in dit opzigt aanmerkelijk van de aarde verschilt. Wanneer het voorkomen van de planeet *Mars*, door een genoegzaam vergrootende teleskoop onderzocht wordt, dan vindt men dat alle figuren, die dezelve gedurende eenig tijdstip vertoont, trapsgewijze verdwijnen, binnen den tijd van 12 uren 20 minuten en 10 seconden; terwijl zij, na het afloopen van dezen tijd, een geheel ander gezigt vertoont. Bij voortgezette waarnemingen nogtans, ziet men de vorige trekken weder te voorschijn komen, en na ommekomst van denzelfden tijd, is het vorige gezigt weder volkomen hersteld. Hieruit blijkt, dat *Mars* alle 12 uren, 40 minuten en 20 seconden, eenmaal om hare as draait.

Door gelijke waarnemingen heeft men gevonden, dat de dagelijksche draaijing van *Venus*, in 23 uren en 30 seconden plaats heeft.

De tijd der dagelijksche omwenteling van *Mercurius* is onzeker, uithoofde van de moeijelijkheid die er bestaat om dit ligchaam te observeren, daar het bij aanhoudendheid zoodanig door het licht der zon bestraald wordt, dat het des nachts bijna onzigtbaar is. De dagelijksche omdraaijing

an *Jupiter* en *Saturnus* is sneller dan die der aarde; ie van de eerstgemelde planeet heeft plaats in 9 uren en 6 minuten, die van de laatstgemelde in 10 uren en 30 inuten.

Zoo blijkt het dan, dat op die bollen, die onze naaste uren in het zonnestelsel zijn, de afwisselingen tusschen ag en nacht met de onze omtrent gelijk staan, terwijl ezelve op *Jupiter* en *Saturnus* iets minder dan de helft edragen. Doch op geene dezer werelden vindt men eenig oorbeeld van zoodanige afwisselingen, die bij dagen, aanden of jaren moesten berekend worden. Nu moet men het oog houden, dat er geene mechanische of physieke et bestaat, die eene dusdanige snelle dagelijksche omenteling, of die in het algemeen eene beweging van dien ard noodzakelijk maakt; en kunnen wij dan nog twijfelen f deze willekeurige inrigting op alle deze ligchamen wel et eenig ander doel daargesteld is, dan met dat, waarom ij op onze aarde werd tot stand gebragt; namelijk, om e tusschenpoozen of afwisselingen tusschen werkzaamheid n rust, te bewerken van zoodanigen aard en duur, als oor den aard en de behoeften van derzelver bewoners ereischt worden; en dat, dewijl deze tusschenpoozen op ommige planeten dezelfde zijn, als die op onze aarde, en p geen derzelve aanmerkelijk van de onze verschillen, de ewoners eene gesteldheid en bewerktuiging bezitten, elke van onze eigene niet zeer onderscheiden is. Indien e as, om welke de aarde dagelijks draait, loodlijnig op e aardbaan stond, zoo als het geval zijn kon, zoner de minste inbreuk op eenige physieke of mechaniche wet, dan zouden wij de afwisseling der jaargetijden nissen: ons jaar zou dan niet gesplitst zijn in verschilende gedeelten, die zich door verschillende graden van

temperatuur en droogte onderscheiden: wij zouden beroofd zijn van eene genoegzaam duidelijke en, voor de behoefte van onze burgerlijke en maatschappelijke inrigtingen geschikte, en naauwkeurige tijdmeting. Indien daarentegen deze as eene van de loodlijn zeer afwijkende helling had, hetwelk insgelijks zonder inbreuk op eenige physieke of mechanische grondstelling had kunnen plaats hebben, dan zouden wij aan de felste graden van hitte en koude zijn blootgesteld geweest. Wij zouden alsdan eenen tropischen zomer gehad hebben, onmiddelijk gevolgd door eenen winter der polen. Alle schepselen uit het dieren- en plantenrijk, wier bewerktuiging voor den eerstgemelden geschikt mogt geweest zijn, zouden onvermijdelijk door den laatstgemelden vernietigd zijn geworden. Een beperkt getal van wezens uit het plantenrijk mogt, onder zulke uitersten van hitte en koude, hebben kunnen bestaan, doch alle schepselen uit het dierenrijk zouden een zwervend of wandelend leven hebben moeten leiden, de mensch zou geene vaste verblijfplaats gehad hebben, maar tot eene periodieke verhuizing zijn gedoemd geweest.

Met wijsheid zijn derhalven onze genoegens en gemakken berekend geworden, door die eenvoudige en mechanische inrigting, die de as onzer aarde zacht hellend tegen de loodlijn geplaatst heeft, juist genoegzaam om ons die matige veranderingen van droogte en temperatuur te doen genieten, die onze jaargetijden kenmerken.

Door het waarnemen der rigting, in welke de oppervlakte van eene planeet zich, bij de omwenteling om hare as beweegt, verkrijgt men de kennis van den stand dezer as, en op deze wijze heeft men gevonden, dat de omwentelings-assen der planeten over het algemeen van de loodlijn afhellen, onder eenen hoek, die niet aanmerke-

lijk verschilt van de helling der as onzer aarde. De helling der as onzer aarde, waardoor de opvolging der jaargetijden op sommige plaatsen, en het verschil van klimaat in verschillende streken veroorzaakt worden, bedraagt drie-en-twintig en een' halven graad. De as van *Mars* heeft eene neiging van dertig graden, die van *Saturnus* van acht-en-twintig, die van *Jupiter* van drie en een half, en die van *Venus* en *Mercurius* zijn waarschijnlijk weinig verschillend van die der as onzer aarde.

Dewijl nu de jaargetijden, op sommige plaatsen eener planeet, van de helling der as dier planeet van de loodlijn meestal afhangen, zoo volgt uit hetgeen zoo even is gezegd, dat de jaargetijden en klimaten op de planeten, in het algemeen, *Jupiter* alleen uitgezonderd, bijna dezelfde zijn als op onze aarde. Vermits de as van *Jupiter* zeer weinig helling van de loodlijn heeft, moet op die planeet een geringer verschil van jaargetijden plaats hebben dan bij ons, en moet er de zomer bij vergelijking minder warm, en de winter minder koud zijn. Doch het verschil van klimaten, op verschillende breedte-graden, moet noodzakelijk hetzelfde zijn als op onze aarde. Op de middelbare breedte-graden, of in de gematigde streken van *Jupiter*, moet bijna eene eeuwige lente plaats hebben.

Van de twee mogelijke afwijkingen van die inrigting, die ons de verandering der jaargetijden geeft, is die, welke met de bewoonbaarheid eener planeet het meeste overeenkomt, diegene waarbij de as der loodlijn meer nadert. Kwam de hoek der helling van *Jupiter* tegen de loodlijn, even zoo nabij eenen regten hoek met deze lijn, als zij nu met dezelve bijna ineenvalt, dan zou de veronderstelling dat die planeet tot woonplaats van met ons omtrent gelijksoortige schepselen bestemd zij, ten minsten

zwarigheden ontmoeten, uithoofde van de felle uitersten van hitte en koude, waaraan elk gedeelte van hare oppervlakte blootgesteld zoude moeten zijn.

De dampkring die onze aarde omgeeft is een aanhangsel, hetwelk, terwijl hetzelve evenmin als eene der overige inrigtingen, waarvan wij zoo even gesproken hebben, door eenige physieke of mechanische wet noodzakelijk vereischt wordt, nogtans van grooten en blijkbaren invloed op het dieren- en plantenrijk is. Klaarblijkelijk is het, dat de wezens, die adem halen, hun voortdurend bestaan middelijkerwijze aan denzelven te danken hebben. Het werktuigelijke en chemische toestel hunner ademhaling is voorbedachtelijk daarvoor ingerigt. Niet minder belangrijk is de betrekking van dien dampkring tot het plantenleven. Maar buiten deze hoedanigheden, zonder welke geen leven op de oppervlakte der aarde bestaan kan, dient de dampkring nog op andere wijze ter bevordering van onze gemakken en genoegens. 't Is het middel door hetwelk het geluid zich voortplant; en gelijk het toestel der longen ingerigt is om scheikundig op den dampkring te werken, en uit denzelven het bloed met die grondstoffen te voorzien, waardoor het leven moet onderhouden worden, is de keurig bewerkte toestel van het oor, geschikt om de uitwerkingen van deszelfs indrukken te ontvangen, naar het trommelvlies te geleiden en het geluid te doen waarnemen. De organen der stem zijn zoo ingerigt, dat daardoor pulsatien in den dampkring kunnen veroorzaakt en aldus de daardoor voortgebragte klanken naar de, tot derzelver ontvangst geschikte, organen des gehoors geleid werden. Konden wij derhalven ook zonder dampkring leven, dan zouden wij nogtans onze organen van spraak en gehoor, hoe volmaakt die voor het overige ook wezen mogten, te ver-

geefs bezitten; wij zouden eene stem hebben, doch geen woord kunnen spreken; wij zouden kunnen luisteren, doch geen geluid zou ons oor treffen. Toegerust met de beste vermogens om te hooren en te spreken, zouden wij nogtans doof en stom zijn.

Een ander belangrijk punt, hetwelk wij aan den dampkring te danken hebben, is de aangename wijze waarop door deszelfs tusschenkomst het licht der zon verspreid, en deszelfs doordringbaarheid gevestigd wordt. In dit opzigt doet de dampkring omtrent hetzelfde, met betrekking tot de zon, hetwelk de onvolkomene transparente of matte bollen bij de argandsche lamp volbrengen.

Bestond er geen dampkring, dan zou het licht der zon alleen die voorwerpen verlichten, waarop deszelfs stralen onmiddelijk vallen. Wij zouden geene andere licht-graden hebben dan den schitterenden glans van den vollen zonneschijn of ondoordringbare duisternis; — schaduw zou er niet bestaan. Een vertrek, welks vengsters niet tegen de zon gekeerd waren, zou op den middag juist zoo donker zijn als bij middernacht. Bij de thans bestaande inrigtingen, wordt eene massa van lucht, die zich van de oppervlakte der aarde tot eene hoogte van dertig mijlen verheft, door de zon sterk verlicht. Deze lucht kaatst het zonnelicht op elk aan haar bloot liggend ligchaam terug, en terwijl dezelve zich zoo over de geheele oppervlakte der aarde uitspreidt, brengt zij tevens het gereflecteerde, doch zeer verzachte licht der zon naar alle voorwerpen in hare nabijheid.

Wanneer de zon 's avonds ondergegaan is, blijft de atmospheer nog door derzelver stralen verlicht, en daardoor ontstaat het trapsgewijs verminderende schemerlicht, hetwelk eindelijk in donkeren nacht overgaat. Vóór zons opgang is

de dampkring op gelijke wijze haar bode, die ons door het liefelijke morgenrood, op haren glans en toenemend licht voorbereidt. Zonder dampkring, zou het oogenblik van zons ondergang gekenmerkt worden door een plotselijken en onmiddelijken overgang van het felle zonne-licht tot diepe en ondoordringbare duisternis; en om dezelfde reden zou ook de morgen door eenen even spoedigen overgang van volstrekte duisternis tot helderen en fellen zonneschijn gekenmerkt worden.

Bestond er geen dampkring, dan zouden er ook geene wolken zijn. De dag zou een onveranderlijke, verblindende glans van het zonnelicht zijn. De helder blaauwe, voor het gezigt zoo aangename hemel, is niets meer dan de natuurlijke kleur der lucht, aan het oog teruggekaatst. De lucht die in eenig vertrek valt, heeft geen blaauw voorkomen, alleen om dat ze niet in genoegzame hoeveelheid aldaar vergaderd is, om aan het oog de gewaarwording van hare kleur te geven, op gelijke wijze als een glas met zeewater doorschijnend en kleurloos er uitziet, terwijl datzelfde water, in genoegzame diepte gezien, eene eigendommelijke groene kleur vertoont. Wanneer wij dus naar boven, door eene atmospheer van veertig mijlen, zien, dan aanschouwen wij de aan de lucht eigene blaauwe kleur. Bij ontstentenis van eenen dampkring zou het groote hemelverwulfsel een onveranderlijk en eeuwig zwart vertoonen, als het ware een treurig rouwgewaad, waarin de glinsterende bol der zon, dagelijks op zijne eenzame baan voortrollend, zou gezien worden.

Niet minder is de invloed der atmospheer op de temperatuur van onze woonplaats. Warmte wordt daardoor zoowel vastgehouden of gebonden als verspreidt, hetzij dezelve van de zon boven ons voortkome of uit de bronnen

van hitte in het binnenste van onzen aardbol zelf. In welken toestand wij ons bevinden zouden, bij volkomen gebrek, of zelfs bij eene aanmerkelijke vermindering van hare hoeveelheid of digtheid, laat zich beoordeelen, wanneer men den toestand onderzoekt van zoodanige gedeelten onzer aarde, die eene aanmerkelijke hoogte bereiken en derhalven een groot gedeelte van den dampkring beneden zich laten. De toppen van hooge bergruggen, zoo als die der Alpen, zijn voorbeelden hiervan. Geene vermeerdering van intensiteit der onmiddelijke zonnehitte kan opwegen tegen eenen genoegzaam digten dampkring; en zelfs tusschen de keerkringen, kan op eene hoogte van 14,000 voet geen water in eenen vloeibaren toestand voortbestaan. De toppunten van het Andes-gebergte, zijn met eene eeuwige sneeuw bedekt.

Bezaten wij dus geenen dampkring, of was onze atmosfheer slechts zoo dun en ijl, als zij op eene hoogte van drie mijlen (naauwelijks een *tiende* van hare hoogte) is; dan zoude het water *in* onze meren vast zijn, er zou geene vegetatie bestaan, en niettegenstaande de verlevendigende warmte en het licht der zon, niettegenstaande de behagelijke afwisseling tusschen dag en nacht, niettegenstaande de schoone eenvoudige inrigtingen, waardoor de opvolging van winter en zomer bewerkstelligd wordt, zou de aarde eene drooge, dorre woestijn wezen, omgeven door eene korst van eeuwige sneeuw en ijs, ontbloot van leven, beweging, gedaante en schoonheid.

Aangezien dus een dampkring, voor het bestaan van dieren en planten, en voor eene vereeniging van wezens, die door middel van geluid met elkander verkeeren, een volstrekt vereischte is, terwijl deze atmospheer geenen wezenlijken invloed heeft op eene der groote werktuige-

lijke verrigtingen van den aardbol, in de huishouding van het zonnestelsel; en daar ook zonder dampkring, de rol welke de aarde als een geheel in het stelsel der planeten speelt, in allen opzigte op dezelfde wijze zou volbragt worden, kunnen wij niet wel tot een ander besluit komen, dan, dat deze atmospheer bepaaldelijk de aarde omgeeft, om het welzijn van hare bewoners te bevorderen, om hun eene behagelijke warmte, een zacht overal verspreid licht te bezorgen, om de moderatien van het geluid te ontvangen en voortteplanten, om maatschappelijk geluk te bevorderen, door de middelen van onderling verkeer met behulp der talen te vermenigvuldigen, om de zeeën en meeren in eenen vloeibaren staat te houden, om winden tot de aankweking en uitbreiding van handel en andere betrekkingen tusschen de verschillende en afgelegen volksstammen daartestellen, en om, door den band van onderlinge welwillendheid, dezelve met elkander te verbinden. Indien nu dit alleen het nut en de bedoeling van den dampkring is, dan moet het resultaat der onderzoekingen »of de overige planeten insgelijks al dan niet met eenen dampkring voorzien zijn" eenen wezenlijken invloed hebben op de vraag: »zijn andere planeten, onder omstandigheden overeenkomstig met die van de onze, door gelijksoortige wezens bewoond?"

Telescopische waarnemingen hebben een zeer voldoend antwoord op deze vraag geleverd. Het aanzijn van atmospheren rondom de planeten, is zoo duidelijk voor het gezigt, als de wolken welke in de onze drijven. *Venus* en *Mercurius* zijn door atmospheren omhuld, zoo digt en met wolken bezwangerd, dat wij slechts zelden derzelver oppervlakte zien kunnen. De dampkring van *Venus* is vooral duidelijk. De bepaling van den tijd harer dagelijk-

sche omwenteling heeft groote moeite gekost, uit hoofde van de beweging en den ongestadigen aard der wolken, waardoor die planeet gedurig omgeven is. Doch een der treffendste kenmerken van de tegenwoordigheid eens dampkrings van ongewoone digtheid op deze planeet, is het schemerlicht hetwelk derzelver morgen en avond vergezelt. De heer SCHROEDER observeerde de planeet *Venus* gedurende eene reeks van jaren, door middel van zeer krachtige reflectie-telescopen van zijn eigen en *Sir* W. HERSCHEL's zamenstel; hij was in staat buiten den omvang van den halfkogel der planeet, die onmiddelijk door de zon beschenen werd, dat gedeelte van derzelver dampkring waartenemen en te meten, hetwelk flaauwtjes verlicht scheen, en waardoor de morgen- of avondschemering op deze planeet moet daargesteld worden, en hij vond, dat dezelve zich over ten minsten vier graden van de oppervlakte der planeet uitstrekte. Indien wij nu de schemering van *Venus* of van een gedeelte harer uitgestrektheid kunnen zien, door hare eigene atmospheer en die van de aarde, dan is het niet meer te betwijfelen, dat deze schemering zoo lang en langer is dan de onze, en dat bij gevolg derzelver dampkring ten minsten even zoo digt is, als die welke onze aarde omgeeft.

De dampkring van de planeet *Mars* is waarschijnlijk minder digt dan die der aarde. Dezelve kenmerkt zich niet gelijk die van *Venus*, door de aanwezigheid van wolken, maar men vindt dat kleine sterren, wanneer dezelve den rand van de planeet naderen, eene trapsgewijze vermindering in derzelver helderheid ondergaan, alvorens achter het ligchaam van de planeet te verdwijnen.

De planeet *Jupiter* vertoont onbetwijfelbare kenmerken eener atmospheer. Hare geheele oppervlakte is geschakeerd

door verschillende tinten van licht en schaduw, veroorzaakt door de verdeeling der wolken. De beweging en veranderlijke gedaante dezer strepen en vlakken van licht en schaduw op de zigtbare oppervlakte der planeet, ontstaan, zonder eenigen twijfel, door in derzelver atmospheer drijvende wolken. Doch derzelver verdeeling kenmerkt zich door eene bijzonderheid, die eene zoo opvallende overeenstemming met een onzer meest belangrijke atmospherische verschijnselen oplevert, dat van dezelve op deze plaats in 't bijzonder moet gewaagd worden. De lichten en schaduwen welke de oppervlakte van deze planeet schakeren, schikken zich in, met derzelver evennachtslijn parallel loopende, strepen, welke tegen de polen zich niet laten waarnemen. Deze strepen, welke de kringen van *Jupiter* genoemd worden, om dat zij onveranderlijk dezelfde algemeene rigting behouden, zijn, wat derzelver uitgestrekheid en ligging op de schijf van *Jupiter* aangaat, aan vele veranderingen onderhevig. De donkere of schaduw-strepen hebben haar aanzijn aan de oppervlakte van de planeet, zoo als dezelve zich door de doorschijnende en onbewolkte gedeelten harer atmospheer voordoet, te danken; terwijl de ligt-strepen de uitwendige oppervlakte van dikke wolken-massa's zijn, die, in rijen geplaatst, den dampkring als het ware van een scheiden. Eene dusdanige schikking den equator der wolken moet door steeds heerschende, in eene met van de planeet parallel loopende rigting waaijende, winden voortgebragt worden.

Dusdanig zijn onze *passaat-winden*: deze stroomen in den dampkring zijn de noodzakelijke uitwerking van de dagelijksche omwenteling der aarde, vereenigd met den invloed der zonnehitte op den tropischen gordel der aarde. De hitte der zon trekt de lucht in de nabijheid van den even-

nachtlijn naar boven, en derzelver plaats wordt onmiddelijk vervuld door een even groot gedeelte der atmospheer, dat uit de hoogere breedte-graden van het noorden en zuiden naar beneden daalt. Deze lucht, op dat gedeelte van de aard-oppervlakte komende, hetwelk bij de dagelijksche omwenteling sneller naar het oosten gedreven wordt, dan die gedeelten waar zij van daan komt, blijft in eenen toestand van rust, terwijl door de buitengewoon snelle beweging der aarde in de tegenovergestelde rigting, uitstroomingen van lucht worden veroorzaakt. Dit is de werktuigelijke oorzaak der passaat-winden, die, bijna parallel aan den evennachtslijn, gedurig in ééne rigting waaijen.

Nu is het duidelijk dat, vermits de dagelijksche omdraaijing der aarde de hoofdoorzaak van dit verschijnsel is, bij eene veel snellere dagelijksche beweging of draaijing, deze dampkrings-uitstroomingen in verhouding gestadiger en van eenen meer bestendigen aard en grootere uitgestrektheid zijn zouden. De beweging der aard-oppervlakte zoude sneller wezen, indien hare omwenteling, in plaats van binnen vier-en-twintig uren, in tien uren volbragt werd. Eene dusdanige verandering zoude noodwendig sterkere en meer gestadige passaat-winden ten gevolge hebben. De beweging der aard-oppervlakte zou insgelijks sneller worden, indien, bij onverminderden tijd van de omdraaijing der aarde, de grootheid derzelve aanmerkelijk vermeerderd werd. Indien op deze wijze de omvang der aarde in de verhouding van elf tot één vergroot werd, dan zou, alhoewel de tijd harer omwenteling dezelfde, namelijk vier-en-twintig uren bleef, de snelheid der beweging van elk gedeelte harer oppervlakte elf maal grooter worden dan tegenwoordig. Maar indien beide deze

oorzaken van bespoedigde snelheid der beweging zich vereenigden, indien niet alleen de omvang der aarde elf maal grooter, maar tevens de tijd der omwenteling van vier-en-twintig tot op tien uren verminderd werd, dat heet in de verhouding van twaalf tot vijf, of van bijna twee en een half tot een, dan zou de bepaalde en blijvende aard der passaat winden, en derzelver omvang in de vereenigde verhouding van omvang en tijd, of bijna in die van zeven-en-twintig tot een, toenemen. En dit is juist het geval met *Jupiter*. De bol van deze planeet heeft eenen diameter van omtrent acht-en-tachtig duizen mijlen, terwijl die van de aarde slechts acht duizend mijlen bedraagt. Derzelver omvang staat in dezelfde verhouding tot dien der aarde, namelijk als elf tot een; hare dagelijksche omwenteling geschiedt in iets minder dan tien uren, terwijl die der aarde in vier-en-twintig uren plaats heeft. Om deze redenen moeten de passaat-winden op *Jupiter* eene gestadigheid, sterkte en uitgestrektheid bezitten, waardoor eene verdeeling en schikking der in haren dampkring zwevende wolken veroorzaakt worden, zoo als wij die in de zichtbare vertooning harer ringen waarnemen.

De hier gevolgde redenering laat zich met dezelfde klem op de planeet *Saturnus* toepassen vergeleken met onze aarde. In grootte is dezelve slechts weinig minder dan *Jupiter*, bedragende haar diameter omtrent tachtig duizend mijlen of tien maal zooveel als die der aarde. Hare dagelijksche omwenteling wordt bijna in denzelfden tijd volbragt als die van *Jupiter*. Bijaldien nu de oorzaken die de ringen van de planeet *Jupiter* daarstellen, die physische omstandigheden zijn, welke wij hier ontwikkeld hebben, dan moeten wij verwachten dat dezelve op *Saturnus* dezelfde uitwerkingen voortbrengen; en wanneer geene

ringen op deze planeet gevonden worden, dan moeten wij besluiten, of dat zij geenen dampkring heeft, of dat de verklaring welke wij zoo even van *Jupiters* ringen gegeven hebben niet geldig is, en de kracht eener zoo opvallende analogie tusschen de verschillende planeten van het zonnestelsel en de aarde is verloren.

Doch nieuwere telescopische onderzoekingen hebben op deze vraag even zoo voldoende geantwoord, en ons den bol van *Saturnus* op eenen afstand van acht honderd en vijftig millioenen mijlen met afwisselende kringen van licht en schaduw, zoo duidelijk en klaar, en zelfs nog uitgestrekter dan dien van *Jupiter* zien laten.

De bol van *Saturnus* is dus met eenen dampkring, met een door wolken geschakeerd firmament, en een systeem van passaat-winden toegerust.

De planeet *Herschel*, die aan de uiterste grenzen van het zonne-stelsel zich beweegt, duizend mijlen verder dan de baan van *Jupiter*, en omtrent negentien honderd mijlen van de aarde verwijderd, is te verre voor die naauwkeurige waarnemingen, die vereischt worden om de aanwezigheid eener atmospheer te onderscheiden, zelfs met teleskopen van de grootste sterkte. Doch bijaldien de analogie eenige kracht heeft, dan kan zeker de aanwezigheid eens dampkrings op alle overige planeten zonder uitzondering, onze stelling, dat ook deze meest afgelegene planeet van eenen dampkring voorzien zij, regtvaardigen.

Het bewezen aanzijn van wolken doet meer af, dan het bestaan eens dampkrings rondom de planeten. De dampkring is noodig voor het bestaan van wolken, maar is met dezelve geenzins hetzelfde. De wolken zijn evenmin een gedeelte der atmospheer, als het zand en de modder die in troebel water zwemmen, een gedeelte van dit wa-

ter zijn. Het water wordt door de werking van zon en wind in eenen onzigtbaren damp veranderd. Deze damp is bij het opstijgen uit de oppervlakte van het water over het algemeen ligter, dan dat gedeelte des dampkrings, hetwelk aan denzelven grenst. Hij verheft zich in de hoogere luchtkringen, waar hij door de werking van *koude* en electriciteit gedwongen wordt zijne vloeibare gedaante weder aantenemen, doch in zoo kleine gedeelten, dat hij zwevende blijft, en die half doorschijnende massa's daarstelt, welke men wolken noemt. De wolken zijn dus *inderdaad water*, in de kleinste onderdeeltjes gescheiden en op eene bijzondere wijze door electriciteit aangedaan.

Wanneer deze waterdeeltjes tot droppels of bolletjes verdikt worden of zich vereenigen, hetzij door de inwerking der temperatuur of der electriciteit, of door beiden gelijktijdig, dan maakt derzelver gewigt eene verdere suspensie onmogelijk, en zij vallen als regen op de aarde neder; of bijaldien de onderdeeltjes door koude, vóór hare vereeniging tot droppels, bevriezen, vallen zij als sneeuw, of eindelijk, indien door eene plotselijke warmte-ontwikkeling, door electrieke werking veroorzaakt, de waterdeelen na derzelver vereeniging tot droppels vast worden, in de gedaante van hagels, neder.

Waar derhalven het aanzijn van wolken bewezen is, daar moet ook *water* zijn, daar moet *evaporatie* plaats hebben, daar moet electriciteit met alle daarvan afhangende verschijnselen heerschen, daar moet regen, sneeuw of hagel vallen.

Dat gezonde en verkwikkende winden den dampkring van al de werelden bewegen, die zich rondom de zon tot een groep zamenvoegen, en door deze zon als door een gemeenen band geleid en vereenigd worden; dat regenbuijen derzelver oppervlakte verfrisschen; dat derzel-

ver klimaten en jaargetijden door uitdamping gematigd, derzelver landstreken door zeeën gescheiden en tevens vereenigd worden; dat het onderling verkeer van derzelver bewoners door winden bevorderd wordt, die de oppervlakte der wateren in wegen voor den mensch veranderen; deze en duizend andere gevolgtrekkingen uit het hierboven ontwikkelde, die allen ons tot het besluit brengen, dat deze verschillende bollen dezelfde bestemming hebben als de aarde, dat zij in der daad de woonplaatsen van wezens zijn, in allen opzigte, van de laagste physische behoeften, tot de hoogste maatschappelijke genoegens en genoegten aan ons gelijk, dringen zich zoo op een, dat wij dezelve naauwelijks duidelijk en in behoorlijke orde kunnen uitdrukken.

Men zou kunnen vragen, of niet door onmiddelijke waarneming, het geographische karakter van de oppervlakte der planeten, zoo zou kunnen worden gadegeslagen, dat men, door eene directe opname, van de afscheidingen van land en water, berg en dal en andere verschijnselen, een juist denkbeeld zou kunnen verkrijgen. Doch ook de meest oppervlakkige beschouwing van het onderwerp, zal spoedig eenige der grootste zwarigheden aan den dag brengen, die een dusdanig onderzoek bij de meeste planeten ontmoet. Juist het aanzijn van de atmospheer en de in dezelve draaijende wolken, is een zeer gewigtige hinderpaal voor elke waarneming, die de bepaling van het geographische karakter van derzelver oppervlakte ten doel heeft. De groote afstanden van sommigen derzelve, is een ander geduchte hinderpaal van dusdanig onderzoek. Nogtans is men ook in dit onderzoek niet geheel achterlijk gebleven, wanneer bijzondere omstandigheden zoodanige waarnemingen eenigzins begunstigden.

Venus en *Mars*, de beide planeten, wier banen in het zonnestelsel die der aarde het naast bijkomen, zijn klaarblijkelijk de meest verkieselijke onderwerpen voor een dusdanig onderzoek; en inderdaad heeft men, voornamelijk aangaande de laatstgenoemde planeet, genoegzame zekerheid ten dezen verkregen, om de grenzen der analogiën welke tusschen de planeten en onze aarde plaats *vinden*, vrij naauwkeurig te omschrijven.

Niettegenstaande de digte atmospheer en de wolken, waardoor *Venus* omhuld is, slaagde de Heer Schroeder, door eene reeks van fijne en naauwkeurige waarnemingen, in zijne pogingen, om het bestaan van bergen van aanmerkelijke hoogte op deze planeet te bepalen. Dit geschiedde door waarneming aan dat gedeelte van de planeet, hetwelk haar, door de zon verlichte, *halfrond*, van het verduisterd gedeelte afscheidt. Wanneer wij veronderstellen, dat de dagelijksche omwenteling van de planeet in dier voege plaats heeft, dat zij haar donker gedeelte naar het verlichte heen beweegt, dan was dat gedeelte, waarop Schroeder zijne opmerkzaamheid *vestigde*, datgene waar juist de schemering plaats vond. Bevonden zich nu bergen van eene aanmerkelijke hoogte op de streek die juist werd waargenomen, dan moesten derzelver toppunten in een helder licht verschijnen, terwijl de lagere streken aan den voet der bergen nog in de schaduw des nachts bedolven waren; zoo dat Schroeder, op het onzigtbare gedeelte van de oppervlakte der planeet, kleine verlichte punten, op een korten afstand van de grenzen van het verlichte gedeelte, hoopte waartenemen. Bijaldien er werkelijk zeer hooge bergspitsen aanwezig zijn mogten, dan werd de waarschijnlijkheid om in deze waarnemingen te slagen, daardoor nog vermeerderd, dat deze toppen, uit

hoofde hunner hoogte, met eeuwige sneeuw moesten bedekt zijn. SCHROEDER slaagde volkomen in zijne waarnemingen, en stelde vast, dat de oppervlakte van de planeet *Venus*, even als onze aarde, door bergen en dalen wordt afgewisseld.

Doch het geographische karakter der oppervlakte van *Mars* is, met nog veel grootere naauwkeurigheid, bepaald geworden, wegens de grootere helderheid harer atmospheer. Op deze planeet heeft *Sir* J. HERSCHEL met volkomene duidelijkheid de omtrekken van vast land en water kunnen waarnemen. Het vaste land op *Mars* kenmerkt zich, door eene roode tint, waardoor de planeet dat roodachtige aanzien verkrijgt, waarin zij, bij waarnemingen door gewone teleskopen, verschijnt, en welke haar licht zelfs aan het bloote oog vertoont; deze roode kleur schrijft HERSCHEL aan de kwaliteit van den grond toe, omtrent gelijk aan die van onze roode zandsteen-gronden, die een gelijksoortig voorkomen, aan iemand die dezelve uit de planeet *Mars* waarneemt, zouden opleveren. De zeeën op *Mars* hebben eene groene tint, volkomen gelijk aan die van onze eigene zeeën. Deze verschillende kleuren en gedaanten van de verschillende streken der planeet, zijn niet altoos zigtbaar, en wanneer zij zigtbaar zijn, niet altoos even duidelijk, naar mate de verschillende doorschijnbaarheid van haren dampkring. Maar wanneer zij duidelijk kunnen gezien worden, veranderen zij nimmer van gedaante, zoo als de verschillende door licht en schaduw veroorzaakte schakeringen op de overige planeten doen; en bewijzen daardoor, dat zij werkelijk geographische afscheidingen, en niet slechts bedriegelijke en veranderlijke verschijnsels der atmospheer zijn.

Wanneer de oppervlakte eener planeet, door eene wol-

kenlooze en doorschijnende atmospheer, volkomen duidelijk zigtbaar is, dan zal de sneeuw voor eenen waarnemer op grooten afstand, een der meest treffende voorwerpen op dezelve wezen. Vermits nu dezelfde oorzaken, waardoor onze poolstreken met sneeuw bedekt zijn, ook plaats moeten hebben op elke planeet, die even als *Mars*, om eene, onder eenen kleinen hoek van de loodlijn afwijkende as, draait, waarop zich groote streken van water bevinden, en waar dus groote uitdamping plaats heeft, moeten wij natuurlijk aan de polen naar eenen zoo merkwaardigen grond van analogiën zoeken.

De as van *Mars* helt naar de loodlijn onder eenen hoek van omtrent dertig graden, en de tijd van haren omloop om de zon, is zes honderd en zeven-en-tachtig dagen, of bijna twee van onze jaren. Bij gevolg is gedurende derzelver omloop rondom de zon, elk van hare polen, gedurende twaalf maanden *van de zon af*, en gedurende de volgende twaalf maanden, *naar dezelve toegekeerd*. De pool-winter op *Mars* is derhalven twaalf maanden lang; het gedurende dien tijd van de zon afgekeerde gedeelte, is niet verlicht, en dan voor ons onzigtbaar. Doch, na verloop van dien tijd, keert de pool zich langzaam weder naar de zon, en komt, na verloop van zes maanden, in eenen stand, waarin die poolstreek een jaargetij geniet, hetwelk in temperatuur omtrent gelijk staat, met datgene, hetwelk op onze aarde in de maanden September en October bestaat. Gedurende de volgende zes maanden, keert de pool zich trapsgewijze weder van de zon af, en verdwijnt eindelijk in het duister.

Wij durven veronderstellen, dat gedurende dien langen winter, de poolstreken met sneeuw bedekt zijn; en dat wanneer, na twaalf maanden, de pool weder uit de duis-

ternis oprijst, en zich aan de zon bloetstelt, de sneeuw zigtbaar zijn, en door hare glansrijke witheid, zich van den rooden grond der planeet onderscheiden moet. Omgekeerd durven wij verwachten, dat de blootstelling van de poolsneeuw aan de zonnestralen, gedurende twaalf lange nachtelooze maanden, die sneeuw moet oplossen, en dat alzoo de naakte grond van die streek, vóór het daarop volgende verdwijnen dier pool uit het licht der zon, moet zigtbaar worden.

Dit is inderdaad bij de waarnemingen gebleken. Een zeer helder witte vlek vertoont zich rondom de pool van *Mars*, wanneer dezelve uit de duisternis oprijzende, door het licht der zon bestraald wordt, en deze vlek vermindert trapsgewijze in grootheid en glans, tot dat die pool weder uit het licht der zon verdwijnt, om weder even zoo regelmatig en zeker te voorschijn te komen, wanneer diezelfde pool weder uit de koude en duisternis des winters oprijst.

Wij hebben gezien dat de zwaartekracht, waardoor de ligchamen naar de aard-oppervlakte getrokken worden, eene van die mechanische omstandigheden is, welke de aarde geschikt maakt tot woonplaats voor den mensch en andere georganiseerde wezens. Deze kracht is de zwaarte of het gewigt van hun ligchaam; en door het bijzondere mechanismus hunner organen, is hunne ligchamelijke sterkte naauwkeurig toegepast op dit gewigt. Nu wordt het klaarblijkelijk eene vraag van het hoogste belang, bij het aantoonen der analogiën, waardoor wij onze stelling, dat de planeten door aan ons gelijke wezens bewoond zijn, trachten te bevestigen, — of de gewigten der ligchamen, op de oppervlakte der verschillende planeten, dezelfde of aanmerkelijk verschillende zijn van die der ligchamen op de oppervlakte der aarde.

Een dusdanig onderzoek schijnt op het eerste gezigt van onoverkomelijke zwarigheden verzeld te zijn. Hoezeer het oog, door de teleskopen, een zeer verreziend vermogen verkregen heeft, is nogtans het oog dat zintuig niet, waardoor dat gewigt bepaald wordt. Buiten staat ons buiten de naauwe grenzen der aard-oppervlakte te verheffen, en den oneindigen afgrond te overstappen, die ons van de naaste planeet afscheidt, hoe kunnen wij hopen mechaniesche uitwerkselen, op de oppervlakte dier verafgelegene ligchamen, te bepalen, waarvan de berekening zelfs *op de* aarde niet zonder groote moeijelijkheden is.

In dit geval geeft de wijsbegeerte ons een middel aan de hand, het onderzoek namelijk der omstandigheden, waarvan het gewigt der ligchamen, die zich op de oppervlakte van eenen zeer grooten bol bevinden, afhangt; *in* de veronderstelling dat, alhoewel wij niet in staat zijn, ligchamen op de oppervlakte van eene ver afgelegene planeet werkelijk te wegen, nogtans, indien wij de omstandigheden kunnen waarnemen, waarvan het bedragen van dat gewigt afhangt, wij ook dat gewigt zelf *zullen kunnen* bepalen.

Het gewigt van een ligchaam op de aard-oppervlakte wordt voortgebragt door de geheele massa der stof, waaruit de aarde bestaat, welke dit ligchaam aan zich trekt. Indien die massa het dubbel was van hetgeen zij thans is, bij dezelfde grootheid, dan zou, dewijl de aantrekkende bol het dubbel der hoeveelheid van aantrekkende stoffe bezit, en de stand van het aangetrokkene ligchaam, met betrekking tot deszelfs midden-punt, onveranderd blijft, een dusdanig ligchaam klaarblijkelijk met de dubbelde kracht aangetrokken worden, en dus het dubbelde gewigt hebben. Op dezelfde wijze bewijst men dat zoo lang de grootheid

der aarde dezelfde blijft, het gewigt van eenig ligchaam op hare oppervlakte meer of minder bedragen moet, naar mate de massa of het gewigt der aarde zelve grooter of kleiner is.

Dewijl nu hetzelfde besluit op ieder andere planeet toepasselijk is, zoo volgt daaruit, dat, indien onder de planeten een gevonden werd, die even groot is als de aarde, het gewigt der ligchamen op derzelver oppervlakte grooter of kleiner zijn zal, dan het gewigt der ligchamen op de aard-oppervlakte, in dezelfde verhouding als het gewigt van die planeet zelf meer of minder bedraagt, dan dat der aarde.

Nu is echter geen der planeten juist in groote gelijk aan de aarde, maar de meesten derzelve hebben zeer verschillende omtrekken. Wij moeten derhalven onderzoeken welken invloed op het gewigt der ligchamen, derzelver afstand van het midden-punt der bollen uitoefent.

Newton heeft aangetoond, dat de maan op eenen afstand van twee honderd en veertig duizend mijlen van het middenpunt der aarde, nogtans door de aarde aangetrokken wordt, dat wil zeggen, dat zij gewigt heeft. Maar Newton vond het noodzakelijk te berekenen hoeveel gewigt zij heeft, of hoe zwaar zij is, en te bepalen of zij zoo zwaar is, als zij zijn zou, indien zij op de oppervlakte der aarde geplaatst was. De maan beweegt zich rondom de aarde, juist als of zij door een touw aan haar middenpunt bevestigd ware. Deze cirkelvormige beweging veroorzaakt de poging om van het centrum weg te vliegen (centrifugale kracht genoemd), welke men mede waarneemt, wanneer men een aan een touw bevestigd gewigt rondslingert. Daar de afstand der maan van het middenpunt der aarde (twee honderd en veertig duizend mijlen) en de tijd van den omloop der maan (zeven-en-twintig dagen en acht uren) bekend zijn, zoo

is het een gemakkelijk optelossen voorstel, de centrifugale kracht te vinden, met welke de maan een touw spannen zou, hetwelk verondersteld kan worden dezelve aan het middenpunt der aarde te bevestigen: de plaats van zulk een touw nu vervult de aantrekkingskracht der aarde, die juist met de centrifugale kracht van de maan het evenwigt houdt. Ware de aantrekkingskracht der aarde minder dan de centrifugale kracht van de maan, dan zou de maan van de aarde weg vliegen: ware dezelve grooter, dan zou de maan op de aard-oppervlakte neer ploffen. Dewijl wij dus in staat zijn, de centrifugale kracht van de maan te berekenen, zijn wij ook in staat die kracht te berekenen, welke aan deze centrifugale kracht gelijk is, namelijk de aantrekkingskracht der aarde op de maan.

Men heeft gevonden dat het bedragen dezer aantrekkingskracht juist drie duizend zes honderd maal minder is dan het zijn zoude, bijaldien de maan op de aard-oppervlakte geplaatst was. De afstand der maan van de aarde is zestig maal grooter dan de afstand der aard-oppervlakte van haar centrum; en hierdoor komen wij tot het zeer merkwaardige besluit, dat door de verplaatsing van eenig ligchaam op eenen zestig maal grooteren afstand van het middenpunt der aarde, deszelfs gewigt in eene zestig maal zestigvoudige verhouding verminderd wordt. En dit besluit geldt algemeen: door de verwijdering van een ligchaam op het drievoudige van zijnen afstand, wordt deszelfs gewigt in eene negenvoudige verhouding verminderd; op het viervoudige, in eene zestienvoudige verhouding, enz.

Dit is de groote wet der zwaarte-kracht, door NEWTON ontdekt; en sedert dien tijd, uithoofde van haar oneindig belang bij het onderzoek der gesteldheid van het heelal, *de wet der natuur* genoemd.

Met deze groote grondstellingen der natuur toegerust, willen wij andermaal het vraagstuk naar de bestemming der gewigten op de oppervlakte der zuster-werelden, die met ons om de zon zich bewegen, behandelen.

Het gewigt van eenig ligchaam op de oppervlakte van eene planeet is grooter of kleiner dan op de aarde, naar mate het gewigt van de planeet grooter of kleiner is, dan het gewigt der aarde; het is verder grooter of kleiner, naar mate de oppervlakte van de planeet meer of min verwijderd is van derzelver middenpunt; in andere woorden, naar mate de planeet zelf grooter of kleiner is dan de aarde. Uit eene juiste berekening derhalven van het gewigt en de grootte van de planeet, laat zich het gewigt der ligchamen op hare oppervlakte naauwkeurig bepalen.

De toepassing dezer methode van onderzoek op de planeten, heeft ons geleerd, dat het gewigt der ligchamen op de oppervlakte van *Mercurius*, *Venus* en *Saturnus* hetzelfde is als op onze aarde. Op *Mars* zijn de ligchamen omtrent half, op *Jupiter* drie maal, en op *Herschel* slechts een vijfde zoo zwaar als op de aarde.

Zoo zien wij dan dat een dieren- en plantenrijk, in alle opzigten gelijk aan die op de aarde, eene organisatie bezitten zouden, volkomen en in alle opzigten berekend, voor de mechanische uitwerkselen der zwaartekracht, die op drie van de zes voornaamste planeten plaats vinden, en dat op de drie overige eene zeer geringe wijziging in de organisatie dier rijken genoegzaam zijn zoude, om derzelver bestaan aldaar even aangenaam en voordeelig te maken.

Die omstandigheid, waarin de op de planeten, voor wezens gelijkstandig met die op de aarde daargestelde gemakken, bij de eerste beschouwing, het meest schijnen te verschillen, is de hoeveelheid van warmte en licht, die

denzelven door de zon wordt aangebragt. De grondstellingen der natuurkunde bewijzen, dat op eene tweemalige of dubbelen afstand het licht der zon vier maal, op drie maal den afstand, negenmaal minder helder is, enz. Bijgevolg moet op *Mars*, die verder van de zon verwijderd is dan de aarde, in de verhouding van bijna drie tot twee, het zonnelicht minder helder zijn dan op de aarde, in de verhouding van vier tot negen, of iets minder dan een tot twee. *Jupiter* is vijf maal, *Saturnus* tien maal en *Herschel* twintig maal verder van de zon verwijderd dan de aarde, en bijgevolg moet het zonnelicht op de aarde vijf-en-twintig maal helderder zijn dan op *Jupiter*, honderd maal helderder dan op *Saturnus* en vier honderd maal helderder dan op *Herschel*.

Op *Venus* daarentegen, die in de verhouding van drie tot twee nader bij de zon is dan de aarde, moet het zonnelicht twee maal zoo helder en op *Mercurius*, die in de verhouding van vijf-en-twintig tot negen nader bij de zon is moet dit licht zeven maal helderder zijn, dan op de aarde.

Deze verschillen van helderheid des dags op de verschillende planeten, schijnen zonder twijfel aanmerkelijk wanneer deselve alzoo in cijfers worden uitgedrukt. Konden wij negtans den dag op *Saturnus* of op *Herschel* aan de eene en op *Mercurius* aan de andere zijde aanschouwen, dan zouden wij verwonderd staan over het weinig overeenkomende, hetwelk tusschen de helderheid van het daglicht dezer planeten en de uitdrukking daarvan in cijfers plaats heeft. Het oog is een slechte lichtmeter. Bij eene zonsverduistering, waar de helft der zonneschijf bedekt is, kunnen wij naauwelijks eene vermindering van licht bespeuren; en zelfs bij eene bijna geheele verduistering, wanneer naauwelijks een randje van de zon onbedekt blijft, blijft het daglicht helder, hoewel deszelfs glans aanmerke-

lijk vermindert. Een dikke wolkenlaag aan het firmament veroorzaakt eene zeer groote trapsgewijze vermindering in het daglicht: nogtans veroorzaken alle graden van verandering in den glans des zonnelichts, van den duisteren wolken-hemel tot den schitterendsten zonneglans in de zomerdagen, ons, die wij afwisselend daaraan blootgesteld zijn, geene de minste ongemakken.

De glans van het zonnelicht is meer dan drie honderd duizend maal grooter dan die der volle maan. In andere woorden, wanneer aan het firmament drie maal honderd duizend volle manen prijkten, dan zou de vereenigde glans derzelven nog niet gelijk komen aan die der zon. Nu is het daglicht op de meest afgelegene planeet *Herschel* slechts vier honderd maal minder dan het onze, en moet derhalven bijna drie duizend maal sterker zijn dan het licht van onze volle maan.

Maar buiten en behalven de bewijsbare daadzaak, dat het bij vergelijking zwakke daglicht van de meest afgelegene planeet, nog een zeer helder licht is, moet men in aanmerking nemen, dat onze gezigts-organen het vermogen in eene hooge mate bezitten, zich aan zeer verschillende graden van licht te gewennen. De spierkracht van dat gedeelte van het oog, hetwelk de appel omgeeft, stelt het in staat, om door eene onwillekeurige beweging, de appel te verwijden of naauw te maken, naar mate de graad van verlichting der voorwerpen, waarop onze oogen gevestigd zijn, grooter of kleiner is. Wanneer wij des nachts uit een verlicht vertrek in de vrije lucht gaan, dan vinden wij ons op het eerste oogenblik in de volslagenste duisternis verplaatst en buiten staat eenig voorwerp te onderscheiden, maar zoodra de appel zich in evenredigheid met de lichtsvermindering heeft kunnen vergrooten, beginnen wij

de ons omringende voorwerpen vrij duidelijk te zien. Is het dan niet gemakkelijk te veronderstellen, dat de oogen der bewoners van *Saturnus* en *Herschel* met wijdere appels toegerust zijn dan de onzen: zoodat niettegenstaande de werkelijk mindere helderheid van het licht aldaar, nogtans de voorwerpen voor het zintuig des gezigts, even duidelijk en helder schijnen, als op de aarde.

Onder gelijke omstandigheden verandert het verwarmend vermogen der zonnestralen in dezelfde evenredigheid, en volgens dezelfde natuurwet, als derzelver licht; en derhalven is alles, wat aangaande den glans of de helderheid des dags op de verschillende planeten hier is gezegd geworden, ook toepasselijk op hare temperatuur. Doch er wordt maar weinig nadenken vereischt, om zich te overtuigen dat het verwarmend vermogen der zonnestralen slechts een gering gedeelte der physieke krachten uitmaakt, waarvan het klimaat en de temperatuur afhangen. De aard en de bestemming der atmospheer, de aanwezigheid van uitgestrekte watervlakten, waarin zich dampen ontwikkelen, de aard der oppervlakte met betrekking tot haar uitstralend vermogen, om niet te spreken van den belangrijken invloed der electriciteit, zijn zoo vele omstandigheden, die niet minder dan de digtheid der zonnestralen, bij de berekening der temperatuur van een gegeven plaats op de oppervlakte van eenige planeet moeten in aanmerking komen.

Hoe verschillend de gesteldheid van temperatuur en klimaat zijn kunnen, op plaatsen die juist aan dezelfde werking der zonnestralen blootgesteld zijn, blijkt uit hetgeen in de tropische gewesten van onzen aardbol plaats heeft. Daar vinden wij, bij denzelfden invloed van dezelfde zonnehitte op verschillende hoogte-graden, alle mogelijke verschillen van klimaat en temperatuur. Op de vlakten even hoog als

het zeestrand hebben, wij de brandende luchtgesteldheid van de verzengde luchtstreek: doch wij hebben slechts de bergen tot eene zekere hoogte te beklimmen, om boomen, vruchten en bloemen aan de gematigde luchtstreken eigen, te ontmoeten; terwijl zich, als wij nog hooger klimmen, de atmospherische verschijnsels en de voortbrengselen van het plantenrijk der koude luchtstreken, voor ons oog ten toon spreiden.

De lage valleijen der Andes zijn rijk aan bananen en palmen; terwijl de hoogere streken dezer bergketen eiken, dennen en de overige planten-familien voortbrengen, die aan het noorden van Europa eigen zijn. De eiken boom bloeit hier op eene hoogte van tusschen de zes en tien duizen voet. Op eene hoogte van vijftien duizend voet, verdwijnt alle planten-groei behalven de mossen, en wij bereiken de streken van eeuwige sneeuw.

Hoe gemakkelijk en natuurlijk is het dan niet te begrijpen, dat atmospherische inrigtingen, gelijk aan die welke onder eene tropische zon op zekere hoogten, de gematigde temperatuur van het klimaat van Europa kunnen daarstellen, terwijl op andere meerdere of mindere hoogte graden de brandende hitte van den evenaar of de ijskoude van de polen heerscht, dat zij, zeggen wij ook die uitwerkingen wijzigen kunnen, welke op verschillende planeten, door hare verschillende afstanden van de zon, moeten veroorzaakt worden.

Dit zijn eenige der tallooze analogien, die ons tot het besluit brengen, dat de planeten werelden zijn, die in de huishouding van het heelal, dezelfde verrigtingen ten uitvoer brengen, en door de hand des scheppers met dezelfde zedelijke bedoeling en tot hetzelfde einde daargesteld zijn, als onze aarde.

De Waringie.

Volgens overleveringen der Javanen, zou met het verdwijnen der *Buddha*-leer ook het geheim verloren zijn om den *Waringie*-boom te planten. Die, welke de *Buddha*-belijders geplant hebben, bereikten meestal den ouderdom van 500 en meer jaren, terwijl die, welke onder *Mojopahit* en onder het *Islamisme* geplant zijn, niet ouder zijn geworden dan 100 jaren.

Nabij de Dessa *Gonting*, in de afdeeling *Ledok*, heeft men onlangs twee jonge wilde varkens (*tjillings*) gevangen, die over den rug, van den nek tot aan den staart, met breede bruine strepen geteekend waren. Dit zonderling verschijnsel zal veroorzaakt zijn, door vereeniging van een *Kidang* met een *Tjilling*. Men verhaalde bij die gelegenheid, dat er voorbeelden van vermenging zijn tusschen een *Tjilling* van het mannelijk, en een *Kidang* van het vrouwelijk geslacht.

Tijdschrift

VOOR

NEERLAND'S INDIE.

Korte aanstippingen nopens de Afdeeling Benkoelen.

De Afdeeling *Benkoelen*, op Sumatra's Westkust gelegen, wordt ten zuiden en zuid-oosten door de *Lampongs*, ten noorden en noord-westen door het Regentschap *Indrapoera*, ten oosten door het keten-gebergte, [hetwelk het eiland *Sumatra*, in een zuid-oostelijke en noord-westelijke strekking, in twee ongelijke deelen verdeelt, en waarvan het westelijk half-gedeelte het kleinste is], en ten westen door de zee begrensd. Hare oppervlakte bedraagt nagenoeg 1,200 vierkante Geographische mijlen.

Deze geheele afdeeling wordt weder in de ondervolgende 9 onder-afdeelingen verdeeld, als:

1.	*Moco Moco*,	met	5	distrikten.	
2.	*Laïjs*,	»	5	»	
3.	*Benkoelen* en	»	8	»	
4.	*Ommelanden*				
5.	*Seloemah*	»	5	»	
6.	*Manna*	»	5	»	
7.	*Cauer*	»	7	»	
8.	*Croë*	»	13	»	en

9. *Ampat Lawang*, benevens *Redjang Moessie*.

In deze twee laatste onder-afdeelingen zijn echter nog nimmer opnamen gedaan, en de daaronder behoorende distrikten zijn voor als nog onbekend.

De geheele afdeeling *Benkoelen*, met uitsluiting van de *Ampat Lawang* en *Redjang Moessie*, bevat eene gezamenlijke, altijd approximatieve, bevolking [dewijl de volkstelling immer met zeer vele bezwaren en onzekerheden gepaard gaat], van ongeveer 82,000 zielen; en de beide onder-afdeelingen *Ampat Lawang* en *Redjang Moessie* eene bevolking van 20,000 zielen, in nagenoeg evenredige verhouding met de andere onder-afdeelingen; hetgeen *veilig* kan gedaan worden, vermits zij, even gelijk al de bergdistrikten, zeer bevolkt zijn. Zoo erlangt men eene geheele bevolking van 100,000 zielen, en hieruit blijkt dan dat elke vierkante Geographische mijl door niet meer dan 83⅓ zielen bewoond wordt.

De grondvlakte is van het strand opklimmend en bergachtig naar het midden keten-gebergte, en levert deze opmerkelijke bijzonderheid op, dat de steeds in hoogte toenemende ruggen of verhevenheden, waartusschen even zoo vele vlakten of strooken lands, nu van meerdere dan van mindere diepte en ook van grootere of kleinere breedte gelegen zijn, alle dezelfde, als het ware onafgebrokene, *strekking*, gelijk het midden keten-gebergte, van het zuid-oosten naar het noord-westen volgen; met zeer geringe uitzonderingen alleen, waar eenige *zijtakken* van het midden-gebergte meer westwaarts uitschieten en strandwaarts loopen, gelijk men in de nabijheid van *Laijs*, *Manna* en *Cauer* opmerkt.

Door de afstrooming van zeer vele kleine rivieren uit het midden-gebergte, wier hoofdloop westwaarts is, en waarvan de meeste met praauwen bevaarbaar zijn, is dit land reeds vruchtbaar en kan met zeer geringe moeite zelfs tot de meest mogelijke vruchtbaarheid gebragt worden; terwijl deze rivieren dit bijzonder voorregt voor de

bevolking nog opleveren, dat zij meest allen, immers voor het grooter gedeelte, dienstbaar zijn en gemaakt kunnen worden tot eenen gemakkelijken en even onkostbaren afvoer van de binnenlandsche produkten.

De mondingen dezer rivieren zijn evenwel grootendeels ondiep, hetgeen welligt veroorzaakt wordt door het oploopen der deiningen en het breken der brandingen. Met geringe afwisseling van hevigheid loopt eene zware deining uit het zuiden, gedurende het geheele jaar, tegen het strand op, en breekt de branding met geweld tegen de kusten. Hierdoor wordt het zand uit de zee tegen het strand opgevoerd, en dat gene, hetwelk uit het binnenland door de rivieren afgevoerd wordt, geene genoegzame kracht hebbende om zich door de branding in de zee te verliezen, hoopt zich mede in de monding op, en veroorzaakt dat de bedding in de monding der rivieren geene genoegzame diepte kan behouden. Een natuurlijk gevolg van deze twee tegen elkander werkende krachten is dan ook, dat wanneer de wind eenigzins tegen de uitwatering van de rivieren staat, de branding in die evenredigheid heviger, en het alsdan hoogst gevaarlijk, ja onraadzaam is, de rivier in- of uit te trachten te komen. Alleen praauwen die een' diepgang van 2 tot 6 voeten hebben, kunnen in- en uitvaren, en toch maar alleen dan wanneer de branding niet te hevig is. Zoo lang in dit wezenlijk groot bezwaar niet zal kunnen worden voorzien, door langs het strand binnenlandsche goede wegen aan te leggen, zal dit bezwaar steeds een' grooten hinderpaal, zoo al geen volslagen beletsel, opleveren tegen een geregeld en zeker vervoer van de verkregen wordende produkten. Slaan wij evenwel een oog op de noorderstranden en eenige meer inwaarts gelegen gedeelten van *Java*, en zien wij wat volharding en

een vaste wil aldaar heeft ten uitvoer gebragt; welke schier onverbeterlijke wegen daar thans, van het westen tot het oosten van het geheele eiland, in aanwezen zijn, alwaar vroeger hemel-hooge bergen, bosschen en moerassen zoo vele physieke onmogelijkheden schenen op te leveren, en vergelijkt men dan de stranden van de westkust of het meer binnenlands gelegen terrein van *Sumatra*, dan geloof ik veilig, dat met dezelfde middelen en gelijken wil en volharding ook gewisselijk dezelfde gevolgen mogen verwacht worden. Eene onloochenbare waarheid is het, dat zonder moeite, opoffering of volharding niets van eenig gewigt verkregen of tot stand gebragt kan worden; maar even zeker is het daarentegen, dat met die middelen, en wanneer men zich niet al dadelijk door eenige tegenkantingen of moeijelijkheden laat afschrikken en van zijn opgevat voornemen terug brengen, men eindelijk, en meestentijds veel gereeder dan het eerste inzien dit deed vermoeden, het gewenschte of beoogde doel moet bereiken.

De grond van Sumatra's westkust, en meer bijzonder de afdeeling *Benkoelen*, is tot een beduidend gedeelte landwaarts in meer vlak dan boschrijk; ja zelfs ontwaart het oog in sommige gedeelten, zoo verre het zich maar strekken kan, niets dan vlakten met *allang allang* begroeid, en slechts hier en daar, en dan nog immer schaars, afgewisseld door eenig hoog geboomte, hetwelk dan nog meestentijds in de ravijnen opgeschoten is en ongestoord voortgroeit. De oorzaak van deze vlakten, meer het noodwendig gevolg der wijze van landbebouwing der Sumatranen zijnde, dan dat ze altijd zoodanig zouden geweest zijn, zal daarvan later kortelijk melding gemaakt worden, wanneer dit onderwerp zal worden aangeroerd.

Hoezeer ook het meer inwaarts gelegen land, tot aan

den voet van het keten-gebergte, bewoond is, zoo mag men nogtans stellen, dat de kusten, met betrekking tot dit gedeelte, het meest bewoond en ook bevolkt zijn; terwijl de eigenlijke bergstreken, zoo wel wat aangaat de westelijke en oostelijke hellingen als de berg-ruggen van het keten-gebergte zelve, verre weg het sterkst bevolkt zijn. Dit blijkt ten volle uit de *Balie Boekiet*, *Corintjie landen*, *Ampat Lawang*, *Redjang Moessie* en *Oeloe-Passoemah*. Onder deze bergbewoners, met uitzondering echter van de *Redjang Moessie*, en meer nog van de *Oeloe Passoemah* volkeren, wordt tevens de meeste arbeidzaamheid, landbebouwing en, in het geheel, de meeste industrie aangetroffen, hetgeen welligt een meer dadelijk gevolg van het kouder klimaat kan zijn of althans daarmede in naauwe betrekking staan.

Het algemeen volks-karakter der Sumatranen onderscheidt zich boven dat van meest al de meer of min beschaafde bewoners van dezen Indischen Archipel, door uitstekende ondeugden en gebreken gepaard met weinige goede eigenschappen, en heeft zelfs in vele trekken niet weinig overeenkomst met dat der bewoners van groot *Ceram*, *Aroe*, *Tenimber* en andere meer woeste eilanders in het meer verwijderd oosten gelegen.

Eenige zeer geloofwaardige schrijvers, die opzettelijk over het eiland *Sumatra* en deszelfs bewoners, zelfs uitgebreide werken hebben in het licht gegeven, hebben, of zich door den schijn latende misleiden, of, door geen genoegzame eigen kennis voorgelicht, een oppervlakkig oordeel vellende, of soms ook door hunne Philanthropische stelsels weggesleept, aan de Sumatranen niet alleen zeer veel goede, maar zelfs uitstekend goede eigenschappen toegeschreven, en hen zelfs als het brandpunt doen voor-

komen, waaruit de beschaving zich, in eene afnemende verhouding, naar het verdere oosten zoude hebben verspreid en ontwikkeld. Zonder in eene opzettelijke wederlegging van deze hunne gevoelens te treden, [vermits de bedoeling van deze korte aanstippingen zulks niet medebrengt, maar een uitgebreider, op daadzaken steeds te gronden betoog, hiertoe zoude vereischt worden, waartoe tijd en gelegenheid echter ontbreken], mag ik evenwel niet verhelen, dat ik deze goede eigenschappen en die geest-beschaving niet alleen niet heb mogen opmerken, maar dat veeleer en instede daarvan het tegendeel mij altijd is voorgekomen; of wel, zoo men slechtheid van zeden, het geheel gemis van eenig Godsdienstig gevoel en de daaruit noodwendig voortspruitende maatschappelijke misdaden en ondeugden, als zoo vele natuurlijke gevolgen van deze meerdere beschaving zou willen aanmerken, dan vinde ik mij genoopt, om onvoorwaardelijk te belijden, dat de Sumatranen tot de meest beschaafde volkeren behooren en daaronder zelfs een' eersten rang bekleeden.

Bij eene eenigzins diepere overweging en onvooringenomene beoordeeling mag ik veilig vertrouwen, dat zoo wel hunne wijze van leven, onderlinge verhouding, zeden, gewoonten en gebruiken, als hunne wijze van bestuur, enz. meer geschikt zullen zijn, om onze oordeelvelling nopens hunne mindere goede geaardheid en beschaving te staven, en de overtuiging te geven, dat het hun ten laste gelegde kwaad onder deze omstandigheden niet alleen moet blijven bestaan, maar zelfs toenemen, dan dat deze samenwerkende oorzaken gerekend zouden kunnen worden goede zeden en beschaving te doen geboren worden of verbetering in hunnen handel en wandel te bewerken.

Even min genegenheid bezittende als de noodzakelijkheid

inziende, om al hunne gewoonten, gebruiken en ondeugden opzettelijk en volledig op te sommen, zal ik mij alleen bepalen eenige derzelven slechts kortelijk aan te roeren, voor zoo veel ik deze genoegzaam reken, om daaruit met grond der Sumatranen heerschend karakter te kunnen beoordeelen; uit welke beoordeeling ik voorts mag veronderstellen, dat de juistheid van mijn gevoelen nopens hunne mindere beschaving en slechte hoedanigheden, ten volle zal worden erkend.

Eene, hun allen, zoo wel Hoofden als mindere bevolking kenschetsende, ingeboren en ingewortelde geaardheid, is onlaochenbaar eene boven alle bevatting gaande *lui- en vadsigheid*, waardoor zij, van welke en hoe geringe arbeidzaamheid ook, ten eenemale wars zijn, en waarin zij gewis boven alle volkeren der wereld uitmunten. In vergelijk van hen zijn alle bewoners van dezen Archipel als met eene schier onbedwingbare zucht tot werkzaamheid bezielde wezens te beschouwen, en deze hunne luije en vadzige aard vindt even zoo veel voedsel en sterkte in de bijzonder weinige behoefte, waaraan zij onderhevig zijn, als in het ongerijmd en verderfelijk begrip, dat elke werkzaamheid of nuttige bezigheid, tot bereiking van welk goed deel of ter voorziening in welke geoorloofde behoefte dan ook, *dienstbaarheid* is, welke hun als *vrij* geboren menschen *ontadelt* en hen tot *slaven* vernedert. Om hunne weinige behoefte te beoordeelen is het genoegzaam te vermelden, dat een Sumatraan zich volkomen vergenoegt, vooral op lange togten, met gedurende den geheelen dag slechts een handvol ongekookte rijst (*bras*) gaande weg te nuttigen, met een' dronk water, dien hij bij elke schrede vindt, en dat hij, bij gemis van iets anders, zich kleedt met een soort van boomschors, welke de bee-

schen hem in overvloedige mate aanbieden. Hunne lui- en
vadzigheid gaat dikwerf zoo ver, dat er voorbeelden bestaan
van eigenaars van koffijtuinen, welke instede van het gewas
zelf met hun gezin in te zamelen, zonder eenige noodzake-
lijkheid andere meer nijvere bergbewoners daartoe bezigen,
tegen afstand van het grooter deel van het gewas! Terwijl
zij, in het geval dat zij tot de inzameling geene andere
voorwerpen kunnen erlangen, bij voorkeur verkiezen, de
koffijboom-bladeren tot eigen gebruik te nuttigen, ter ont-
wijking van de werkzaamheden aan de koffijboon-behande-
ling verknocht, en als dan in dit geval de koffij-pluk veel
liever ongenut laten voorbijgaan, dan het voordeel, daaruit
voortspruitende, met getroosting van deze geringe werk-
zaamheden, te bejagen en te genieten.

Eene bijzondere hoofd-ondeugd hun allen eigen, en waar-
uit veel kwaad zijnen oorsprong neemt, en hen tot werk-
zaamheid minder geschikt en genegen maakt, doordien hun
geheel physiek en moreel gestel er door wordt ondermijnd
en ontzenuwd, is hunne onbedwingbare overgegevenheid
aan het onmatig schuiven van amfioen. Hoezeer de Heer
MARSDEN in zijne *History of Sumatra* ook van een tegen-
overgesteld gevoelen moge wezen, vooral wat de bergbe-
woners betreft, zoo houde ik het desniettemin daarvoor,
dat de onmatigheid in dit gebruik altijd nog eene verdooving
bij hunnen reeds zoo zeer vadzigen aard moet verwekken,
en den nog overgebleven lust tot werkzaamheid bij sommigen
geheel moet onderdrukken en te keer gaan; terwijl, geloof
ik, in een reeds zoo warm luchtgestel ook het matig ge-
bruik van dit heulsap geene goede gevolgen kan opleveren.
Het algemeen gevoelen trouwens, en ook dat van meer
kundigen, heeft in deze reeds lang uitspraak gedaan, zoo-
dat het voor bewezen mag worden gehouden, dat wanneer

een amfioen-schuiver een voortdurend genot wil hebben van het gebruik van amfioen, hij dit heulsap alsdan in eene steeds toenemende vermeerdering moet bezigen; eerstens om de, door het gebruik veroorzaakte, verdooving weder te herstellen, en dan om den invloed of uitwerking daarvan nader te ondervinden, — waaruit eene algeheele uitputting van alle krachten toch wel noodwendig zal moeten voortvloeijen.

Men voege hierbij nog hunne ontembare zucht tot allerhande dobbelspelen, en voornamelijk *hanen-vechterijen*, die zoo aanlokkende voor hen zijn, dat zij alles wat zij bezitten, in één oogenblik tijds, niet alleen verspelen, maar daarenboven, wanneer hun niets meer overig blijft, hunne vrouwen en kinderen, [waarover zij, volgens hunne gebruiken en gewoonten, door het huwelijk, als roerend goed en vee, mogen beschikken], tot slaven en pandelingen verkoopen en verzetten, en dikwerf zich zelven tot tijdelijken slaaf verpanden, in de verhouding van een jaar dienstbaarheid voor elke tien gulden; door welk gebruik deze hunne tijdelijke slavernij meestentijds duurzaam wordt, doordien zij alsdan wel veel minder in de gelegenheid zijn, om het verschuldigde door verdiensten te kunnen afbetalen. Bij deze maar al te ware daadzaken komt nog, dat hunne Hoofden daarenboven zeer dikwerf overgegeven zijn aan het onmatig gebruik van allerhande geestrijke vochten, zoodat wel mag aangenomen worden, dat de reden van deze hunne zedeloosheid en ondeugden niet moeijelijk na te gaan is. Vroeger is aangeroerd, dat hunne gewoonten, gebruiken en de wijze van leven gehouden moeten worden dienstbaar te wezen aan hunne bedorvene zeden en slechte geaardheid, en dezen, instede van ze te verbeteren, hoe langer zoo meer moeten doen toenemen. Eenige

dezer gebruiken zal ik kortelijk mee stippen.

Diefstal. Deze misdaad is bij hen woon, als ze eene voorname bron van voor hunne meerdere en mindere Hoofd welker constatering evenmin als de c beschuldigde, altijd naar geweten word wordt gestraft met eene opgelegde ve Raad hunner Hoofden, van de dubb gestolen goed, bijaldien de goederen n geworden; in het geval echter dat d haald zijn, wordt slechts éénmaal de g waarde betaald, en in beide gevallen boete opgelegd van *tien* tot *vijftig* Matten, naar gelang van den aard v de waarde van het gestolene, onvermin gaaf van de gestolene goederen. De bo voordeele van de Hoofden, en de o voor een gedeelte. Het vinden van ee dikwerf *quasi* ontvreemde bij iemand, noegzaam overtuigend bewijs, om zoo dief te doen beschuldigen.

Moord, die mede even algemeen i der straf moet wezen, wordt gestraft m den schuldige of zijne verwanten, geheele *doessoen* (*kampong*), van he *gong* [*bloedgeld*], en bedraagt van 15 Matten, daarbij gerekend de boete. als veren plaats, terwijl den naasten aa verslagene het bloedgeld wordt toegew van deze oneigenlijk te noemen str niet gelijkelijk plaats; dewijl, indien e

vermoordt, de straf bedraagt 80 à 150 Spaansche Matten, naar gelang van de wijze of benaming waarop het huwelijk gesloten is; en indien daarentegen eene vrouw haren man vermoordt of om het leven brengt, de doodstraf aan haar voltrokken moet worden.

Huwelijk. Wanneer het huwelijk volgens *djudjur* plaats vindt, dan moeten door den bruidegom of zijnent wege aan den vader der bruid betaald worden 150 Spaansche Matten; waardoor de vrouw een roerend eigendom van haren man wordt, en hij dien ten gevolge over haar naar welgevallen beschikken mag, en haar met of zonder hare en zijne kinderen, des verkiezende, als het redelooze vee verkoopen, beleenen of verpanden. Is deze geheele som echter niet ten volle voldaan, hetgeen soms voorbedachtelijk niet wordt gevorderd, maar echter bij aanbod niet mag geweigerd worden, dan behoudt de vader het regt, om zich zijne dochter en hare kinderen weder toe te eigenen; en daarenboven heeft hij ook nog het regt om de geheele afbetaling van den vollen verkoopprijs zijner dochter ten allen tijde te eischen, waaraan de man verpligt is dadelijk te voldoen; en bij onvermogen daartoe, kan de man zijne vrouw en kinderen verpanden [zoo zijn schoonvader haar en de kinderen niet terug wil nemen], voor het ontbrekende van de *djudjur*, en anders moet hij zichzelven mede verpanden, of wel door roof of moord in deze gelden trachten te voorzien.

Volgens *Semando* wordt het huwelijk gesloten door de betaling aan den vader van de vrouw, of wel aan hare familie, eener som van vijftien tot dertig Spaansche Matten, en vindt nagenoeg plaats op dezelfde wijze als de huwelijken op *Java*. Het aangaan van huwelijken volgens *Semando* vindt evenwel, hoe schoonschijnend de Heer MARSDEN de

opvolging derzelven ook beredeneert, zeer zelden en meestentijds dan alleen plaats, wanneer nopens den maagdelijken staat der bruid geene zeer zekere overtuiging, of liever, bijna zekere overtuiging van het tegendeel, bestaat; en zulks om de zeer natuurlijke reden, dat voor den vader of wel de aanverwanten meer voordeel gelegen is in den meer winstgevenden verkoop van de bruid bij *djudjur:* welke drijfveer van belang alleen en uitsluitend geraadpleegd en opgevolgd wordt.

Wanneer eindelijk eene vrouw of meisje buiten huwelijk bezwangerd wordt, dan kan zij in dit geval met haren verleider in den echt treden, onder de verpligte betaling van den daarop bij *djudjur* of *semando* staanden koopschat en met bijbetaling eener boete, voor hare zedeloosheid, van 25 Spaansche Matten. Bijaldien zij echter haren boeleerder of verleider niet kan of wil aanwijzen, en het huwelijk met dezen dien ten gevolge ook niet gesloten kan worden, dan is zij onder de verpligting om eene boete van 50 en meerdere Spaansche Matten te betalen, of wordt wel, benevens haar soms nog ongeboren kind, slavin van het distrikts-hoofd, tot de geheele afbetaling der boete.

Bij eene oppervlakkige beoordeeling, zoude men soms de gevolgtrekking kunnen maken, dat, vermits hunne zeden en gebruiken op alle hunne huwelijks-instellingen, overtredingen en meer of minder zware misdaden, de betaling van grootere of geringere sommen gelds opleggen, de bevolking daarin een' prikkel zoude moeten vinden tot werkzaamheid, ten einde daardoor in staat te worden gesteld, deze betalingen te kunnen bewerkstelligen: waaruit dan ook natuurlijker wijze meerdere hebbelijkheid tot gezetten en nuttigen arbeid zoude moeten voortvloeijen; vermits zij toch de voordeelige resultaten

van dezen hunnen arbeid zelven inoogsten. Dit zoude ook werkelijk het gevolg moeten wezen, bijaldien zij tot werkzaamheid overgingen of konden overgaan; maar instede van daartoe hunne toevlugt te nemen, hebben zij veel gereeder werkende hulpmiddelen bij de hand, die meer met hunne volksgeaardheid overeenstemmen, en hen tevens ontheffen van allen gezetten arbeid, hoe gering ook: namelijk *moord*, *menschenroof*, *rooverijen*, [kampaks] *diefstallen*, enz.

Deze hulpbronnen missen hun zeer zelden, en het aanwenden derzelven wordt hun gemakkelijk gemaakt, doordien een groot, zoo niet het grootste gedeelte der bevolking zeer verspreid van elkander woont en eene vagebonderende leefwijze leidt, waardoor ook geene gehechtheid voor hun' geboortegrond of de plaats hunner inwoning bij hen kan ontstaan of wortel schieten.

Tot opheldering of beter verstand van dit gestelde, zal, vertrouw ik, genoegzaam zijn, dat men hunne wijze van landbebouwing een weinig meer van naderbij gadeslaat. Wanneer eenige huisgezinnen, 20 à 30 bij voorbeeld, met elkander overeengekomen en het in alles eens zijn geworden, dan gaat men over tot het uitzoeken van een daartoe geschikt terrein [bosch], om *padie* te planten. Dit gekozen bosch wordt alsnu in Augustus en September afgebrand, en zoo als dit terrein nu na den brand is, zonder eenige de minste verdere bewerking of omploeging, wordt het met *padie*, en de tusschenruimte met *maïs* [*djagong*] - niet bezaaid - maar beplant. Volgt op dezen hunnen arbeid een spoedige en genoegzame regen, dan valt de oogst, [in de verhouding echter tot *sawas*, altijd zeer slecht, als nog geen derde opleverende], redelijk uit, immers genoegzaam ter voorziening in hunne behoeften. Is de

grond bijzonder vruchtbaar, hetgeen altijd afhankelijk is van den ouderdom van het bosch, dan wordt ook nog wel het volgende jaar dezelfde *ladang* op gelijke wijze beplant; en levert ook deze oogst, althans bij gunstige weder-gesteldheid, een' genoegzamen voorraad tot hun levensonderhoud op. In dit laatste geval bewonen de ontginners twee jaren, en anders slechts één jaar, deze plek gronds, vermits zij voor eene nieuwe beplanting weder naar een ander bosch, door hen daartoe gekozen, verhuizen.

Bij een' onverhoedschen aanval van roovers [*kampaks*] blijkt deze wijze van bewoning niet veel zekerheid en zeer weinig geschiktheid tot verdediging op te leveren. Ieder daarom dan ook, die zich bij eene dergelijke wederwaardigheid met de vlugt kan redden, redt zich overhaast, met nalating van have en goed; terwijl zij, die eenen wanhopigen en vruchteloozen tegenstand bieden, en niet levend overmeesterd kunnen worden, afgemaakt en de overmeesterden als slaven weggevoerd en elders verkocht worden. De vlugtelingen verzamelen zich nu weder op hunne beurt, zoeken en vinden tot eene wedervergeldende roof- en moordexpeditie, ook bereidwillige medehelpers, en oefenen nu wederkeerig, op de roovers, en dikwerf anders ook op een ander vereenigd en verspreid levend getal inwoners, hunne wraak- en roofzucht uit, en verkrijgen ook wederom geld.

Somtijds, ja zeer dikwerf, wordt meer stelselmatig te werk gegaan, om bij gebrek aan geld op eene niet mindere doeltreffende wijze daaraan te geraken; en levert deze hulpbron dan aan de Hoofden, die ze meer bij uitsluiting in praktijk brengen, het gewenschte en beoogde voordeel op. Wanneer namelijk een Hoofd dringend gebrek aan geld heeft, - en hij heeft dit helaas altijd, - dan beraamt hij een

bimbang (feest) en geeft aan dit zijn voornemen de meest mogelijke publiciteit. Voor deze feestviering wordt zeer zelden meer dan een paar geiten geslagt, weshalve de kosten daartoe zeer gering en niet noemenswaardig zijn. De hoofdbedoeling is geld-bejag, de middelen om daarin te slagen, zijn het hazardspel en amfioen-schuiven. Deze voor hen allen zoo verleidelijke en overmeesterende aanlokselen laten dan ook niet na een groot aantal liefhebbers op de feestviering te verzamelen, om aan het dobbelspel deel te nemen. Heeft de fortuin den *bimbang*-gever gediend, dan heeft hij zijn doel bereikt, en geld gewonnen; of wel worden de verliezers, in het geval dat zij, na hun have en goed verspeeld te hebben, hem hunne schuld niet kunnen afbetalen, zelven en veeltijds ook hunne vrouwen en kinderen zijn pandeling, welken hij het regt heeft aan anderen tegen een' overeentekomen prijs weder over te doen. Is hij echter niet geslaagd in zijne oogmerken, ter bereiking waarvan allerhande, niet altijd zeer lofwaardige praktijken gebezigd worden, maar is integendeel deze of gene der feestgenooten ongelukkig genoeg geweest gedurende den feesttijd, die drie en meer dagen duurt, eenig geld te hebben gewonnen, dan toch ook nog bereikt het Hoofd zijn doel, het erlangen van geld namelijk, dewijl deze ongelukkigen dan zeer zeker, bij het naar huis keeren, de slagtoffers worden van sluipmoord, en de voldoening aan hunne zucht tot dobbelspelen en de kortstondige vreugde van hun gelukkig spelen met een' gewinnen dood moeten boeten, zonder dat deze moodlottigheden evenwel een genoegzame kracht op anderen kunnen uitoefenen om hen daarvan te wederhouden.

Al de geldelijke betalingen en boeten, welke de daarbij betrokkenen, hetzij ten gevolge hunner instellingen, of

wel naar luid der regtsuitspraken van hunne Hoofden, voor overtredingen of misdaden moeten voldoen, komen, zoo niet voor het grootste, zeer zeker toch voor een groot gedeelte ten voordeele van deze Hoofden zelven. Neemt men nu aan de eene zijde in aanmerking deze hunne schraapzuchtige en willekeurige regtsuitspraken, altijd met het oog op hun eigen belang geslagen, en aan de andere zijde de luiheid en bedorvenheid der bevolking, dan vraag ik, of onder zoodanige omstandigheden, met deze bij hen bestaande gebruiken en gewoonten, met eene dusdanige regtsbedeeling, immer billijkerwijze mag verwacht worden, dat de bestaande gebreken en ondeugden uitgeroeid of vermeesterd zullen worden? Of, zoo lang deze gebruiken en gewoonten zullen bestaan en niet met wortel en tak zullen zijn uitgeroeid, immer van de zijde dezer Hoofden eenige medewerking kan te gemoet gezien worden tot tegengang dezer bestaande ongeregtigheden; dewijl zij, altoos voor als nog, geene andere hunner luiheid zoo te stade komende middelen bezitten, om aan hunne eigene laak- en strafbare neigingen bot te vieren? En eindelijk of overreding alleen genoegzaam kan wezen, om van deze, sedert kindsbeen met gelijke ondeugden behebte, Hoofden eenige werkzaamheid te vorderen of zelfs ook aansporing tot werkzaamheid en nuttigen arbeid bij hunne ondergeschikten?

Na eenige van hunne karakteristieke ondeugden opgesomd te hebben, geloof ik dat het voor elk een als nu wel gemakkelijk zal wezen, om de ware reden na te gaan, waaraan de weinige toeneming der bevolking moet worden toegeschreven. Immers is het klaar, dat eene bevolking, die eene vagebonderende leefwijze leidt, ook in het geval dat het aangaan van huwelijken geene andere belet-

selen ondervond, altijd meer afkeerig zal wezen om huwelijken aan te gaan en daardoor kinderen voort te brengen, die haar tot groot bezwaar, zoo voor onderhoud als gedurig mede-vervoer, moeten verstrekken? Voorts de schier volstrekte onmogelijkheid voor elk der mindere en alzoo der wezenlijke bevolking, om de vereischte gelden tot den aankoop van eene vrouw te voldoen. Wijders de gevolgen van het onmatig gebruik van amfioen, waardoor der mannen geheel physiek ligchaamsgestel ontzenuwd wordt, en waardoor ook de gehuwde mannen geheellijk buiten staat zijn kinderen te gewinnen; en eindelijk nog, en ook voornamelijk, het *noodwendig gevolg* der te voldoene boeten, of van het pandeling worden der bezwangerden buiten echt, namelijk *kindermoord* en *afdrijving der vrucht*. Deze, deze alleen, en geene andere zijn de wezenlijke reden dier weinige toeneming, of nog liever, van dien achteruitgang der bevolking. De Heer MARSDEN *cum suis* is in de daad niet ter goeder trouw geweest, wanneer hij deze oorzaken vermeent te moeten zoeken in de mindere vruchtbaarheid der vrouwen, zoo mede in haar harder werken, waartoe zij hier meer, dan elders, zouden verpligt zijn.

De vruchtbaarheid der vrouwen op *Sumatra* is zeer zeker niet minder dan op *Java*, of ergens elders; en gelijk 's mans stelling ook uit een zedekundig oogpunt beschouwd, als onbestaanbaar zal worden bevonden, zoo wederspreekt ze de ondervinding op *Sumatra* zelve. In de geheele onder-afdeeling *Moco Moco*, alwaar de vroeger vermelde ondeugden niet, en meerdere arbeidzaamheid en geregelder woonwijze bestaan, is het eene waarheid, dat de *doessoens* voor meer dan twee derde gedeelten uit kinderen bestaan, en is het daar zeker geene

zeldzaamheid om huisgezinnen met vier, vijf, ja meer kinderen aan te treffen. Of zouden de vrouwen in deze onder-afdeeling thans eerst eene uitzondering op den algemeenen regel van onvruchtbaarheid maken??

Het voorgeven van het zware werken is waarlijk belagchelijk; want eerstens bestaat haar werken in het planten der *padie*, het bereiden van het eten voor hare huisgezinnen, het oppassen harer kinderen en ander hand- en huiselijk werk, even gelijk overal elders oneindig meer plaats vindt; en anderdeels, omdat ik niet geloof, dat matig werk, waartoe zij nog in lange niet gevorderd zijn, der vrouwen nadeelig in het gewinnen van kinderen kan wezen: althans de behoeftige stand in *Europa* is overal bij voorkeur met een groot getal van kinderen, boven de rijke nietsdoeners gezegend. Hoe zwaar integendeel moeten de vrouwen op *Java* niet werken in vergelijking met de *Sumatrasche*! Daar bestaat indedaad onder de beide geslachten werkzaamheid, maar op *Sumatra* volstrekt niet. Het ware indedaad te wenschen dat de mannen en vrouwen hier wat meer werkzaam waren, dan ook voorzeker zoude de ondervinding volledig bewijzen, dat de bevolking op *Sumatra* in dezelfde verhouding toenam, als de arbeidzaamheid veld won, en de ondeugden even zoo zeer verminderden, als de welvaart meer algemeen werd.

Dat eene geheele verbetering van volkskarakter onder de vrome wenschen behooren, en aan een gelukkig slagen in dit Hercules-werk gewanhoopt zou behoeven te worden, wijl dit verschiet als het ware nog in het duister ligt, en de moeijelijkheden veelvuldig zijn; dit zoude even onredelijk zijn, als het door de ondervinding en de geschiedenis der volkeren gelogenstraft wordt.

Deze reactie ten goede is niet alleen mogelijk, maar zij

vindt ook reeds indedaad en werkelijk plaats, en zal gewisselijk hoe langer zoo meer noodwendig plaats grijpen en in dezelfde verhouding toenemen, als de Hoofden eene loffelijke uitzondering zullen maken op den regel van algemeene volksbedorvenheid; en de verderfelijke gebruiken en gewoonten, die voor als nog bij hen bestaan, langzamerhand buiten werking gesteld of gewijzigd, en daarvoor anderen in de plaats zullen worden gesteld, meer op de grondslagen van rede en licht opgetrokken en voor hun wezenlijk welzijn geschikt en berekend.

Tot een meer afdoend bewijs van de aanvankelijke en voorwaar niet onbeduidende volksverbetering en gevolgelijke toeneming van arbeidzaamheid, dan alle redeneringen, stellingen of gevolgtrekkingen, mag de onder-afdeeling *Moco Moco* gerustelijk als een voorbeeld worden aangehaald.

In deze onder-afdeeling, het noordelijkste distrikt of regentschap der afdeeling *Benkoelen*, heerscht reeds eene in het oog vallende en opmerkenswaardige uitzondering op het zwart en ongunstig tafereel over de *Sumatranen*, in het algemeen, opgehangen. Dewijl de bewoners van dit regentschap tot een en hetzelfde volk als die van de geheele afdeeling *Benkoelen* behooren; altijd dezelfde gebruiken en gewoonten hebben gehad, en ook immer onder denzelfden vorm van bestuur hebben geleefd, zoo kan het niet missen of men moet voor deze, thans opgemerkt wordende, afwijking ten goede van het meer algemeen volkskarakter, eene invloed oefenende oorzaak veronderstellen; terwijl tevens, naar mate dat deze uitwerkselen sedert eene meer of minder late dagteekening opgemerkt worden, ook veilig daaruit mag en kan worden afgeleid, dat die oorzaak ook van vroeger of later dagteekening is.

De oorzaken, welke deze aanvankelijke verbetering in het volkskarakter hebben doen geboren worden, en den grond als het ware gelegd hebben tot een' geheel gunstigen ommekeer met der tijd, maar welke desniettemin alleen bij volstandige volharding in, en wijziging en uitbreiding van de middelen, welke daartoe dienstig zijn, met zekerheid zal worden verkregen, — deze oorzaken zal ik thans, hoewel dan ook kortelijk, aanvoeren, en daardoor even zoo zeer voldoen aan eene aangename behoefte, om den verdienstelijke regtmatigen lof toe te brengen, als daaruit de gegronde verwachting aantoonen, dat van deze zelfde oorzaken, ook elders, dezelfde gevolgen zullen mogen worden te gemoet gezien.

Vóór den tegenwoordigen *Toeanko* van *Moco Moco*, had aldaar het gezag zeker Hoofd, die zich door zijne ondeugden, afpersingen en willekeur onderscheidde. Het natuurlijk gevolg van zijne handelingen waren dan ook volksverloopen, waardoor een groot getal der bevolking zich naar de *balie boekiet*, *corintjie*-landen en het Rijk van den Sultan van *Jambie* met der woon ging vestigen. De twee eerstgenoemde landen cijnsbaar aan den Vorst van *Jambie* zijnde, kon niemand dezer menschen gedwongen worden, om zich weder onder het gezag van dien dwingeland te komen stellen. Een ander groot gedeelte der bevolking verspreidde zich meer binnen 's lands in de onderafdeeling, om, ware dit hierdoor mogelijk, meer beveiligd te zijn tegen zijne willekeurige beschikking over leven, personen en goederen. Deze stand van zaken bleef voortduren, zoo lang hij in het leven bleef: eindelijk echter had ook hij zijne rol uitgespeeld, en moest het tooneel voor zijnen opvolger verlaten. Deze, de tegenwoordige *Toeanko*, een man van middelbare jaren, was in vele opzigten het tegenbeeld van zijnen voorganger. Zelf onder

hem geleden, en de gevolgen van een slecht en willekeurig bestuur door de ondervinding geleerd hebbende, en, hetgeen wel het voornaamste geld, van een' goeden inborst, beschaafd en met gezond verstand en een goed doorzigt begaafd zijnde, was het even natuurlijk dat hij het voetspoor van zijnen voorganger niet volgde, als hij tevens inzag, dat een zoodanig bestuur geheel tegenstrijdig met zijne belangen was.

Dit Inlandsch Hoofd is bijna de eenige, immers voor als nog, welken ik heb ontmoet, die zich loffelijk boven zijne medehoofden verheft en zich van hen onderscheidt. Hij mag in de daad gezegd worden een fatsoenlijk Inlander te zijn, en is welligt, ten gevolge daarvan, wars van de tallooze en groote gebreken, welke zijnen landgenooten zoo uitsluitend en algemeen aankleven: hij is werkzaam, gaat zijnen minderen Hoofden en ondergeschikten met zijn voorbeeld voor, weet zijn gezag te handhaven [eene zeldzaamheid onder de zeldzaamheden], en boezemt door zijne moreele meerderheid, zijnen ondergeschikten eerbied in; waardoor zijne bevelen dan ook, zoo al niet met lust en volle overtuiging, evenwel toch zonder tegenkanting gehoorzaamd en ten uitvoer worden gebragt.

Als dadelijk medewerkende, zoo al niet eerste oorzaak van deze gewenschte en gunstige veranderingen in de geaardheid aldaar, behoort voorzeker het goede en doelmatige bestuur van den gezaghebber, die bij eene grondige kennis van de zeden en gebruiken der bevolking, waaronder hij geheel geciviliseerd is, tevens den besten wil en ijver paart, om het wezenlijk geluk der bevolking tot stand te brengen en te vermeerderen; en die door eene lofwaardige en volhardende pligtsbetrachting als landsdienaar, hun het verkeerde in hunne gebruiken en ge-

woonten op eene passende en hun welgevallige wijze aantoonende, dezelven langzamerhand en van lieverlede wijzigt, hen daarvan terugbrengt en op hun waar belang, arbeidzaamheid en nijverheid, opmerkzaam maakt, daartoe aanspoort en ook gereedelijk brengt, hun steeds met goeden raad en hulp bereidwillig ten dienste staat, en dien ten gevolge ook zeer geacht en bemind is.

Slechts ongeveer drie jaren in deze onder-afdeeling werkzaam, dagteekent ook de in het oog vallende verbetering aldaar eerst sedert dezen tijd. Thans reeds *is* het eene zeldzaamheid, wanneer er een *kimbang gegeven* wordt, meer zeldzaam nog, wanneer dezelve niet volkomen naar behooren en rustig afloopt. Hanen-vechterijen vinden er schier geen plaats: van diefstallen of rooverijen verneemt men niets: het amfioen schuiven, hoezeer dan ook de handel in dit heulsap met de bovenlanders aldaar beduidend gedreven wordt, is lokaal schier geheel onbekend: moord of vergiftiging zijn er thans mede onbekende zaken: de bevolking woont reeds in geconcentreerde *doessoens*, (dorpen) terwijl het overige gedeelte mede onledig *is zich* in geregelde *doessoens* te vestigen, hetgeen na den afloop van dezen rijst-oogst bereids zal zijn bewerkstelligd. Geregelde aanplantingen van koffij en peper geschieden nu alleen nog ten gevolge van overreding, later zeer zeker, wanneer de voordeelen daarvan zullen kunnen worden genoten, door hun eigen belang daartoe aangezet. De verstrooide en verloopene bevolking naar *Bali boekiet* en *Corintjie* landen komen zich dagelijks weder te *Moco Moco* met der woon vestigen, omdat zij voor vroegere mishandelingen en onderdrukkingen niet meer te vreezen hebben, en tevens het genot wenschen te hebben van het tegenwoordig zacht, regtvaardig en goed bestuur. De

betalingen voor de *djudjur* en *semando* zijn en worden verminderd; in andere betalingen wegens boeten zijn en worden beduidende wijzigingen gebragt. Crimineele en capitale misdaden worden niet meer door afkoopingen vereffend of geboet, maar ter afdoening door den *Pangerangs* - Raad naar de hoofdplaats verwezen.

Al deze daadzaken zijn de gelukkige gevolgen van een slechts driejarig met klem volgehouden doelmatig bestuur in het wezenlijk belang der bevolking. Vreemden mogen dezelve dan al wraken of veroordeelen; minkundigen daaraan hun zegel van goedkeuring niet hechten, of met eigene systemata ingenomen en door ijdele vrees bevangen, dezelve verwerpen, als ondoelmatig of gevaarlijk, — de uitkomsten, die reeds spreken, logenstraffen alle hunne redeneringen.

Ik beken volgaarne en gereedelijk, dat deze resultaten zeer zeker niet verkregen zijn geworden zonder onafgebrokene werkzaamheid, volhardenden ijver en goeden wil, gepaard met overleg en oordeel; maar waar ter wereld heeft men immer iets van eenig belang of gewigt ten uitvoer kunnen brengen, zonder moeite, opofferingen en zelfs dadelijke kosten? Niet minder waar is het wijders, dat al deze bemoeijingen en innovatien geene de minste reactie ten kwade hebben opgeleverd, en dat het wijzigen hunner gebruiken en gewoonten geen enkel gevreesd onheil, hoe gering ook, ja zelfs geen' zweem daarvan heeft opgeleverd. Neen — zoo lang deze gewigtige taak aan geschikte handen zal worden aanvertrouwd; zoo lang daarin met oordeel en doelmatig zal worden te werk gegaan, zoo lang ook zal deze vrees hersenschimmig wezen; terwijl de taak zelve natuurlijk hoe langer zoo meer gemakkelijk moet worden, doordien de meer heilzame en voordeelige uit-

werkselen daarvan voor een ieder zullen bloot liggen, en door een ieder zullen ondervonden worden; en deze ondervinding zelve het werk moet verligten en zekerheid aan het opgerigte gebouw geven. De eerste beginselen zijn in alles en altijd moeijelijk.

B . . . n.

COMMERCIËLE HERINNERINGEN.

Bloei en Welvaart des Hollandschen Handels in de Indiën.

De geurige Kaneel uit Trapobaansche bosschen,
De voedende Muskaat, in dikgezwollen trossen,
Aan Banda's grond ontvoerd, ontvangt ze en schenkt ze aan de aard',
Een schat, door bloed en zweet in 't gloeijend Oost vergaârd!

HELMERS. *Hollandsche Natie.*

Onder de natien van het nieuwere *Europa*, onderscheidden zich de bewoners der vereenigde gewesten reeds vroeg door derzelver zucht tot handel, en kennis van zeezaken. Een edele vrijheidsgeest, het erfdeel der Batavieren, gegrondvest op ijver, orde en goede trouw, bevorderde deze neiging, en leide den hoeksteen hunner ontwikkeling tot een verstandig, kundig en ondernemend volk.

Opgewekt en aangemoedigd door de voordeelen die de Portugeezen uit hunnen Indischen handel plukten, was het hun niet genoeg hunne scheepvaart dienstbaar te maken aan het verspreiden dier voortbrengselen door geheel *Europa*, maar trachtten zij van eene andere zijde, als die om de *Kaap de goede Hoop*, [welke vaart toen nog als het uitsluitend regt der Portugeezen beschouwd werd], zich

een' weg naar de Indiën te banen, en den handel met *China* en *Japan* te openen, door benoorden *Europa* om te zeilen. Tot dat einde werd een smaldeel van vier schepen uitgerust, dat onder het bevel van WILLEM BARENTZ in Junij 1594 de reede van *Texel* verliet en noordwaarts stevende, doch door tegenspoeden reeds weder in September op diezelfde reede terug was. Eene tweede poging slaagde niet gelukkiger, doch men meende in die tijden met eenige zekerheid het bestaan te weten eener groote zee, beoosten *Tartarijen*, welke met alle Indische wateren in verband zoude staan. Deze zee te bereiken was dus het doel, en deed Hen Edel Mogenden eene premie van 25,000 guldens uitloven aan hem, die den weg derwaarts vinden zou. De stad *Amsterdam* rustte daarop twee schepen uit, onder het oppergezag van HEEMSKERK en BARENTZ: aller hoop was daarop gevestigd, en reeds waande men zich in het bezit der schatten van het morgenland. Dat deze togt niet minder ongelukkig afliep, is ieder Hollander bekend. Wie kent de overwintering op *Nova-Zembla* niet, en wijdt bij het herdenken aan het lijden van BARENTZ en HEEMSKERK geen' welgemeenden traan!

Moed en volharding kenschetsten ons voorgeslacht. Verre van afgeschrikt te zijn door herhaalde teleurstellingen en belangrijke opofferingen, waren zij op andere middelen bedacht, en trachtten langs den reeds bekenden weg tot hun doel te geraken. Zulk een ontwerp werd aangemoedigd en bevorderd door CORNELIS HOUTMAN, die op *Lissabon* varende, en met vele Indische zeelieden bekend, zich tot het verzamelen van narigten aanbood. Doch zulks bekwam hem slecht: de Portugeezen, wier achterdocht hierdoor werd opgewekt, hielden hem gevangen, en het was niet dan nadat hij *Amsterdam* het bekend maken zijner

geheimen voorstelde, dat deze stad door het betalen van een aanzienlijk losgeld, hem zijne vrijheid terug bezorgde.

De mededeelingen door HOUTMAN gedaan vonden bijval; de berigten nopens den togt geloof, en — ziedaar reeds dadelijk bij de Hollandsche kooplieden het plan der onderneming gereed. De jaren 1596 tot 1601 zijn rijk in zulke zendingen, die voor het grootste gedeelte, zoo niet allen, met den besten uitslag werden bekroond, en schatten in het land deden stroomen. HOUTMAN verliet *Texel* in 1596 met vier schepen, en keerde reeds in Augustus van het volgende jaar met eene rijke lading terug. In dien tusschentijd werd JACOB VAN NECK met eene vloot van acht schepen uitgezonden: ook *Zeeland* maakte tot dat einde een vaartuig gereed, terwijl eene vereeniging van kooplieden te *Rotterdam*, vijf bodems voor de Molduksche Eilanden, door de straat van *Magellaan*, bestemden. In 1601, nadat men zich reeds door kleine factorijen in de Rijken *Bantam*, *Atcheen* en *Banda* had gevestigd, ging men in de verschillende provinciën met het uitrusten van schepen voort. Een getal van veertien bodems, die *Texel* in April van dat jaar verlieten, werd aangevallen door eene Spaansche vloot van dertig zeilen. De Spanjaarden vonden een' dapperen tegenstand, weken terug, en onze schepen bereikten hunne bestemming; doch eenigen daarvan naar *Atcheen* zeilende, raakten in ongenoegen met den Vorst van dat Rijk: het kwam tot dadelijkheden, en wij hadden aldaar den dood van den grondlegger onzes handels in de Indische wateren, van den moedigen HOUTMAN, te betreuren.

Zoo stonden de zaken, of beter gezegd, zoo gingen zij voort tot 1602. De goede uitslag deed het getal kleine Compagniën van dag tot dag toenemen; alles wedijverde in het deelgenootschap eener vaart die zulke voordeelen

gaf. Doch deze groote mededinging bragt haar derzelver val nabij: de markten werden als overvoerd met Indische waren, zonder dat men daarvoor koopers konde aantreffen; de prijzen daalden belangrijk;—in 't kort, er had een handelstremming plaats, waarvan het gansche land met weemoed den uitslag verbeidde. Doch dit moest het middel tot eene betere orde van zaken aanbieden. De Staten Generaal, en vooral hun groote raadsman OLDENBARNEVELD, reeds lang indachtig dat de tot nu toe gevolgde verdeelde wijze van handelen ons vele nadeelen berokkende, en niet bestand deed zijn tegen de magt en naijver der Portugeezen, beraamden in overleg met de reeds bestaande Compagniën het plan tot eene geheele vereeniging. De Hollandsche Oost-Indische Compagnie kwam tot stand en genoot op den 20sten Maart 1602 een octrooi voor den tijd van 21 jaren, onder deze voorwaarde:

» De Maatschappij bezit voor den vastgestelden tijd het uitsluitend regt van handel in den Indischen Archipel, doch betaalt van alle hare goederen, met uitzondering van ongemunt goud en zilver, een regt van uitvoer van 3 pCt."— Het kapitaal der Compagnie bedroeg ruim 6½ millioen; het aandeel van den Staat was gelijk aan 25 duizend gulden; de steden hierna te melden hadden een aandeel in den handel, in verhouding tot het gefourneerde kapitaal. Zoo trad *Amsterdam* op voor de helft, met 20 bewindhebberen; *Middelburg* voor ¼, met 12; terwijl de steden *Delft*, *Rotterdam*, *Enkhuizen* en *Hoorn*, ieder in $\frac{1}{16}$, met 7 bewindhebberen deelden. Het algemeen bestuur des handels was aan eene uitvoerende magt uit zeventien personen bestaande, en sedert algemeen onder den naam der Kamer van Zeventienen bekend, opgedragen.

Ziedaar nu een ligchaam gevestigd, dat gedurende meer

dan twee Eeuwen eene zoo belangrijke rol op het tooneel des werelds-handels gespeeld heeft! Ziedaar eene vereeniging van kooplieden die, hoewel soms minder edel in derzelver beginselen, bestemd was om vorsten te overwinnen en natien de wetten voor te schrijven; die schatten gouds in het land heeft doen stroomen, doch eindelijk onder derzelver eigen last bezweken is. Doch laat ons voortgaan derzelver loop en handelingen gedurende dit zoo belangrijk tijdperk te volgen en aan te teekenen.

De nieuwe orde van zaken genoot het algemeen *vertrouwen*. De gevallen handelsgeest herleefde, en alles werkte zamen tot slaging der operatien. Reeds in Junij was eene vloot van 14 schepen, onder den Admiraal VAN WAERWIJK gereed, en voor *Bamtam*, *Atcheen* en de specerij-eilanden bestemd. Een tweede smaldeel van 13 zeilen, met een voor dien tijd belangrijk getal troepen, verliet *Holland* in December. Zulke wel bemande vloten hernieuwden den moed der factorijen op de verschillende eilanden, die in dien tusschentijd door de aanvallen van Spanjaarden en Portugeezen veel te lijden *hadden gehad*. Eene poging op de Portugeesche vestiging aan de kust van *Mozambique* mislukte; niettemin gelukte het deze natie van *Amboina* en *Tidore* te verdrijven en eene gemeenschap met de kusten van *Coromandel*, *Malabar* en *Ceijlon* te openen.

In 1603 stevende een klein smaldeel naar *Jakatra*, en genoot van deszelfs Vorst een gunstig onthaal, benevens eene goede lading: daarbij gevoegd de toezegging van een' geregelden handel, en het verlof om in de stad eene factorij op te rigten. Dit zelfde had ook in het volgende jaar met den Sultan van *Bantam* plaats. Eene expeditie in de Molukkes tegen de Portugeezen van *Malakka* uitgerust mislukte;

men vond aldaar een' hardnekkigen tegenstand en was verpligt met een belangrijk verlies terug te keeren. In dien tusschentijd hadden de Spanjaarden van *Manilla Amboina* en aangrenzende eilanden overrompeld; doch bij de terugkomst waren twee maanden voldoende om hen te verjagen, en deze bezittingen te hernemen. Gelijktijdig met deze voorvallen werd in het Moederland een bestand met *Spanje* gesloten, op voorwaarden dat noch *Spanje* noch *Portugal* den Hollandschen handel met vrije en onafhankelijke natien in de Indien zouden belemmeren; zijnde het daarentegen aan *Holland* niet geoorloofd de vestigingen dier natien te bezoeken. Doch de bevelhebbers van de onderscheiden smaldeelen kwamen dit bestand zeer slecht na, en vermeenden dat, daar men met eene magt van 40 schepen van 600 à 800 ton in de Indische wateren was, zulks niet behoefde en dat hunne belangen daardoor werden opgeofferd: als zoodanig zette men den oorlog in deze zeeën voort. Op dit tijdstip hâd men Handelsbetrekkingen aangeknoopt te *Mocha*, in *Persie*, *Malabar*, *Ceijlon*, *Bengalen*, *Aracan*, *Pegu*, *Atcheen*, *Jambie*, *Palembang*, *Bantam*, *Siam*, *Cochin-China*, *Tonquin* en *Japan*, en men was in het bezit der *Molukkos* en eenige andere eilanden vroeger op de Portugeezen vermeesterd.

Het Jaar 1612 was niet minder voorspoedig en heugelijk voor onze Indische belangen. De Portugeezen op *Ceijlon* geraakten in oorlog met den Koning van *Candy;* deze Vorst riep onze hulp in; zij werden verslagen, en van dit tijdvak dagteekent onze vestiging op dit eiland. Wij sloten een verdrag met dien Vorst, kregen verlof tot het bouwen van een fort en wierden in het uitsluitend bezit van den zoo gewigtigen kaneelhandel gesteld. Kort daarna viel ook *Timor* in onze handen, terwijl in 1614 eene vloot

van 6 schepen onder GEORGE SPILBERGEN door de straat van *Magellaan* stevende, de Spanjaarden in de stille *Zuidzee* versloeg, de *Molukkos* van voorraad voorzag, en na de kust van *Java* te hebben aangedaan, met eene rijke lading huiswaarts keerde.

Het dividend door de Compagnie gedurende een tijdvak van tien jaren uitgekeerd, bedraagt te zamen 204 pCt. waar in 1604 alleen een aandeel van 125 pCt. had; de deelhebbers in de 14 schepen van 1602 genoten tot en met 1614 een dividend van 265 pCt. Men voege hierbij de directe en algemeene welvaart door handel en scheepvaart bevorderd, en oordeele of men zich ook met eenen goeden uitslag verheugen mogt.

Eene ambassade naar den Koning van *Siam* gezonden bereikte derzelver doel, en had het oprigten eener *Factorij*, gevoegd bij aanmerkelijke handelsvoordeelen, ten gevolge; een klein smaldeel verkreeg van den *Radja* van *Mousulipatnam* verlof, om in de nabijheid der stad een kantoor en woonhuis voor den Factoor opterigten.

Aan den *Mogol* van *Suratte*, alwaar de Engelschen reeds eenige vestiging genoten, werden brieven afgezonden, die in 1618 het uitvaardigen eener Firman ten gevolge hadden, welke de volgende voorwaarden hoofdzakelijk bevatte: de Hollanders genieten alle hulp en vriendschap; de regten, op hunne goederen te heffen, zullen met de reeds vastgestelde gelijk staan. De geschenken voor het Hof bestemd zullen bij aankomst onderzocht, verzegeld en dadelijk zonder verlet derwaarts gezonden worden. Niemand zal zich in hunne geschillen mengen, evenmin aanspraak op de nalatenschap van overledenen maken mogen; de beslissing van een en ander berust in handen van hun eigen Hoofd.

Tot het aannemen van het Mahomedaansch geloof zal

men hen niet mogen dwingen; geene regten zullen worden geheven van de levensmiddelen welke zij voor hunne schepen behoeven; en ten slotte, geene onregtvaardigheid zal tegen hen, onder welk voorwendsel ook, gepleegd worden, rustende op hen de verpligting om wederkeerig in dien geest te handelen.

Ik doe opzettelijk eenige dier artikelen hier invloeijen, om te doen zien op welken trap van beschaving de Indische vorsten van dien tijd stonden. Doch hervatten wij den draad onzer herinneringen.

Een aanval op de Engelsche Factorijen op de *Banda*-eilanden en het nemen van twee Compagnie-schepen, was oorzaak dat die natie, hierdoor gebelgd, eene vloot naar deze streken afzond. De bevelhebber, Sir *Thomas Dall*, vond ons bij zijne aankomst in oorlog met de Javanen; de Koning van *Bantam* vereenigde zich met hem, en op den 22sten Januarij 1619 ging het kasteel van *Jakatra* bij verdrag over.

Bij de overgave werd van de zijde der overwinnaars bepaald, dat de Hollanders zich van daar zouden verwijderen en naar de kust van *Coromandel* begeven; onder belofte dat zij vóór November tegen de Engelschen de wapens niet voeren zouden. De plaats zelve werd aan den Koning van *Bantam*, met voorbehoud eener Factorij en verdere handels-privilegien, overgegeven.

Doch hoe kort men de vruchten dezer overwinning plukte, kan men opmaken, wanneer men leest, dat reeds in Maart daaraan eene Hollandsche vloot, den Gouverneur JAN PIETERSZ. KOEN als Kommandeur aan boord hebbende, en van *Amboina* komende, het anker ter reede van *Jakatra* wierp, 1200 man troepen ontscheepte, de stad overmeesterde en verwoestte, en van die plaats, door het regt der

wapenen, in naam en van wege de Oost-Indische Compagnie bezit nam, en den Koning van *Bantam* verpligtte de Hollandsche opperheerschappij op het eiland *Java* solemneel te erkennen.

De handelingen van KOEN gingen verder, en strekten daarhenen, om de Indische belangen op een' meer geregelden en vasten voet te brengen. Ter bevordering van dit doel sloot hij een vredes-verdrag met de Engelschen, leide de grondvesten voor de stad *Batavia*, en stelde deze stad, instede van *Amboina*, ten zetel van het Hooge gezag der Hollandsche bezittingen in de Indien, onder deze bepaling, dat het oppergezag over alle landen, factorijen en andere vestigingen der Compagnie berusten zou in handen van den Hoogen Indischen Raad, zamengesteld uit een' President en 20 Raden.

De President was Gouverneur- en Kapitein-Generaal en als uitvoerende magt de eerste magistraats-persoon; alle Gouverneurs en Factoren van onderscheiden Residentien en Factorijen waren aan dezen Raad rekenpligtig en ondergeschikt; eene geregelde militaire magt benevens Marine-etablissementen waren ter beschikking van den Gouverneur Generaal, die in de uitoefening zijner magt een' luister ten toon spreidde, overeenkomstig de waardigheid en pracht van zijnen vorstelijken staat.

Eener onafhankelijke Regtbank, zamengesteld uit een' President en acht Doctors in de regten, als Raden door de Staten-Generaal gemagtigd, was het regterlijke opgedragen, en deze sloeg tevens de gangen van den hoogen Raad gade, terwijl het niet minder belangrijke commerciële gedeelte onder het bestuur van een' Directeur Generaal stond.

De militaire magt bestond uit 6000 man geregelde troepen, onder een' Generaal Majoor; bij de militie, hoofd-

zakelijk Maleijers, werd de dienst van officier door de jongere Compagnies-dienaren verrigt; ieder vestiging had hare eigene militie; de forten echter werden door geregelde troepen bezet.

De zeemagt der Compagnie was voor dien tijd niet minder belangrijk; een aantal van 40 schepen was zoo wel ten oorlog uitgerust, als ter koopvaardij geschikt; daarenboven kruisten er 10 à 12 vaartuigen, ter dekking der reede van *Batavia*.

De Engelsche Oost-Indische Compagnie, die in het jaar 1600 haren eersten gunstbrief van Koningin Elisabeth ontving, en in later eeuwen door de overmeestering van het rijk van *Mysore*, en de onderwerping van Tippo Saib, millioenen zielen aan derzelver gezag heeft dienstbaar gemaakt, stond in den tijd waarvan wij spreken, in grootheid en magt verre beneden de Hollandsche. Zij had vóór als nog geen' grond in bezit; — eenige vestigingen aan de Maleische kust, Factorijen op *Ambon*, *Banda*, *Atcheen*, *Bantam* en elders, — ziedaar den trap waarop de vaste Indische handel als toen stond. De handelingen der Vlootvoogden in deze zeeën gaven aanleiding tot wederzijdsche klagten, en veroorzaakten een traktaat tusschen de Staten-Generaal en *Engeland*, gedagteekend 7 Julij 1619, waarbij door beide natiën, behoudens eene wederkeerige amnestie en onderlinge restitutie van schip en goederen, werd overeengekomen, dat beider handel in de Indische wateren vrij zoude zijn, gevoegd bij een' vrijen handel der Engelschen op *Paliсat*, tegen betaling van de helft in de kosten van het garnizoen; dat zij voor een derde deelgenoot in den Molukschen handel zouden wezen, en de peper-handel op *Java* gelijkelijk verdeeld zou worden; en dat elke compagnie 10 oorlogschepen, ter gemeenschappelijke

verdediging leveren zoude: zijnde de zorgen der regeling des handels aan de tot dat einde wederzijds benoemde Kommissarissen opgedragen, die door het daarstellen van een' Raad van verdediging in de Indien, bestaande uit 4 leden van elke compagnie, vertrouwden zoodanig aan de bedoeling hunner Gouvernementen te hebben voldaan, dat dit traktaat tegen de lotverwisselingen van eenen tijd van 20 jaren bestand zoude zijn.

Billijk was het dat men daarvan alles goeds wachtte; men dacht daarmede wederzijdsche beleedigingen te hebben uitgewischt, en beider interest voor eene reeks van jaren gewaarborgd te zien. Doch de spitsvindigheid der Staatslieden leed hier al dikwerf schipbreuk; hoe juist iedere volzin was overwogen, hoe naauwgezet men was in het plaatsen van een woord, ten einde het niet voor tweeledige uitlegging vatbaar te doen zijn, — niets baatte; de uitvoering bleef achter, en de traktaten van dien tijd, met welk edel en godsdienstig opschrift zij ook prijken mogten, bereikten evenmin een' hoogen ouderdom als de tegenwoordige.

Dit leert ons de geschiedenis van dat tijdvak: de jaren 1622 en 1623 beslaan eene bloedige bladzijde in onze Indische historie; de tooneelen op *Amboina* toonen ons wat een overdreven ijver vermag, en hoe moeijelijk en onuitvoerlijk het voor de bewindslieden van dien tijd was, op zulk een' verren afstand hunne wetten bekrachtigd, en hunne edele grondbeginselen te zien nakomen en opvolgen. Doch genoeg over een voorval dat niet behoort tot de stof, welke wij ons tot onderwerp gekozen hebben.

Het Charter der Compagnie spoedde ten einde, en vele Staatslieden waren van gevoelen het niet te vernieuwen, en dachten den vrijen handel voor de Republiek meer voordeel aanbrengend. Doch de bewindhebbers toonden aan,

dat geene gissingen tegen deze zaken konden opwegen; zij bewezen dat zij in den tijd van 21 jaren 450 pCt. over hun kapitaal of 30 millioenen guldens hadden uitgekeerd, behalve de immense sommen door het aanbouwen en equiperen van schepen, door militaire- en marine-vestigingen, soldijen aan land en zeemagt, en eindelijk door een' belangrijken uitvoer, in circulatie gebragt.

Deze redenen vonden ingang, en in December 1622 werd het octrooi voor den loop van 21 jaren hernieuwd (1).

In 1628 werd *Carpentaria*, later bij de gansche ontdekking van TASMAN, *Nieuw Holland* genoemd, bekend; het westelijk deel onder de *Wits-Land* en de zuidkust was weinig tijds te voren door PIETER DE NUIJTS, later Ambassadeur in *Japan*, bezocht geworden.

In 1629 werd *Batavia* door den vermaarden Mataramschen Vorst, Sultan AGUNG, belegerd. Deze kwam op den 22sten Augustus met eene belangrijke magt vóór het kasteel en deed in den loop van eene maand herhaalde aanvallen; doch steeds terug geslagen wordende, vond hij zich verpligt op den 2den October het beleg op te breken, en, na groote verliezen te hebben ondergaan, terug te keeren. In 1638 gelukte het ons de Portugeezen van het eiland *Formosa* te verdrijven, niet denkende dat in 1661 ons dit bezit zoo rampspoedig zoude betwist en ontnomen worden.

Weinige jaren later deden de Portugeezen een' hernieuwden aanval op het rijk van *Candy*. De Vorst zond

(1) In 1631 bragten de Hollanders in 5 schepen 333,445 ponden Indigo van *Batavia*, die voor het minst op de waarde van 5 tonnen gouds geschat werden; vroeger was de prijs nog hooger, zoodat zij, welke daarmede geschilderd wilden hebben, deze verfstof zelven moesten bezorgen. Zie J. A. UILKENS, *Technologisch Handboek*.

gezanten naar *Batavia*, welke den Gouverneur Generaal en Raden namens hunnen meester verklaarden, dat de Portugeezen, met verkrachting der bestaande overeenkomsten, en zonder eenige wettige redenen, het hart zijner Staten hadden aangetast, weshalve zij de hulp der Compagnie tegen den vijand inriepen. Men ging een verdrag aan, en zond een welgewapende vloot en landings-troepen naar *Ceijlon*. Dit had een' oorlog van 20 jaren, met afwisselend geluk gevoerd, ten gevolge; doch eindelijk bleven wij meester, daar het ons mogt gelukken *Jaffnapatnam*, de laatste sterkte der Portugeezen, te nemen, welk verlies hunne totale verdrijving van het eiland met zich sleepte.

Het tweede Charter der Compagnie liep af, en er werd om vernieuwing aanzoek gedaan. Ten einde dezen wensch meerder kracht bij te zetten, haalde men aan, hoe zeer men de publieke belangen, zoo door geldelijken onderstand, als door het *gratis* leveren van salpeter, gedurende den oorlog bevorderd had, en men bij deze nieuwe inwilliging de billijkheid inzag dat er eene belangrijke som ten dienste der republiek beschikbaar werd gesteld. De hernieuwing had daarop onder voorwaarden eener som van *f.* 1,600,000, in 2644, voor 21 jaren plaats.

De dividenten van dit Charter waren verre beneden het eerste; het montant der hoogste retoer-vrachten, in een jaar, bedroeg slechts met 10 schepen ruim 3 millioenen guldens, hetwelk men eerstelijk toeschrijven kan aan den oorlog, waarin de Republiek in dat tijdvak was gewikkeld, en ten anderen aan de groote kosten voor het onderhoud eener menigte Factorijen en vestingen, en eindelijk aan de mededinging van andere Europeesche natien.

Een oorlog tusschen de Engelschen en onze Republiek

had den vrede van *Westminster* in 1654 ten gevolge. Ook in dit vredes-tractaat was onze Indische handel betrokken; Engeland kwam met eene gespecificeerde reclame op van 2,700,000 P. S.; de Hollandsche rekening, met niet minder juistheid opgemaakt, overtrof de eerste ruim 200 duizend P. S.; in 't kort, Kommissarissen ter vereffening dezer zaak kwamen overeen, dat de Hollandsche Compagnie eene som van 85,000 P. S. zoude betalen, benevens 3,615 P. S. ten behoeve der nageblevenen van de lijders van *Amboina*. Hieraan is stiptelijk voldaan.

In 1655 werd door den Gouverneur Generaal in Rade eene ambassade met kostbare geschenken aan den Keizer van *China* afgezonden; doch de hoop ter opening eens handels werd door de Jezuiten in *Pekin* verijdeld. Dit hield ons echter niet terug om de Portugeezen in *Celebes* aan te vallen, en hoewel de laatsten door de inboorlingen werden bijgestaan, behaalden wij eene luisterrijke overwinning; verpligtten den Koning van *Makassar* een gezantschap naar *Batavia* te zenden en zich te onderwerpen aan de voorwaarden welke men hem aldaar op zoude leggen. Deze waren de afstand van een uitgestrekte strook lands langs de zeekust, gepaard met de belofte om de Portugeezen uit zijne Staten te verdrijven, en nimmer eenige vestiging aan eene andere Europeesche natie toe te staan. Ook tot de Malabaarsche kust zetteden wij onze overwinningen op de Portugeezen voort; slechts een jaar voerden wij den oorlog, en de Kommandeur Van Goens was van de geheele kust en alle sterkten, door de Portugeezen opgerigt en van den beginne af aan bezeten, meester.

Bij een verslag door Heeren Bewindhebberen der Compagnie aan Hun Edel. Mogenden, in dato 22 October 1664 aangeboden, wordt van de volgende bezittingen melding

gemaakt, te weten: *Amboina* en onderhoorigheden, welke de geheele wereld van specerijen voorzien.

De *Banda*-eilanden, met nooten-muscaat en foelie.

Poeloe Roon, bij verdrag aan de Engelschen afgestaan.

Ternate en overige *Molukkes*, waar de Spaansche vestigingen verlaten waren.

Makasser en *Menado*, beide aan den zuider uithoek van het eiland *Celebes*.

Timor met een garnizoen.

Bima, *Sumbawa*. Handel in rijst en sapanhout.

Op *Sumatra*, *Djambie*, *Palembang*, en *Indragierie* een kontrakt voor al de peper van de westkust; [de factorij op *Atcheen* verlaten]; *Malakka*, de stad *Tenasserim*, *Junk* en *Ceylon*, dependente posten der eerste.

De factorijen op *Siam* en *Ligori* ingetrokken.

Aracan, handel in rijst en slaven.

Eene factorij op *Tonquin*.

Japan, handel in zilver en koper; de uitvoer van goud verboden.

De hoop op een' vrijen handel met *China*.

In *Coromandel*, *Palicat* de zetel des Gouverneurs met een' rijken handel in stukgoederen; *Negapatnam* en *Mousselipatnam*, dependente posten.

In *Pegie*, twee posten op *Ava* en *Siriam*; de handel aldaar door bestaande onlusten gestremd geworden.

In *Bengalen*, factorijen op *Hughley*, *Cossimbasar*, *Dacca* en *Patna*, met een' rijken handel in katoenen goederen en salpeter.

Ceylon, eene der schoonste Compagnie-bezittingen; het brengt het beste kaneel en de fijnste olifantstanden op; eene bezetting van 2500 man bewaakt verschillende posten.

Op *Triticorin* bij *Ceÿlon*, een handel in katoenen goederen en een parelvisscherij.

Aan de Malabaarsche kust, *Cochin*, *Cranganore*, *Quilan* en *Cananoré*, allen op de Portugeezen behaald; een kontrakt met den Samorin van *Calicut* en andere Vorsten voor den peperhandel.

De factorij te *Suratte* is belast met den handel in *Hindostan* en *Guzzerat*. *Gombroon*, de hoofdzetel des handels in *Persie*, met een' post in *Ispahan*, en een kontrakt voor 600 balen zijde per jaar, is weinig voordeelig.

De factorijen in *Mocha* en *Bussorat* ingetrokken; de laatste echter op nieuw hersteld.

Eene vestiging aan de *Kaap de goede Hoop*, om de te huis komende schepen van water te voorzien, beantwoordt volkomen aan het doel; het eiland *Mauritius* verlaten, doch volk derwaarts gezonden om het weder te bezetten.

In *Java* eene factorij op *Japara*; de cynsbare provincie *Mataram* levert overvloed van rijst, enz., en eindelijk: *Batavia*, de hoofdstad van alle Indische bezittingen, die door hare gunstige ligging van jaar tot jaar in bevolking en pracht toeneemt.

Op deze hoogte stond in dat tijdvak het gebied der Hollandsche Oost-Indische Compagnie in den Indischen Archipel. En dit brengt ons tot den jare 1665, wanneer het octrooi der Compagnie, hoewel niet dan na belangrijke discussien, vernieuwd werd.

De De Witten, alstoen aan het roer des Staats, waren het stelsel van *Monopolie* niet toegedaan. De Raadpensionaris, hoewel het bezit der *Molukkos* noodig, en dat van *Batavia* nuttig oordeelende, was van gevoelen, dat het doel der Compagnie, namelijk om etablissementen daar

te stellen en handelsbetrekkingen te openen, ruimschoots bereikt was, doch dat de groote magt, welke daaruit voortgevloeid was, verre van der natie voordeel aanbrengend beschouwd moest worden. Niettegenstaande deze oppositie vond het aanzoek gehoor, en eene vernieuwing voor den tijd van 21 jaren plaats.

De resultaten van het afgeloopen charter waren voor de deelhebbers gunstiger geweest dan die van het laatst voorgaande; want niettegenstaande de stremming, die de handel in de beide oorlogen tegen *Engeland* ondergaan had, gevoegd bij de langdurige onlusten op *Formosa* en *Makassar*, en de vergrooting der civiele lijst, bedroeg het divident gedurende de 21 jaren 422½ pCt. over het kapitaal, waarin wij het jaar 1647 voor een aandeel van 47½ pCt. vinden aangegeven. De actien vroeger op 380 pCt. rezen dan nu ook tot 450 - 470 pCt., zoodat de Nederlandsche Mercurius van dien tijd meldde, »dat God de Heere den stand der Oost-Indische Maatschappij van jaar tot jaar zoodanig gezegend had, dat zelfs gekroonde hoofden lust betoonden om dergelijke genootschappen in hunne Rijken op te rigten.”

Een inval en bezitneming van *St. Helena* gelukte in 1672. Weinig tijds daarna werd het eiland echter door de Engelschen hernomen.

Bij het einde dezer eeuw zien wij ook *Frankrijk* als mededinger in den Indischen handel optreden, en vinden wij in 1693 een’ aanval op deszelfs bezittingen in *Pondi Chery* aangeteekend, die in allen opzigte gelukte. 1500 man geregelde troepen, gerugsteund door 2000 zeelieden, voerden een’ zoo hevigen en snellen aanval uit, dat de plaats tot overgave bij kapitulatie, onder voorbeding van met krijgsmans eer te kunnen uittrekken, gedrongen werd.

Deze possessie kwam bij den vrede van *Rijswijk* weder in Fransche handen.

Het derde Charter der Compagnie was bij deszelfs expiratie verlengd geworden met 13 jaren; doch weinige jaren te voren trad men reeds met de Staten-Generaal over de hernieuwing in onderhandeling, met dat gevolg, dat het vierde voor den tijd van 40 jaren, te rekenen van 1701 tot en met 1740, tot stand kwam. De statistieke opgaven van het jongst verloopen tijdvak loopen over 32 jaren, en daaruit blijkt, dat de uitgekeerde dividenten, over het originele kapitaal, de som van 636¼ pCt. hebben bedragen.

De achttiende eeuw kwam onder eene andere gedaante te voorschijn. De Portugeezen, onze oude mededingers in den Indischen Archipel, waren grootendeels van het tooneel des handels afgetreden. De gulden tijd van ALBUQUERQUE was voorbij, en zijne overwinningen meestal in andere handen overgegaan; doch *Europa's* toenmalige toestand moedigde andere natien aan, om hare aandacht op dezen handel meer dan in vroeger jaren te vestigen. De pogingen door *Frankrijk* tot het doen herleven van het krediet zijner Oost-Indische Maatschappij aangewend, en andere redenen gaven aanleiding dat Bewindhebberen reeds vroeg, doch vruchteloos, op vernieuwing of wel verlenging van hun octrooi aandrongen.

De Staten Generaal, hoewel hun aanzoek verwerpende, ondersteunden echter hunne privilegien door het uitvaardigen van een plakkaat, waarbij aan alle onderdanen van den Staat verboden werd om eenigen handel te drijven op die wijze of in die artikelen, welke tot het gebied der Compagnie behoorden, of betrokken te zijn in eenige der nieuwe ondernemingen welke daarheen zouden kunnen lei-

den; terwijl zij, in overeenstemming met *Frankrijk* en *Groot-Brittannie*, in warme oppositie waren tegen de vestiging der Keizerlijke Compagnie in *Ostende*. Tot heden waren de retoer-vrachten nog steeds met hooge prijzen van de hand gezet, gelijk men kan opmaken aan eene uitkeering op het kapitaal van 633 pCt. in 21 jaren, hetgeen in den doorslag ruim 30 pCt. per jaar beloopt.

Op den 31sten December 1721 had de ontdekking der gruwelijke zamenzwering van PIETER ERBERVELDT plaats, welke men, naar men zegt, aan den Koning van *Bantam* verschuldigd was.

1734 was rijk in retoer-vrachten; 22 aangekomen schepen bragten na elkander eene carga te huis van 5½ millioen ponden specerijen (de peper ingesloten); 2 millioen ponden suiker; 1¼ millioen ponden salpeter; bijna 3¼ millioen ponden koffij, en vele andere kostbare tropische voortbrengselen, waaronder paarlen, ruwe en geslepen diamanten en edel gesteenten. Ook mogen wij 1740 niet onopgemerkt voorbij gaan, als zijnde dit het jaar waarin de zamenzwering der Chinezen, hun aanval op *Batavia*, en het daarop volgend bloedbad is voorgevallen. De vrees dat deze evenementen oorzaak tot ongenoegen met den Keizer van *China* zouden kunnen geven, deed den Opper-Landvoogd besluiten een' Gezant derwaarts te zenden, welke van dien Vorst de verklaring ontving, dat hij zich weinig bekommerde over het lot van onwaardige onderdanen, welke slechts gewin bejagende hun land verlaten en de graven hunner vaderen verstooten hadden.

1748. Na dat het Charter der Compagnie sints de expiratie tot dezen tijd, van jaar tot jaar, was geprolongeerd geworden, ontving zij als nu eene verlenging harer privilegien tot 1775.

De handel der Compagnie van 1750 tot 1759 was op eene hoogte die opmerking verdient, en de daarop behaalde winst waardig te worden aangeteekend; want, niettegenstaande in het laatst gemelde jaar eene kostbare expeditie tegen de Britsche bezittingen in *Bengalen* mislukt was, had een getal van 22 tot 26 à 28 schepen 's jaarlijks, bij eene inkoops-lading van 7 tot 9 millioen guldens, eene zuivere verkoop-rekening van 16 tot 19 millioenen afgeworpen. Doch ook hier eindigt de grootheid der Maatschappij; hier vangt zij aan onder hare eigene lasten te bezwijken. Een voordeelige vrede met den Koning van *Candy* op *Ceylon* was de laatste stuiptrekking harer eenmaal Keizerlijke magt, en hoewel derzelver Charter voor het laatst in 1775 voor den tijd van 30 jaren werd hernieuwd, zoo zagen de Staten-Generaal echter, in aanmerking nemende de geringe dividenten die zij in vergelijking van vroeger, in de laatste jaren slechts had kunnen uitkeeren, haren naderenden val, en verleenden haar ten slotte het octrooi tegen eene premie van 2 millioenen, en eene jaarlijksche betaling van 360,000 guldens.

Zoo ging zij voort, de uitgaven steeds niet met de inkomsten kunnende bestrijden, tot dat de oorlog tusschen *Engeland* en *Holland* uitbarstte, en de *Kaap de Goede Hoop*, *Ceylon*, *Amboina*, *Banda* en andere plaatsen in 1795 en 1796 genomen werden: welke opeenstapeling van rampen haren handel ondermijnde en deed ophouden, de geregelde uitkeering der dividenten stremde, en haar tot het ganschelijk staken harer betalingen noodzaakte; waarna er een bestuur onder den naam van Aziatischen Raad tot stand kwam, die den actie-houders eene schadevergoeding gaf, verre beneden hetgeen zij met regt hadden mogen verwachten. — Zoo eindigde de Hollandsche Oost-Indische-Compagnie!

Bij den ondergang der Compagnie naderen wij een nieuw tijdvak, rijk in, elkander snel opvolgende, gewigtige gebeurtenissen, meest allen nog versch in het geheugen zoo niet van ons, dan toch van onze ouders; doch geen onderdeel uitmakende van hetgeen wij ons voorgesteld hadden te behandelen, en ook van te veel historieel belang om slechts met enkele regels te worden aangestipt.

Wij hebben in deze onze herinneringen een groot en gewigtig tijdperk des Hollandschen handels doorgeloopen; wij hebben de Oost-Indische Compagnie in derzelver opkomst, bloei en ondergang nagegaan; wij zien een gering getal kooplieden, door handelsgeest aangespoord, den grond leggen tot eene Maatschappij die zich in magt en luister verre boven die van andere natien verhief, en eenmaal de gebiedster des Indischen Archipels kon genoemd worden; wij zien deze Maatschappij, trots het gevoelen van beroemde staats- en bewindslieden, zich zelve gedurende twee eeuwen staande houden, hare dividenten over het stelsel van vrijen handel triompheren, - en er blijven ons, bij het beschouwen van haren ondergang, gewigtige punten ter overweging over, welke van de beide stelsels der natie het meeste, zoo moreel als finantieël, voordeel zoude hebben aangebragt. Mogten deze herinneringen bij velen onzer lezers, sints lang gekende, doch daarom niet minder belangrijke voorvallen in het geheugen terug roepen, bij anderen slechts flaauw en naauwelijks gekende zaken ophelderen, - in 't kort, beiden een aangenaam uurtje bezorgen, dan zullen wij ons dubbeld beloond achten voor den tijd, dien wij aan het bijeenbrengen daarvan besteed hebben.

van Noord Borsky.

BIJDRAGE (*) TOT DE GESCHIEDENIS DER LIJFSTRAFFELIJKE REGTSPLEGING IN NEDERLANDSCH INDIE.

Moord uit hebzucht.

Quid non mortalia pectora cogis
Auri sacra fames . . . .
HORATIUS.

In eene der rijkste en meest bewoonde *dessa's* der Residentie *C* . . . . leefden, stil en genoegelijk met elkander, de Javaan SAPIE en zijne jonge vrouw SARTIPAH, en waren, door ijver en vlijt, en — dank zij der weldadige uitbreiding der culture — voor Inlanders van hunnen stand, vrij wel bemiddeld. Twee jaren geleden waren zij gehuwd, en het huwelijk had hen met één kind gezegend, waarvan de verzorging de aangenaamste bezigheid was voor hunne moeder TASSIDJA, eene oude weduwe van 60 jaren, die ook een deel van hun huisgezin uitmaakte en die, voor zoo ver hare hooge jaren dit toelieten, door de opbrengst van haar weefgetouw het hare tot gemeenschappelijk onderhoud bijbragt.

Het is bekend, dat Inlanders, wanneer de fortuin hen zegent, veelal de gewoonte hebben, om het geld, dat zij niet tot hun dagelijksch onderhoud benoodigd hebben, tot den aankoop van verschillende gouden en zilveren sieraden te bezigen; zoo zagen zich dan ook SARTIPAH en haar man weldra in het bezit van gouden *pendings* en *soem-*

(*) Door de toegezegde medewerking van een' harer Abonnenten, hoopt de Redactie zich in staat te zullen gesteld zien, om van tijd tot tijd gelijksoortige Bijdragen te leveren. *De Redactie.*

binge (buikplaten en oorbellen), van een zilveren *sirie*-doos en van andere fraaijigheden. Niet lang echter mogten zij zich in het bezit daarvan verheugen; want, op zekeren nacht, toen SAPIE naar de hoofdplaats van zijn distrikt was gegaan, om de verschuldigde landrenten te betalen, braken op het onverwachts verscheidene roovers de *pagger* van hun huis open en ontnamen hun, ten aanschouwe van de twee ontstelde vrouwen, al hunne kostbaarheden, zonder dat het den toegeschoten buren gelukte, om den roovers hun misdadig bedrijf te beletten.

SAPIE, den volgenden morgen teruggekeerd zijnde, deed, op het ontvangen van dit droevig berigt, dadelijk aangifte van het voorgevallene aan zijnen *koewoe* (*dessa's-hoofd*), en deze weder aan den *wedana* of distrikts-hoofd, die geene middelen onbeproefd liet, om de roovers van SAPIE's goed te ontdekken. De beide vrouwen en ook de buren, die getuigen van den roof waren geweest, werden naauwkeurig ondervraagd, doch geen hunner had een der roovers herkend, en—welke middelen de policie der bedoelde Residentie, met hare gewone loffelijke activiteit, ook in het werk stelde,—de misdaad bleef verholen en men moest zich dus vergenoegen, om de ontdekking derzelve aan den tijd over te laten.

SAPIE en zijn huisgezin begonnen zich het, hoe onaangenaam dan ook, echter niet onherstelbaar verlies hunner goederen te getroosten, nog altijd in de hoop levende, om er vroeg of laat een gedeelte van te herkrijgen; en reeds hadden zij zich voorgesteld, om door vlijt en spaarzaamheid het noodige geld, tot den aankoop van nieuwe kostbaarheden, te vergaren, toen eensklaps een nieuw ontzettend ongeluk den braven man overkwam.

Op eenen vroegen morgen, terwijl hij zich gereed maakte,

om, als naar gewoonte, naar zijne *sawa's* te gaan, ziet hij op eens een' zijner buren ontsteld naar hem toeloopen, en, voor dat hij nog den tijd had, om hem naar de reden van zijne ontsteltenis te vragen, verneemt hij uit den mond van dezen het ontzettend berigt, dat de jonge en schoone SARTIPAH even buiten de *dessa* vermoord lag.

Men stelle zich de droefheid voor van het huisgezin, dat, na zulke gelukkige dagen te hebben doorgebragt, thans, in zulk een kort tijdvak, zoo herhaaldelijk door het wreede noodlot werd vervolgd. Wanhopend riep de oude TASSIDJA om hare dochter, haar eenig kind, en ook SAPIE was verplet door deze ontzettende tijding. Door zijnen buurman, den berigtgever, gedwongen, vergezelde hij dezen naar de plaats, waar het misvormde lijk lag, ten einde, naar Inlandsch gebruik, voor de reiniging en begraving van hetzelve te zorgen.

Bereids was het *dessas's*-bestuur, met deszelfs *Koewoe Ingebeij* MAISSA GANOETTA aan het hoofd, op de plaats vereenigd en met de lijkschouwing bezig. Naar de gesteldheid van het lijk te oordeelen, scheen de moord slechts eenige uren te voren, en dat wel met een scherp snijdend werktuig, naar alle waarschijnlijkheid een *gollok*, te zijn gepleegd. Overigens leverde het naauwkeurig onderzoek, waarmede men zich onledig hield, geene andere bijzonderheden, welke tot ontdekking dezer afschuwelijke misdaad konden leiden, op, dan het vinden, naast het lijk, van eene *selendang*, welke SAPIE dadelijk, deswege ondervraagd, onkende, aan zijne vrouw te hebben toebehoord, en welke dan ook, om die reden, door den intusschen aangekomen *Jaksa* van het distrikt in beslag werd genomen.

Bij het verder verhoor van SAPIE, op de plaats zelve bewerkstelligd, vernam men van hem niets anders, dan

dat hij laat in den nacht te huis gekomen zijnde, zijne vrouw niet te huis gevonden had; hetgeen hem echter minder verwondering had gebaard, omdat zijne vrouw wel eens meer de gewoonte had, om met zijne toestemming den nacht bij een harer vrouwelijke nabestaanden te gaan doorbrengen. TANSIDJA echter zou, meende hij, met zekerheid kunnen opgeven, waar SARTIPAN den nacht had doorgebragt.

Men aarzelde dan ook niet om de oude vrouw te ondervragen; doch ijdel en vruchteloos waren de pogingen, hiertoe aangewend, want op welke wijze en met welke omzigtigheid ook, beurtelings door de politie en door SAPIE ondervraagd, bleef het ondoenlijk, eenige inlichting van haar te bekomen: hare antwoorden waren verward en de droefheid, waaraan zij zich nog altijd met dezelfde hevigheid overgaf, scheen haar buiten staat te hebben gesteld, om hare gedachten op het verledene terug te brengen.

Zoo scheen dan deze tweede misdaad, waarvan SAPIE het slagtoffer was, andermaal voor het oog der menschen verborgen te moeten blijven; want de oude vrouw, *de eenige*, die door hare opgaven, eenige indices zou hebben kunnen bijbrengen, bleef nog steeds in denzelfden toestand, en de vreemde *selendang*, bij het lijk gevonden, kon, welke moeite men zich ook in het geheim gaf, niet tot den waren eigenaar of meer waarschijnlijk eigenares worden terug gebragt.

Maar de Voorzienigheid, die dikwijls der misdaad reeds in dit leven hare welverdiende straf doet ondergaan, gedoogde niet, dat deze gruwel met den sluijer van het geheim bedekt bleef—en zie hier, hoe de afschuwelijke moord, aan SARTIPAN gepleegd, in het helderst daglicht kwam.

Terwijl de *dessa's*-bewoners er het minst aan dachten

en men reeds, zoo als hierboven gezegd is, de hoop had opgegeven, om achter den gepleegden moord te komen, verspreidt zich op eens op zekeren morgen onder hen de onverwachte mare, dat hun *Koewoe*, de hier bovengenoemde *Ingebeij* MAISSA GAROETTA, zijne vrouw ASPAN en voorts nog zekere KASSRAN, de swager van laatstgemelden, in den vorigen nacht geboeid naar de hoofdplaats waren opgebragt, en dat wel onder betigting van den moord aan SARRIPAN te hebben gepleegd.

Groot was de verwondering over deze tijding, en menigeen beschouwde den *Koewoe* als het slagtoffer van eene onverdiende beschuldiging, daar hij, wegens zijne doorgaande belangstelling in het lot van den gemeenen man en zijne onpartijdige wijze van handelen, onder het volk geliefd was. Lange jaren had hij reeds aan het hoofd der *dessa* gestaan; ook bij het Bestuur stond hij als een ijverig Inlandsch Ambtenaar bekend; kortom, niemand kon voor deze onverwachte arrestatie eenige gegronde aanleiding vinden.

Deze aanleiding was de volgende:

Toen de droefheid van TASSIDJA eenigzins tot bedaren was gekomen en zij in dezen meer bedaarden toestand haar denk-vermogen herkreeg, gaf zij, op het herhaald aanhouden van SAPIE, het navolgende te kennen:

»SARRIPAN," zeide zij »is den dag, voor dat zij vermoord is geworden, 's morgens bij mij gekomen en heeft mij te kennen gegeven, dat de *Koewoe* haar even te voren had laten roepen, haar alstoen over den vroeger bij haar gepleegden roof onderhouden en haar gezegd had, dat hij, *Koewoe*, haar de bergplaats harer gestolen goederen zou aanwijzen, mits zij dienzelfden avond tegen zonsondergang bij hem kwam en een gouden *pendok* (kris-

scheede) medebragt. Voldeed zij hieraan, dan zou hij, *Koewoe*, haar hare goederen, die onder een' *manga-boom*, buiten de *dessa* begraven lagen, aanwijzen en terug bezorgen. Sartipan en ik geloofden beiden, dat de *Koewoe*, wanneer Sartipan, van hare zijde, aan de opgelegde voorwaarden voldeed, genoegzaam in staat was, om aan zijne belofte te voldoen; [men denke hier aan de bijgeloovigheid der Inlanders]; en daar Sartipan geen gouden krisscheede had, leende ik haar, om de zaak te bevorderen, die van mijnen overleden man. Er werd besloten, dat Sartipan 's avonds naar den *Koewoe* zou gaan, voorzien van de gouden krisscheede, doch dat wij er haren man provisioneel niet van zouden onderrigten. Naauwelijks was de zon dan ook onder, of Sartipan vertrok naar den *Koewoe*; toen zij even weg was, kwam Aspan, de vrouw van den *Koewoe*, haar namens dezen roepen, doch keerde, op mijne mededeeling dat zij derwaarts was vertrokken, dadelijk weder terug."

Met regt kwam deze verklaring aan Sapie belangrijk voor, en daar hij moest veronderstellen, dat de *koewoe*, zoo niet schuldig aan den moord, dan toch in deze zaak eene verdachte rol gespeeld had, vermeed hij om [zoo als anders de hierarchie van het Inlandsch bestuur zou hebben medegebragt,] van Tassidja's verklaring aan Maissa Garoetta mededeeling te doen, doch ging regtstreeks naar het distriktshoofd, die in de ontvangen mededeeling genoegzame aanleiding vond, om onmiddelijk last te geven tot de apprehensie van des *koewoe*'s vrouw. Deze, dadelijk in verhoor genomen zijnde, bekende in substantie dat Kassran, haar zwager, Sartipan in den bewusten nacht in hare tegenwoordigheid vermoord en haar een gouden krisscheede afgenomen had; dat hij daarna zijnen met bloed

bevlekten *gollok* in de *sawa's* had weggeworpen, alwaar men denzelve, des verkiezende, nog zou kunnen vinden.

Op herhaalde afvragen ontkende Aspan, dat haar man, de *Koewoe*, eenig deel aan den moord had gehad.

Terwijl dit verhoor plaats had, greep er gelijktijdig, op last van den *Wedana*, en vóór dat Maïssi Garobtta zich daarop had kunnen voorbereiden, eene huiszoeking bij dezen plaats, welke het belangrijk resultaat opleverde, dat men onder een *bale-bale* (legerstede) een met *kapok* gevulde mand vond, welke, geledigd zijnde, een op den bodem liggende gouden krisscheede vertoonde, die, door Tassidja onmiddelijk voor de aan Sartipan geleende werd herkend.

Dit belangrijk incident was voldoende, om ook Maïssi Garobtta te arresteren, doch toonde tevens aan, dat Aspan in hare bekentenis der waarheid haar te kort gedaan; want hoe was het vinden, ten huize van den *Koewoe*, van de krisscheede overeen te brengen met hare opgave, dat Kassran Sartipan vermoord en de krisscheede medegenomen had?

Men kwam daardoor tot de gevolgtrekking, dat de *Koewoe* de moordenaar was, en dat Aspan, om haren man te redden, den naam van Kassran misbruikt had, waartoe te meer grond werd gevonden in de omstandigheid, dat Aspan, volgens de verklaring van Tassidja, op den bewusten avond Sartipan namens den *Koewoe* was komen roepen, en ook dat Sartipan vóór haren dood had gezegd, dat de *Koewoe* haar had opgedragen, een gouden krisscheede mede te brengen, zonder in haar geheel verhaal den naam van Kassran te noemen. Welligt ware men dan ook overgegaan om Kassran buiten verdere vervolging te stellen, toen het vinden in de *sawa's* van een

gallak, welke indedaad voor den zijne werd herkend, weder eenig gewigt aan de inculpatien van ASPAN deed hechten en grond gaf tot de veronderstelling, dat hij in allen gevalle aan de misdaad medepligtig moest zijn. Wel is waar gaf hij herhaaldelijk zijne onschuld te kennen, doch dit kon, bij het aanwezen van zulke hevige praesumtien, natuurlijk geen' ingang vinden.

Zoo stond de instructie dezer nog altijd vrij duistere zaak, toen het Bestuur der genoemde Residentie begreep, de verschillende in deze zaak betrokken personen aan hunnen competenten regter te moeten overwijzen: en niet lang daarna stonden dan ook *Ingebey* MAISSA GAROETTA, ASPAN en KASSRAN te regt, beschuldigd, de eerste van moord en roof, en de beide laatsten van medepligtigheid aan die misdaden.

Het zal niemand, die met de regtspleging onder den Inlander eenigzins van nabij bekend is, verwonderen, dat MAISSA GAROETTA bij de teregtstitting stijf bleef volharden bij het eenmaal aangenomen stelsel van ontkenning, en dat hij zich niet eens verwaardigde, op de hem gedane vraag, hoe dan de bewuste krisscheede ten zijnen huize was gekomen, te antwoorden.

ASPAN, op hare beurt ondervraagd, herhaalde aanvankelijk hare vroegere bekentenis en inculpatie tegen haren zwager KASSRAN, doch kwam daarna, na verwijdering van haren man, en nadat zij met klem en nadruk door een' der Leden van de regtbank was aangezocht geworden, om de waarheid te ontdekken en geene onschuldige slagtoffers te maken, eindelijk tot de bekentenis welke wij hier laten volgen.

»Ik was" zeide zij, »eerst acht dagen met den *Kaswee* gehuwd, toen hij mij op zekeren nacht, dat ik naast hem

op de *bale-bale* lag, vroeg: »ASPAN, zoudt gij wel een paar gouden *soembings* (oorbellen) en mooije *kâjins* (kleedjes) willen hebben?" Ik antwoordde natuurlijk, »gaarne," en daarop vervolgde hij aldus: »Welnu; gij weet dat bij SAPIE en zijne vrouw SARTIPAN, kortelings geleden, gestolen en dat het hun nog niet gelukt is, om hun gestolen goed weder terug te krijgen: — nu zal ik SARTIPAN wijs maken, dat hare goederen op zekere plaats, buiten de *dessa*, onder een *manga*-boom begraven liggen, en dat zij ze terug kan bekomen, wanneer zij ons, na zons ondergang, derwaarts volgt, voorzien van een gouden krisscheede. Slaat zij nu hieraan geloof, waaraan ik niet twijfel, dan zal ik haar onderweg vermoorden en van de opbrengst der krisscheede de verlangde goederen voor u koopen."

»Ik werd boos op dit gesprek, wilde mijn man daarop niet antwoorden en sliep vervolgens in. 's Morgens echter kwam hij weder met hetzelfde voorstel bij mij te berde, en drong zoo lang bij mij aan, tot dat ik eindelijk, helaas! tot mijn ongeluk, toegaf. SARTIPAN werd dus, in den loop van den ochtend geroepen, en nam aan om 's avonds, voorzien van de gouden krisscheede, bij ons aan huis te komen, ten einde van daar gezamenlijk naar den bewusten *manga*-boom te vertrekken. Kort na haar vertrek, zond de *Koewoe* mij naar mijnen zwager KASSMAN, om zijnen *gollok* te leenen ter volvoering van den moord, daar hij bevreesd was, om zijne eigene wapens te gebruiken: mij tevens, ter vermijding van alle verdenking, aanradende, om den *gollok* te leenen onder het voorwendsel, dat dit wapen in mijne handen, als een *djimat* (toover-middel) zou dienen, om de liefde van mijnen man jegens mij te vermeerderen en duurzaam te doen zijn. Ik deed zulks,

vond achter Kassrah niet te huis, en leende dus den *gollok* van mijne zuster Nastijah.

»Toen het avond geworden was, werd de *Koewoe* over het uitblijven van Sarripah ongeduldig en zond mij uit om haar te roepen, waaraan ik voldeed. Bij haar aan huis gekomen zijnde, vond ik haar echter niet, doch kreeg van hare moeder Tassidja ten antwoord, dat Sarripah bereids naar ons huis was vertrokken, en inderdaad, aldaar terug gekeerd, vond ik ze bij ons zitten.”

»Het was intusschen tien uren geworden en wij vertrokken dadelijk, daar wij ruim twee paal te loopen hadden. De *Koewoe* liep achter, Sarripah met de krisscheede tusschen haar *pinggang* (buikgordel) in het midden, en ik voor. Halverweg gekomen, greep de *Koewoe* haar op eens in het haar, rukte haar op den grond, maakte haar met den *gollok* af, en nam daarop de krisscheede mede. Te huis gekomen, werd de met bloed bevlekte *gollok* afgewasschen en onder de *bale-bale* gelegd, terwijl de krisscheede mede in een met *kapok* gevulde mand werd verborgen.”

»Weinige dagen daarna kwam Nastijah, mijne zuster, mij den *gollok* van haren man terug vragen, terwijl zij mij een' dag daarna heeft verhaald, dat Kassrah den *gollok* in de *sawa's* had weggeworpen.”

»Kort daarna werd ik en vervolgens mijn man, op last van den *Wedana*, gearresteerd.”

Vraag aan de beklaagde. Waarom hebt gij aanvankelijk de schuld op Kassrah geworpen?

Antw. Omdat ik mijn' man wilde redden.

Vr. Is deze *aelandang*, bij het lijk van Sarripah gevonden, de uwe?

Antw. Ja, die had ik aan haar geleend, omdat het koud was.

De gevangen *Koewoe* weder in de regtzaal gebragt zijnde, liet de Voorzitter de door Aspan afgelegde bekentenis woordelijk herhalen, doch dit scheen op hem geen indruk te maken; immers hij bleef ontkennen.

Het daarop gevolgd verhoor der getuigen bevestigde allezins, en tot in de minste bijzonderheden, de bekentenis van Aspan, en was ook voldoende om bij de regtbank de overtuiging daar te stellen, dat Kasemar ten onregte van medepligtigheid in deze zaak betigt was. Wel is waar had hij zijnen *gollok* weggeworpen, doch dit was het gevolg van eene in de Inlandsche *police judiciaire* bestaande gewoonte, om, wanneer er een moord gepleegd is, de wapens der verschillende *dessa*-bewoners te onderzoeken. Nu wilde het toeval, dat zijn *gollok* aan de snijdende zijde beschadigd was, en deze omstandigheid had hem, volgens de getuigenis van zijne vrouw Nasijah, op een oogenblik, dat men streng onderzoek deed naar de moordenaars van Sariipah, dermate bevreesd gemaakt, dat hij niet aarzelde zijn gollok weg te werpen.

Nog eenmaal, doch vruchteloos, werd Massal Garotta tot bekentenis aangemaand; hardnekkig bleef hij ontkennen en trachtte nog vruchteloos, door het bijbrengen van een aantal getuigen, zijn *Alibi* tijdens het plegen van den moord te bewijzen. De bekentenis echter van Aspan en de daarmede overeenstemmende verklaringen der getuigen waren zoo treffend, dat de regtbank, na eene korte deliberatie, hem en zijne vrouw schuldig verklaarde aan de hun ten laste gelegde feiten, en het doodvonnis tegen hem uitsprak, terwijl Aspan tot een half uur tentoonstelling en een twin-

tigjarigen dwangarbeid, met verbanning buiten *Java* en *Madura*, werd verwezen.

KASSRAN werd vrijgesproken en onmiddelijk op vrije voeten gesteld.

Niet lang daarna werden de uitgesproken vonnissen ten uitvoer gelegd; en zoo maakte de galg een einde aan het leven van een' man, die, na een' veel-jarigen onbevlekten levenswandel, door de hebzucht tot een' misdadiger werd gemaakt en die, bij zijn ongeluk, nog dat berokkende van eene jonge onschuldige vrouw.

Djandi Mundut in 1839.

In het 7de Nummer van het Tijdschrift voor Nederlandsch Indie vindt men nopens dezen tempel eenige bijzonderheden, welke de schrijver wenscht dat als uitnoodiging tot eene nadere naauwkeurige beschrijving van denzelve mogen beschouwd worden. Dezen wensch echter, hoe hartelijk ik ook met denzelve instemme, kan ik niet vervullen; maar wat ik van dit merkwaardig gedenkstuk der *oudheid* gezien en aangeteekend heb, waag ik op het door den geëerden *Anonymus* medegedeelde te laten volgen.

De *Braminsche* Tempel *Mundut* [hetwelk *opnemen* beteekent], of eigenlijk *Mendoet* of *Mendut* [verzoek, eisch], ligt in het distrikt *Probolingo*, tusschen den *Elle* en *Pabélan*, daar waar zich deze beide rivieren in den *Progo* storten. Deszelfs afstand van *Megelang*, de hoofdplaats van de Residentie *Kadoe*, is ongeveer 14 palen, of 2 palen van den vermaarden Tempel van *Boeobodor*. De binnenruimte, die van den grond af tot bijkans aan het midden kubiek is en dan piramidaal toeloopt [gelijk in No. 7 is aangemerkt], bevat 9 schreden in het vierkant,

en heeft op den achtergrond, aan de Oostzijde, een verhevenheid, van het Noorden tot het Zuiden, van omtrent 1 voet hoogte met uitspringende lijsten, uit groote steenen gehouwen. Zes ledige nissen, 4 aan den West-, eene aan den Noord- en eene aan den Zuidkant, met bloemwerk en beelden gekroond, en voorzien van steenen voetstukken, in den vorm van een stoelkussen, welke er los ingeschoven zijn en waarop weleer kleine beelden schijnen gestaan te hebben, zijn het eenige dat de wanden versiert. Op den verheven' achtergrond, aan de regter- en linkerzijde van den ingang, staan tegen den muur twee groote 2 voet hooge vierkante steenen voetstukken, met hooge leuningen, in de gedaante van een' ouderwetschen Europischen stoel, waarop een steenen kussen ligt, met van voren afhangende plooijen. De leuningen zijn aan de beide zijden van bloemwerk, olifants- en draken-koppen, en regt overeind staande tijgers, boven, in het midden en beneden, voorzien. Op deze twee monsterachtige stoelen zitten twee reusachtige beelden, schijnbaar van het vrouwelijk geslacht, met den stoel, deszelfs kussen en voetstuk of troon uit één' steen gebeiteld.

Deze beelden hebben eene lengte van niet minder dan 8 voet, en in weerwil hiervan zijn zij zoo wèl geproportioneerd en heerscht er eene zoo juiste symetrie in dezelven, dat een kunstenaar onzer dagen er welligt niets op zal aan te merken hebben. Beiden schijnen tot een koninglijk geslacht van den ouden *Hindoe*-tijd te behooren. Het beeld aan de linkerzijde heeft eene prachtig gewerkte *tiara* op het hoofd, en keurige sieraden in de ooren, om de heupen, om de enkels, polsen en boven de ellebogen. Van den linkerschouder hangt een bandelier van 2 à 3 vingeren breed tot aan de regterheup. Het bovenlijf is

naakt, doch van den middel hangt een *kâjin* of *sarong*, welke ter hoogte van de heupen rijk gestikt is, tot aan de voeten af. Het beeld aan de overzijde is op dezelfde wijze gekleed en getooid, doch heeft, instede van den bandelier, een' zwaren ketting, vermoedelijk van paarlen, van den linkerschouder af over den schoot, tot achter de regterheup, en een' dergelijken ketting, even beneden de borst, om het ligchaam.

Beiden zitten, ter regter- en ter linkerhand van het 13 voeten groote mansbeeld, hetwelk in n°. 7 beschreven is, met een der beenen onder het lijf geslagen, — dat aan de regterzijde van den ingang het regterbeen, en dat aan de linkerzijde het linkerbeen, — en met het andere been op een kussen rustende. Het beeld aan de linkerzijde heeft den linkerarm opgeligt ter hoogte van den middel, en drie vingers der hand uitstrekkende, houdt het den top van den voorsten vinger tegen den duim, als iemand, die eenig onderwerp naauwkeurig en fijn uitpluist. Het strekt den regterarm een weinig vooruit, en de hand, waarvan de vingers afgebroken zijn, iets achterover of benedenwaarts open en vlak houdende, schijnt het te zeggen: *ziedaar de waarheid!* Het beeld ter regterzijde houdt den regterarm tot den middel omhoog, als iemand die aan het gesprek levendig deel neemt, doch heeft den voorsten of wijsvinger door den val van een' der vele ingestorte steenen verloren. De linkerarm lijnregt langs de zijde des ligchaams uitgestrekt zijnde, ligt de vlakke hand, bij den pols achterwaarts gebogen, op het stoelkussen, zoodat het ligchaam op dien arm rust, gelijk ook deszelfs links overhellende houding genoegzaam bewijst.

Wat eindelijk het derde beeld betreft, hetwelk een' man van reusachtige grootte en in de kracht der jaren voor-

staat, — dit beeld is in No. 7 van dit Tijdschrift reeds naauwkeurig beschreven en afgebeeld. Alleen mag ik hier nog opmerken, dat het, van den middel tot de voeten met een *kajin* of *sarong* gekleed is; dat het hoofd met kort krullend haar, gelijk aan dat der bewoners van *Papoa*, bedekt, en dat de kin geheel baardeloos is.

De gelaatstrekken der twee vrouwelijke beelden zijn even als dat van het mansbeeld nadenkend, zacht, regelmatig en schoon. Het hooge voorhoofd, de fraai-gebogen wenkbraauwen, en de in Griekschen trant gevormde neus boeijen het oog, en vragen de hulde der aanschouwers vóór den kunstenaar, wiens stoute en vermetele geest het houwen van zulke verbazend groote beelden durfde ondernemen, en wiens geoefende beitel dit werk zoo meesterlijk voltooid heeft. Of de gansche groep *Buddha* moet voorstellen, die door twee zijner vereerders wordt aangebeden, durf ik niet beslissen. Men zegt, dat *Buddha* nog nergens is voorgesteld geworden als de eer der aanbidding ontvangende, en ook de houding der vrouwenbeelden is niet die van in ootmoed, eerbied en aanbidding verzonken menschen. Het geheel heeft alle aanzien van een familie-tafereel, waar de man en zijne gade met hunne dochter huisselijk bij elkander gezeten en in een belangrijk gesprek gewikkeld zijn. En deze omstandigheid is het welligt, die aanleiding gegeven heeft tot de volgende Legende der Javanen.

„Zeker koning van de XIVde eeuw, genaamd Dewa Kosnastro, 2de zoon van den Hoogepriester van Soero bojo, had eene dochter, die hem 2 jaren na hare geboorte door een bediende ontstolen werd. 12 jaren daarna eene wandeling doende van *Boroboder* naar de *Dessa*, waar thans *Mundut* ligt, zag de koning een schoon meisje

van 14 jaren, en nam ze tot bijzit. De bediende, die haar voor zich zelven bewaard had, ging, door jaloerschheid gedreven, den koning openbaren, dat dit meisje zijne eigene dochter was. Zijn misdrijf met schrik ontwarende deed hij aan de Priesters zijner Godheid (*Buddha*, *Durga*, *Siwa*, *Brama* of eene andere) de vraag wat de man, die zich hieraan vergrepen had, doen moest om zijne schuld te boeten. Daar de koning niet had beleden, dat hij zelf de wandaad bedreven had, zeiden de Priesters dat die man met zijn gansch geslacht tusschen 4 muren moest gemetseld worden, en door het dak zijn voedsel, bestaande uit rijst en water, ontvangen; of dat hij binnen den tijd van 10 dagen een' tempel bouwen moest met 1000 maagden-beelden. Dit laatste geschiedde; doch toen de vastgestelde tijd om was, waren er slechts 997 beelden gereed, en kwamen er dus drie aan het bevolen getal te kort. Daarop verklaarden de Priesters, dat de koning, zijne bijzit en de vrucht hunner schande versteenen zouden, — en sedert dien tijd had men dit drietal nimmer meer gezien."

Toevallig is het, dat de tempel van *Borobodor*, die door den ongelukkigen koning gebouwd is, juist 997 beelden geteld heeft, en dat de drie beelden van *Mundut* eerst onlangs door den Resident HARTMANN opgegraven zijn, na misschien 500 jaren te zijn verborgen geweest.

Mundut heeft zijn' naam van de ongelukkige koningsdochter, welke MUNDUT heette, ontleend.

De ingang, waardoor de tempel eeniglijk licht ontvangt, bestaat uit twee poorten zonder deuren, welke op zeven schreden afstands van elkander staan, en door een' gang, van 4 schreden breed, vereenigd zijn. De eerste poort, aan het begin van den gang, is boven

open, doch die aan het einde van denzelve is overdekt en heeft eene hoogte van 8 voeten. De beide wanden van dezen gang zijn van bloem- en lof-werk, en zeer bevallige voorstellingen *en bas-relief* voorzien. Aan den linkerwand ziet men eerst, in een cubiek vak, 3 figuren in de gedaante van een eironde vaas, naast elkander, en met een' fraai gewerkten band om den middel versierd. Uit de middelste vaas rijst een soort van kunstmatigen boom- of bloemstam, met een groote en breede kroon van takken en bladeren, omhoog. Hieronder zitten, aan weêrszijden van den boom, twee gehurkte vrouwen, die beiden iets in de hand houden, de eene, eene soort van vrucht, en de andere een slakhoorn. Boven beider hoofden hangt eene soort van guirlande, aan de takken bevestigd, en in de bovenhoeken van het vak vliegen twee vogels, naar *kakatoea's* gelijkende.

In een tweede vak ziet men twee vruchtboomen, en een vrouw met zeven kinderen, bezig om de vruchten te plukken, waarvan er één reeds in den boom zit, en één tegen den stam opklimt door een ander kind en de moeder geholpen; terwijl de vier overige kinderen een spel spelen, dat bij ons *haasje over* genoemd wordt. In den anderen boom klimmen drie kinderen, die door twee vrouwen ondersteund en geholpen worden.

In het derde vak zit, op een voetstuk, onder het lommer van eenige boomen, waarboven vijf zoogenaamde *boerong bêtets* fladderen, eene vrouw met de beenen onder het lijf geslagen en een kind aan de borst, en nog een ander kind aan hare zijde. Boven dit vak is nog een vierde, hetwelk vier feestelijk uitgedoste vrouwen bevat, die allen eenig figuur (bloem, parelsnoer enz.) in de hand houden en vrolijk te moede schijnen.

De wand aan de overzijde behelst dezelfde voorstellingen, met uitzondering van het derde vak, waarin men, in stede van eene vrouw, een' man ziet met twee kinderen, en slechts twee vogels die om de boomen vliegen.

De tempel heeft twee omgangen of galerijen, elk van 8 voeten breedte, waarvan er een 14 steenen trappen hooger is dan de andere, doch binnenwaarts inspringende, zoodat de bovenste niet over de onderste heenloopt.

Een der binnenzijden van de bovenste galerij *is*, aan den kant van het tempelgebouw, geheel bekleed met festoenen, bloemranden en allerlei kunstig gebeiteld lofwerk, waar tusschen *sawà*-vogels, (*Koentoel's*, *Bangòe's* en *Tjangà's*), herten, tijgers, geiten, karbouwen, olifanten, duiven, apen en boomen, en onder anderen ook een aap die op een' kaaiman rijdt, afgebeeld zijn.

Het gebouw is van buiten achthoekig en heeft drie façades ten Z. ten N. en ten O. In de hoeken aan den westkant en aan weerszijden van den gang ziet men, in vierkante lijsten van keurig bloemwerk, vier menschenbeelden van beide geslachten, doch die zeer beschadigd zijn. In elk der drie genoemde façades zijn breede vierkante vakken, van ongeveer 20 voeten hoog en 8 voeten breed, met fraaije randen of lijsten van bloemen en figuren en *bas-reliefs* omgeven. In het vak aan den zuidkant staat, onder het lommer van een' boom, een rijk versierd beeld met twee kleineren aan de regter- en linkerzijde, die naar de woorden of lessen van het middelste groote beeld schijnen te luisteren. De groep wordt van boven door een figuur, naar een' *payong* of troon-hemel gelijkende, beschut en als het ware overdekt. Aan weerszijden van dit vak staan, elk in eene kleinere lijst van bloemen, twee

mansbeelden, boven welken een kunstig gewerkte troonhemel gespannen is.

In het vak aan de oostzijde staat, mede in eene lijst van bloemen, een groot vierarmig beeld, op wiens nek een ander beeld gezeten heeft, doch er door den val van een steen afgeslagen is. Aan weêrszijden van hetzelve zit, elk onder het lommer van een' boom, een vrouwelijk; en boven elken schouder, in een' bloemrand, een mannelijk beeld. Ter regter- en ter linkerzijde van dit vak staat weder, in afzonderlijke bloem-lijsten, een mansbeeld met een' troon-hemel boven zich.

In het vak ten Noorden is, aan oosterste zijde, op een voetstuk een achtarmig beeld gezeten, dat door twee kleineren met uitgetogen zwaard, naar het schijnt, bewaakt en beschermd wordt, en boven hetwelk nog twee andere menschenbeeldjes te zien zijn. Aan beide zijden van dit vak staat weder, in afzonderlijke lijsten, een mansbeeld, waarvan dat aan de linker-zijde drie *papaja*-vruchten in de hand houdt.

De bovengemelde steenen trap is aan de beide kanten van een' schuins afloopenden muur voorzien, en aan de buitenzijde van elken muur ziet men vijf kleine vakken of groepen van lieve landelijke tafereelen. Op een dezer vakjes ten Noorden ziet men in de lucht twee arenden, die met een schildpad omhoog vliegen. Op het veld, naast een' grazenden karbouw, staan 6 kinderen, waarvan er drie, met pijl en boog gewapend, op de arenden schieten; terwijl een der knapen een andere schildpad tegen een' mogelijken tweeden roof der arenden met beide handen bedekt houdt, en twee andere knapen verschrikt en bevreesd, of misschien gewond, rondzien. Op de vier andere vakjes aan dien kant ziet men beelden zitten,

liggen en staan onder *payongs* of de
men.

De vijf overige vakjes ten zuiden
van vrouwen en mannen, onder welk
met baarden en kroonen of tiara's, voo
ten, vogels en een' olifant. Op een d
twee kampioenen, in Athlétische houd
tuig toegerust, dreigende en gereed elk
Aan weêrszijden dezer groepen ziet me
van fijn en keurig gebeiteld bloem-en l
ook de geheele buitenste ringmuur vers

Het uiteinde van den trap wordt bew
telijke leeuwen-koppen, in wier opgesp
leeuwen allerkunstigst, uit één' steen n
wenkoppen, gehouwen zijn.

De tempel is overigens 97 voeten
lavasteenen gebouwd; de muren de
in een' vierhoek om den tempel he
der benedenste galerij een' omvang v
die der bovenste van 282 voeten.

Het blijkt ten duidelijkste, dat dit g
ger gestaan heeft, dan het zich nu
ziet in deszelfs onmiddelijken omtrek
van elkander verschillende in kleur
waarmede, bij verschillende uitbarsti
Merapie den voet van den muur beg
deelte van den tempel aan den westkan

En hiermede hoop ik den lezer een
merkwaardigen *Mundut* gegeven te
ik het talent van teekenen meer gemis
gel meer gevoel gehad, dan toen ik d

wonderde. Hartelijk hoop ik, dat een bekwamer pen dan de mijne eenmaal mijne taak overwerken, en hare beschrijving door de vermogende taal der teekenkunst zal ophelderen.

Dr. S. A. BUDDINGH.

Tempel Selo Grio.

De tempel *Selo Grio* in de dessa *Setro Wetjannan*, in het distrikt *Bandongan*, Residentie *Kadoe*, is in 1835 het eerst ontdekt door den Resident HARTMANN. Na dezen en den kontroleur PETEL, was ik de eerste Europees die denzelve bezigtigde, en zal ook, naar ik meen, de eerste zijn die zich aan eene beschrijving er van waagt. Het gebouw moet in schoonheid en sierlijk voorkomen verre achterstaan bij die van *Borobodor*, *Mundut* en van het *Diëngsche* gebergte, ofschoon het met deze laatsten de meeste overeenkomst heeft. Het is 7 palen afstands Noordwaarts van *Magelang*, tusschen hooge bergspitsen gelegen, die het tot aan het jaar 1835 bijkans voor aller oog verborgen hebben. De binnenruimte is vierkant, en heeft tien voet lengte, even zoo veel breedte en ongeveer 30 hoogte. Dezelve loopt *piramidaal* toe, op dezelfde wijze als de tempel van *Mundut*, d. i. de bovenste steen springt altijd boven de onderste binnenwaarts uit, met dit onderscheid echter, dat hier elke uitspringende steen afgerond is, en dus geen' scherpen maar stompen of ronden hoek maakt. In de twee hoeken naar den oostkant is op 10 á 12 voet van den grond, een driehoekige steen in den muur bevestigd, die zou hebben kunnen dienen, om er een lamp, of offerschaal, of offervuurtest op te zetten. Ter zelfder hoogte, in het midden van het gebouw,

springt aan weêrszijden nog een steen uit den muur, welke tot hetzelfde einde zou kunnen strekken. Overigens is de tempel van binnen zonder nissen of versierselen, en geheel ledig; doch in den grond vond ik een' gebeitelden steen van geelachtige kleur, vierkant, en eene lengte hebbende van 4 en ½ voet, en even zoo veel breedte, met eene dikte van 6 duim. Beneden en aan beide zijden was eene soort van handvatsel, terwijl een piramidaal hoofd van 1½ voet lengte de bovenzijde versierde. Naar het gebruik van denzelve heb ik vruchteloos gegist en onderzoek gedaan, hoewel een, digt aan de randen rondgaande, gebeitelde Voor of sleuf aanduidt dat dezelve op een' vierkanten bak of iets dergelijks zal gelegen en gesloten hebben. In het midden van denzelve was eene cirkelvormige opening van een' voet omstreeks diameter.

De ingang van het gebouw is, aan den oostkant, geheel afwijkende van de bouworde der overige tempels die ik gezien heb. Deze bestaat uit eene soort van gang, die een weinig vooruitspringt, en 3½ voet lang en 2½ breed is met eene hoogte van ongeveer 5 voeten. Aan den zuid-, Noord- en westkant ziet men drie beelden welke in eenvoudige, uitspringende, vierkante nissen met dubbelde kroonlijsten, geplaatst zijn. Aan den westkant, ter wederzijde van den gang, ziet men twee mans-beelden, die denzelve als wachters schijnen te bewaken, met tiara's op het hoofd, en verder met oor- arm- en voetversierselen getooid. Ook aan den bovenarm en om den middel zijn zij met gewerkte banden en kettingen versierd, terwijl een bandelier van den linkerschouder afhangt. Zij zijn wijders met een *sarong* of *kâjin* gekleed, die zij aan de linkerzijde een weinig opligten. Hunne kin is zonder baard, en aan hunne regterhand staat een lange

drietand. Ter linkerzijde van den ingang aan den hoek, ziet men nog een *Mondoliko* d. i. een beeld met vier armen en een' olifantskop; dat aan den regterhoek is verdwenen.

In de nis ten zuiden staat een mansbeeld, met een lange priesterlijke baard. Het is op de gewone wijze versierd, doch heeft door toeval of moedwil beide armen verloren. In de nis ten westen zit weder een *Mondoliko*, wiens snuit gebroken is, op een voetstuk. Ten noorden ziet men een vrouwenbeeld met acht armen. Het staat op een' liggenden karbouw, en houdt in de regterhanden, onder anderen, eene slang, een' ring en den staart van den karbouw. In de linkerhanden houdt zij een kind aan het haar omhoog, en een *pedoepaän* of offervuurtest.

Voor het overige is de tempel uit trachytischen lavasteen gebouwd en heeft 14 voeten in den buitensten omvang. De koepel is voor een gedeelte ingestort, zoodat men deszelfs oorspronkelijke hoogte niet juist bepalen kan. Rondom denzelve zijn eenige stukken van een *gamblang*-spel uit afzonderlijke steenklompen gehouwen, als: vier zoogenaamde *gongs*, vier *kromongs* en vier *gedemongs*; en voorts een ander spel, bekend onder den naam van *dakon*. De Legende van dezen tempel is de volgende.

De Hoogepriester Bambang Sombo, zoon van Dorowattie, afkomstig van *soemowono* in de *Kadoe* (alwaar nog 9 tempels aanwezig zijn onder de benaming van *gadong songo*), vroeg de dochter van een' minderen Priester ten huwelijk. De vader van het meisje, tot dit huwelijk ongenegen, doch zijn' Hoogepriester niet durvende afwijzen, wilde hem ten minste in zijn voornemen dwarsboomen en eischte dat de man, die haar trouwen wilde, binnen den tijd van 7 dagen een' tempel moest bouwen, daarin blijven

wonen, en belooven dat hij denzelve, na de voltrekking van het huwelijk, met beelden versieren zou; voorgevende dat hij dit bij hare geboorte gedroomd had. De Hoogepriester stemde in de voorwaarde, volvoerde het werk, trouwde de dochter, en begon met elk jaar een beeld voor den tempel te vervaardigen. In het eerste jaar maakte hij zijn eigen beeld, en plaatste het in de nis ten zuiden van den tempel. In het tweede jaar maakte hij het beeld zijner vrouw en van zijn kind, en plaatste het ten Noorden. In volgende jaren maakte hij de beelden ten Westen en ten Oosten van het heiligdom, en besloot zijne dagen, nadat hij een *wiendoe*, dat is 8 jaren, was getrouwd geweest.

De Javanen schatten den ouderdom van deze halve ruïne op 600 jaren en hebben dezelve nimmer durven bezoeken. Doch nu een Europees dit gedaan heeft, gaan zij er gerust binnen, geloovende dat door dezen het kwaad, dat op hun bezoek zeker zou gevolgd zijn, is weggenomen.

Dr. S. A. Buddingh.

Het Hof te Sourakarta.

Op den 7den October 1838, woonde ik in den *kraton* van Z. H. den keizer van *Sourakarta*, eene plegtigheid bij, waarvan ik alleen ter voldoening der nieuwsgierigheid van hen die zulks nimmer gezien hebben, eene beschrijving beproeve. In den namiddag van dien dag ten half vier ure begaf ik mij onder het geleide van den Resident aan het Hof van *Sourakarta*, die de goedheid had mij hiertoe uit te noodigen, en in gezelschap van den Assistent Resident en eenige der voornaamste militaire en civiele ingezetenen der stad, naar den *kraton*.

Dit gebouw gaat men des daags binnen door verscheidene poorten van Inlandsche bouworde, die op eenigen afstand van elkander geplaatst zijn, terwijl men gewoonlijk des avonds een' anderen weg kan nemen, welke tusschen twee hooge sterke muren heen loopt. Beide ingangen komen uit op een groot binnenplein, op welks achtergrond zich het eigenlijk woonhuis van den keizer, in Européschen smaak gebouwd, verheft, ofschoon het door eene menigte kleinere gebouwen voor het oog verborgen is. Midden op dit binnenplein staat een *Pondoppo*, wier roode soldering met goud-verwige strepen doorsneden is, en in wier midden een glazen kroon van bijzondere grootte is opgehangen. Dit was de plaats, waar de plegtigheid, de voltrekking van het huwelijk van twee prinsen van het keizerlijk huis, met name Ariat Modjo en Noutonat Modjo, gebeuren moest. Aan het eene einde derzelve zat de Keizer op eene soort van breede tabouret met roode zijde overtrokken. Z. H. was, naar Javaansche wijze, gekleed met een goud gebloemd zijden *baaitje* met juweelen knoopen, en een Solosche *kâjin* of *sarong*. Onder het baaitje vertoonde zich eene soort van wit vest, mede met juweelen knoopjes bezet. Op de linkerborst droeg hij de kommandeurs-orde, en om den hals derzelver juweel. Op het hoofd droeg hij een zwart glimmend gewoon Javasch mutsje, in de gedaante van den bol van een' Européschen hoed, met breed gouddraad op de naden versierd, terwijl zijn haar glad naar achteren gekamd en daar in een' knoop met paars lint gestrikt, vereenigd was. Aan de bloote voeten droeg hij rood fluweelen muilen, waarop eene paauw met gouddraad gestikt was. Naast hem, aan zijne regterhand, stond op een klein tabourétje met franje, zijn gouden *Sirie*-doos, met een rood zijden kleedje overdekt. Achter hem stond in een voetstuk, een

poesaka- lans met goud gemonteerd, waar naast drie vrouwelijke bedienden op den grond gehurkt zaten, van welke de eene zijn schild hield en de andere zijn' degen. De derde was een vrouwelijke dwerg van een terugstootend voorkomen, die op dat oogenblik geen bepaalde dienst te verrigten had. Aan 's Keizers linkerhand zat de Resident, en op de linkerrij stoelen zaten de Kroonprins in hofgewaad (d. i. het bovenlijf geheel naakt,) en de oom van den Keizer, benevens nog twee Prinsen. Achter deze rij stoelen zaten zes *Pangherans* op den grond gehurkt, met de beenen onder het lijf geslagen, mede in *hofgewaad* gekleed, en mutsjes van de boven beschreven gedaante, doch wit gekleurd, op het hoofd. Op de regterrij stoelen zat de onafhankelijke Prins, PRANG WEDONO, in Kolonels montering, en voorts de Europésche militaire en civiele ingezetenen van *Sourakarta*, welke boven genoemd zijn. Achter deze rij stond nog eene rij stoelen, waarop onder anderen de broeder van PRANG WEDONO, de Majoor der Hussaren, prins SOERIO MATARAM, en de Ritmeester RADEEN MAAS SOEMO DI NINGRAT, en een Luitenant van het *legioen* van PRANG WEDONO gezeten waren. Links achterwaarts van den Keizer, zat een driehonderdtal vrouwen, mede in hofkleeding, d. i. de armen en schouders bloot, op den grond gehurkt. Schuins-regts van Z. H. stonden twee corpsen muzijkanten,- het eene in turksche kleeding,- en eene Compagnie van Z. H. eigen soldaten, gekleed naar de wijze der oude Oost-Indische Compagnie soldaten, met uitzondering van den hoofdoek en de *sarong*, die zij allen van eene groot-gebloemde kleur, over hunne montering omgeslagen hadden. Hunne handgrepen en exercitien waren mede die van de zoo even genoemde soldaten der Oost-Indische Compagnie.

Na verloop van één uur verscheen de Hoogepriester, verzeld van vier Priesters en de twee vorstelijke bruidegoms, en hurkte op verren afstand van den Keizer neder. Op een' wenk van Z. H. kropen zij allen eenige schreden nader; op een' tweeden wenk weder nader; op een' derden weder, tot dat zij aan de twee trappen van de *Pondoppo* gekomen waren. Toen riep de Keizer hun toe: *selamat meläïkum* (heil zij ulieden!) waarvan de laatste klank door de Priesters herhaald werd. Daarop wenkte de Keizer weder, en weder, en nog eens, tot dat zij aan zijne voeten gekomen waren. Toen zette zich (op een' wenk van Z. H.) de Hoogepriester dwars voor den Keizer neder op het tapijt dat aan deszelfs voeten lag, met de beenen onder het lijf geslagen. Dezelfde beweging deed de eerste bruidegom, Prins Ariat Modjo, in eene tegenovergestelde rigting, zoodat hij regt over den Hoogepriester zat. Toen boog de Hoogepriester zich voor den Keizer, de handen tegen elkander plaatsende, die tot het aangezigt omhoog heffende en weder latende zinken, en vervolgens een' oogenblik de regterhand des bruidegoms tusschen zijne beide handen genomen hebbende, begon hij het trouwformulier der Mahomedaansche kerk uit te spreken, en gaf daarna den huwelijks zegen in de volgende bewoordingen:

» O God! vereenig het nieuwe paar door den band des huwelijks, gelijk Gij het water met den dauw vereenigt; want Gij, o liefderijke God! schenkt Uwe liefde aan degenen die U beminnen!"

Daarop deed de Hoogepriester eenige vragen die door den bruidegom beantwoord werden, en na afloop hiervan, deed een tweede Priester nog eene korte aanspraak of zegenwensch.

Voorts den bruidegoms door hun' vader, den Prins Ario

Mataram de *kris* afgenomen zijnde, (omdat de Keizer niet door een' gewapend man mag aangeraakt worden), trok de Keizer zijn' regtervoet uit de muil, en boog zich de bruidegom ter aarde om dien' onder aan den voetzool, ten teeken van eerbied en gehoorzaamheid, te kussen. Dit kussen duurde verscheiden seconden, en toen opstaande, bood hij, op een' wenk des Keizers, de hand aan den Resident, en den *kris* terug ontvangende, vertrok hij op dezelfde eerbiedige wijze als hij gekomen was. Met den tweeden bruidegom werden dezelfde vormen van priesterlijke inzegening en ceremoniele gebruiken in acht genomen. Beiden hadden een wit hoog mutsje op het hoofd, het haar langs den rug in twee strengen gevlochten, een geud gestikten pantalon, een fraaije Solosche *sarong* met bevalligen zwier om de lendenen, een gele zijden *sjerp* met neerhangende strikken om den middel, en een met brillanten omzetten *kris* tusschen de sjerp ingestoken. Het naakte bovenlijf was met eene soort van lichtgele verw bestreken.—Een zonderling gebruik is het, dat bij deze geheele plegtigheid de bruiden niet tegenwoordig zijn, en dus niets van 's Priesters zegen en vermaning wegdragen.

Toen nu alles afgeloopen was, vertrokken de Priesters, en stonden wij op om den Keizer geluk te wenschen, die daarvoor met een' handdruk bedankte. Weder gezeten zijnde, werd er roode en witte wijn ingeschonken, en stelde de Resident de gezondheid van den Keizer in, waarop door het geschut van den *kraton* en het geweervuur van bovengemelde Compagnie een saluut gegeven werd, terwijl de muzijkanten zich bij afwisseling lieten hooren. Dit saluut werd herhaald, toen de Keizer de gezondheid instelde van den Resident, en nog eens, toen deze de gezondheid dronk

der twee Keizerinnen. Daarop gaven wij den Keizer de hand, en verlieten den *kraton*.

Den ganschen middag duurden de Eereschoten voort, en des avonds kwam de eerste bruidegom met zijne bruid, begeleid door eenige Prinsen en eene menigte bedienden, waaraan zich een talrijke volkshoop, van brandende fakkels voorzien, aansloot, bij den Resident een staatsie bezoek afleggen. De bruid was niet schoon uitgevallen;- klein, mager, met hooge, puntige, geel geverwde schouders, armen en bovenlijf, en in hare prachtige *sarong* als verwrongen,- het voorhoofd van het onbevallig aangezigt met breede zwarte strepen als neerhangende franje beschilderd, de oogen stijf op den grond gevestigd, zonder die te mogen opslaan, (dewijl dit de zedigheid eener bruid naar Javaansche zeden verbiedt), had zij geene de minste bekoorlijkheid, toen zij uit haren rijk met goud versierden *tandoe* in de galerij verscheen.

Na verloop van een kwartier uurs eindigde het bezoek, en vertrok het jonge paar naar de woning van den Rijksbestierder, alwaar eene groote inlandsche partij de plegtigheid van den dag besloot, en waar de bruid gedurende vijf dagen volgens gebruik moest verblijven, om daarna aan haren echtgenoot te worden overgegeven.

Dr. S. A. Buddingh.

Aan de Redactie van het Tijdschrift voor Nederlandsch Indie.

Mijne heeren!

Aan het slot van het 10de nummer van den eersten jaargang van uw geëerd *Tijdschrift*, vind ik aangeteekend, dat men op *Java* voorbeelden aantreft van eene vermenging tusschen *kidangs* (*kidjangs* کيجغ) en *tjillings* (*tjelleng*), en hoezeer ik vermeenen zou der wellevendheid te kort te doen, door het bestaan van eene zoodanige zonderlinge speling der natuur positief te wederspreken, zoo vind ik mij echter verpligt UEd. eene mededeeling te doen, ontleend uit de ondervinding van een meer dan driejarig verblijf in de binnenlanden van *Java* en *Sumatra*, welke, mogt ze ingang vinden, aanleiding zal kunnen geven, om een, oppervlakkig beschouwd, vreemd verschijnsel op eene zeer natuurlijke wijze op te lossen.

Ik kan UEd. namelijk de verzekering geven, dat ik tallooze malen, op de jagt zijnde en ook bij andere gelegenheden, wilde varkens van het vrouwelijk geslacht heb gevangen welke kortelings geleden geworpen hadden, en alsdan immer gezien heb, dat de jongen de in uwe opgave bedoelde bruine strepen hadden; hetgeen noodwendig tot de veronderstelling moest leiden dat alle jonge wilde varkens met zoodanige strepen geboren worden, doch ze, na verloop van zekeren tijd, verliezen. En dat mijne veronderstelling juist was, is mij herhaaldelijk door verschillende Inlanders bevestigd geworden; terwijl eindelijk in het Sumatrasch distrikt, alwaar ik het meest in de gele-

genheid ben geweest de onderwerpelijke opmerking te maken, geene *kidjangs* hoegenaamd werden aangetroffen.

Ontvangt, mijne heeren, de verzekering mijner achting en gelooft mij,

UED. Dw. Dienaar,

J. E. v. L.

Batavia, 24 Januarij 1839.

Herinnering aan de Kaag.

Oord, waar mijne kindschheid speelde!
Lief, bevallig, dierbaar oord!
Schoon, door land en zee gescheiden,
Gij mijn zangster's luit niet hoort;—
Toch wil ik mij 't hart verligten,
En een kunst'loos lied u dichten,
Plekje, dat mijn ziel bekoort!

Aan de zoomen van uw Meren
Stond mijn wieg en bakermat.
Dáár begon, in dartele onschuld,
't Kronkelen van mijn levenspad.
En 't herdenken aan uw dreven
Doet mij nog van vreugde beven,
Maakt mijn oog en wang nog nat.

In de schaduw van uw wilgen,
— Van het kinderspel vermoeid, —
Tuurde ik op het kabb'lend golfje
Dat uw' oeverwal besproeit.
Tuurde ik op de water-biezen,
Kroos en wier, en riet en biezen, —
Al wat aan uw boorden groeit.

Zag ik op uw breede plassen
Schip en pink, en hulk en boot,
Masten, zeilen, vlag en wimpels,
Glanzende in het morgenrood.
Zag 'k uw visschers netten mazen,
En uw rundvee dart'len, grazen,
Als de zon haar stralen schoot.

Nu nog zie 'k in mijn verbeelding,
't Kuische licht der lieve maan,
Boven veld, en bosch en beemden,
Spieg'len in uw waterbaan.
Nog de landliên met hun spade,
Langs uw dijken, dam en kade,
Vrolijk naar hun' arbeid gaan.

Nog de spits van uwen toren,
En uw ned'rig kerkje staan;
Nog uw lage rieten daken,
Schuilende achter loof en blaân.
Nog het mos aan de oude muren,
En het klimop langs uw schuren,
Met gewas en ooft gelaân.

Nog uw frissche boeren-maagden
Treên door 't nat bedauwde gras,
— Juk en emmers op de schouders, —
Als het tijd van melken was.
En bij uwe fiksche zonen
Nog de blijdschap op de kooien,
Als de hooibouw binnen was.

Lieve plek van mijn geboorte!
Speelgenooten mijner jeugd!
Makkers, denkt niet dat uw vriendschap,
Uwe trouw mij niet meer heugt!
Thans reeds zijt gij mannen, vaders,
Door uw nieren, hart en aders,
Stroomt en tintelt ondervreugd!

Maar — van de ouderlijke woning
Die mij worden, — weenen zag;
Daarvan waak ik, daarvan droom ik,
Die herdenk ik nacht en dag.
Uwen boezem, beste moeder!
Die mij laaf'nis gaf en voeder,
Toen ik hulp'loos nederlag.

En de kroon van alle vaders,
— Nu reeds koud in 's aardrijks schoot, —
Die me op knie en schouders beurde,
En me aan 't gloeijend harte sloot!
Lieve broêrs, die met mij speelden!
Zusters, die mij koosden, streelden!
U herdenk ik tot mijn' dood.

Oord, waar mijne kindschheid speelde!
Lief, aanminnig, dierbaar oord!
Schoon, door land en zee gescheiden,
Gij mijn zangster's luit niet hoort; —
Toch wilde ik mij 't hart verligten,
En dit kunst'loos lied u dichten,
Plekje, dat mijn ziel bekoort!

Dr. S. A. Buddingh.

Cheribon, in een' slapeloozen nacht van December 1838.

De zware last.

De *Kalif* Hakkam te *Cordova*, bezig zijnde zijn landgoed uit te breiden en te verfraaijen, keurde hiertoe noodzakelijk het bezit van eene kleine plek gronds, door eene arme weduwe bewoond, welke aan zijne lusttuinen grensde. Hij bood haar deswege aan, haar eigendom voor eene aanzienlijke som gelds te koopen; maar zij weigerde afstand te doen van het erfgoed harer vaderen. De *Kalif*, hierover verstoord, liet haar met geweld ontnemen, wat zij niet gewillig aan zijne beschikking overliet, en volvoerde daarop zijne plannen van verfraaijing. Langen tijd aarzelde de weduwe wat zij doen zoude; eindelijk klaagde zij haren nood bij den *Kadi* Abu Abdallah. Deze onversaagde grijsaard, wel inziende dat hij eene moeijelijke zaak voorhande had, oordeelde het zijn' pligt hier ook op eene bijzondere wijze te werk te gaan. Hij reed op zijn' ezel naar het landgoed van den *Kalif*, en voorzag zich van een' grooten zak. Toen hij den Vorst ontwaarde op den bodem, die voormaals aan de weduwe had toebehoord, verzocht hij den zak, dien hij bij zich had, te mogen vullen met aarde. Dit werd hem toegestaan. Daarna verzocht hij den *Kalif* hem te willen helpen, dien zak op den ezel te laden. Hakkam, nieuwsgierig wat dit te beteekenen zoude hebben, voldeed aan dit nieuw en zonderling verzoek, maar moest weldra van alle inspanning aflaten,

met te zeggen: »de last is te zwaar, *Kadi!*" Toen sprak deze den Vorst aldus aan: » Beheerscher der geloovigen! gij zegt dat deze last te zwaar is, die zelfs geen noemenswaardig gedeelte van dezen grond bevat; hoe zult gij dit geheele land dan dragen, wanneer de Regter der wereld het, in den oordeelsdag, op uwe schouderen legt!" De *Kalif* was getroffen en gaf terstond het land, met al de daarop staande gebouwen, aan de weduwe weder.

Tijdschrift

VOOR

NEERLAND'S INDIE.

THEE-CULTUUR IN BRITSCH INDIE EN OP JAVA.

Wijze van het bereiden der zwarte Thee te Suddeija, in Opper-Assam.

In de eerste plaats worden de jongste en zachtste bladen ingezameld; maar wanneer er veel volk en eene groote hoeveelheid bladen is, dan knijpt het werkvolk, met den voorsten vinger en duim, het zachte einde van de tak af, met omstreeks vier bladen daaraan, en somtijds zelfs meer, indien ze een zacht aanzien hebben.

Dit alles wordt vervolgens naar de plaats gebragt waar de bladen tot Thee moeten worden bereid: zij worden dan geplaatst op eene groote, ronde, opengewerkte bamboesen mand, rondom voorzien van eenen rand van twee vingers breed. De bladen worden op deze manden dun uitgespreid en dan geplaatst op een raamwerk van bamboes, veel gelijkende naar de zijde van eene ongedekte Indiaansche hut, rustende op stutten, twee voeten van den grond, met eene helling van omstreeks 25°. De manden met bladen worden op dat raamwerk geplaatst, om in de zon te droogen, en op en neder gewerkt met een lange bamboes, aan het einde voorzien van een rond stuk hout.

Men laat de bladen, van tijd tot tijd gekeerd wordende, omstreeks twee uren lang droogen, ofschoon de tijd, voor deze bewerking vereischt, afhangt van de meerdere of

mindere hitte der zon. Wanneer zij een verwelkt aanzien beginnen te krijgen, worden zij opgenomen en binnen 's huis gebragt, waar zij vervolgens op een raam worden geplaatst, om een half uur lang te bekoelen.

Dan worden zij in kleinere manden gedaan, van dezelfde soort als de vorige en op eene stelling geplaatst. Nu worden werklieden gebezigd, om de bladen nog zachter te maken, door dezelve tusschen de handen, met uitgestrekte duim en vingers, zacht te kloppen, op te werpen en te laten vallen, en dat alles gedurende ongeveer vijf of tien minuten. Zij worden dan weder gedurende een half uur op het raam geplaatst, op en neer gewerkt, en met de handen geklopt, als te voren: dit geschiedt drie malen achter elkander, tot dat de bladen op het gevoel veel van zacht leder hebben; het kloppen en op en neer werpen, zegt men dat aan de Thee de zwarte kleur en de bittere geur geeft.

Hierna wordt de Thee in heete pannen van gegoten ijzer gedaan, die op eenen vuurhaard van klei geplaatst zijn, zoodanig dat de vlam niet rondom de pan kan opstijgen, om den werkman hinderlijk te zijn; deze pan wordt tot eenen zekeren graad goed heet gemaakt, door middel van een vuur van bamboes of stroo. Omstreeks twee ponden bladen worden dan in iedere heete pan gedaan, en zoodanig uitgespreid, dat al de bladen eenen gelijken graad van hitte erlangen; zij worden telkens met de bloote hand ter dege omgewerkt, opdat niet een of ander blad verbrande. Als de bladen voor de handen te heet worden, neemt men ze er spoedig uit en geeft ze over aan een' ander', die met een digt gewerkte bamboezen mand gereed staat om ze te ontvangen. Eenige weinige bladen, die in de pan mogten zijn teruggebleven, moeten

er goed worden uitgeveegd met eenen bamboesen bezem: gedurende al dien tijd moet er een levendig vuur onder de pan gehouden worden. Nadat de pan zoodanig drie of vier malen is gebruikt, wordt er een emmer koud water ingegoten en dezelve met een zacht stuk steen, en bamboesen bezem, ter dege uitgeschuurd; terwijl het water met den bezem over eene kant er wordt uitgeschrobt, omdat de pan nimmer mag worden afgenomen.

De heete bladen op de bamboesen mand, worden op eene tafel geplaatst, aan de achterzijde voorzien van eenen kleinen rand, om tegen te gaan dat de manden, indien daar tegen gestoten wordt, er niet zouden afvallen.

De twee ponden heete bladen worden nu verdeeld in twee of drie partijtjes, en toegedeeld aan even zoo vele werklieden, die met gesloten beenen aan de tafel staan, ieder met de bladen regt voor zich; nu worden de bladen tot eene bol in de linkerhand bij elkander geknepen, de vingers digt, de duim uitgestrekt, en de hand op de pink rustende.

De regterhand moet op gelijke wijze worden uitgestrekt als de linker, maar met de palm benedenwaarts, op het bovenste van den bol der theebladen rustende; beide handen worden nu gebruikt om den bol te rollen en rond te drijven, de linkerhand denzelven voortdrukkende en omkeerende; terwijl de regterhand daarop met eenige kracht rustende denzelven ook voorwaarts en op en neder duwt, om het vocht dat zich in de bladen bevindt er uit te persen.

De kunst hiervan bestaat daarin, dat men de bollen in eene cirkelvormige beweging houdt, opdat zij, voor en aleer de arm uitgestrekt is, onder en in de hand twee of drie maal rondgaan, en dat men de bol spoedig draait

en omkeert, zonder dat er een blad terug blijft, en dat wel alles gedurende omstreeks vijf minuten.

De bladbol wordt van tijd tot tijd zacht en voorzigtig met de vingers opengemaakt, en opgeheven tot de hoogte van het aangezigt, om dien vervolgens weder neder te laten vallen; zulks wordt twee of drie maal gedaan om de bladen van elkander los te maken, en daarop wordt de mand met bladen even zoo dikwerf opgeligt en circulair bewogen, om de bladen in het midden bij elkander te brengen.

De bladen worden daarop weder in de *heete pannen* gedaan, en uitgespreid als bevorens, dan op nieuw met de bloote hand omgeroerd, en als ze heet zijn er uitgenomen en gerold. Hierna worden zij in de droogmand gedaan en op eene zeef uitgespreid, welke zich in het midden der mand bevindt, terwijl alles geplaatst wordt op een vuur van houtskolen. Het vuur moet zeer naauwkeurig worden behandeld; er moet geen de minste rook bij zijn, en de houtskolen moeten worden uitgezocht. Als het vuur aangestoken is, moet er gewaaid worden, *tot het eenen* geheel rooden gloed erlangt en tot al de rook verdwenen is; terwijl de kolen nu en dan opgeroerd en in het midden bij elkander worden gebragt, zoodat de rand laag blijft.

Wanneer de bladen in de droogmand zijn geplaatst, worden zij zachtkens van elkander gescheiden, door dezelve, met de verre van elkander verwijderde vingers van beide handen, op te ligten en weder te laten vallen, zij worden drie of vier duimen dik op de zeef geplaatst, in het midden eene ruimte overlatende om de hitte te laten doorgaan. Voor en aleer de droogmand over het vuur wordt geplaatst, wordt dezelve met beide handen opligtender wijze geslagen, 't welk geschiedt, om die bladen,

welke door de zeef zouden vallen, er uit te schudden en daardoor te beletten dat ze in het vuur vallen, en rook veroorzaken, die de Thee zoude aandoen en bederven. Zoodanig een slag aan de mand wordt, zonder uitzondering, gedurende geheel den voortgang van het Thee maken gegeven. Er staat steeds eene groote mand onder, om de kleine doorvallende blaadjes nader te verzamelen, te droogen, en verder onder de Thee te vermengen; in geen geval moet men de manden of zeeven den grond laten aanraken of daarop laten staan, maar steeds op eenen standaard met drie potten plaatsen.

Als de bladen in de droogmand half gedroogd en nog zacht zijn, worden zij van het vuur genomen en op groote opengewerkte manden geplaatst, en dan op het rak, ten einde de Thee eene betere kleur moge erlangen. Den volgenden dag worden de bladen gesorteerd in groote, middelsoort en kleine, somtijds in vier soorten; deze alle worden, zoo als de Chinezen verzekeren, zoo vele verschillende soorten van Thee: de kleinste bladen noemen zij *Pha-ho*, de tweede soort *Pou-chong*, de derde *Su-chong* en de vierde of grootste bladen *Toÿ-chong*. Na zoodanig gesorteerd te zijn, worden zij weder op de zeef in de droogmand en, even als den vorigen dag, over het vuur geplaatst (waarbij voornamentlijk moet worden zorg gedragen, dat de soorten niet vermengd worden), maar nu weinig meer te gelijk, dan genoegzaam is, om de oppervlakte van de zeef te bedekken; dezelfde zorg in acht nemende omtrent het vuur, en oplettende dat de droogmand nu en dan geslagen worde. Dan wordt de Thee met de meeste omzigtigheid weder van het vuur genomen, op dat daarvan niets in het vuur valle en rook veroorzake.

Als de droogmand afgenomen wordt, wordt zij geplaatst op den zoogenaamden ontvanger; de zeef wordt uit de droogmand genomen; de Thee uitgeschud; de zeef weder op zijn plaats gezet: de slag gegeven en de mand weder over het vuur geplaatst.*

Wanneer de Thee bros wordt, wordt zij er uit genomen, en op eene groote ontvangmand geworpen, tot dat geheel de voorhanden zijnde hoeveelheid even zoo droog en bros geworden is, en dan wordt dezelve weder overgebragt in de droogmand, maar nu in veel grooter hoeveelheid.

Zij wordt dan acht en tien duimen dik op elkander op de zeef geplaatst, terwijl men in het midden eene geringe opening laat voor het doortrekken der hitte. Het vuur, hetwelk eerst helder en gloeijende was, wordt nu met asch bedekt, om deszelfs kracht te verminderen, en hetgeen door het gedurig slaan der mand verzameld was, wordt boven op geplaatst; de gewone slag wordt weder gegeven, en de mand met de grootste zorg over het vuur geplaatst, terwijl een andere mand over het geheel wordt gezet, om de opstijgende hitte te doen terug keeren.

Nu en dan wordt dezelve afgenomen en op den ontvanger geplaatst: de handen, met de vingers verre van elkander verwijderd, worden langs de mand benedenwaards gebragt tot aan de zeef, en de thee wordt voorzigtig omgeroerd, de opening in het midden weder hersteld, en de mand op nieuw over het vuur gezet. Van tijd tot tijd worden de bladeren onderzocht en als ze zoo bros zijn geworden, dat zij, bij de geringste drukking met den vinger, breken, er afgenomen. Dan is de thee gereed. Alle de onderscheidene soorten van bladen ondergingen dus dezelfde

bewerking. De thee wordt nu bij kleine gedeelten in de kisten gedaan, eerst met de handen en vervolgens naar beneden gedrukt met de voeten.

Er is in het midden van het thee-huis een klein vertrek, zeven cobieten in het vierkant en vijf voet hoog, boven belegd met bamboesen, ter ondersteuning van een netwerk van bamboes, terwijl de wanden van het vertrek met klei zijn besmeerd, om den toegang van lucht tegen te gaan. Als het vochtig weder is, en de bladen niet in de zon kunnen worden gedroogd, worden zij boven dit vertrek op het netwerk uitgespreid, over eene ijzeren pan, gelijk aan die, waarvan men gebruik maakt om de bladen heet te maken; er wordt dan eenig vuur ingeplaatst van hooi of van bamboes, zoodat de vlam hoog kan opstijgen; de pan wordt op een raam van hout gezet, hetwelk houten wielen onder zich heeft, en door eenen werkman heen en weder het kleine vertrek wordt rond gekruid, terwijl een ander het vuur aan den gang houdt; de boven op liggende bladen worden nu en dan gekeerd. Wanneer zij een weinig beginnen te verbleeken wordt het vuur weggedaan, en worden de bladen afgenomen, en op dezelfde wijze verder bewerkt als of zij in de zon waren gedroogd. Dit is echter niet zoo goed en moet nimmer worden gedaan, indien het met mogelijkheid kan worden vermeden.

Eene Zamenspraak tusschen den heer C. A. BRUCE, *Superintendent der Thee-Cultuur in* Assam, *en de Chinesche Thee-Makers.*

Groeit de Theeplant in *China* over het algemeen op de bergen, of in de valleijen?" Omstreeks zeventiende gedeelte groeit op de gebergten, en drie in de valleijen." Groeit de Theeplant in de sneeuw? "Ja." Wordt de

plant niet door de sneeuw gedood, of beschadigd? "Het doet aan dezelve weinig hinder; sommige oude boomen mogen er door sterven, dikwerf daarentegen spruiten de oude planten op nieuw uit. "Hoe oud wordt de Theeplant in uw land? "Over het algemeen, omstreeks vijftig jaren; maar sommige leven slechts tien." Hoe wordt het zaad van de Thee geplant? "Ik maak een gat van omstreeks vier vingers diep en acht vingers in doorsnede, doe daarin zoo veel zaden als ik in mijne twee handen houden kan, en bedek dezelve als dan met aarde." *Hoe* lang duurt het, voor en aleer de zaadlingen opkomen, en in welke maand doet gij die in den grond? "Wij zaaijen sommige in November en December en sommige in Januarij; als de regens doorkomen, komen zij op."

Wanneer zijn de planten geschikt om te worden geplukt? "Somtijds in het derde, en somtijds in het vierde jaar; zulks hangt van den grond af." Hoe hoog zijn zij in het derde jaar? "Van één tot twee cobits (1); zulks hangt veel van den grond af." Zoude de plant hooger groeijen, als de bladen niet afgeplukt werden? "Zeker zouden zij dit, 't is het gedurig afplukken der bladen, dat de planten laag houdt." Hoe vele van de zaden, die gij plant, komen er over het algemeen op? "Als de zaden goed zijn, tien van de twintig." Laat gij die alle op dezelfde plaats opgroeijen, of worden zij later verplant? "Wij laten dezelve alle opgroeijen en verplanten ze zelden, indien men zulks doet, wordt het gedaan in den regentijd: van vier tot zes planten worden bij elkander geplant, om zoo doende een goed boschje daar te stellen." Op welk een'

(1) Een cobit is een elleboogslengte van omtrent 18 duim.

afstand wordt het eene Theeboschje van het andere afgeplant? "Op drie tot vier voet van elkander zijn kleine beddingen van acht duim tot één voet hoog, terwijl er eene ledige ruimte tusschen beide opengelaten wordt om het regenwater te doen afloopen; de boschjes worden op gelijke afstanden in regte lijnen van elkander geplant."

Graaft gij immer slootjes, om voor te komen, dat de planten worden weggespoeld? "Ja; men is verpligt om vele te graven; de grootte en vorm van de slootjes hangt af van den grond en de ligging."

Welke hoeveelheid Thee denkt gij dat iedere Theeplant oplevert in één saisoen? "Zulks verschilt veel: sommige planten geven slechts de zwaarte van twee ropijen; terwijl andere één pond en een half afleveren; maar door elkander genomen, omstreeks een vierde van één pond, bij de eerste pluk; de tweede pluk een weinig minder, en sommige plukken nimmer voor de derde maal, uit vrees dat de boomen zouden sterven." Maakt gij altijd de Thee in *China* op dezelfde wijze, als gij de *Assam*-Thee hebt gebreid? "Op dezelfde wijze." Is het u bekend hoe men groene Thee maakt? "Neen." Doet gij immer het een of ander in de Thee om daaraan eene geur te geven? "Nimmer." Zaait of plant gij altoos in de schaduw, of gebruikt gij een of andere boom om schaduw te bezorgen? "Neen er zijn hier en daar eenige groote boomen, maar niet voor de schaduw." Als uw plantsoen aan de zijde der bergen is, dan kunnen zij echter den geheelen dag de zon niet hebben? "Het is waar op sommige aanplantingen zijn de planten in de schaduw voor bijna den halven dag; sommige Chineesche kooplieden, die Thee komen koopen, zeggen te kunnen ruiken, welke Thee schaduw en welke zon gehad heeft, terwijl zij die van de zon de voorkeur geven."

Verliezen de Theeplanten alle bladen in den winter? „Een groot gedeelte valt af; maar er blijven er altijd eenige aan de plant." Welke bladen, denkt gij, hebben het meeste sap als zij gerold worden, die, welke in de zon of die, welke in de schaduw hebben gestaan? „Die welke in de schaduw hebben gestaan." Welke moeten het meest in de zon gedroogt worden? „Die welke in de schaduw stonden." Welke van de twee Theeën denkt gij de beste te wezen? „Die welke in de zon heeft gestaan." Welke planten geven de meeste bladen, die in de schaduw of die, welke afgekapt zijn en die men weder heeft laten opgroeijen? „De laatste twee maal zoo veel." Welke denkt gij, geven het meeste zaad? „Die in de zon." Plant gij immer stekjes in *China*? „Neen." Hoe lang nadat gij de Thee in *China* gemaakt hebt, is dezelve goed om te drinken? „Omstreeks een jaar; indien dezelve vóór dien tijd gedronken wordt smaakt zij niet lekker, en naar het vuur, en stijgt naar het hoofd." Hoe lang houdt de Thee zich goed, voor en aleer dezelve bederft? „Indien dezelve in de kisten wel bewaard is voor de lucht, zal zij drie of vier jaren goed blijven." In welke maanden begint men in *China* de Thee te plukken? „Als het warm en mooi weder en het saisoen niet zeer koud is geweest, begint de eerste pluk in Mei, de tweede pluk zeven en veertig dagen na de eerste, en de derde pluk omstreeks even zoo lang of twee en veertig dagen na de tweede." „Als de Chineesche bladen gerold worden, dunkt u, dat zij dan meer of minder sap in zich hebben dan die van *Assam*? „De Chineesche bladen hebben, dunkt mij, meer sap en de bladen zijn veel kleiner." Is de grond van de Chineesche Thee even zoo als die in *Assam*? "Dezelfde." Hoe dikwerf worden de aanplantin-

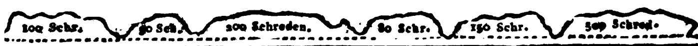
gen gewied? "Eenmaal in den regen en eenmaal in de koude."

De plaats, waar deze Chinees van sprak, wordt *Kong-see* genaamd, en is op de bergen, omstreeks 40 dagreizen te water van *Canton* en twee dagreizen van het groote Theegewest *Mow-ee-san* gelegen.

Eenige aanmerkingen omtrent de Thee-plant in Assam.

De Thee planten ziet men in *Assam* in het algemeen het best groeijen, nabij kleine riviertjes en waterpoelen en op die plaatsen, waar, na het vallen van de regens, groote hoeveelheden water zich verzamelen en, om zich te ontlasten, vele kleine waterloopen hebben gemaakt.

De soort van land door mij bedoeld, kan welligt beter worden aangetoond, door middel van de volgende afbeelding:

De gestippelde lijn verbeeldt den stand van het hoogste water: op den top van deze gronden moet gij u een dik bosch voorstellen van alle soorten en grootte van boomen, en daaronder de Theeboomen die al hun best doen om zich staande te houden, dewijl de grond, die zoo vele kleine eilanden daarstelt, hier en daar door den regen, een natuurlijke sloot heeft gemaakt. Het grootste stuk grond hetwelk ik vond, was, denk ik, zonder doorsneden te zijn, omstreeks 600 passen lang. Bij de kleine rivier *Kahong*, is de Theeplant in overvloed op een menigte kleine eilandjes, allen bedekt met boomen van onderscheiden grootte, waaronder de Thee geplant is, ofschoon het land, bijna nim-

mer in den regentijd geheel en al onder water staat: deze soort van land wordt *Coor-Kah-Muttij* genaamd. Ik heb de Theeplant nimmer in de zon zien groeijen, maar zonder uitzondering in de schaduw in digte bosschen, of, zoo als men het hier noemt, boomstruiken (tree-jungle) en ook alleen daar; in geene andere struiken hoegenaamd ook. Onder zoo vele andere boomen zoekt zij te blijven staan, en schiet daardoor hoog en dun op, met de meeste takken naar boven. De grootste Theeboom, dien ik immer zag, was negen en twintig cobits hoog, en vier spannen in de rondte; zeer weinige, denk ik, krijgen die grootte. Ik heb een groot aantal Thee planten uit de struiken genomen, bragt die, van vier tot acht dagen reizens, naar mijn eigen huis, en plantte die in de zon zonder eenige schaduw; gedurende de eerste zes maanden stierf de helft daarvan; bij het uiteinde van het jaar was er slechts een vierde gedeelte van die ik daar eerst gebragt had nog in leven: op het einde van het tweede jaar waren er nog veel minder; die welke *in het leven* waren, gaven blad en bloesems, maar de vrucht kwam nimmer tot volmaaktheid. De planten, waarvan ik spreek, waren van een tot drie voeten hoog; zoo zij al iets waren gegroeid, sedert zij verplant waren, was zulks noch in hoogte noch in dikte te ontwaren: vele van dezelve hadden het voordeel gehad van een weinig schaduw van boomen in mijnen tuin, en die, welke de meeste lommer hadden gehad, vond ik dat er beter uit zagen en ook beter uitsproten. Ik heb dikwijls gelezen en gehoord, dat de Chineesche Theeplant niet hooger zoude groeijen dan drie voet: ik meen dit daaraan te moeten toeschrijven dat zij in de zon zijn geplant, en derzelver bladen gedurig ingezameld worden.

Eenen korten tijd geleden verzocht ik en erlangde de toestemming van het Gouvernement, om op mijne wijze eenige proeven te doen. Omtrent het midden van Maart ll., bragt ik drie of vier duizend jonge planten uit derzelver natuurlijken grond over naar het land van *Muttuck*, omstreeks acht dagreizens, en plantte die daar onder de boomstruiken, acht of tien digt bij elkander in sterke schaduw. Van 4 tot 500 werden er op onderscheiden plaatsen, op eenige mijlen afstand van elkander geplant. Ik bezocht die in het laatst van Mei, en vond ze zoo frisch, als of zij in hunnen oorspronkelijken grond stonden, terwijl er nieuwe bladen uitspreten.

Daar deze zoo goed groeiden, bragt ik in Junij ll., nog 17,000 jonge planten van dezelfde plaats, en plaatste die in *Coor-Kah-Mutty*, omstreeks twee mijlen van hier, in sterke schaduw; zij krijgen nu nieuwe bladen, en staan zoo goed als men maar kan verwachten, ofschoon de grond niet gelijk staat met dien, waaruit zij genomen zijn; maar dit is ook het eenige verschil der plaatsen. Om aan te toonen hoe sterk zij zijn, mag ik wel aanhalen, dat zij in de eerste plaats met de wortels door het kampongsvolk werden uitgetrokken, dat gezonden was, om ze uit de struiken, daar zij opgeschoten waren te halen; zij werden in manden zonder eenige aarde overeind geplaatst, werden twee dagreizens op den rug gedragen, daarna in vaartuigen weder over eind geplaatst, en slechts met een weinig gewoone aarde op de wortels bedekt: daarbij waren zij van zeven tot twintig dagen onder weg, voor en aleer zij bij mij waren, en moesten toen nog eenen halven dag reizens tot naar de nieuwe plantagie worden gedragen. Hier bleven ze vier of vijf dagen met slechts een weinig vochtige aarde op de wortels, voor

zij eindelijk in den grond werden gezet. En in weerwil van dit alles staan deze planten altans het grootste gedeelte van dezelve bijzonder wel.

Nog een ander voorbeeld zal ik aanhalen, om derzelver sterkte te bewijzen. In het afgeloopen jaar, zond het Gouvernement eene commissie van drie kundige heeren, om de Theeplant in *Assam* te onderzoeken, Dr. Wallich, de heer Griffith en de heer Mc. Clelland, de twee eerste Botanisten en de laatste Geoloog.

Dr. Wallich, die aan het hoofd der commissie *was*, verzocht mij, den eenigen Europeaan, die immer de Thee streken, zoo als men deze plaatsen noemt, bezocht had, om hem te vergezellen. Op zekeren dag werd mij, na in gezelschap van die heeren eenige Theeplanten te hebben opgenomen, bij onze terugkomst, door eenige inboorlingen kennis gegeven van een ander stuk grond, waar de Thee was omgekapt. Wij gingen en onderzochten zulks, en vonden de planten weder in het opkomen, en omstreeks zes duimen hoog; bij onderzoek berigtte men ons, dat het kampongs volk de Theeplant voor *onkruid* aangezien, alles tot aan den grond toe schoon weggekapt, het geheel verbrand, en toen *padij* op dien grond had geplant. De *padij* was juist gesneden en binnen gebragt, toen wij de planten zagen, die reeds weder dikke en vele uitspruitsels van de wortels, en oude stompen vertoonden. Sommige Theeplanten, merkte ik op, waren slechts een voet, en andere van twee tot vier voet boven den grond afgekapt; allen hadden zeer vele uitspruitsels en bladen, een of twee duimen beneden de afkapping.

Naderhand maakte ik van dat stuk grond eenen Theetuin voor rekening van het Gouvernement, en het is een van de beste die ik heb; daar, waar bevorens ééne Thee-

plant was, zijn er nu meer dan een dozijn, terwijl de nieuwe uitspruitsels van de oude afkappingen een schoon bosch daarstellen, en zeer afsteken bij sommige van de oude boomen, die ik heb laten staan, welke dunne stammen, en slechts weinige takken, aan den top hebben.

Dit stuk grond of tuin heeft dit saisoen meer Thee voortgebragt, dan twaalf maal dezelfde uitgestrektheid van grond in de struiken zoude hebben gedaan; ik merkte op dat, waar de planten die afgekapt waren, weder opgroeiden, de bladen door aan de zon blootgesteld te zijn, eene geelachtige kleur kregen en veel dikker waren dan die in de struiken; maar die geele kleur is verdwenen, en de bladen zijn even zoo groen als die in de struiken geworden.

Daar dit stuk grond door afgekapt en afgebrand te zijn, zoo wel aan het doel voldeed, heb ik dezelfde proef genomen met een ander digt daarbij gelen stuk, dat opgekomen is, zoo als ik verwachtte, terwijl er acht tot twaalf nieuwe uitspruitsels in stede van een uit den ouden stomp te voorschijn kwamen: het is nu een fraaije grond met Thee.

Niet wetende hoe dit plan van afkappen bij de uitkomst zoude voldoen, en welken invloed het op de planten zoude hebben, nam ik een ander stuk grond, liet al de Theeplanten staan, doch kapte alle andere boomen groot en klein, die schaduw gaven, om ver, bragt ze op hoopen bijeen, en liet die, welke ik niet konde verbranden, in de waterleidingen werpen. De Theeplanten staan goed; evenwel staat iedere plant op zichzelve, heeft gevolgelijk weinig bladen, en is nagenoeg in denzelfden staat, als toen zij in de schaduw stond. Wij hebben nog geenen tijd genoeg gehad, om te zien welke uitwerking de zon op de

bladeren heeft, en op de Thee die er van gemaakt wordt. Dit stuk grond heeft een zonderling aanzien: de planten schijnen op zijn best sterk genoeg om op zichzelve te kunnen staan, nu zij deze weldadige schaduw missen.

Ik ben bezig met op andere gronden proeven te nemen: van sommigen heb ik de onderstruiken laten staan, en slechts het onkruid en andere kleine boomtjes weggekapt, om daardoor aan de stralen der zon toegang te geven; anderen heb ik zeer weinig schaduw gelaten.

Ik heb takken van de Theeplant afgesneden, en die horizontaal in den grond gelegd, met een paar *duimen* aarde daarop: zij hebben over geheel de lengte der *tak* een aanmerkelijk getal uitspruitsels gegeven; andere takken zijn eenvoudig in den grond gestoken, en zijn gegroeid: maar dit gebeurde alles in de schaduw, en ik geloof *niet* dat zulks in de zon even goed zoude gaan.

Over de liggeng onzer Thee-gronden deelen wij het volgende mede:

Het land ten zuiden van *Suddeeah* tot aan de rivier *Debree*, wordt *Chyquah* genaamd; ten *zuiden* van de rivier *Debree* wordt het land *Muttuck* genaamd, tot aan de rivier *Burro-Dehing*; ten zuiden van den *Burro-Dehing* is het land van den *Rajah* PURUNDAR SING. Van de hoogte der rivier *Jowrah-Poong* genaamd, tot aan eene plaats *Beesa* geheeten, ten zuiden van gezegde hoogte, aan de rivier *Burro-Dehing*, in de nabijheid van de kleine rivier *Juglow Pauney*, wordt het land *Singpho* genoemd, hetwelk alles ten oosten van de bovengenoemde lijn *is* gelegen. Ten noorden van de rivier *Debree* is geen enkel stuk Theegrond ontdekt, allen zijn ten zuiden daarvan gelegen.

Het land *Muttuck* genaamd, hetwelk ik het meest door-

getrokken ben, schijnt mij toe, geheel en al Theeland te wezen, en ik houd mij verzekerd, dat nog niet de helft van deszelfs Theegronden ontdekt zijn; het geheel van den grond van *Muttuck* schijnt voor de Thee zeer geschikt te wezen; ik heb zulks bijzonder nagegaan, door overal waar ik rustplaats hield in den grond te graven en dien te onderzoeken.

Een groot aantal Theegronden zijn door de inboorlingen uit louter onkunde omgekapt, en tot *padie*-velden gebezigd; drie gronden ken ik, waar men *padie* ingezameld heeft, en de Thee weder uitgesproten is; als deze verwaarloosd wordt, groeit zij op tot een digt struikbosch. Onderscheidene van die plaatsen zijn mij door sommige oude inwoners aangetoond. Bijna ieder inwoner van *Muttuck* kent nu het Theeblad, daar zij zien hoeveel prijs wij daarop stellen, en eene kleine belooning ontvangen, als zij mij eenen tak brengen, op den eenen of anderen nieuwen grond gekweekt.

Er is veel Thee in het land van *Rajah* PURUNDAH; maar hij is te lui om er zich mede op te houden, en is zelfs onbekend met de plaatsen, die in mijne opgave voorkomen. Onlangs heb ik gehoord van eenen grond in dat land, die men zegt dat zoo groot is, als twaalf andere gronden te zamen genomen.

Sommige gronden zijn 800 passen lang, en hebben bijna dezelfde breedte, en andere slechts 100; maar zij zijn nog niet behoorlijk opgenomen, en kunnen misschien veel grooter wezen. Alle deze Theetuinen kunnen worden vermeerderd, tot bijna die uitgestrektheid, welke men maar verkiest, door de menigte zaadlingen, die er onder de Theeplanten gevonden worden, door de groote hoeveelheid zaad, die jaarlijks kan worden verzameld, en door het groote getal afsnijdsels en stekjes die men planten kan.

Wat de zaadlingen betreft, zoo heb ik zaad te *Sud-deeah* in de zon gezaaid; veel is daarvan opgekomen, en scheen in het eerste jaar wel te zullen slagen, maar er was een insekt, ik geloof dat men het *Mole bricket* noemt, hetwelk de jonge en zachte bladjes afbeet, en in een gat onder den grond, nabij de wortel van de plant, bragt, zoodat het mij nimmer gelukte eene plant te behouden. Verleden jaar heb ik echter eenige zaden in mijnen tuin onder de schaduw van boomen en struiken geplant, die opgekomen zijn en goed staan. De zaden, die ik verleden jaar in de zon zaaide in *Muttuck*, en in een' van mijne Theegronden, zijn ook opgekomen en staan goed. De Theegronden in *Singphos* zijn veel uitgestrekter dan die in *Muttuck*. Het volk in *Singpho* heeft sedert vele jaren de thee gekend en gedronken, maar maakt dezelve op eene geheel verschillende wijze dan de Chinezen zulks doen.

Zij plukken de jonge en zachte bladen en droogen die in de zon; sommigen zetten die in den dauw, en dan weder in de zon, gedurende drie opvolgende dagen. Anderen doen die, na slechts een weinig gedroogd te zijn, in heete pannen, roeren die om tot zij geheel heet zijn, doen dezelve dan in een bamboe, en drukken ze in met eenen stok, de bamboe steeds over het vuur ronddraaijende tot dat die vol is; dan binden zij het einde toe met bladeren, en hangen de bamboe op in een rokerig gedeelte van hunne hut; op die wijze vervaardigd, houdt de thee zich goed, voor jaren lang.

Op eenen goeden afstand verder oostwaards, graaft men gaten in den grond, belegt die aan alle kanten met groote bladen, kookt de thee-bladen, werpt het afkooksel weg, plaatst de bladen in het gat, dat men met bladen en aarde

bedekt, en laat dan het geheel staan om te gisten, waarna men dezelve er uitneemt, bamboezen daarmede vult, en op deze wijze vervaardigd ter markt brengt.

Die van *Singpho* houden zich voor groote kenners der thee; geheel hun land heeft overvloed van die plant, maar zij zijn zeer naijverig, en willen niet opgeven, waar zij te vinden is, zoo als het volk van *Muttuck*.

Geheel de uitgestrektheid van *Singpho* is bedekt met bosschen van struiken, en zoo slechts de onderstruiken weggeruimd werden, zoude het een schoon thee gewest daarstellen; de grond is er zeer geschikt voor de plant.

Bijna drie jaren geleden, liet ik bij toeval, eenige theeplanten die ik van *Singpho* met genomen had, aan de oevers van de *New-Dehing*, drie dagreizens van de plaats waar ik ze gekregen had, achter; eenige van mijne vrienden, te *Singpho*, vonden die en stelden ze in den grond, en zij groeijen nu als of zij nimmer verplant waren, niettegenstaande zij in de schaduw waren geplaatst.

Het land *Singpho* is een schoon land; maar zoo lang die natie de thee bladen in het wild kan erlangen, zullen zij die nimmer aanplanten; het land is zelfs bewoond door volkeren die steeds onderling in oorlog zijn.

Men zegt dat de thee op den top van de *Nagah* groeit, ten zuiden van *Ningrow*, aan de oevers van de *Burri-Dehing*. Al de lage thee-gronden liggen in de valleijen.

Deze aanmerkingen zijn in haast, en zonder veel orde, bij elkander gebragt. Ik hoop derhalve dat men toegeeflijk zal zijn omtrent het onvolmaakte; op eenen anderen tijd zal ik welligt op het onderwerp terug komen, indien men zulks van eenig belang oordeelt.

Korte vergelijking van het bovenstaande met de resultaten die de Thee-cultuur op Java reeds heeft opgeleverd.

Het hierboven vertaald medegedeelde verslag nopens de Theezaken van *Britsch Indië*, is het stuk bedoeld in de Javasche Courant van den 3 October 1838 no. 79, ter gelegenheid dat alstoen een uittreksel uit een *Singapore* blad is overgenomen, en daarbij werd gevoegd:

»Bij de overname van het bevenstaande uittreksel, kunnen wij met genoegen opmerken, dat reeds *in het* jaar 1833, de kennis omtrent de teelt van den Theeheester en de vervaardiging van Thee op *Java*, zoo ver gevorderd was, dat ten gevolge der nasporingen en toepassingen van den Inspecteur der Thee-kultuur Jacobson, geen twijfel meer konde bestaan nopens het verkrijgen der groene en zwarte Thee van denzelfden heester; dat de beoordeeling der partijen groene en zwarte *Java* Thee van verscheiden sorteringen, sedert het jaar 1835 in *Nederland* openbaar verkocht, zoo wel in den handel, als volgens *Botanisch* en Chemisch onderzoek, bijzonder gunstig is geweest, en de grondige kennis der belangen van de Thee op *Java* sedert nog zeer is toegenomen: zoo dat wij ons gerustelijk mogen vleijen, dat nog in den loop van dit jaar eene niet onbelangrijke afscheping van Thee naar *Nederland* zal kunnen gedaan worden, en wel zoo na mogelijk ingegerigt volgens de vereischten van gewone Chinesche Theeladingen.”

De toen geuitte verwachting is dan ook vervuld, zoo als op de meest voldoende wijze blijken kan, uit de ondervolgende Carga-lijsten eener hoeveelheid van ruim 169,000 ponden netto.

CARGA-LIJST

van eene partij Java Thee.

Gemerkt schip *Nassau*, geladen in het schip *Holland*, Kapitein A. NANNINGS.

Java Boey . . .	31/4	21/8	36/12		
Java Congoboey .	194/4				
Java Congo . . .	244/4		23/12		
Java Kempoey . .	111/4				
Java Souchon . .	162/4	4/8	164/12		21 kanissers.
Java Soepoeypecco.	18/4				
Java Pecco . . .	14/4		27/12		14 »
Java Thunkay . .	68/4		6/12		
Java Schin . . .	128/4				
Java Hysant. . .	[illegible]/4		97/12		18 »
Java Uxim . . .			175/12		12 »
Java Joosjes G. B.				[illegible]	4 »
Java Joosjes F. B.			11/12	4/32	5 »
	1025/4	25/8	539/12	4/32	74 kanissers waarvan 50 in 25- en de overige 24 in enkelde dozen zijn.

Thee inrigting nabij Batavia in December 1838.

CARGA-LIJST

van eene partij Java Thee.

Gepackt Schip Generaal Van den Bosch, geladen in het Schip *Hendrika*, Kapitein J. ADMIRAAL.

Java Boey . . .	31/4	21/8	36/12		
Java Congoboey .	194/4				
Java Congo . . .	248/4		28/12		
Java Kempoey . .	111/4				
Java Souchon . . .	162/4	3/8	165/12		19 kanissers.
Java Soepoeypecco.	18/4				
Java Pecco . . .	14/4		26/12		13 »
Java Thunkay . .	64/4		6/12		
Java Schin . . .	134/4				
Java Hyaant. . .	55/4		62/12		19 »
Java Uxim . . .			175/12		13 »
Java Joosjes G. B.			12/12		5 »
Java Joosjes F. B.				5/32	4 »
	1027/4	24/8	535/12	5/32	73 Kanissers waarvan 50 in 25- en de overige 23 in enkelde dozen zijn.

Thee inrigting nabij Batavia in December 1828.

Gaarne betuigen wij onze achting voor den Britschen Superintendent van de Thee-kultuur C. A. Bruce, ter zake van de reeds nopens het onderwerp gemaakte verdeelingen, onder de moeijelijkheden waarmede hetzelve, ook volgens de vroegere ondervinding op *Java*, gepaard gaat. De Chinezen van welke de eerste kennis moet verkregen worden, zijn daarmede niet mededeelzaam, zelfs onderling zijn zij dit niet, maar nog te meer blijven zij achterhoudend jegens elken aan hun vreemden landaart, en zulks wel om zich daarbij zoo veel mogelijk in dit vak onmisbaar te doen blijven. Ook moet het als zeer moeijelijk worden beschouwd, om Chinezen buiten hun land te verkrijgen, die zelf eene volledige kennis van Thee-kultuur, bereiding en afpakking in een of in weinige personen vereenigen.

Op *Java* werden de eerste vruchtgevende Theepitten verkregen in het jaar 1826, ten gevolge van vroegere ontbiedingen uit *Japan*, gedaan naar de opgaven van den natuurkundigen P. Diard, die ook de eerste planting te *Buitenzorg* in den Gouvernements Plantentuin bestuurde. De eerste Chineesche Theeheesters zijn in den aanvang van 1829 uit *China* naar *Java* overgebragt, door den Theekenner J. J. L. L. Jacobson, die in herhaalde reizen uit *China* naar *Java* nog meer Theeheesters en Theezaden heeft bezorgd, en die, met het opsporen daarvan in *China* belast, ook van daar, bij elke reis al meer en meer de kennis en de middelen heeft overgebragt, waardoor op *Java* de Thee is kunnen vervaardigd worden, die tot heden van daar als goed Javasch voortbrengsel, en volgens de Chineesche regelen en gebruiken gesorteerd en afgepakt, is uitgevoerd.

Al voortgaande is, ten gevolge van de ondervinding en de regelingen van denzelfden in dat vak zoo verdienstelij-

ken pertoon, de kennis der zaken reeds zoo ver gebragt, dat al méer en meer de hulp van Chinezen kan worden gemist, en reeds bestaan er inrigtingen in de binnenlanden van *Java*, alwaar Thee geplant, ingezameld, bereid en naar de algemeene Theeïnrigting nabij *Batavia* ter verdere behandeling gezonden wordt, zonder dat een enkel Chinees daarbij tegenwoordig is.

Wij onthouden ons van de mededeeling eeniger aanmerkingen die ons nopens de wijze van bereiding en kultuur der Thee in *Opper-Assam*, bij de lezing van het *bovenbedoelde* verslag, deswege zijn voorgekomen. *Bij eene* korte behandeling zou groote onvolledigheid blijven bestaan, en de geheele overname van de regelen en voorschriften, die op *Java* nopens de behandeling van Theekultuur en bereiding in werking zijn, zou buiten ons tegenwoordig bestek gaan; hiertoe zal eene nadere gunstige gelegenheid worden afgewacht.

Beklimming van den berg Smiroe op den 18den October 1838.

Gedurende mijne veelvuldige reizen, vertoefde ik, vergezeld van een' Inlandschen Ambtenaar, in de binnenlanden der residentie *Pasoeroewan*, om den nacht door te brengen. Op het voorplein dier woning gezeten, genoten wij in volle teugen het schoone van den avond, en vergastten ons vooral met het heerlijke gezigt op den zoo zeer vermaarden berg *Smiroe*, in wiens nabijheid wij ons bevonden. De laatste stralen der ondergaande zon, verlichtten zijnen grijzen kruin, welke boven het omliggende gebergte uitstak, en trotsch op zijne hoogte, met minachting in de vlakte scheen nêer te zien. Nu en dan verhieven zich

J. C. La Valette del.

rookwolken, die statig uit den krater omhoog stegen, en het schoone van het gezigt niet weinig verhoogden, terwijl telkens daarop een dof onderaardsch geluid volgde, hetwelk onze aandacht meer en meer opwekte. Geen wonder dus, dat het gesprek over dit treffende natuurtooneel liep, en wij ons van lieverlede door eenige oude Javanen de legende, welke van dezen, even gelijk van bijna alle bergen op *Java*, bestaan, lieten verhalen.

De *Smiroe* was, volgens de overlevering, voorheen de woonplaats geweest der booze geesten, in tegenoverstelling van den noordwaarts gelegen berg *Bromo*, waar de goede geesten steeds hun verblijf hadden gehouden en nog hielden.

Onwederstaanbaar bekroop mij de lust, den *Smiroe* meer van nabij te leeren kennen, en om, zoo mogelijk, zijnen top te beklimmen. Ik deelde dit mijn verlangen aan mijn reisgenoot mede, doch met een glimlach op het gelaat, als ware hij van mijne onmagt in dezen overtuigd, wilde hij mij de onmogelijkheid van dien togt doen inzien, door te zeggen, dat niettegenstaande herhaalde pogingen, het tot dus verre geen' Europeaan gelukt was, den top van den *Smiroe* te bereiken, en dat slechts éénmaal twee Javanen met ongeloofelijke moeite, tot zeer nabij denzelven waren doorgedrongen. Dat men bovendien 60 palen ver door één bosch moest rijden, om zeker standpunt te kunnen bereiken, van waar de reis verder te voet diende te worden voortgezet, en dat deze weg die geheel ongebaand was, vooraf noodzakelijk zoude moeten worden opengekapt. Dit alles echter schrikte mij niet af, ik bleef bij mijn voornemen volharden, en daar mijn reisgenoot, zag dat mijn verlangen ernst was, zoo kwam hij met mij overeen, om reeds den anderen morgen de reis derwaarts te aanvaarden.

Zoo gezegd zoo gedaan, wij vertrokken den volgenden ochtend, en kwamen, na vele hindernissen op weg te hebben doorgestaan, den avonds ter plaatse onzer bestemming, *Widodarin* genaamd, waar wij overnachtten. Van daar scheen de bergtop nog slechts eene geringe hoogte te hebben en kwam mij zoo gemakkelijk te beklimmen voor, dat ik niet konde begrijpen hoe het mogelijk kon wezen, dat men in deze onderneming vroeger niet geslaagd was.

Den volgenden morgen ten twee ure nam ik vergezeld van twintig Javanen den togt aan. Om onze krachten te besparen, klauterden wij zeer langzaam tegen den berg op: maar toch ontwaarde ik weldra, dat die onderneming door mij te gering was geacht, want telkens na een eind wegs van slechts 20 tot 30 passen ver te hebben voortgeklommen, gevoelde ik mij zoo vermoeid, dat ik herhaaldelijk een geruimen tijd moest rusten alvorens verder te kunnen gaan. Geen grashalm om mij daaraan vast te houden; geen steen welke niet, bij de minste aanraking, onder de voeten weggleed; eene helling van ongeveer 40° met het horizontale vlak; eene aaneenschakeling van ravijnen, en langs den berg afloopende kloven en een aantal steenen die onophoudelijk door die ravijnen naar beneden rolden; dit alles waren zoo vele hinderpalen waarmede wij steeds te kampen hadden. Dan deze alle kwamen in geen vergelijking met de andere moeijelijkheden welke wij hadden door te staan, de felle en koude rukwinden, die van de hoogte af naar ons heen loeiden en ons een regen van kleine steenen, zand en stof aanhoudend in het gezigt wierpen.— Naauwlijks konden wij op de beenen blijven staan en bij elken rukwind, schoot geen ander middel overig, dan ons plat tegen den grond neder te leggen, ten einde niet door den wind te worden mede gesleept. Dan juist op zulke

oogenblikken was het gevaar het grootst, dewijl alsdan grootere steenen het meest afrolden en, daar men wegens den zandregen niet kon zien, telkens bedreigd werd om door een dezer steenen te worden geraakt. Drie maal trof mij zoo een ongeluk, zonder daarom juist den togt te moeten staken: de Javanen echter waren minder gelukkig en sommigen onder hen werden zoodanig gekwetst dat zij niet verder konden voortklimmen.

Niettegenstaande alle deze tegenspoeden, vervolgde ik nogtans mijnen weg, en tegen 10 ure *'s ochtends* bemerkte ik, dat ik den Javanen een eind wegs was vooruit gekomen. Ik bevond mij toen geheel alleen op nagenoeg de helft van de hoogte des bergtops. — De wind werd minder en ik konde beter zien, ook was het afrollen der steenen niet zoo menigvuldig meer; maar, toen begon de zon haren invloed te doen gevoelen, en weldra putte deze zoodanig mijne krachten uit, dat ik niet verder konde voort klimmen, en magteloos in eene der kloven ter neder zonk! Het ongeluk wilde dat ik geen drinkwater, noch andere verversching van welken aard ook bij mij had, en de Javanen te ver achter gebleven waren, om hen te kunnen beroepen. — Alles voor oogen werd mij duister en alle voorwerpen schenen mij toe als met stippen bloed te zijn bespikkeld. Hartelijk voelde ik berouw van mijne roekelooze onderneming en besloot om, zoodra mijne krachten het zouden toelaten, terug te keeren. — Na gissing zal ik een half uur in dezen staat van bewusteloosheid hebben verkeerd, toen een der Javanen mij achterhaalde en o geluk! hij had eene flesch water bij zich. Gulzig leschte ik mijnen dorst en kreeg weldra nieuwe krachten, en moeds genoeg om, zoo mogelijk, verder te durven doordringen. Nog vijf andere Javanen waren intusschen ook

bij ons gekomen; zoo dat wij nu zeven man sterk, het waagden om langzaam den togt te vervolgen. Zeer voorzigtig en met alle mogelijke inspanning gingen, of beter gezegd, kropen wij verder en verder, en bereikten eindelijk des namiddags ten 4 ure, dus na 14 volle uren klimmens, den zoo lang gewenschten top!

Daar stond ik, van verwondering opgetogen en wierp met een zeker zelfgenoegen een' blik op de onder mijne voeten drijvende wolken, waarmede de berg zich als het ware omhuld had. Ik toch was de eerste Europeaan wien het had mogen gelukken den *Smiroe* te beklimmen, en hoezeer de wolken mij voor het oogenblik alle genot van een schoon uitzigt benamen, zoo was toch het gevoel, van het doel mijner pogingen te hebben bereikt, streelend genoeg om mij in eene aangename stemming te brengen.

Mijne moeite werd echter spoedig beter beloond dan ik aanvankelijk had durven hopen, dewijl, na eenig toeven, de wolken eensklaps verdwenen, en weldra een overheerlijk panorama zich voor mijne oogen ontwikkelde, hetwelk mijne ziel met eene ontzettende verbazing en sprakelooze bewondering tevens, vervulde. Ten noorden lag de berg *Bromo* in eene zedige houding ver beneden mij. Ten zuiden overzag ik den onmetelijken oceaan, die zich in een grenzenloos verschiet met de wolken scheen te vermengen. Ten westen aanschouwde ik de vruchtbare dreven der zoo schoone residentie *Pasoeroewan*, en ten oosten, daalde mijn oog vol verwondering in een vuurbrakenden kolk neder, uit welks diepte, bij tusschenpoozingen, met ontzettende kracht en een donderend gekraak, zware kolommen rook, vuur, steenen en zand, hoog in de lucht stegen.

Ik laat het aan den lezer over, om zich een denkbeeld te vormen van de gewaarwordingen die mij vervulden, en

zal intusschen beproeven, hier eene korte beschrijving van den *Smiroe* en deszelfs krater te laten volgen.

De *Smiroe* ligt ten zuiden van het Tengersche gebergte, en is onmiddelijk daarmede verbonden. Zijn basis beslaat eene zoo groote oppervlakte, dat men die niet wel als zoodanig kan aanmerken, en veeleer eene voortzetting van het Tengersche gebergte noemen mag. Ik schat dit gedeelte op 2,000 Ned. ellen hoogte, boven de oppervlakte der zee.

Van hier verheft zich de kegel (dat is het bovenste gedeelte van den berg) zeer regelmatig en naar alle zijden nagenoeg gelijkelijk afhellende. Deze heeft drie kruinen, welke gezamenlijk den top uitmaken, en onderling op een afstand van ongeveer 400 Ned. ellen van elkander verwijderd zijn. De sporen toonen aan, dat in de noord-oostelijke kruin waarschijnlijk de eerste uitbarsting heeft plaats gegrepen, doch na eenige jaren te hebben gebrand, wederom is uitgedoofd. Welligt is daarna de berg lang in rust gebleven, tot eindelijk de tweede kruin hetzelfde natuurtooneel voortgebragt, en door zijne éruptien, den eersten uitgedoofden krater weldra met vulkanische uitwerpselen heeft opgevuld, zoodat thans nog maar weinig overblijfselen van dien krater aanwezig zijn. Deze tweede kruin ligt zuid-oostelijk, en brandt tot dus verre steeds voort. De derde kruin heeft nog geene uitbarsting ondergaan, zij is de hoogste en ligt zuid-westelijk van de twee eerstgenoemde. Het is deze welke wij beklommen hebben. Men heeft van daar een trotsch doch ijzingwekkend gezigt tot in de helft der diepte van den werkenden krater, welke eenigzins op zij van de kruin en in eene schuinsche rigting ligt; doch daar de uitwerpingen loodregt naar de hoogte zijn, zoo is het verblijf in deszelfs nabijheid niet

gevaarlijk, en wordt men telkens slechts met fijn zwart zand en asch overstrooid, hetwelk ook de wind verre weg met zich mede voert.

De uitwerpselen bestaan voornamelijk uit verbrande steenen, welke gedeeltelijk in kalk zijn overgegaan, zand, zwavel en asch; en de uitwerpingen zijn zoo aanhoudend, dat de rand van den krater steeds met eene zeer zachte en versche laag daarvan bedekt is, zoodat men zonder het grootste gevaar van in den afgrond neder te storten, dien rand met geene mogelijkheid kan genaken. Ik wilde het nogtans beproeven, en na een touw om het lijf te hebben gebonden, welks einde ik liet vasthouden, begaf ik mij op weg. Het schijnt echter dat de Javanen te zeer voor ongelukken beducht waren, want weldra riepen zij mij terug, en trokken mij te gelijker tijd met het touw weder tot zich. Hunne vrees was ook niet ongegrond geweest, dewijl op hetzelfde oogenblik een groote klomp van den rand des kraters afbrokkelde, en met een vreeselijk gekraak in deszelfs gapenden muil nederstortte.

Doch, om tot mijne beschrijving van den kegel terug te keeren; deze schijnt geheel van vulkanischen oorsprong te zijn, en bestaat uit eene opeenstapeling van steenen en zand; welks lagen men zeer duidelijk kan onderscheiden, en afwisselend dan eens eene dikte van 3 tot 4 Ned. ellen, en dan weder van ten hoogstens 6 tot 9 Ned. duimen hebben.

De regens spoelen jaarlijks een groot deel der massa af en deze glijdt of dringt tot in de diepste valleijen door, alles wat zij in haren loop ontmoet met zich mede voerende. Van daar, dat de kegel van geboomte volstrekt ontbloot is, het geen men ten onregte als een gevolg der strenge koude aan onvruchtbaarheid toeschrijft. — Ik wil echter gelooven dat ter hoogte van $\frac{2}{3}$ van den kegel, de

plantengroei ophoudt, dewijl op den top ten 5 ure na den middag de thermometer reeds 35° FAHRENHEID teekende.

Een snijdende koude, welke onze lippen deed barsten en bijna niet te wederstaan was, heerschte op den top zoodat wij genoodzaakt waren steeds in beweging te blijven.— Deze gedwongen beweging maakten wij ons dan ook ten nutte, stapelden eene menigte steenen bij wijze van nis op elkander, plaatsten daaronder een flesch waarin zich een papier met onze namen er op geschreven bevond en vingen toen, na nog een blik in den vuurkolk geworpen te hebben, den terugtogt aan, welke, hoezeer tegen onzen wil, met zoo veel snelheid gepaard ging, dat wij in één uur tijds den berg afgleden, terwijl tot het beklimmen van denzelven 14 volle uren naauwlijks toereikende waren geweest.

Zeer te vreden van mijnen togt doch tevens zeer vermoeid kwam ik bij mijn' reisgenoot aan, die met toenemende nieuwsgierigheid naar mijne mededeelingen luisterde, doch bij het eindigen daarvan de naïve, echt Javaansche aanmerking maakte, dat hij niet konde begrijpen waarom de mensch in soortgelijke ondernemingen steeds zoo veel aanlokkelijks vindt, wanneer het toch veelal geheel in zijne magt staat om ongestoord en in rust zijne dagen te kunnen slijten.—Ik vermeende deze aanmerking niet beter te kunnen beantwoorden dan met nagenoeg de woorden van een' onzer geachtste schrijvers die zegt: dat, daar de mensch op het vaste land en op zee juist in den aller ongunstigsten werkkring der natuur leeft, het niet te verwonderen moet zijn wanneer ook zijn geest onrustig is, en zijn gemoed door de orkanen der driften geschokt en ontroerd, hem gedurende zijn bestaan op aarde onophoudelijk rondslingert, tot eindelijk een leven na dit leven hem die rust

doet smaken, welke hij op aarde te vergeefs heeft nagejaagd.

„En hiermede zal ik ook dit verhaal eindigen, in de hoop dat de mededeeling van hetzelve welligt natuuronderzoekers mag aansporen, om in het belang der geognotie een' dergelijken togt naar den Smeroe te wagen.

G. F. Clignett.

Korte aanteekeningen over het Rijk van Atjin, voor zoo verre het zich uitstrekt van den hoek van Sinkel tot aan het zoogenaamd Groot-Atjin, langs de Noordwestkust van Sumatra; gelijk ook over de, tusschen dien hoek en de baai van Tappenolie gelegen, onafhankelijke staten Sinkel, Tapoes en Baroes: opgemaakt op eene reis langs de kust, in het begin van 1837.

Het rijk van *Atjin*, zoo vermaard in de Indische Kronijk, daar, reeds in het begin van de Nederlandsche vestiging in deze oorden, de O. I. kompagnie dagelijks ondervond, hoe magtig hetzelve en met welke trouwelooze geest de bevolking bezield was; — dat rijk, toen zoo uitgestrekt, dat de tegenwoordige gouvernements bezittingen tot aan *Benkoelen*, een gedeelte van hetzelve uitmaakten, is thans tot eene volslagene nietigheid, ten minsten, in vergelijking van deszelfs vorige grootheid, teruggekeerd. Die magtsuitbreiding nam toen van dag tot dag onophoudelijk toe, en scheen zich zelfs tot *Java* te willen uitstrekken, zoodat de bewindhebbers der O. I. kompagnie gelastten een waakzaam oog op dezelve te houden, en zooveel mogelijk den voortgang der wapenen, waaraan dat

rijk in dien tijd die uitgestrektheid te danken had, te stuiten. Dezelfde oorzaken, die toenmaals de maleische strandbewoners noopten, het ondraaglijk juk hunner op eenen verren afstand gezetelde beheerschers aftewerpen, die zelfde oorzaken bestaan nog en verpligten, als het ware die landstreken, die heden, hoewel meestal in schijn, aan *Atjin* onderworpen zijn, immer omtrent hunne belangen in de weer te wezen, en ze dikwijls met de wapenen in de hand te verdedigen. Die oorzaken zijn voornamelijk gelegen in eene volslagene willekeur der vorsten, zonder rugzigt op het geluk of de welvaart hunner onderdanen, en eene daaruit voortvloeijende miskenning van derzelver eigendommelijke bezittingen en regten. Eene geheele ondermijning en het verval van het vroeger door *Atjin* op *Sumatra* bezeten en uitgeoefend overwigt, is daarvan dan ook het gevolg geweest.

Maar desniettegenstaande beslaat het rijk *Atjin* nog, op het noordelijkste gedeelte van het eiland *Sumatra*, eene groote uitgestrektheid gronds, zich van 91° 22′ tot 97° 13′ Oosterlengte en 5° 36′ tot 2°.18′ Noorderbreedte uitstrekkende, en zoude, indien den beheerscher zijne hulpmiddelen beter bekend waren, en onder zijne onderhoorigen eene meerdere eensgezindheid en daaruit voortvloeijende onderdanigheid heerschten, voor de nabijliggende volken, een gevaarlijke nabuur zijn, die echter nu weinig te vreezen is.

Langs de geheele kust van *Atjin* tot aan *Assahan*, doet zich bij het strand, een over het algemeen vrij hoog gebergte voor, hetwelk zich tot diep in de binnenlanden schijnt uittestrekken. Van laatstgenoemde plaats echter, over *Baccongang* en *Taroemon* tot *Sinkel* en *Tapoes* wordt het strand lager, en hoewel zich een hooge bergrug

aan den gezigteinder laat zien, is de afstand evenwel aanmerkelijk, en schijnt het gebergte ook niet die hoogte te bereiken, welke het meer noordelijk gedeelte aan het oog vertoont.

Uit dit gebergte ontspruiten de veelvuldige rivieren en beken, aan welker uitwateringen of mondingen, de bevolking meestal hare woonplaats heeft gevestigd, hoewel derzelver diepte en breedte zelden zoo belangrijk zijn, dat zij een hulpmiddel van vervoer in de handelsbetrekkingen kunnen opleveren. Meest allen zijn zoo ondiep, dat slechts kleine praauwen dezelve kunnen opvaren, en *de* grootere of op de reeden moeten blijven liggen of, na zich door de zware brandingen, welke de ondiepe banken aan de meeste monden der noordelijke rivieren te weeg brengen, doorgeworsteld te hebben, genoodzaakt zijn, haren togt tot die mondingen te bepalen en dáár hare ladingen aftewachten. De voornaamste rivieren zijn die van *Atjin*, *Analabo*, *Taroemon* enz., doch, zoo als gezegd is, allen zeer klein en behalve aan de mondingen niet bevaarbaar. Ook is, over het algemeen, het waarlijk een *groot beletsel* voor den handel, dat bijna alle de plaatsen aan strand ongenaakbaar zijn, door zware golfrollingen en brandingen, die jaarlijks vele ongelukken, vooral onder de vreemdelingen, veroorzaken en des te hooger zijn, naar mate in de verschillende moessons de zeewinden minder of meerder aandrang hebben.

De rivieren van *Sinkel* en *Tapoes* maken echter eene uitzondering, niet wat de brandingen betreft, maar ten aanzien der diepte en bevaarbaarheid tot verre in de Battasche binnenlanden. De eerste zoude men, volgens zeggen der Inlanders aldaar, twee maanden verre kunnen oproeijen.

De beste meest bezochte havens in dit gedeelte van het

Atjineesche rijk zijn, behalve de hoofdplaats, *Poeloe Riga* of eigenlijk *Tellek Glompong*, *Analabo*, *Kwala*, *Batoe*, *Soesoe*, *Mangin*, *Labó-an Hadjie*, *Makkie*, *Assahan*, *Baccongang*, *Taroemon* en *Poeloe Sanek*. In dezen wordt eigenlijk de peperhandel gedreven en daar, als zoo vele stapelplaatsen, van de de overige kleinere gehuchten ingevoerd.

De bevolking van *Atjin* schijnt zeer talrijk te zijn, ten minste naar de menigte menschen, langs de kust wonende en verspreid, te oordeelen, ofschoon het nog onbekend is of de binnenlanden wel hierin deelen. De schijnbare steilte en hoogte van het gebergte, doen eene ongenaakbaarheid veronderstellen, die tot eene in der menschelijke behoeften, hoe weinig die ook wezen mogen, voorzienende bewoning, weinige aanduiding oplevert; en uit het gering vervoer van zout naar de binnenlanden, welks aftrek gereedelijk tot een' maatstaf der meer of mindere hoegrootheid eener bevolking kan genomen worden, laat zich ook al afleiden, dat de binnenlandsche bewoners, in evenredigheid met die der stranden, niet zeer groot in aantal moeten zijn. Trouwens hunne belangen trekken hen als het ware naar die oorden, waar zij spoedig en gemakkelijk de voortbrengselen hunner vlijt en van hunnen arbeid kunnen van de hand zetten: en daar dit nu hier meest in het planten van peper bestaat, die in vreemde handen overgaat, zoo laat het zich gevoegelijk bevroeden, dat het grootste aantal dier lieden geneigd is, zich langs het strand te vestigen, om daardoor hun levensbestaan te vergemakkelijken, terwijl dit zigtbaar is door de vele kampongs en negerijen, die men, langs de kust zeilende, ontwaart, en die zich, hoewel ongelijk in grootte, naar mate de belangrijkheid van den handel, op twee of drie Engelsche mijlen, soms drie of vier te gelijk opdoen.

Der Atjinezen inborst staat niet voor bijzonder goed in de reisbeschrijvingen bekend, en het woord *schelmen*, dat de Oost-Indische landkenner en beschrijver VALENTIJN, zoo ruimschoots de bewoners van *Sumatra's* westkust toekent, mag wel in groote mate op hen toepasselijk worden gemaakt. Ook is het de meeste Ambtenaren, die met hen in aanraking zijn gekomen, niet onbekend, dat de Atjinesche havens bewoond zijn door lieden, in slechtheid en zedeloosheid boven alle de bewoners van den Indischen Archipel uitstekende, terwijl alle natien, die met hen in handelsbetrekkingen zijn gekomen, van de vroegste tijden af, tot zelfs onlangs nog toe, hunne trouweloosheid ondervonden hebben.

De oorsprong der Atjinesen wordt verschillend opgegeven. Het is waar, dat zij in voorkomen zoowel, *als in* zeden en gewoonten, geheel verschillen van de overige bewoners van *Sumatra*, doch om hen, zoo als sommige reisbeschrijvers zeggen, van Chinezen te doen afstammen, daartoe behoort veel geloof. Anderen beschouwen hen als van de Siammers afkomstig, doch even zeer en *misschien met* meer grond zelf, kan men veronderstellen dat ze van de mooren of zoogenaamde *Orang Kling*, van de kust van *Malabar*, die door den handel toch den geheelen Indischen Archipel door verspreid zijn, hun oorsprong nemen. Misschien, reeds voor eeuwen hier aangeland, hetwelk de nabijheid der vaste kust zeer waarschijnlijk maakt, hebben deze met de overige bovengenoemde volken en de Maleijers de stranden bevolkt, en een zelfstandig volk daargesteld, hetgeen zich echter van liever lede met de bewoners van de binnenlanden, mogelijk toen even zoo van inborst als de tegenwoordige *Batta's* van *Tapanoelie*, vermengde en door dit mengelmoes van verschillende zeden en gewoon-

ten, ook eene bijzondere en van de overige bewoners van *Sumatra* onderscheidene bevolking heeft doen geboren worden.

Over het algemeen groot en wel gebouwd, hoewel zelden met een innemend of bevallig voorkomen, daar in hetzelve zich immer eene zweem van valschheid voordoet, worden ook den Atjinees al de gebreken, die men de Indische volken gemeenlijk toekent, in ruime mate toegeschreven. Verraderlijk in het aanvallen hunner vijanden, die zij altijd door list en lagen zoeken te overwinnen, ontzegt men hun echter geene geheele ontstentenis aan moed, doch zelden openbaren zij dien open en bloot. Wellustig, achterhoudend, trotsch op eigen magt en sterkte, die volgens hun vertrouwen, door geen andere natie wordt geevenaard en waardoor zij dan ook met verachting op dezelve nederzien; trouweloos vooral in den handel, waarbij men met alle omzigtigheid moet te werk gaan, om niet door hen bedrogen te worden; wispelturig en moordzuchtig- ziedaar de gebreken, waarmede men hen, reeds van den beginne af, dat *Atjin* ons is bekend geworden, heeft gedoodverwd, en die ook nu nog, niettegenstaande hun eigenbelang de verzaking van eenige derzelven noodwendig maakt, op hen toepasselijk zijn. Het weinige vertrouwen, dat men stellen kan in hun woord, is mede eene der oorzaken van het verval van dit rijk. Dit ziet vooral op de Vorsten en Hoofden, daar deze de, geheel den handel ondermijnende, gewoonte hebben, van zooveel zij kunnen op krediet te koopen, hunne schuldeischers om het geld te laten zuchten, zelfs geheel vergeten te betalen, of door willekeurige middelen, zoo als onder anderen beboetingen om geringe oorzaken, zich voor die betalingen, wanneer zij ze niet meer ontduiken kunnen, schadeloos te stellen, en het betaalde zoo doende zich weder toe te eigenen.

De Godsdienst der Atjinezen is de Mohamedaansche, doch zij zijn niet zeer stipt in het opvolgen der bij dezelve voorgeschrevene dagelijksche gebeden, hoewel zij des te trouwer des vrijdags de Moskee bezoeken. De vasten (*poeassa*) houden zij ook niet geregeld en de meeste regterlijke voorschriften, in den Koran voorkomende, zijn vergeten, of door plaatselijke gebruiken en gewoonten gewijzigd.

Hunne huishoudelijke levenswijze is niet veel onderscheiden van die der overige bewoners van den Indischen Archipel. In huis bemoeit de man zich met niets en laat de zorgen van het huishouden aan zijne vrouw of moeder over. Rijst is het gewone voedsel met een weinig groente of visch; vleesch of hoenders zijn een groot onthaal, alleen bij feestdagen gebruikelijk, en de kook-kunst is er nog geheel in hare kindschheid, zoodat de lekkerbekken hier niet te huis behooren; — ook is het betel-kaauwen en amfioenschuiven sterk onder hen in zwang en mag men daarbij hun geliefkoosd tijdverdrijf, het hanenvechten, niet vergeten.

De kleeding der mannen, welke zij gewoonlijk op hun dertiende of veertiende jaar beginnen te dragen, bestaat algemeen in een Arabiesch mutsje op het hoofd, waarom, bij meer vermogenden een linnen, en bij meer gegoeden een lange zijden of chitsen lap, in den smaak eens tulbands (*deftar*) wordt geslingerd. Bij de laatsten is die lap meestal omzet met een dubbeld, rond, gouden of verguld boordsel, ter dikte van eenen kinderpink, hangende alsdan de punten tot op de schouderen neder, 't welk een net aanzien heeft. Voorts in een *badjoe* of wambuis van zijde of chits met korte mouwen, van voren open en reikende tot op de heupen, zoo als de Maleijers gewoonlijk dragen: dit wordt echter meest uitgetrokken en over de

schouderen geworpen en is juist niet altijd in gebruik. — Vele der zoogenoemde Vorsten of Hoofden langs het strand, loopen met het bovenlijf naakt, waarin zij door een groot gedeelte der bevolking worden gevolgd, of anders slingeren zij slechts eenen lap wit linnen over de schouderen. Een lang, wit linnen of zijden kleed om de heupen geslagen, van voren in elkander gewrongen en door een breeden van dezelfde stoffen vervaardigden buikband bevestigd, vervangt de *sarong*; er wordt hieronder nog een wijde broek gedragen, meestal van zijde en in den archipel algemeen bekend onder den naam van *soloear atjé*, die tot op de kuiten nederhangt. Sandalen ziet men zelden en alleen bij grooten. Ook de vrouwen gaan even eens gekleed, alleen met dat onderscheid, dat zij het hoofd ongedekt hebben, waarom zij een stuk wit linnen slaan, wanneer zij zich buiten huis begeven.

Hunne woningen zijn op stijlen gebouwd en meestal, zelfs bij de armste lieden, uit planken zamengesteld en met *atappen* gedekt, doch alles duidt vuil- en smerigheid aan en huisieraden ontbreken geheel. Niets dan het geheel noodige tot koken, eenige potten, eene gebrekkige berging voor kleedingstukken, een paar vuile *tabirs* (chitsen of linnen bedvoorhangsels) en eenige matten om op te zitten, ziedaar alles wat zich in dezelve bevindt. Zij zijn meest allen langwerpig opgetrokken en bevatten gewoonlijk eene breede voorgallerij, twee of drie slaapvertrekken en eene stookplaats van achteren. Digt bij elkander gebouwd, vormen zij aldus eene *kampong*, die met een planken pagger omheind is. Vele dier *kampongs* hebben ook, als een middel ter verdediging, zoo noodzakelijk in deze oorden, een aarden wal, rijkelijk met *bamboes auer* (een soort van *bamboes* met groote doorns of stekels voorzien)

beplant, welke het doordringen van eenigen vijand geheel verhindert en in deze landen als het onmisbaarste en meest afdoende middel ter verdediging wordt aangemerk. De meeste der plaatsen langs het strand doen zich echter als zoovele *paesers* (bazaars) op, waarin het handeldrijvend gedeelte der bevolking gevestigd is, terwijl de landbouwer in de zoogenaamde *ladangs* (velden voor de rijst- of peperplanting) woont. Die *passer* bestaat dan gewoonlijk uit eene of uit verscheiden min of meer breede straten, waarin alles, wat in zulk eene plaats verkrijgbaar is, *te koop* wordt geboden: en de huizen, die klein en bedompt zijn, staan er onder één dak in eene gelijke rigting gebouwd. Alle de plaatsen, door den schrijver aangedaan, behalve *Tapoes*, waren zoodanig ingerigt, hetgeen weinig toebragt, om zich eene groote gedachte van derzelver rijkdom en welvaart te vormen, hoewel zij gewis onder de voornaamste havens der kust gerekend kunnen worden.

De wapenen, waarop de Atjinezen bijzonder schijnen gesteld te wezen, en uitermate zindelijk zijn, bestaan in dolken en *klewangs* van verschillend maaksel en soorten, meestal door hen zelven gewerkt. Europeesch werk, niet naar het Atjineesch fatsoen gesmeed, is ook bijzonder gewild. Schrijver dezes ontmoette eene brik van *Peeloe-Pinang*, op de kust ten anker, die eene menigte van in *Engeland* gewerkte sabels verkocht, ongeveer twee voeten lang en drie duimen breed, niet meer kostende dan eene Spaansche mat. Deze wapenen, benevens de pieken, worden altijd blank of uitgetrokken gedragen, en de daarbij behoorende scheden ziet men niet. Velen ook, en dit zag de schrijver bijzonder te *Atjin* zelve, dragen donderbussen en geweren met zich rond, en zelden wordt een klein rond houten, met verschillende kleuren beklad, schild

vergeten. Ook zijn in handen der Atjinezen, vele zoogenaamde *lilla's* of klein geschut; op de marktplaatsen ontmoet men eenig zwaar geschut, en des Sultans eigendom zoude meer dan honderd stukken bedragen, hoewel meest onbruikbaar.

Verre echter staan, volgens algemeen zeggen, de Atjinezen bij de Maleijers achter, in de behandeling zoowel der vuur- als der handwapenen. Zij moeten nog gebrekkig met het schietgeweer kunnen omgaan, en met de *klewang* en dolk, weten zij niet dan voor zich uit te houwen en te steken; zijdelings, of het afweren en het *mandja* (schermen) der Maleijers, is hun geheel onbekend, zoodat zij, hoe verschrikkelijk en ruw zij zich ook met die uitgetrokkene wapenen voordoen, weinig te vreezen zijn. De gewoonte om hunne wapenen immer uitgetrokken mede te dragen, spruit zeker voort uit hunne nimmer ophoudende onderlinge twisten en veeten, als wanneer zij zich meestal zelve een spoedig regt verschaffen. Zij worden niet ten onregte voor moord- en wraakzuchtig gehouden, en rusten niet, voor dat zij eene hun werkelijk aangedane of slechts vermeende beleediging bloedig gewroken hebben. Zelden roepen zij daarbij het oordeel hunner Hoofden in. Bloedverwanten trekken partij voor bloedverwanten; de bewoners van eene *kampong* voor elkander, en ziedaar de meeste *kampongs* gedurig in onderlingen twist en oorlog, waartegen de Vorst niets doen kan. Men gehoorzaamt hem niet; regeringloosheid staat op den voorgrond, en elke onderdaan is zijn eigen regter en wreker.

Deze bevolking nu, langs het geheele noord-westelijke strand van *Sumatra*, van den hoek van *Tapanoelie* tot op *Atjin*, want de rijkjes *Sinkel*, *Tapoes* en *Baroes* maken hierop geene uitzondering, kan men gevoegelijk

verdeelen in eigenlijke Atjinezen, in Maleijers en in Pedirezen. De overige verschillende landzaten, die, door den handel uitgelokt, zich daar ter neder hebben gezet, zijn te weinig in aantal, om bij deze verdeeling in aanmerking te kunnen komen.

De Maleijers zijn oorspronkelijk van het zuidelijk gedeelte van het eiland, en onderscheiden zich wel door eene zuiverder uitspraak van de Maleische taal en eene eigendommelijke kleeding, die naar die der stamvaders gelijkt; maar door den langen duur van tijd, en na zoo vele geslachten, want reeds sedert eeuwen schijnt een groot aantal derzelven zich daar gevestigd te hebben, zijn ook door hen vele Atjineesche gebruiken overgenomen, zoodat zij moeijelijk meer te onderscheiden zijn. Even moeijelijk is de oorzaak dier eerste vestiging op te geven; doch die in lateren tijd, zoo als te *Tampad Toewan*, *Kaliet*, *Assahan* en andere negerijen in de laatste dertig of veertig jaren oprigt, is beter na te gaan; hier bestonden de oprigters meest uit vagebonden van *Padang*, *Priaman*, *Natal*, de *XII kotta's*, *Benkoelen*, enz. die genoodzaakt werden zich van daar te verwijderen en hun geluk elders te beproeven. Deze plaatsen staan dan ook in geen te goeden reuk; hoe nietig en gering zij zijn, beschouwen zij zich toch geheel onafhankelijk van den Sultan van *Atjin*, en hebben zich zelf, soms door de wapenen, tot dus verre in die onafhankelijkheid weten te handhaven. De sedert onheugelijke tijden bestaan hebbende Atjineesche havens, door Maleijers bewoond, zijn *Samagang*, *Beboang*, *Analabo* en *Labo-an Hadjie*, alwaar zij zich tot stammen hebben gevormd, onderscheiden in de *XII* en *VII Moekats*, welk woord *Moekat* een aantal van duizend beteekent; en hoewel zij met de te *Atjin*, en de in

den omtrek aanwezige Maleijers, een grooter getal uitmaken, behouden zij echter de eerste of oude benaming. In deze landen worden ook bij regtsplegingen, huwelijken, begravenissen enz., de ware Maleische gebruiken in acht genomen.

De Pedirezen zijn afkomstig van het digt bij *Groot-Atjin* gelegen *Pedir*, en van daar reeds sedert geruimen tijd naar het noord-westelijk strand verhuisd, of doen dit nog dagelijks, in de hoop op eenige goede winst. Hunne zeden en gebruiken zijn dezelfde als die der Atjinezen; ze zijn van dezen alleen onderscheiden door eene meer donkere kleur. Daar zij sterke landbouwers zijn, en de peperteelt veelal door hen wordt uitgeoefend, keeren zij, zoodra zij eenig geld hebben verzameld, waarvan zij oordeelen in hunne geboorteplaats gerust te kunnen leven, of zich een klein eigendom aan te kunnen schaffen, naar huis, en laten hunne pepervelden, waarvan zij gewoonlijk de ontginners zijn, ledig liggen, en tot den vorigen woesten natuurstaat terug keeren. Het aantal van hen die op deze wijze handelen, beloopt duizenden, die zich meestal dwars door het gebergte, naar het westerstrand begeven, en tot het bereiken van hun doel, in den ongehuwden staat voortleven, hetwelk tot de grootste ongebondenheid en zedeloosheid aanleiding geeft.

De Atjinezen zelve zijn ook in stammen verdeeld, en schijnen dit met de overige bewoners van het eiland *Sumatra* gemeen te hebben. Die stammen zijn echter niet veelvuldig, en slechts drie in getal, en worden genoemd naar de hoeveelheid der *kampongs*, waaruit zij bestaan, of eigenlijk gezegd, bestaan hebben; want, mijns inziens, zijn zij tegenwoordig te veel verspreid en vermeerderd, dan dat de oorspronkelijke instelling daarvan nog duurzaam

zoude kunnen zijn. Zij dragen de namen van XXII, XXV en XXVII *sagies*. De lieden, tot de eerste behoorende, schijnen zich geheel op den landbouw toegelegd te hebben en vindt men zelden te *Atjin*, of langs het strand. Het gebergte is hunne woonplaats. Tegenovergesteld is het met de beide andere *sagies*, die juist te *Atjin* en langs de stranden woonachtig zijn, en den geheelen kusthandel, als het ware, in handen hebben. Ieder dezer oorspronkelijke *kampongs*, staat onder het gezag van een' *Penghoeloe* of van eenen *Iman*, indien men het gezag noemen kan, waar hij, die hetzelve uitoefenen moet, *niets* eigendunkelijks verrigten kan, en met zijne ondergeschikten of medebewoners over alles raadplegen moet; de uitslag dier raadplegingen, in zaken van belang, wordt daarna aan de Hoofden der *sagies*, over ieder van welke er twee gesteld zijn, gebragt, die alsdan bij elkander komen, en met deze *Penghoeloes* of *Imans* op nieuw raadplegen, wat in het onderhavige te doen. Daarop geven zij van hunne overwegingen en voornemens kennis aan den Vorst of Sultan, die, geheel afhankelijk van hunnen *wil*, zich daaraan moet onderwerpen, en wederkeerig verpligt is, zijne handelingen aan hun oordeel te toetsen, en hunnen raad niet alleen, maar ook hunne toestemming in te roepen. Deze Hoofden der *sagies*, gewoonlijk *Pangaliema* genaamd, maken dus, als het ware, zijnen raad uit, en hebben (volgens een door hunne voorouders afgelegden eed, van de belangen van hun land nimmer uit het oog te zullen verliezen, en alles in het werk te zullen stellen, om die te behouden) het regt en de magt, zoowel om den Vorst uit te roepen en te huldigen, als om hem van den troon te zetten en te verwerpen, indien hij van de oude landsgebruiken afwijkt, of iets ten uitvoer brengt, wat ten nadeele

van het rijk strekken kan. Zij zijn dan ook niet karig, in het hem van tijd tot tijd te verwijten, en hem hunne magt voor oogen te houden, indien hij daartoe aanleiding geeft, en gevoelen geen de minste vrees voor zijnen toorn, die op hen geene uitwerking hebben kan, daar hij alleen over het gros der bevolking gebiedt, en deze ook slechts naar hem luistert, terwijl den Vorst niets overig blijft, dan hunnen wil op te volgen, of zich vruchteloos, indien hij zoo onberaden wezen mogt, daartegen met een handvol slaven of berooide koppen, die zich aan zijne dienst verpand hebben, te verzetten.

Jaarlijks is de Vorst verpligt aan ieder dier hoofden een inkomen of liever eene schadeloosstelling uit te keeren van vijf katties goud, voor den geheelen afstand van alle inkomsten van het land, die zij aan hem doen: hierin blijft de tegenwoordige echter wel eens in gebreke en doet daardoor een reden te meer van ontevredenheid over hem geboren worden. De namen der huidige Pangaliema's zijn:

Pangaliema Poeliem en *Toeankoe* Lakkaram van de XXII *Sagies.*

Toeankoe Sela Alam en *Toeankoe* Braba van de XXV *Sagies.*

Toeankoe Kola Mara en *Toeankoe* Atau van de XXVI *Sagies.*

Van deze allen hebben *Pangaliema* Poeliem, door zijne oude afkomst die nader blijken zal, en *Toeankoe* Kola Mara door zijne betrekking van *Kali* te *Atjin*, den meesten invloed. De laatste staat als een regtschapen man te boek.

Buitendien is er te *Atjin* nog een ambtenaar, die door den Sultan benoemd wordt, en door dezen belast is, met alles wat den handel en het heffen der inkomende regten

betreft. Hij draagt den titel van *Sabandkaar*. De tegenwoordige wordt *Hadjie* JAT genaamd, een vertrouweling van den Vorst, die veel invloed op hem heeft, uit den aard zijner betrekking het meest met de Europeanen, die te *Atjin* voet aan wal zetten, in aanraking komt en zich vriendelijk en minzaam voordoet. Hij wordt evenwel niet voor opregt gehouden. In beter naam staat de oude of gewezen *Sabandhaar*, *Sech* SALAM genaamd, die echter op een wat hevige en dreigende aanmaning eener groote som gelds, die de Sultan aan hem verschuldigd was, door dezen van die post is ontzet.

De vroegere reeds vermelde talrijkheid der Atjinesche bevolking laat zich ook daaruit afleiden, dat de XXII *Sagies* alleen, van 20,000 tot 30,000 weerbare mannen op de been zouden kunnen brengen en de beide andere *Sagies* heewel minder, echter ook tien duizenden; doch die magt op een punt te verzamelen is door de ongebaandheid der wegen, de moeijelijkheid van het vervoer der levensmiddelen over land of het volslagen gebrek aan vaartuigen, want zeemagt bestaat er niet en handelsprauwen zijn er in evenredigheid weinig, bijna geheel onmogelijk.

Intusschen zoude hierdoor VALENTIJN, in zijne reisbeschrijving van Indie (1), geen ongelijk hebben, als hij zegt, dat de Sultan van *Atjin* des noods eene magt van 40,000 of 50,000 weerbare mannen bij een kan brengen. Eene vergissing moet er evenwel in dat verhaal plaats hebben of tijden en omstandigheden magtig veranderd zijn, in hetgeen hij verhaald van de 100 tot 200 vaartuigen met stukken en draaibassen gewapend en de duizend tamme

(1) Zie VALENTIJN, *Oud en Nieuw Oost-Indie*, *dl. V.*, *boek* 1, *bladz.* 5.

olifanten, welke de Vorst in dien tijd moet bezeten hebben. Wel zijn er zoo als reeds gezegd is vele dier wapenen, doch geene dier dieren meer te *Atjin* aanwezig: het bestaan derzelve is, om zoo te zeggen, de Atjinezen een raadsel geworden, en den laatsten tammen olifant, die in het bezit was van den Sultan, heeft *Pangaliema* Poblier naar zijn verblijf in de binnenlanden medegenomen, omdat er te *Atjin* geen zorg genoeg voor gedragen en het dier geheel verwaarloosd werd. Oorlogs-vaartuigen zijn er niet meer; ook geene praauwen die er toe ingerigt zijn; en het eenige, dat men als zoodanig zoude kunnen aanmerken, is het, door den Sultan aan den Vorst van *Paroenon* ontnomen schip de *Bagiana* (eigenlijk bark *Anna*), waarover nader gesproken zal worden en hetwelk 14 stukken voert, op en neder kruist om de huldegiften (*wasiels*) der onderhoorige hoofden te ontvangen, en zich, door deszelfs roofzuchtige handelingen langs de stranden, zeer berucht en gevreesd heeft gemaakt.

Op dezelfde bladzijde van Valentijn's reis-beschrijving hierboven aangehaald, maakt hij ook melding van de Vorsten die in zijnen tijd geregeerd hebben, zonder op hunne afkomst neertekomen en alleen hunne groote rijkdommen en prachtige hofstoet vermeldende. Mogelijk heeft zulks te voren bestaan, en wij mogen daaraan niet twijfelen, daar toch alles in de wereld aan verandering onderhevig is, doch ook nu is dit alles verdwenen en de Vorst van *Atjin* kan thans betrekkelijk, voor een der armsten in de Indische gewesten gehouden worden. Zijne woning is, wel is waar, door eenen muur omringd, doch deze is zoo vervallen en op vele plaatsen zoo ingestort, dat hij den ingang overal toelaat. Slechts drie of vier metalen stukken van 4 of 6 pond kaliber zijn op goede affui-

ten gelegen, terwijl de overigen, die grooter zijn en zich op den muur bevinden, bijna in den grond begraven *liggen*. In stede van zilveren platen op de deuren, zoo als VALENTIJN schrijft, is het huis of paleis, indien men het zoo noemen wil, half ingevallen en ontbloot van *adappen*. De vrouwelijke lijfwacht, het groot aantal echte vrouwen en bijwijven en de ter harer bewaking bestemde gesnedenen, zijn ook niet meer te vinden. — De tegenwoordige Sultan heeft slechts drie vrouwen en een zoontje en zijn gevolg bestaat uit een aantal slaven en een hoop amfioenschuivers, die hem altijd omringen en allen op zijne kosten leven.

Volgens het volksverhaal te *Atjin*, zoude de tegenwoordige Sultan de tiende wezen van zijn geslacht. De oude overlevering zegt dat een Arabier, *Sech* JUMAL ALAM genaamd, hun stamvader is. Voor de invoering van het Islamismus was het Atjinesche volk het geloof der Braminen toegedaan. JUMAL ALAM heeft het met geweld daarvan afgebragt en de nieuwe leer ingeprent, waarin hij, volgens die overlevering, door den Grooten Heer van *Turkije*, op zijn verzoek, met eenig geschut zoude zijn ondersteund en waaruit dan ook, te *Atjin*, het geloof geboren is, dat het immer in eenige, zelfs ondergeschikte, betrekking tot *Konstantinopel* staat, ofschoon het te betwijfelen valt, of den magtigen Sultan van dat rijk wel het bestaan eens lands, *Atjin* genaamd, bekend is. De toenmalige Braminsche Vorst van *Atjin*, woonachtig te *Passir*, mede de nieuwe Godsdienst aannemende, was bijzonder met *Sech* JUMAL ALAM ingenomen, nam hem aan tot zoon, en benoemde hem, met voorbijgang zijner eigene kinderen, tot zijnen opvolger.

Wanneer tegenwoordig de Vorst komt te overlijden, volgt zijn mannelijk oir uit het eerste bedde hem op en

als dit niet meer in leven is, dan geenzins, zoo als VALENTIJN zegt, het vrouwelijke, maar dat zijner mannelijke kinderen bij bijwijven verwekt, welke door de zes hierboven vermelde *Pangeliema's* daartoe het geschiktste geoordeeld wordt. Het duurt dan wel een of twee jaren, eer zij tot die verkiezing overgaan, om het gedrag dier kinderen goed en grondig te leeren kennen, en daaruit eene waardige en voor het land gelukkige keus te doen. Men zegt dat zij, indien die keus hun moeijelijk valt en zij daar omtrent huiverig of verdeeld van gevoelens zijn, zoo vele sawa's (rijstvelden) met de namen dier kinderen bestempelen, als er aanwezig zijn of op den troon aanspraak kunnen maken, en dat zij deze vervolgens doen beplanten. — Diegene, op wiens *Sawa* de rijst het weligst opkomt, wordt tot Vorst verheven, daar dit, volgens hun gevoelen, een zeker bewijs is, dat zijne regering in vruchtbaarheid en voorspoed zal uitblinken.

De oudste zonen der *Pangaliema's* of hoofden der *Sagies* volgen ook hunne vaders op. *Pangaliema* POELIEM is afkomstig van een' Afrikaan, die met *Sech* JUMAL ALAM uit zijn geboorteland mede overgekomen, een zijner voorvechters en POELIEM genaamd was; de oudste zoon van dit geslacht, hetwelk zich nog immer door gekroesd haar en eene donkerder kleur van de overige Atjinezen onderscheidt, neemt altijd dien naam aan.

Sultan MOHAMAT SJAH, tegenwoordig Vorst van *Atjin* is klein van gestalte, mager, ziekelijk en overgegeven aan het opium schuiven.—Hij wordt voor goedig gehouden en men ontzegt hem ook geen gezond oordeel, doch daar hij geen vast karakter bezit, zoo beheerscht hem een hoop vertrouwelingen, meestal, gelijk reeds gezegd is, amfioenschuivers en ander slecht gespuis, dat op zijne kosten le-

vende en van zijnen naam gebruik makende, hem zoodanig doet handelen, dat hij zich de haat zijner onderdanen in ruime mate op den hals haalt. — Hij zal ongeveer 33 tot 34 jaar oud zijn en heeft drie broeders, even als hij onechte kinderen, *Radja* IBRAHIM, ABAS en MAHMOET genaamd; — van de laatsten hoort men zelden iets; maar de eerste, die met hem van één moeder is en een ondernemend karakter bezit, is, met den *Sabandhaar Hadjie* JAT, zijn' voornaamste vertrouweling, de eigenlijke Vorst, op wien alles draait en die de zaken keert en wendt, gelijk hij *verkiest*, zonder vrees voor eenige tegenstremming van *des vorstens* zijde. Ook hij is een amfioenschuiver en door de bevolking in het geheel niet bemind.

De inkomsten der vorsten bestaan in 5 pCt. inkomende regten van alle vreemde vaartuigen, te *Atjin* zelve geheven wordende; door uitgaande schepen wordt niet betaald en andere belastingen zijn er niet. — De bevolking zelve brengt den Vorst niets op en de bovenvermelde heffing geeft hem niet meer, dan 15,000 of 18,000 spaansche matten 's jaars, zoodat zijn inkomen zeer gering *is, indien* men de geldswaarde der katties goud, die hij jaarlijks aan de hoofden der *Sagies* moet uitkeeren en ieder op 420 spaansche matten berekend worden, hiervan aftrekt, waardoor dan ook nood en geldgebrek hem soms wel dwingen, wederregtelijk te handelen en hij, om eenigzins te kunnen bestaan, genoodzaakt is zelf handel te drijven, hetgeen gewoonlijk door den *Sabandhaar* geschiedt, die zijne beurs daarbij niet weinig spekt. De *wasiels* (huldegiften) langs de stranden worden onder zijne broeders verdeeld. Van *Atjin* tot *Tapoes* bestaan dezelve in eene halve spaansche mat voor ieder uitgevoerd wordende pikol peper, en zijn ze *Radja* IBRAHIM toegekend, die echter

niet meer ontvangt, dan hem de strandhoofden wel geven willen, terwijl hem de magt ontbreekt, om hen te dwingen beter aan hunne verpligtingen te voldoen: — indien hij een halven gulden per pikol verkrijgt, is zulks reeds veel en moet hij zich dit getroosten. — Van *Kwala Gigie-an* bij *Atjin* tot *Pedir* behoort de huldegift, die even als verder meestal uit het heffen van 5 pCt. regten bestaat, daar er slechts weinig peper meer geplant wordt, aan *Radja* ABAS en van daar tot aan de grenzen van *Siam*, het einde van het Atjinesche rijk, aan de oostzijde van *Sumatra*, aan *Radja* MAHMOED.

De vader van den tegenwoordigen Sultan JOHAN ALAM SJAH genaamd, schijnt meer gezond oordeel en vaster karakter dan deze bezeten te hebben. Niettegenstaande eene verwijdering en vlugt van vier jaren, door onaangenaamheden met de drie *sagies*, waaraan hij voor het oogenblik het hoofd niet kon bieden, ontstaan, terwijl hij naderhand door de Engelschen hersteld en de nieuwe zich opgeworpen hebbende Vorst, SARIEF ALAM van *Poelow Pinang*, verdreven werd, verkreeg de handel onder zijne regering en door zijne bescherming eenen grooteren bloei, dan hij tot dus verre immer bereikt had. De ongeregeldheden der bevolking onderdrukte hij met geweld, waaruit dan ook misschien wel zijne vele stribbelingen met die hoofden zijn voortgesproten. — Ook is het wel in te zien, dat hij niet altijd het regt op zijne zijde zal gehad hebben, daar eigenbelang en eene overmatige zucht tot grootheid de grootste drijfveêren waren zijner handelingen, en het dus niet te verwonderen is, dat bij eene natie, die zich door hoofden laat vertegenwoordigen, wier magt tegen die van den Vorst opweegt, botsingen moesten onstaan, waarbij een van beide het onderspit delfde. — Hoe dit ook zij; —

hij onderhield met een goed doel eene geregelde landmagt, van 300 of 400 Bengalezen en Mooren, onder het bevel van eenen Engelschen renegaat en Arabieren, en waar men het hoofd tegen zijnen wil ophief, snelde die magt heen en verwoestte en vernielde alles, zoodat de bevolking op het laatst gedwee en gehoorzaam werd. Van dit alles is nu niets meer te zien en die landmagt geheel verloopen. Ook had hij een groot aantal schepen, waarvan eenige ten oorlog uitgerust waren en andere ten handel voeren. Van dezen bestaat er geen meer; — allen zijn verkocht en verongelukt, en *Atjin* is weder tot die baijert van willekeur en regeringloosheid teruggekeerd, waaruit de onvermoeide pogingen van dien Vorst, het naauwelijks en slechts voor korten tijd hebben kunnen verheffen, en waaraan hij honderd duizenden heeft te koste gelegd, die hij echter voor het meeste deel is schuldig gebleven, en waarom zijne schuldeischers nu nog zuchten.

De rivier van *Atjin* heeft drie uitwateringen of mondingen, hoewel ieder derzelve eenen eigenaardigen oorsprong heeft en niet verre bevaarbaar is. De zoogenaamde groote rivier, de middelste en hoofdbeek zijnde, is kronkelend en op vele plaatsen zoo ondiep, dat de schrijver, tijdens zijne opvaart naar de *Gedong* (algemeene ontvangplaats voor Europeanen), met de sloep gestadig meest heen en weder oversteken, ofschoon er bij vloed water genoeg staat, zoo dat tien of twaalf koijangspraauwen dezelve binnen kunnen loopen. De ingang is mede ondiep en bij den minsten wind door sterke brandingen moeijelijk, ja zelfs gevaarlijk; — waait het uit het N. W. dan is het geheel onmogelijk. — Aan de monding regts ligt eene kleine redoute, van aarde opgeworpen, en met een adappen dak gedekt, waarop zich vier stukken geschut bevin-

den.- Dit is de eenige zigtbare versterking.—De rivier is, meer dan een half uur opvarens, begroeid met *Nipa*-boomen en ander veldgewas; dan beginnen de *kampongs*, die gemeenlijk slechts bestaan, uit drie of vier ompaggerde huizen, meestal door het vele geboomte onzigtbaar en bedekt; goede voetpaden schijnen van de eene naar de andere te loopen;—de schrijver is echter door den korten duur van zijn verblijf aan de wal en uit den aard der gelegenheid, welke daartoe aanleiding gaf, niet in staat geweest, om te beoordeelen, in hoe verre de tegenwoordige toestand der stad *Atjin* eenige gelijkenis heeft met dien, welke op de plaat, in bovengemelde reisbeschrijving van VALENTIJN, is afgemaald, maar twijfelt, naar hetgeen hij heeft kunnen zien, er aan, of die gelijkenis nog wel bestaat, of misschien ooit bestaan heeft.—De woonplaats van den gewezen *Sabandhaar Sech* SALAM, waar hij nog een kort bezoek heeft afgelegd, was een ruim vierkant met planken omheid, waarin zich zijn verblijf, een heilig graf, een *Moskee* en eene woonplaats voor mannelijke weezen bevonden. De laatsten werden uit de voor hen ingezamelde aalmoezen onderhouden en in de gronden der Godsdienst onderwezen. — Dit is eene inrigting, die zelden bij andere Mahomedanen gevonden wordt en wel eenig nader onderzoek verdiend had, doch de tijd liet zulks niet toe.

De regtsche vereeniging of zijtak van de Atjinesche rivier wordt genaamd de *Marassa;*—de linksche de *Gigie*— en beide zijn aan derzelver mondingen bewoond, liggen eene goede zeemijl van den hoofdtak verwijderd, doch zijn als deze even ondiep, ja zelfs ondieper.

De reede van *Atjin* is, wanneer de winden uit het N. en N. N. W. waaijen niet zeer veilig — de N. O. en O.

[redacted]

winden veroorzaken geen het minste gevaar, want dan is het goede moesson en ligt men meestal op den stroom en onder den wind. De land winden tusschen het O. en Z. leveren, door de nabijheid van den wal, veilige oppera. Op een duitsche mijl afstand van den wal, op elf vademen zachte grond, is de ankerplaats voor groote schepen; ligtere vaartuigen, als schoeners, brikken enz., kunnen echter op eene halve Duitsche mijl en op vijf vademen ten anker liggen.

(*Het vervolg hierna*).

W. L. Ritter.

De Maan.

Wij hebben in een vorig Nummer van dit Tijdschrift getracht te betogen, dat de planeten, die met onze aarde zich om de zon draaijen, en ons zonnestelsel uitmaken, ligchamen zijn, die genoegzaam van dezelfde inrigtingen voorzien als onze aarde, bestemd schijnen, om door, met de aardbewoners genoegzaam gelijksoortige schepsels, bewoond te worden.

Men heeft hetzelfde van de *Maan* en de zoogenaamde seleniten willen beweren, en op dit hemelligchaam, hetwelk door zijne grootere nabijheid voor onze navorschingen veel toegankelijker schijnt, zelfs kunstgewrochten, bouwwerken en diergelijken vermeend te kunnen onderscheiden, om niet te spreken van de fabelachtige verhalen, welke men, eenigen tijd geleden, als de nieuwste ontdekkingen op dezen trabant, heeft trachten diets te maken, en die, hoe ongeloofelijk ook, nogtans hier en daar bijval konden vinden.

Voor eenige jaren verkondigde de heer Gruithuijzen,

die veel tijd en moeite op een zeer minutieus onderzoek van de oppervlakte der *Maan* heeft besteed, ons als eene zekere daadzaak de ontdekking van vestingen en uitgestrekte circumvallatien aldaar, die volgens hem bewijzen opleveren van groote vorderingen der seleniten in de strategie.

Het is bekend, dat de *Maan*, bij hare maandelijksche omloop om de aarde, ons gedurig hetzelfde halfrond toedraait; het natuurlijke gevolg daarvan is, dat wij de eene helft van hare oppervlakte nimmer te zien krijgen; terwijl de andere, wanneer zij verlicht is, altijd voor ons zigtbaar is. Digt bij het centrum van deze zigtbare helft, ontdekte de Heer GRUITHUYSEN verschijnsels, die hem te regelmatig in vorm, grootte en inrigting voorkwamen, om dezelve als natuurlijke oneffenheden van de oppervlakte te kunnen beschouwen, en die hij derhalven vermeende voor kunstgewrochten te durven houden, en uithoofde van hare gedaante, voor uitgestrekte vestingwerken aanzag.

Deze veronderstelling scheen niet geheel van grond ontbloot, en werd aan nadere onderzoekingen onderworpen. Professor MAEDLER, deelde zijne waarnemingen daaromtrent eerst aan het Instituut van *Frankrijk* mede, en heeft in de kortelings door hem en een' ander' geleerde uitgegeven selenographie dezelve nader ontwikkeld. Hij onderzocht dat gedeelte, waar zich de veronderstelde vestingen moesten bevinden, met den grooten refractor van het observatorium te *Berlijn*, die eene focal lengte van omtrent 14 voet heeft, en de voorwerpen 5 tot 600 maal, met volkomen duidelijkheid vergroot.

Ten gevolge van dit onderzoek, verklaart de Heer MAEDLER, dat de fortificatien van den Heer GRUITHUYSEN, niets zijn dan heuvelreeksen van een zeer regelmatig voorko-

men, gerangschikt in paralelle rigting en met naauwe valleijen tusschenbeide. Wanneer het zonnelicht schuins op deze heuvels schijnt, zoodat daardoor de schaduw van de eene reeks op de zijde van de volgende of naast aangrenzende, omtrent half weg tusschen derzelver toppen en grondvlakte valt, dan worden daardoor de onregelmatigheden dezer grondvlakten bedekt, en het geheel verkrijgt het aanzien van regelmatige paralellen, verschansingen en grachten. Valt echter het licht in de valleijen, dan worden de onregelmatigheden en bogten der grondvlakten dezer heuvels volkomen zigtbaar en duidelijk.

Hoezeer nu wel is waar deze te verre gedreven speculatien van grond ontbloot zijn, blijft nogtans het onderzoek der vraag, of de *Maan*, even zoo als de overige planeten, bewoonbaar of bewoond zij, hierdoor onopgelost. Als het aan de aarde naaste en met haar in meer bijzonder verband staande hemelligchaam, verdient hetzelve evenwel onze bijzondere opmerkzaamheid, te meer, daar het voor onze navorschingen meer toegankelijk, en voor een onmiddelijk onderzoek door den *teleskoop* vatbaar schijnt. Wij willen derhalven beproeven, en door de resultaten onzer waarnemingen, en door de analogie, die zaak tot eenige zekerheid te brengen.

De *Maan* is een bol van 2,000 Engelsche mijlen in diameter, en dus omtrent 6,300 mijlen in omvang. Verbeelden wij ons hare geheele uitgestrektheid, verdeeld in 2,000 deelen, dan zou een dezer deelen, nabij het middenpunt ééne mijl lang zijn; de lengte van een dier deelen, nabij den rand der schijf, kan meer dan eene mijl bedragen, vermits door de schuinsheid der oppervlakte tegen de gezigtslijn, de afstanden naar voren verkort worden. De wijdte van de *Maan*, uitgedrukt in gedeelten van eenen

graad, bedraagt omtrent 2,000 sekonden; zoodat een gedeelte van de maanschijf nabij het middenpunt, een sekonde van een graad groot, overeenkomt met eene mijl van hare oppervlakte.

De grootste en beste teleskopen nogtans, die men tot hiertoe kent, laten ons geene voorwerpen met duidelijkheid zien, wier zigtbare grootte niet meer dan eene sekonde bedraagt, en daaruit volgt, dat eenig voorwerp, hetzij stad, vesting of diergelijke., op de *Maan*, eene mijl dwars door in elke rigting metende, te klein is, om door een der thans bestaande teleskopen onderscheiden te kunnen worden, en dat alzoo de kracht dezer instrumenten nog zeer veel grooter worden moet, eer wij hopen durven, door dezelve onmiddelijk eenige zekerheid aangaande ons vraagstuk te verkrijgen.

Bij ontstentenis van onmiddelijke bewijzen, moeten wij derhalven onze toevlugt weder tot de analogie nemen, en hier zal het genoeg wezen uittevorschen, of de *Maan* die inrigtingen bezit, welke noodig zijn om aan de behoeften harer bewoners te voldoen. Indien wij de physische hoedanigheden, die met de ligging en de bewegingen der *Maan* in verband staan, behoorlijk overwegende, vinden, dat zij even als de planeten van al die gemakken en behoeften voorzien is, die onze aarde tot een zoo aangenaam verblijf maken, wanneer wij op haar eene frissche en geurige atmospheer, wolken, versch en helder water, zeeën, afwisselende jaargetijden en warmtegraden, tusschenpoozen van nacht en dag, vinden, dan kunnen wij niet aarzelen te besluiten, dat eene dusdanige plaats tot woonverblijf voor schepselen, gelijk aan die welke de aarde bewonen, bestemd, en waarschijnlijk door de zulke bewoond is.

Wordt de *maan* eenigen tijd lang, zelfs door een gewoon telescoop gade geslagen, dan staan wij getroffen door den onveranderlijken aard der grenzen of omtrekken van licht en schaduw op hare oppervlakte. Deze zijn zoo duidelijk en bepaald, dat zij met groote naauwkeurigheid kunnen geschetst worden, en dat een kaart, die de vertooning derzelve op zekeren tijd daarstelt, dat zelfde gezigt met dezelfde naauwkeurigheid en getrouwheid ten allen tijde zal opleveren.

Daar de *maan* in zeven en twintig dagen en acht uren eenmaal om de aarde draait, zoo kan zij ook slechts eenmaal in dezen tijd zich om hare eigene as keeren. Door deze laatste beweging nogtans worden hare dagen en nachten bepaald, en het volgt dus hieruit, dat de afwisselingen van licht en duisternis op hare oppervlakte, met tusschenpoozen plaats vinden, omtrent veertien maal zoo groot als bij ons. De seleniten zouden bij gevolg dagen van drie honderd en twintig uren, en even zoo lange nachten hebben.

De tweede gevolgtrekking die wij uit de *onveranderlijke* gedaante van de maans-oppervlakte afleiden moeten, is die: dat geene wolken rondom haar zweven, zoo als bij de aarde en de planeten plaats heeft, dewijl, bijaldien wolken aanwezig waren, daardoor de oppervlakte min of meer bedekt en door derzelver gedurige verandering, gedurige verwisseling van licht en schaduw plaats vinden zou; verschijnselen welke wij nimmer op haar waarnemen.

Buiten dat, zijn de omtrekken van licht en schaduw, welke wij op de *maan* waarnemen, scherp en wel bepaald, en van eene gedaante die zich geenzins met de uitwerkingen van wolken laat overeen brengen. Het niet bestaan van wolken, bewijst of het niet bestaan eener atmospheer,

waarin dezelve zich kunnen zwevende houden, of het ontbreken van water, waaruit dezelve haren oorsprong zouden nemen kunnen.

De aanwezigheid van eenige aanmerkelijke watermassa's, zoo als zeeën of meren op de maansoppervlakte, zoude door verscheidene telescopische proeven uitgevorscht kunnen worden. Eene daarvan zoude de gladde onafgebrokene vlakte zijn, die natuurlijk de oppervlakte des waters zou vertonen. En in de daad hebben sommige gedeelten van de *maans*-oppervlakte een zoo effen voorkomen, dat men dezelve langen tijd voor zeeën heeft aangezien; maar naar mate onze telescopen verbeterd zijn geworden, is het onbestaanbare dezer veronderstellingen gebleken; en wij durven het thans met zekerheid er voor houden, dat geen schijn van water hoegenaamd op de *maan* gevonden wordt.

Is de niet aanwezigheid van water aangenomen, dan is de niet aanwezigheid van wolken nog geen bewijs van eenen ontbrekenden dampkring. De vraag of de *maan* even als de aarde en overige planeten, met dat voor ieder dieren- en planten-leven onontbeerlijke medium eens dampkrings voorzien is, moet door andere proeven beslist worden.

Wanneer eenig voorwerp door een doorschijnend ligchaam gezien wordt, hetwelk niet door effene parallel loopende vlakten ingesloten is, zoo als die van een vengster, dan vertoont dit voorwerp zich verschoven in vorm en ligging, en wanneer de doorschijnendheid van het ligchaam niet volmaakt is (hetwelk bij geen bekend ligchaam het geval is), dan ziet men het voorwerp minder helder door hetzelve.

Dewijl gedurig sterren van verschillende grootte en helderheid achter de *maan* omgaan, gedurende haren loop aan het firmament, en dewijl de zon bij de zons-

verduisteringen zich achter haar bevindt, hebben de astronomen zich van deze omstandigheden als middelen bediend, om het vraagstuk aangaande hare atmospheer tot duidelijkheid te brengen. Heeft de *maan* eenen dampkring, dan moet dezelve eene ster, die achter denzelven gezien wordt, minder helder doen verschijnen. Men heeft tot dat einde sterren onderzocht, wanneer zij den rand der *maan* naderden, en juist op het oogenblik vóór zij door dit ligchaam bedekt werden, doch geene vermindering van helderheid heeft zich aan dezelve laten waarnemen.

Was de *maan* door eenen dampkring omgeven, *dan* zou een door denzelven geziene ster, uit zijne ligging gerukt verschijnen: hij zou nog zigtbaar zijn, terwijl hij werkelijk reeds achter de *maan* verdwenen is. Een natuurlijk gevolg hiervan zoude zijn, dat de tijd, gedurende *welken* eene ster door de *maan* bedekt en onzigtbaar wordt, korter zoude zijn, dan bijaldien de *maan* geenen dampkring heeft. De tijd gedurende welken een ster door het ligchaam der *maan* bedekt en onzigtbaar wordt (verondersteld, dat de laatstgenoemde geenen dampkring *hebbe*) kan met de grootste naauwkeurigheid berekend worden, en hoe dikwijls men ook den zoo berekenden tijd vergeleken heeft met den tijd gedurende welken werkelijk eenige ster achter de *maan* verscholen blijft, men heeft beiden altijd volkomen gelijk gevonden. Hier uit heeft men afgeleid, dat de atmospheer der *maan*, bij aldien die werkelijk bestaat, zoo ijl zijn moet, dat daardoor geene merkbare uitwerking op den stand van eenige ster, die men door dezelve ziet, wordt te weeg gebragt; — eene zigtbare uitwerking zou nogtans door den dampkring veroorzaakt worden, al ware dezelve ook duizendmaal minder digt, dan die der aarde.

De aard-atmospheer draagt eene kolom van *Mercuur* van omtrent 30 duimen; heeft de maan werkelijk eene atmospheer, dan is dezelve zoo ligt, dat zij niet het dertigste gedeelte van eenen duim der *kwik-kolom* dragen kan. De allervolmaaktste luchtpomp is echter naauwelijks in staat om eenen dusdanigen graad van ijlheid onder eenen ontvanger daartestellen; en eene zoodanige atmospheer zoude, wat aangaat alle verschijnsels van het dieren en planten leven, een *vacuum* zijn.

De gesteldheid der maansoppervlakte, voor zoo verre wij dezelve door onze telescopen hebben leeren kennen, is juist zoo als wij die, bij een van lucht en water beroofd wereldligchaam, verwachten moeten. Deze barre planeet vertoont niets dan eene woeste dorre oppervlakte, alleen door hooge bergen en diepe spelonkachtige valleijen afgewisseld. Ketenen van bergen en geïsoleerde heuvels zijn over elk deel harer oppervlakte verspreid, en verheffen hunne dreigende en steile wanden veelal tot de hoogte van vijf mijlen. De uitgestrektheid der grondvlakte dezer verbazende hoogten is niet minder verwonderingbarend, dan hunne hoogte. De diameter der grondvlakten van sommige dezer geïsoleerde heuvels, die vijf mijlen hoog zijn, bedraagt tusschen de vier-en-twintig en zes-en-veertig mijlen.

Doch hetgeen aan de maans-oppervlakte ook het laatste spoor van analogie met de aarde ontneemt, zijn de verbazende cirkelvormige holten welke men overal op dezelve ontwaart. Sommige dezer holten zijn vier mijlen diep, en veertig in diameter groot. Hare randen zijn gewoonlijk door hooge wallen omgeven. Dikwijls rijst een kegelberg tot eene aanmerkelijke hoogte uit den grond dezer donkere cirkelronde holten. Het toppunt van deze

kegels wordt zigtbaar, wanneer de zonnestralen onmiddelijk in de holte vallen. Deze inwendige kegelbergen hebben somtwijlen eene kringvormige verdieping aan den top, gelijk aan den krater van een vulkaan.

De geheele oppervlakte der maan, ten minsten dat gedeelte derzelve hetwelk wij zien, is dus eene eentoonige uitgestrektheid van bergen en holen, waarbij de allersteilste streken der *Alpen* vlak en effen schijnen. De heerschende vorm der geïsoleerde maan-bergen is treffend, vermits hunne toppen zich bijna doorgaans cirkelrond of bekervormig vertoonen. De grond dezer bekers is over het algemeen plat en van groote uitgestrektheid, en uit derzelver middenpunt verheft zich een kleiner kegelvormig hoofd, gelijk aan die, welke zich uit den grond der holten in de vlakten verheffen, en waarvan wij reeds gesproken hebben. Het behoeft naauwelijks gezegd te worden, dat deze omstandigheden den vulkanischen aard in derzelfs volkmaaktheid laten veronderstellen. *Zoo* zoude de krater van den *Vesuvius* en de vulkanische streken van *Puy-de-Dôme* zich, op genoegzamen *afstand gezien*, vertoonen. John Herschel heeft, op de meest duidelijk zigtbare maan-bergen, de zekere kenmerken van vulkanische stralificatie waargenomen, door, bij achtereenvolgende uitbarstingen, uitgeworpene stoffen daargesteld. Hij beweert ook dat, niettegenstaande het tegenwoordig volslagen gebrek aan alle spoor van water op onzen satellit, nogtans uitgestrekte streken daar gezien worden, die het voorkomen van alluvialen grond hebben.

De inrigting waardoor de verschillende planeten eene aangename afwisseling van jaargetijden ondervinden, is aan de *Maan* ontzegd, en bij gevolg vindt men op hare oppervlakte niet de minste verandering, die men aan eene

verwisseling van jaargetijden zou kunnen toeschrijven.

Bijaldien dan de *Maan* de woonplaats van levende wezens mogt wezen, dan moeten deze met geheel andere organen en eigenschappen toegerust zijn, dan die welke het dieren- en plantenrijk op de aarde kenmerken. Zonder atmospheer kunnen de seleniten natuurlijk geene ademhalende wezens zijn. Geluid, hetwelk alleen door een luchtmedium kan voortgebragt en geleid worden, kan op de *Maan* niet plaats hebben; spraak en gehoor zullen derhalve voor den maanbewoner nuttelooze hoedanigheden zijn.

Geen azuurblaauw firmament spreidt zijne verzachtenden tint over den selenit uit. De hemel, bij ons in dit liefelijk gewaad gedoscht, vertoont hem een somber, akelig en eeuwig zwart, door geen wolkje bedekt of omhuld. Eenzaam rolt de zon door denzelven, en zendt te vergeefs hare heldere stralen naar de barre en akelige woestijn, beneden haar; er bestaat geene atmospheer, waardoor hare warmte verzameld, gebonden of geleid kan worden; en daar nu reeds op de toppen van onze *Alpen* en *Andes*, de zonnestralen onvermogend zijn, het dierlijk- of plantenleven te onderhouden, alleen uithoofde der aldaar bestaande ijlheid der lucht, hoeveel krachteloozer moeten dezelven niet zijn, daar waar in het geheel geen dampkring bestaat.

Daar wij aldus op alle planeten, op dezelfde wijze, en van denzelfden omvang, dezelfde inrigtingen ontdekken, waardoor dezelve geschikt worden tot woonverblijven van wezens als wij zelve; terwijl wij, daarentegen alle deze inrigtingen, zonder eenige uitzondering, aan de *Maan* zien ontbreken, moeten wij, bij gebrek aan direkte bewijzen aangaande dit vraagstuk, tot het besluit komen, dat onze trabant een barre onbewoonde woestijn is, die

zonder twijfel een bepaald, doch minder verheven doel in de schepping te vervullen heeft, dan de aarde en overige planeten: in een woord, dat het een verlaten rots is, die zijnen naakten top in de wijde wereldruimte verheft, zonder tot verblijf van eenig levend wezen te kunnen strekken.

** *Aanmerking*. Door de thans veelvuldig behandelde kwestie, aangaande de zoogenaamde nebulaar hypothesis, wordt welligt door den tijd eenig licht over het wezen der *Maan* verspreid. Volgens deze theorie is het niet *geheel* onwaarschijnlijk, dat de *Maan* onder de jongste *pro*ducten der schepping behoort, en zich thans nog in een dier perioden harer ontwikkeling bevindt, waarin volgens de nieuwe geologische stellingen, onze aarde verkeerd *heeft*, alvorens door levende schepsels bewoond te zijn.

Goenong Salak.

Dit door drie toppen kennelijk gebergte verheft zich in het Z. W. van *Buitenzorg*, welke plaats zelve, op eene der vlakke ruggen van den *Pangerango* gebouwd, oostwaarts van de *kalie Tjiliwong* en westwaarts van de *kalie Tjidani* begrensd wordt.—In de zacht afloopende, rijk bebouwde en met welige bosschen doorgroeide valleijen, stroomen, tusschen en over rotstukken van lava en trachijt, de genoemde rivieren. De hoogte van *Buitenzorg* boven zee bedraagt tusschen 8 of 900 voet en het wordt alleen door de rivier-vallei van *Tjidani* van het hoogland gescheiden, hetwelk van hier af zich onmiddelijk en snel naar de hellingen des bergs verheft, en tot eene aanmerkelijke hoogte met kleine bosschen van vruchtboomen, en als lichtgroene strepen tusschen dezen zich uitstrekkende

rijstvelden bedekt is. Eerst op eene hoogte van omtrent 3000 voet beginnen de aloude bosschen, die met een donkern onafgebroken groen het geheele gebergte tot op deszelfs hoogste toppen bekleeden.

De *Salak* is een kegelberg, met zeer zacht afdalende hellingen. Zijn top is in verscheiden, door diepe spleten of ravijnen van elkander gescheiden, steil en puntig zich verheffende rots- kolossen verdeeld: noordwaarts omsluiten deze spitsen (*Salak*, *Gajak* en *Tjiapoes* genaamd) met hunne steil en bijna loodlijnig naar beneden hellende zijden eenen verbazenden kloof, wiens kraterachtige opening men van *Buitenzorg* ziet, zonder nogtans deszelfs schrikbarende diepte te onderkennen.

Deze kloof scheidt den berg aan deze kant in twee deelen, loopt over zijn geheele lengte naar beneden, vernaauwt zich meer en meer en verliest zich op het laatste in een rivier bed, waaruit de *kali Tjiapoes* te voorschijn komt.—Talrijke kleine kloven loopen, zoo als op alle kegelbergen van *Java*, ook langs den *Salak* naar beneden; splijten zijne zijden in de lengte en zijn in hunne breedte door twee bergkommen begrensd.

Oostwaarts vereenigt de *Salak* zich met den berg *Gedé*, waarvan de hoogste top onder den naam van *Pangerango* bekend is. Terwijl de beide bergen hier, zoo het schijnt, gelijkmatig in elkander loopen, vormen zij een wijd, tamelijk vlak en in een zachte bogt uitloopend hoogland van een zeer vruchtbaar aanzien, heinde en verre met bosch-rijke rijstvelden bedekt en met tetragswijze opkomende kampongs of dorpjes als bezaaid.—Noordwaarts wordt het bij *Buitenzorg* vlakker, terwijl het zuidwaarts, in de schoone vlakte van *Soecaboemie* eindigt. De grootste hoogte van dit hoogland schijnt niet boven de 1200

tot 1500 voet te bedragen: het is bij gevolg minder hoog, dan het hoogland tusschen de bergen *Soempieng* en *Sindoro*, en nog veel minder dan de bijna zadelvormige bergrug tusschen de tweeling bergen *Merapi* en *Merbaboe*, die zich boven de 1500 voet verheft. Het is inderdaad de laagste tusschenrug tusschen twee bergen, op het geheele eiland. . .

De *Passanggrahan Tjiborodjes* aan de O. Z. O. helling des bergs, waar ik gedurende verscheidene dagen barometer-waarnemingen deed, ligt op eene hoogte van 2126.

Men ziet van hier het schoone hoogland verre beneden zich, en voor hetzelve de hellingen des Gedé's, die zich oostwaarts meer en meer in de hoogte heffen, en met donkere bosschen bedekt zijn.

Onmiddelijk achter den *Passanggrahan* beginnen aan deze zijde van den berg de bosschen, welke in den aanvang uit *Rasamala* boomen (*Liquidambar Altingiana* Bl.) bestaan. Men kent deze boomen reeds in de verte door hunne witachtig grijze, loodlijnig in de hoogte staande stammen, die zich als reusachtige zuilen voor den donkergroenen achtergrond der bosschen vertoonen. — Zij worden bewoond door groote scharen van grijze apen (oe-oe apen; *hylobates agilis*) die elken ochtend hun schelle, luide en klagende stem laten hooren, wanneer de zon hare eerste stralen op het loofverwelfsel nederschiet. — Het geluid (oe) dezer apen begint in eenen diepen toon, eerst lang aanhoudend (oe-oe), dan gestadig korter, terwijl 10 tot 20 dier twee-klanken, sneller en sneller op elkander volgend herhaald worden, en daarbij van toon tot toon al hooger en hooger rijzen, en eindelijk, als het ware in een vloeijend, tot de fijnste krijschende discant- stem overgaan. Gedurende den dag hoort men slechts nu en dan

de stem van eenen paauw, die hier insgelijks in menigte voorkomt; 's nachts, is alles stil en slechts zelden wordt men door het geraas, en het klagende, hier boven reeds gemelde, geschreeuw der apen uit den slaap gewekt. De Javanen, die ik naar de reden van dit geraas vraagde, vertelden mij dat de groote gestreepte tijger, (gelijk bekend is geen boomen-beklimmer) zich onder de apen een buit uitkiest, en zich tot dat einde onder een der boomen, waarop zich dikwijls op eene hoogte van 100 voet en meer een troep dezer dieren ophoudt, nedervlijt. De tegenwoordigheid van dit verschrikkelijk dier, jaagt de arme apen zulk een' angst aan, dat zij geheel verbijsterd van tak tot tak springen, onder huilen en schreeuwen, elkander als verdringen, tot dat eindelijk de een of ander naar beneden valt, die dan door den rustig op de loer liggenden tijger gepakt en verslonden wordt.

Na acht dagen in deze bosschen te hebben rondgezworven, elken avond met schatten uit het plantenrijk beladen naar mijn nachtverblijf terugkeerende, die ik onmiddelijk onderzocht en voor mijn *herbarium* bewaarde, begaf ik mij in het begin van October op weg, om de toppen des bergs te beklimmen.

Terwijl in de lagere streken tusschen 2 en 4,000 voet de *Rasamala* de heerschende is, en men tusschen deze boschreuzen slechts hier en daar een *Semecarpus anacardium*, eene *Balabuteya virgata*, eene *Sterculia*, *Mahonia nepaulensis* en *Saurauja* soorten, bijzonderlijk *Saurauja nabankoasia* Bl. ontmoet, worden naar mate men hooger klimt, de bosschen meer en meer gemengd, zonder dat eene der verschillende boomsoorten door een grooter getal boven de andere uitmunt. Talrijke soorten van *quercus* voornamelijk *Q. pseudo Molucca* Bl., en *costata*, *Cas-*

Ficus argentea, *Javanica* en *Tanjarani*, *Schima*, *Noronhae*, *Lithocarpus javensis*, *Agathis loranthifolia*, talrijke *laurinae* en de majestueuze *Nauclea excelsa* (*Eu-lackia altissima*) vertoonen zich allen, zonder eenige orde onder elkander gemengd. De reusachtige stammen zijn van verschillende *palmen*-soorten omvlochten, en verheffen zich, naauwelijks eenige ruimte voor heester- en halfboomachtige *urticeeën* en *pandanus*-soorten overlatende, als zoo vele door kunst bewerkte zuilen, onafgebroken en loodlijnig van de steile berghellingen naar de hoogte, om zich daar tot een loofverwelfsel te vereenigen, hetwelk slechts zelden eenen zonnestraal laat doordringen.

Wilde men alle boomsoorten opnemen, waaruit deze bosschen zamengesteld zijn, dan zou men de halve flora van *Java* hier moeten opnemen; ik heb derhalven alleen van diegene gewag gemaakt, die voornamelijk in het oog springen. In der daad schijnt de Heer Blume het grootste getal der boomen, welke hij in zijne werken over de *Flora van Java* heeft bekend gesteld, van dezen berg genomen te hebben. Het kost veel moeite en zwarigheden om blad- en bloesem-takken van deze woudreuzen te verkrijgen, die op hunne stammen, aan zuilen gelijk, somwijlen eerst in eene hoogte van 80 tot 100 voet boven den grond hunne loofkruinen ontvouwen. De stammen zijn te dik om ze te omvatten en alleen met behulp der zich langs dezelve heen slingerende *Hasien*, waaronder voornamelijk verschillende soorten van *Freycinetia*, weten de Javanen derzelver toppen te bereiken; gelukt ook dit niet, dan blijft niets over dan den boom om te kappen. Zes van de mij ter hand gestelde Javanen, waren twee uren met hunne bijlen bezig om eene *nesia* te kappen, waaraan ik door mijnen verrekijker rijpe vruchten ontdekt had. Eindelijk begon de boom te

wankelen, en bereikte, bij het neervallen, eene menigte van minder groote boomen verpletterend, al krakend, met de aan hare takken rondklauterende apen, den bodem. Ik zag hem neervallen, weinig denkende, dat toen ook hij reeds door de sikkel des tijds ter neer was geveld, wiens naam die boom vereeuwigt, doch die eeuwig jong en eeuwig frisch in onze harten zal bloeijen, even als de *Nessia excelsa* in deze bosschen.

De rug, langs welken ik aan de O. Z. O. zijde van den berg opklom, werd thans smaller en smaller, op beide zijden steil en diep naar beneden dalende, en de grond bedekte zich dikker met mos. De varen, voornamelijk *Mertensia*-soorten, werden menigvuldiger, en de *Myrsine Javanica* met *Thibaudia* en *Vireya retusa* in groepen van welige boschjes, boven welke de prachtige *Astronia spectabilis* zich verhief, verwittigden mij, dat ik mij reeds in de bovenste streken van den *Salak* bevond.

Er wordt bezwaarlijk een tweede berg op *Java* gevonden, die zoo weelderig, zoo onafgebroken, met donker bosch bedekt is, als de *Salak*, wiens grond overal uit eene zoo dikke laag van vruchtbare bruine planten-aarde bestaat. Ook op deszelfs steilste toppen ziet men niets dan bosch; rotsen en het gesteente zijn overal diep onder *humus*, een digt vlegtwerk van ineengewikkelde wortelen en een deken van mos begraven. Wil men derhalve het gesteente des bergs leeren kennen, dan moet men in de smalle diepe kloven afdalen, die tusschen deszelfs ruggen zich bevinden. Hier vindt men rivierbeddingen met rotsstukken opgevuld, uit lava en trachyt van verschillenden aard bestaande, naar mate hunner kleur, hunne min of meer poreuse hoedanigheid, hunne min of meer groote gehalte aan *augiet* en andere gemengde deelen verschillende.

en die op zich zelve beschouwd, het bewijs leveren, dat ook de *Salak* een vulkaan was, die in de verschillende perioden zijner activiteit lava uitwierp.

Ik kwam thans op eene hoogte die bij uitnemendheid den naam *Salak* voert, en niets is dan de rand, waarin de uitwendige zachte helling des bergs, zich met den inwendigen bijna loodlijnigen wand van de groote noordelijke kloof vereenigt. Op de tegenover liggende zijde van deze kloof, die hier omtrent eene Engelsche mijl breed zijn mag, en in wier bijna onmeetbare diepte men niet zonder terugdeinzen kan neder zien, omtrent N. W. van ons, verhief zich hobbelig en steil de tweede punt van den berg, *Tjiapoes* genaamd, hooger dan de *Salak*, doch minder hoog dan de derde top des *Goenoeng Gajak*. — Tegen dezen laatsten top aan, strekt de rand van zijn hoogste punt (de *Salak*) zich meer westwaards in de lengte uit, bij afwisseling nu en dan eenige honderd voeten steil naar beneden dalende, en even zoo weder in de hoogte rijzende. Ik volgde dezen rand en kwam, na mij met moeite een weg door bosschen en heesters gebaand te hebben, eindelijk op het hoogste punt van de *Gajak* aan, dat eene kleine afgeronde naauwelijks 20 of 30 voet breede, doch Z. Z. westwaarts iets meer langwerpige, ruimte daarstelt. De *Vireya retusa* Bl. (die ik nog op geenen van de overige bergen van *Java* ontwaard heb) verschijnt hier in den vorm van kleine liefelijke boomtjes, bedekt met cylindervormige, tusschen het loofwerk doorschemerende, knoppen van eene vurige karmozijnroode kleur. Zij vult de tusschenruimten tusschen de stammen der *laurineën* en *Astronia spectabilis*, die zich hier in groote weelde ontwikkelen.

Terwijl ik, na een oogenblik gerust te hebben, door deze boschjes heenkroop, viel mij eene nieuwe *peziza* in

het oog, en terwijl ik deze nader beschouwen wilde, ontdekte ik aan eenen boomstam met verwondering de namen

REINWARDT.

DE WILDE.

RE. (niet meer leesbaar)

ten bewijze dat die heeren reeds lang voor mij dezen top hadden bereikt.

Aan eenen tweeden stam stond, binnen eene vierkante glad gemaakte ruimte, diep in gesneden, en duidelijk

MACLOT.

KORTHALS.

MULLER.

V. OORT.

Jul. 29, 1831.

Bestonden er geene meer duurzame en blijvende denkmalen, waardoor deze namen aan de vergankelijkheid zullen onttrukt worden, dan zouden dezelve helaas weldra vergeten zijn.—Op den naam van KORTHALS groeiden reeds menigvuldige *Pilzen* (*Pezizae Korthalsii* n. g.), en die van REINWARDT was reeds, voor het grootste gedeelte, vermolmd.

De hoogte van dezen top is, volgens REINWARDT, 7172 Engl. Voet.(*), en volgens mijne waarnemingen. 7200.

In het N. N. W. verheft zich de *Tjiapoes*, welligt iets minder hoog dan de *Gajak*, en slechts door eenen veel dieper gelegen zeer smallen kam, met dezen zamenhangend. In het O. 5° ten N. ziet men beneden zich den *Salak*, die als een smalle op verschillende plaatsen min of meer puntig of bolvormig zich verheffende kam, naar eenen anderen top, den *Tjibadak*, in het O. 32° N. van

(*) Zie Verhandelingen van het Batav. Genoots. IXde deel blz. 9.

hier uitloopt.—Onmiddelijk beneden ons, en N. N. O., wordt de massa van het gebergte, door eene kloof van eene ijzing wekkende diepte, doorgebroken, in welke zich alle toppen en kammen, met hunne steile bijna loodlijnig neerdalende, wanden vereenigen.

De noordelijke of inwendige rand des *Gagak*'s is het begin van deze kloof, die tusschen den *Salak* en *Tjiapoes*, omtrent eene mijl (Eng.) breed zijn kan. Men zou bijna kunnen zeggen, dat hier een gedeelte van den berg ontbreekt of afgestort zij. Van hier loopt die kloof van Z. Z. W. naar N. N. O. benedenwaarts, splitst den geheelen kant des bergs in twee deelen, eerst diep, beneden naauwer wordende, en in een gewoon rivierbed overgaande. Slechts op enkele plaatsen kan men den wild begroeiden rand zoo verre naderen, dat men het bovenste gedeelte der kloof overzien kan. Wie nogtans duizelig is, blijve op een behoorlijken afstand, want de steile, verbazende diepte bedraagt ten minsten 2000 voet. Niettegenstaande hunne steilte zijn nogtans de wanden met bosch bedekt, tot op den grond, zoo verre het oog dien bespieden kan; waarvan het donkere eentoonige groen slechts beneden in de diepte door eenen lichten streep afgewisseld wordt. Dit is het rivierbed van de *Tjiapoes*, die omtrent in het midden van de kloof zijn oorsprong neemt, en de rigting derzelve volgende, aan den noorder voet van den *Salak* te voorschijn komt.

Ik was voornemens om den volgenden dag aan de zuidelijke en zuidwestelijke zijde des bergs aftedalen, om eene *solfatara* te bezoeken, die zich, volgens het zeggen der Javanen, in deze omstreken moest bevinden, maar eene kleine ongesteldheid, welke ik reeds sedert eenige dagen gevoelde en die ik, door de, bij het beklimmen des bergs

noodige krachtinspanning, had gehoopt te overwinnen, vergerde tot eene vrij hevige koorts en noodzaakte mij tot den terugkeer naar *Buitenzorg*.

Om de daardoor ontstane gaping aan te vullen neem ik, met vergunning van den schrijver, de vrijheid hier een uittreksel eens briefs in te lasschen, welken ik eenige weken na mijn bezoek op den berg, van een mijner bekenden ontving, die met een vrij talrijk gezelschap, in de maand November, dit gedeelte van den berg bezocht heeft.

"In November ll.," verhaalt de schrijver, "verliet ik in gezelschap van verscheidene natuurvrienden *Tjiboddas*, om ons naar *Tjampia* te begeven, waar wij den tijdelijken eigenaar der landhoeve aantreffen moesten, die in gezelschap van nog eenige heeren, met ons de *Solfatara* op den berg *Salak* wenschte te bezoeken. Wij reden in rijtuigen oostwaarts, zetten ons vervolgens te paard en kwamen tegen half acht bij de rivier *Tjikantang*, welke hier reeds tamelijk breed is. Op een klein bamboezen vlot, dat niet meer dan twee of drie passagiers bevatten kon, moesten wij worden overgezet.

Ten tien uur waren wij te *Tjampia*, waar wij den tijdelijken eigenaar van dit land, en eenig gezelschap, met het ontbijt op ons wachtende vonden. Tegen een uur verlieten wij gezamenlijk in twee wagens *Tjampia*, en trokken meestal regtzuid rijdende, door een der schoonste landouwen die men zien kan, langs den bekenden vogelnest-berg *Tjampia*, tot wij in een *kampong*, waar de weg moeijelijker en steiler begint te worden, te paard stegen en tegen vier uur te *Tjibinang* aankwamen. Hier heeft de eigenaar van *Tjampia* een kleine *passanggrahan*, maar ziende, dat het te verre was om nog heden tot aan de *Solfatara* te komen, en een verblijf in de digte bosschen van den

Salak niet voor aangenaam gehouden werd, de noodige inrigtingen voor een nachtverblijf had gereed gemaakt. Wij vertoefden er dan ook tot den volgenden morgen; het regende in den avond zeer hevig, hetwelk juist geen gunstig vooruitzigt voor onzen togt van morgen opleverde. Ik nam hier een barometer-observatie, volgens welke deze plaats eene hoogte heeft van 1730 voet.

»Den volgenden dag, met het aanbreken van den morgen, begaven wij ons te paard op weg naar de *Solfatara*, die in den beginne en tot eene zekere hoogte, door nieuw aangelegde koffijtuinen, regt zuid langs en over een der van de bergtoppen schuins afloopende kammen, tot in de *Solfatara* geleidt. De helling van den weg was zoo zacht, dat wij naauwelijks ontwaarden, dat wij naar de hoogte gingen, hetwelk nogtans, hoezeer langzaam, plaats vond. Na een uur rijdens, gingen wij de beek *Tjiawi* apoes over en kort daarop eene tweede *Tjitjiodas ampar*, beiden van de helling des *Salak's* ontspringende, en in de westelijke van hier vloeijende rivier *Tjigamea* vallende. Van hier slingert de weg zich langs den voet des *Salaks*, doch altijd rijzende en een *slokan* volgende, die hier uit den *Tjigamea* naar de laatstgenoemde rivier gegraven is, om aan eenige *sawas*, meer beneden liggende, eenen grooteren toevloed van water te bezorgen. Wij vonden, iets hooger dan de oorsprong van dezen *slokan*, eenige hutten van bladeren voor ons en onze volgelingen opgeslagen, waarin wij des noods den nacht zouden kunnen doorbrengen, in geval onze terugkomst wat laat mogt geworden zijn. Hier lieten wij de paarden achter en vervolgden onzen weg, die thans allengs wat steiler en moeijelijker werd, te voet. Weldra bereikten wij eene woeste vallei, die door het verweerde gesteente en de overblijfsels van, zoo het

schoon, verbrande boomstammen, de zwavellucht en het grijsachtige dorre aanzien der geheele streek, duidelijke kenmerken droeg, dat ook hier vroeger aanmerkelijke vulkanische uitwerkingen hadden plaats gegrepen. Hier hebben zich vroeger zonder twijfel dezelfde zwaveluitwasemingen, die men verder boven nog in volle werking vindt, vertoond; de overal verspreid liggende trachijt blokken zijn verweerd en ontbonden. Sommigen zijn reeds geheel tot eene witachtige kleiaarde vergaan, anderen nog min of meer vast, maar van buiten bros en vergaan, terwijl men van binnen nog een vaste steenmassa vindt. Wij vonden hier kleine waterplassen en beekjes, waarin onze thermometer geen verhooging van temperatuur aanwees, maar wier water nogtans een vrij aanmerkelijk gehalte van zwavelzuur liet blijken, zoodat het de tanden stomp maakte. Onzen weg verder zuidelijk vervolgende, ontmoetten wij weldra eene tweede kale en woeste plaats, even als de vorige, waarschijnlijk eene uitgebrande *Solfatara*; ook hier zagen wij weder verscheiden doode kale boomstammen, voor een groot gedeelte regt opstaande, terwijl andere onder de bouwvallen der rotsen geheel bedolven lagen, die meestal nog hun wulfsel vertoonden. Deze boomen zijn zonder twijfel omgekomen in den tijd toen deze *Solfatara* nog in werking was, en trotseerden, welligt reeds langen tijd, het geweld der stormen in hunnen tegenwoordigen staat. Ook van hier gaat de weg zuidwaarts langs den westelijken voet des *Salaks*, die overal, de beide *Solfataras* afgerekend, met digt en dik bosch bedekt is. Na een dusdanig dik bosch doorgetrokken te zijn, staat men plotselijk voor de groote nog zeer actieve *Solfatara*. Wie nog nimmer andere vuurbergen op *Java* bezocht heeft, gevoelt zich opgetogen en getroffen door het akelig

verhevene der bergstreek, die zich aan zijne oogen vertoont; maar, zelfs na het zien van vele der Javasche volkanen en *Solfataras*, was dit gezigt voor mij nog treffende. Uit eene hagtige heuvelachtige vallei van omtrent een mijlen omvang, verheffen zich sissend en bruisend uit talloone openingen, dampzuilen, die zich op eenige hoogte tot witte wolken verdikken, somtijds een geheel dal vullen, en al-loop, naarmate de wind ze uiteenjoeg of naar eene bijzondere streek wendde, ons deze schakering de trotsche boven ons zich verheffende toppen des bergketen aanschouwen. *De* barre grond der *solfataras* wordt rondom door het schoonste groen van dikke bosschen omzoomd, die de hellingen des *bergs* aan alle kanten bedekken; het oog van den aanschouwer staart ongeduldig van dit groen naar de witte en woeste *streken* onmiddelijk onder, waar plassen van een modderachtig water, door de vereenigde kracht van hitte en gaz-ontwikkeling, koken en borrelen. Ik hing een thermometer en barometer aan eene *dwarsriem* op, aan den noordelijken rand der *solfatara*, van waar ik den hoogsten bergtop O. 38 Z. peilde.

Ook aan de overzijde van den *Tjikaloeweng*, zuidelijk van den berg *Pasemahan*, Z. 20 W., van ons op den afstand van ongeveer drie mijlen zagen wij aanmerkelijke dampontwikkeling, en de Inlanders verhaalden ons, dat daar insgelijks eene *solfatara*, zoo als die bij ons, zich bevindt. Midden door de *solfatara* kronkelt zich een arm van den *Tjikaloeweng*, wiens temperatuur ik echter niet warmer vond dan die des dampkrings; ook verried de smaak van het water niets bijzonders, alleen eene ligt zamentrekkende prikkeling op de tong uitgezonderd. Nogtans is het aan geen twijfel onderworpen, of dit water moet vrij rijk aan *acid. sulphur.* zijn. De oevers zijn bedekt.

met een witachtig bezinksel, waardoor de geheele rivier een melkachtig aanzien verkrijgt, terwijl het water uit de rivier geschept de natuurlijke kleur vertoont. De lage temperatuur van het water dezer rivier is, naar mijn inzien, toeteschrijven aan den regen, die gedurende de vorige dagen en ook heden nog ruim gevallen was, en de rivier aanmerkelijk had doen zwellen, dewijl het water in de kleine borrelende plassen en beekjes, die zich in de *Tjikaloewong* uitstorten, meestal eene vrij hooge warmte graad aanwees. De thermometer in sommige der spleten en openingen gehouden, wees, in een derzelve als den hoogsten graad, 192°. aan, eene andere 188°, en in de grootere plassen digt bij den *Tjipanoe*, waar nogtans het water hevig borrelde, slechts 178 tot 182. (Volgens de barometer-hoogte van 4,044° voet, zou water hier op 205 kooken).

»De dampen zijn digt over de openingen of den waterspiegel, waaruit zij voortkomen, onzigtbaar en doorschijnend en verdikken zich eerst op de hoogte van een voet of meer, door de koude atmospheer, tot zigtbare wolken. Sommige der *fumarolen* blijven gedurende korten tijd bij vergelijking rustig, om dan weder met vernieuwde kracht te werken. Men kan dezelve met niets beter vergelijken dan met de schoorsteen of pijpen uit welke men den overvloedigen stoom der steommachine laat ontsnappen; het geluid en voorkomen van beiden zijn volkomen gelijk.

»De geheele oppervlakte van den *Salak* is doordrongen en bedekt met zwavel-kristallen, zoo dat die delfstof bijna overal zonder moeite kan verkregen worden. De weinige niet gedecomponeerde rotsstukken, die men hier en daar, hoewel zeer zelden nog vindt, zijn een harde zwarte trachyt, naar basalt gelijkende. De zwaveldampen nogtans ontbinden en

verweren den vorm van dit gesteente geheel en al, en veranderen het in eene zachte verwrijfbare, zeepachtige, witte zelfstandigheid, die door den regen weggespoeld wordt, en bijna als krijt er uitziet: het is eene sterk aluinhoudende kleiaarde, die zich zonder eenig bijmengsel bakken laat en eene voortreffelijke potaarde zou opleveren.

»De in dit gesteente plaats hebbende verandering is een naauwkeurig onderzoek waardig, daar het zonder de bewijsstukken voor onze oogen te hebben, moeijelijk te gelooven zijn zou, dat het harde basaltachtige gesteente, hetwelk de zwaarste hamerslagen trotseert, door eene zoo onmerkbare bewerking, in eene weeke vetachtige massa, of daar waar die werking minder gevorderd is, in eene broose puimsteenachtige zelfstandigheid zou kunnen veranderd worden. De zaak is echter bewezen door vele der uitwendig bereids geheel gedecomponeerde stukken, die inwendig nog eenen harden kern van trachijt vertoonen. De vegetatie in den omtrek der *solfatara* is hoezeer weelderig, nogtans tot geene aanmerkelijke hoogte ontwikkeld. Wij zagen vele *Rhododendrons* met schoone roode bloemen *melastomas* enz.

»Het is waarschijnlijk dat het onderaardsche vuur zich van tijd tot tijd een nieuwen weg baant en dan de oude openingen en spleten verlaat. — Wij zagen sommige boomen die eerst kortelings schenen omgekomen te zijn, terwijl op andere plaatsen de vegetatie op nieuw scheen te beginnen: doch voornamelijk wordt deze veronderstelling bevestigd door de beide oude uitgebrande *solfataras*. Men kan langs de geheele oppervlakte der *solfatara* komen: dezelve schijnt overal als het ware gebakken, — op sommige plaatsen nogtans scheen dezelve minder vast en een stok kon er gemakkelijk ingestoken worden: op anderen

schoon de grond zeer warm, zoo dat dit zelfs door de schoenen voelbaar was.

»Volgens Reinwardt is de *Salak* 7172 voet boven zee, dus in de *solfatara* 3,128 voet beneden deze hoogte, die zich steil en bijna loodregt van de plaats waar wij ons bevonden verheft. Volgens Sir St. Raffles zou de laatste eruptie in 1761 plaats gevonden hebben, doch de inlanders wisten ons niets daarvan te vertellen. Dan op den top van den berg *Pĕtapaan* zou zich nog eene bid- of penitentie-plaats bevinden, die meestal zeer oud zijn, en uit den tijd der Buddah-dienst afkomstig beschouwd worden, hebbende deze laatste voor ongeveer 400 jaren opgehouden te bestaan; hetwelk dus niet voor eene zoo late eruptie pleit. Doch hoe dit ook zij de tegenwoordige *solfatara* vervult waarschijnlijk de functien eener zekerheids-klep van den vulcaan, en beveiligt den omtrek tegen die verschrikkelijke katastrophen anders de vulkanen eigen.

„Tegen 2 uur in den namiddag namen wij onzen terugtogt aan, die door eenige zware regen- en onweersbuijen juist niet veraangenaamd werd; tegen 5 uur waren wij weder te *Tjipening*, waar wij andermaal ons nachtverblijf hielden; en vervolgens den volgenden dag tegen den middag insgelijks onder eene sterke regenbui weder bij onzen vriendelijken gastheer te *Tjiboddas* terug kwamen."

Dus verre de brief van mijnen vriend. Gedurende den tijd welken ik in den *Pasanggrahan Tjiboerrujoes* geheel alleen doorbragt, lieten mijne excursien en het rangschikken en onderzoeken mijner planten, mij weinig tijd tot bespiegelingen en beschouwingen over, de korte schemeravonden uitgezonderd, waarin mijn geest zich onwillekeurig aan vergelijkingen van dit land, in al zijnen rijkdom en weelde, met ons in vele opzigten minder gezegend, maar

nogtans dierbaar geboorteland vergaf. Niettegenstaande de majesteit en pracht, die zich hier overal in de plantenwereld ontvouwen, schenkt de tropische natuur aan den opmerkzamen waarnemer niet die voldoening, die de bewoner der gematigde streken van het noorden genieten mag, wanneer hij op eenen stillen avond aan de deur zijner landelijke woning, onder bloeijende kersenboomen zit, en niets ziet dan kersenboomen. Ik zit ook wel is waar op *Buitenzorg* elken avond tot in de maand December voor mijne deur, doch mijne woning is verscholen en als bedolven in een bosch van hooge lommerrijke vruchtboomen van allerlei aard, tusschen welke en het huis naauwelijks een 15 voet breed grasperk overblijft. Daar zijn *Euphoria*- en *Nephelium-soorten*, wier naar beneden hangende takken onder den last van talloose vruchten dreigen te breken; daar staat de donkere ernstige *mangifera*, wier dik en donker loof treffend afsteekt bij het fijn gevederde verdeelde groen der *Acacia Frondosa*, wier takken met lange groene peulen behangen zijn; hier ziet men eene hooge ranke *Durio Zibethinus*, met een los grijsachtig blad, en groote bruinkleurige doornendragende vruchten, die, zoo groot als middelmatige kalabassen, met korte stelen aan de takken der stam zelf vast zitten; ginds schemeren de geele welriekende bloemen der *Michelia Tjampacca* door het loof; hier staan *Eugenia*, en ginds verheffen zich de ranke *Areca* en *Cocospalmen*, boven het overige geboomte, om hare toppen in de vrije heldere lucht te ontvouwen; slechts hier en daar is dit bosch van vruchtboomen afgebroken, om een plaats te vergunnen aan het schamel hutje van eenen Javaan, die zijne zindelijke hofstede met eene heg van *Coffea Arabica* omsluit, en met bamboesriet, welks stengels ligt en bevallig, door het

zachtste windje bewegen, bogen vormen, en in hoogte de palmen op zijde streven, terwijl de lichtgroene reuzenbloem van den *Pisang*, het donkergroen hier en daar vervangt. Alle deze boomsoorten aan- en ineengeweeft, ziet men rondom zich, gene is menigvuldiger dan de andere, en de te groote menigvuldigheid, waarin de aanschouwer zich verliest, veroorzaakt veel meer eenen storenden dan aangenamen indruk.

Hoe geheel anders gevoelt men zich op eenen schoonen voorjaarsstond in *Europa* gestemd, wanneer men onder appel- en perenboomen rondwandelt, die in vollen bloei staan, of zich in een stil beukenboschje op een mosbank neervleit, om naar het gezang van philomele te luisteren, terwijl de geheele natuur langzaam in doodsche stilte wegzinkt.

Wat hoort men hier? Zoodra de laatste schemering der zon achter de roode en bonte tot duizende vormen zich groeperende wolken verdwijnt, tusschen welke het azuurblaauw des hemels donker uitsteekt, verheffen heirscharen van insecten hunne stemmen; duizende van bekende en onbekende schepselen heffen een concert aan van schreeuwende en krijschende toonen, die ons gehoor verdooven, en onafgebroken den geheelen nacht door, hun akelig gezang voortzetten; slechts nu en dan vernemt men uit dit algemeen chaotisch geraas het solo eens kikkers, of het blaffen van een hond of ook een eentoonig *pantoen* (gezang) eens Javaans, die ontdaan van alle zorgen, uitgestrekt voor zijne hut ligt, en op zijne eenvoudige fluit een eeuwig *de dapa* van trillirende, dan eens hooge, dan plotselijk weder in het diepe dalende, toonen blaast.

Te vergeefs luistert men naar het gezang eens vogels, te vergeefs naar het klokkengelui van huiswaarts keerende

kudden: het geheele vogelenheer is verstomd, en alleen het eentoonig geklap eens *Caprimulgus* laat zich nu en dan in den nacht vernemen.

Vreemd is de geheele wereld om ons, vreemde boomen verheffen zich boven ons, vreemde stemmen treffen ons oor, vreemde sterren vonkelen aan het firmament, geen vertrouwd wezen hoort of antwoordt ons. Wee den armen die zich hier door de zucht van zijn geboorteland laat overmannen, zonder de bron van troost en genot te kennen, die de studie der natuur ons aanbiedt! weldra kwijnt en bezwijkt hij, en dartelend en spottend suizen de palmen boven zijn graf.

Maar laat mij tot mijn onderwerp terugkeeren, om in weinig woorden nog eene korte geschiedenis van den *Salak* te geven.

In den nacht van den 4den en 5den Januarij 1699, ten half twee ure, had eene hevige uitbarsting van den *Salak* plaats. Te *Batavia*, omtrent 40 palen afstands van den voet des bergs, zag men in de lucht geweldige bliksemstralen, gevolgd door een gedruisch als van eenen van verren aanrollenden donderslag. Nog drie slagen kon men tellen, even als zware kanonschoten, diep in een bosch uitgedonderd, waarop eene hevige beweging, met zware stoten en schuddingen aanstonds volgde. Omtrent een half kwartier duurde deze beving, en werd des morgens ten half vier en vijf ure door nog twee zware schokken gevolgd, die zich ook gedurende de volgende dagen nog gevoelen lieten, hoewel veel minder dan de eersten. De meeste huizen of muren in de stad *Batavia* scheurden, de toppen der gevels en daken stortten in, en behalven een groot aantal gekwetsten, verloren 28 menschen, door het geheel instorten van 21 woonhuizen en 20 *pedakken*, het leven.*

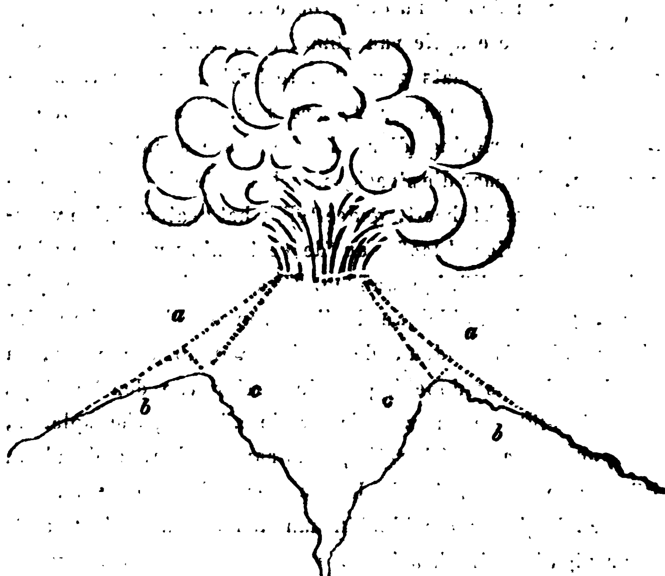
Men gevoelde deze schudding gelijktijdig te *Bantam*, en aan den oosthoek van *Sumatra*, en zeer hevig in de *Lampongs*. De groote menigte van slijk, modder en zand, die bij deze eruptie uitgeworpen werd, vulde de rivieren zoodanig, dat hun loop gestremd werd, en groote overstroomingen plaats vonden. Eene der grootste daardoor veroorzaakte ongemakken, was nogtans de opstopping van den mond der groote rivier. (*)

Deze groote eruptie van 1699, schijnt niet op die streek van den berg plaats gevonden te hebben, waar thans de meergenoemde *Djoerang Tjiapoes* is. Daarvoor pleit gedeeltelijk de rigting dier kloof en hare opening naar het noorden, dus naar die streek, waarheen die uitbarsting voornamelijk gewerkt heeft, gedeeltelijk het kraterachtige voorkomen van dien kloof, en de vertooning van hare afgescheurde en loodlijnige wanden. De aanwezigheid der *Solfatara*, aan de zuidelijke helling van den berg, kan niet als tegenbewijs gelden, dewijl het vulkanische vuur, na sluiting der hoofdopening en instorting van den bergtop, zich ligtelijk eenen weg langs de zijdelingsche spleten, die gedurende de uitbarsting ontstaan konden, zoeken kon. Bijna alle kloven in de lengte der afhellingen van den *Salak*, beginnen onmiddelijk aan den bovensten bergrand, waar zij diepe inscheuringen veroorzaken, tusschen welke die bergkammen als toppen of takken verschijnen. Men zou daaruit kunnen afleiden, dat de *Salak* vroeger veel hooger en steiler was, en een' kegelberg daarstelde, wiens top bij eene hevige uitbarsting instortte en verdween. (†) Wel-

(*) Zie Verh. van het Bat. Genoots., dl. II, bladz. 55.

(†) Van het instorten van bergtoppen, bestaan genoeg voorbeelden. Ik herinner slechts aan den *Goenong Ringit* en *Papanda-*

ligt had dit almede bij het ontstaan van den *Djonnang Tjiapong* in de catastrophe van 1699 plaats, door het instorten van de noordelijke bergkant, of door het wegslingeren van denzelven, — welligt door beide omstandigheden gelijktijdig. Het waarschijnlijke vroegere voorkomen des bergs, zoowel als zijn tegenwoordig aanzien, hebben wij getracht in deze vlugtige schets voortestellen:

Bij kegelbergen, die geen dusdanige catastrophe doorgestaan hebben, en waar dus de bovenkoepel onveranderd

---

jang op *Java*, verder aan den *Corguairazo*, (in het noorden van den *Chimborazo*), welke volgens HUMBOLDT in den nacht van

aa Oorspronkelijk profil.
bb Tegenwoordig ——
cc Weggeslingerd gedeelte.

gebleven is (b. v. *Sindoro*, *Smiroe*, *Patoea* en *Tjermai*) loopt de krater rondom regtuit effen, en de lange kloven beginnen eerst diep beneden voor den dag te komen.

Ik houd mij overtuigd, dat de tegenwoordige *Djoerang Tjiapoes* de oude krater des bergs is.

F. J.

---

19 op 20 Junij 1698 (dus een half jaar vroeger dan de *Salak*) instortte. Van den berg *Altar de los Collanos* vertelt HUMBOLDT, dat hij waarschijnlijk eenmaal hooger was dan de *Chimborazo*, doch onder de regering van OUAINIA ABOMATHA (in gedurende acht jaren voortdurende, lang aanhoudende, dag in nacht veranderde vulkanische uitbarstingen) ineenstortte. Indedaad, zegt HUMBOLDT, vertoont de top van dezen berg, niets dan ingezakte hoorns en takken, een beeld der verwoesting, hetwelk ieder avond, wanneer bij het ondergaan der zon, hare stralen zich aan de met ijs bedekte bouwvallen breken, een allerprachtigst gezigt oplevert,

